

Univerzita Palackého v Olomouci
Fakulta tělesné kultury

**ANTICKÁ TĚLESNÁ CVIČENÍ A SYSTÉMY VÝCHOVY JAKO
INSPIRATIVNÍ IDEJE VÝCHOVY K RYTÍŘSTVÍ**

Rigorózní práce

Autor: Mgr. Jiří Kouřil

Pracoviště: Filozofická fakulta MU, Fakulta sportovních studií MU

Olomouc 2015

Bibliografická identifikace

Jméno a příjmení autora: Mgr. Jiří Kouřil

Název rigorózní práce: Antická tělesná cvičení a systémy výchovy jako inspirativní ideje výchovy k rytířství

Pracoviště: Masarykova univerzita (Filozofická fakulta, Fakulta sportovních studií)

Rok rigorózní zkoušky: 2015

Abstrakt: Tato práce se zaměřuje na tělesná cvičení a systémy výchovy v antickém (obzvláště řeckém) světě. Hlavním cílem práce je srovnat kulturní a civilizační vyjádření tělesných a sportovních aktivit především v rovině kulturně-filosofických a společensko-sportovních ideálů (zejména *kalokagathii* a rytířství) na pozadí ovlivněném filosofií Oswalda Spenglera. Po úvodu se v práci zaměřujeme na státy staroorientálního typu (Kréta, Mykény), které měly výrazný vliv na vznik a rozvoj tělesných cvičení v antickém Řecku. V druhé části práce popisujeme sport v antickém Římě jako srovnání kultury a civilizace v oblasti výchovy, ideálů a sportu. Následuje rozbor rytířství jako srovnání kultury s další kulturou.

Klíčová slova: antika, tělesná výchova, sport, ideály/ typy, Olympie, professionalismus, rytířství, kultura/ civilizace.

Souhlasím s půjčováním rigorózní práce v rámci knihovnických služeb.

Bibliographical identification

Author's first name and surname: Mgr. Jiří Kouřil

Title of the doctoral thesis: Ancient exercises and systems of education as an inspirational ideas of education for chivalry

Department: Masaryk University (Faculty of Arts, Faculty of Sports Studies)

The year of presentation: 2015

Abstract: This thesis focuses on exercises and systems of education in the Ancient World (especially in Greece). The main aim of this thesis is to compare the cultural and civilizational side of physical and sport activities, primarily in terms of cultural, socio-philosophical and ideals of sport (especially *kalokagathia* and chivalry) in the background influenced by the philosophy of Oswald Spengler. After the introduction, the paper focuses on countries old-oriental type (Crete, Mycenae), which had a significant influence on the formation and development of physical exercises in Ancient Greece. The second part compares the sport in Ancient Rome in relation to culture and civilization in the sphere of education, ideals and sport. This is followed by an analysis of chivalry in the same manner, however the culture is put in contrast with another.

Keywords: antiquity, physical education, sport, ideals/ types, Olympia, professionalism, chivalry, culture / civilization.

This thesis and any of its part may be used for library needs.

Prohlašuji, že jsem rigorózní práci vypracoval samostatně a na základě literatury a pramenů uvedených v použitých zdrojích.

V Křižanovicích dne 13. března 2015

podpis

Poděkování patří zejména mým rodičům za jejich trpělivost, ochotu a připomínky při psaní této rigorózní práce. Za totéž bych rád poděkoval sestře Ivaně a přítelkyni Lindě. Za rady, připomínky a ochotu kdykoli pomoc děkuji dále především paní docentce Marii Blahutkové.

Věnováno památce Jana Šedivého

Motto

„Studiem života antického stav se též přítelem a pěstovatelem cvičení tělesných a horlitelem pro všestranný harmonický vývoj duševní a tělesný v životě národním, uvázal jsem se, všestranně k tomu jsa vybudnut, v řízení Sokola Pražského...“ (Tyrš, 1968, 57).

„Všichni lidé od přirozenosti touží po vědění“ (Aristotelés, 1946, 33).

*„Narodili jsme se v této době a musíme jít statečně cestou, která je nám určena. Jiná neexistuje. Vytrvat bez naděje na záchranu na ztracených postech je povinnost. Vytrvat jako onen římský voják, jehož kosti se našly před jednou branou v Pompejích, voják, který zemřel, protože ho při výbuchu Vesuvu zapoměli odvolat. To je velikost [...] Tento čestný konec je jediný, co člověku **nelze** vzít“ (Spengler, 1997, 55).*

Obsah:

Úvod	9
Cíle práce	13
1. Starořecká tělesná výchova	14
1. 1 Tělesná cvičení v nejstarším věku: Vysoká vs. válečnická kultura	14
1. 1. 1 Vysoká kultura na Krétě: kult a hry	14
1. 1. 2 Válečnická kultura Achájů: Mykénská tělesná cvičení jako prostředek výcviku neporazitelné promachón	18
1. 2 Řecký zázrak	34
1. 2. 1 Spartský systém tělesné výchovy	36
1. 2. 1. 1 Lakedaimonské pojetí výchovy a výcviku, tělesných cvičení a her	43
1. 2. 1. 2 Spartské slavnosti a hry	59
1. 2. 2 Athénský systém tělesné výchovy	67
1. 2. 3 „Sportovní“ výchova a výcvik Makedoňanů	75
1. 3 Filosoficko-teoretický pohled na tělesnou výchovu	77
1. 3. 1 Sokrates a Platón: strážce a filosof-král	78
1. 3. 2 Aristotelés	82
1. 3. 3 Typy pravé kultury	84
1. 3. 3. 1 Agón (<i>ἀγών</i>)	87
1. 3. 3. 2 Areté (<i>ἀρετή</i>)	89
1. 3. 3. 3 Andreia (<i>ἀνδρεία</i>)	94
1. 3. 3. 4 Aristeia (<i>ἀριστεύα</i>)	98
1. 3. 3. 5 Ekecheiria (<i>ἐκεχειρία</i>)	101
1. 3. 3. 6 Habrosyné (<i>ἀβροσύνη</i>)	103
1. 3. 3. 7 Isonomia (<i>ισονομία</i>)	103
1. 3. 3. 8 Kalokagathia (<i>καλός και ἀγαθός, καλοκαγαθία</i>)	105
1. 3. 3. 9 Paideia (<i>παιδεία</i>)	111
1. 3. 3. 10 Sófrosyné (<i>σωφροσύνη</i>)	113
1. 4 Umělecké vyjádření pohybové aktivity	118
1. 5 Panhelénské hry jako výsledek řeckého génia	127
1. 5. 1 Vývoj soutěžních disciplín	141
1. 5. 1. 1 Gymnický agón	141
1. 5. 1. 2 Hippický agón	156
1. 5. 1. 3 Músický agón	161
1. 5. 1. 4 Ostatní „sportovní“ agón	161

1. 5. 2 Olympie: věnec, socha a nehynoucí sláva	165
1. 5. 2. 1 Héraie	178
1. 5. 3 Pýthijské hry	179
1. 5. 4 Isthmijské hry	181
1. 5. 5 Nemejské hry	182
1. 5. 6 Panathénaje	183
1. 5. 7 Ostatní hry	186
2. Řím: tělesná výchova ovanutá chladným větrem civilizace	192
2. 1 Sport namísto tělesných cvičení	192
2. 2 Krev a pot arény	206
3. Rytířství	224
3. 1 Výchova k rytířství: statečnost, čest, láska	225
3. 2 Vyšší ideál: rytířství a kurtoazie	234
4. Řecko, nikoliv Řím: inspirace rytířství v kalokagathii	237
Závěr	247
Souhrn	253
Summary	253
Použitá literatura	255
Hlavní pramenná literatura	255
Další základní literatura	258
Jiné zdroje	265
Seznam obrázků	266
Seznam tabulek	267
Seznam příloh	267
Přílohy	268

Úvod

Při psaní této práce jsme byli výrazně ovlivněni monumentálním dílem *Zánik Západu: Obrisy morfologie světových dějin* od německého filosofa a spisovatele Oswalda Spenglera (1880-1936), který psal (např. pod vlivem Nietzscheho) o opakování dějin. Budeme tak často srovnávat antiku, obzvláště Řecko, s různými historickými událostmi a se současnou společností. Sice může někdo tento přístup odsoudit, ale osobně se přikláníme spíše k tomuto pojetí, na němž je konec konců založeno Spenglerovo impozantní dílo, které nám otevřelo cestu k vlastnímu pohledu na antická a středověká tělesná cvičení, zvláště *kalokagathii* a rytířství. Též filosof Hegel sebejistě tvrdil, že se v Přírodě neděje nic nového. Podobnost historických jevů a skutečností a jejich vzájemný vliv podrobněji rozebereme ve čtvrté kapitole. Navíc platí, že „v odmítnutí koncepcí historické periodicity a tím i posléze archaických koncepcí archetypů a opakování můžeme snad právem hledat odpor moderního člověka k Přírodě, vůli ‚historického‘ člověka prosadit svou autonomii. [...] Základní rozdíl mezi člověkem archaických civilizací a moderním, ‚historickým‘ člověkem spočívá v tom, že moderní člověk přikládá stále větší význam historickým událostem,“ tvrdí ve svém *Mýtu o věčném návratu* Mircea Eliade (1993, 97-98). Tedy, pro tradičního člověka, nevýznamným „novotám“ či chybám a hříchům ve smyslu porušení pravidel. To pak vede k odmítnutí jejich dějinného opakování moderním člověkem, a tak i odmítnutí základního principu opakovatelnosti. Ovšem samotná opakovatelnost tyto chyby nevylučuje. Epikúrovský atomismus také přímo nepopírá ten leukippovsko-démokritovský. Jen do něj obdobně zavádí náhodu, odchylku, tedy chybu.

V této práci nám nešlo pouze o historický výklad skutečností a popis tělesných cvičení. Pokusili jsme se zde o hlubší filosofický náhled, neboť hlavně řecký „sport“¹, a s ním související vojenský výcvik, byl i pro samotné Řeky nemyslitelný bez ideálů/typů a filosofického základu. Řecké typy, které popisujeme, se starořeckým „sportem“ výrazně souvisejí a pouze historický popis by neumožnil pochopit všechny souvislosti. Navíc, řekneme-li to slovy Vojtěcha Zamarovského (2003, 8), alespoň částečným popisem soudobé historie, filosofie, umění a politiky dáme prostor pro lepší pochopení řeckých tělesných cvičení, a vyhneme se tak tomu, aby se čtenář, který se touto oblastí nezabývá, v antickém Řecku ocitl „z ničeho nic jako parašutista shozený v noci do

---

¹ Slovo „sport“ je odvozeno z latinského pojmu *disportāre*, francouzského *desporter* či anglosaského *disport*; znamená útěk od práce k zábavě, oddávat se zábavě, bavit se.

neznáma.“ Ostatní, těchto témat znalí, snad ono (pro ně) nošení sov do Athén autorovi odpustí.

Tělesná cvičení a „sportovně“-náboženské soutěže byly významné pro celou tehdejší řeckou společnost a atleti byli často uctíváni jako héroové, ale i přesto se vyskytovaly názory toto pojetí odmítající. Za takový příklad si můžeme uvést Xenofana a jeho elegii *Sport a moudrost*, jíž autor upřednostňuje moudrost před jakýmkoli „sportovním“ výkonem:

*„Jestliže rychlostí nohou kdos ve hrách vítězství získal
anebo pentathlem tam, Diův kde posvátný háj
u Pisa² v Olympii se prostírá, nebo snad v křížku,
vyhrál-li pěstní boj za četných bolestných ran,
nebo ten strašný zápas, jenž pankration se zove,
snad by v něm občanů zrak slavného hrdinu zřel,
snad by i při slavnostech on čestné obdržel křeslo,
snad by ho živiti dal na vlastní útraty stát,
snad by mu dal též dar, jenž byl by mu památkou vzácnou;
vše to by měl snad i ten, koně kdo řídití zná.
Není však hoden toho jak já! Neb nad sílu mužů
lepší i nad koní běh moudrosti naší je dar.
Avšak o této věci se soudívá nadmíru slepě,
je to však zvrácená věc, sílu i nad moudrost klást.
Je-li přec v obci muž, jenž vyniká v zápase pěstním,
zná-li snad paterý boj, zná-li i v křížku se bít,
nebo má rychlé nohy (což zvláštní požívá slávy
z toho, co silný muž v závodech dokáže kdy),
tím se nezlepší stát, tím nevzniknou lepší mu řády;
velice malý to zisk pro obec, jestliže kdo
na březích řeky Pisa si získá vítězný vínek.*

Vždyť přec taková věc nečiní tučnějším stát!“ (Řecká lyrika, 1954, 86).

---

² Pisa byla hlavním městem kraje Pisatis, nazvaného dle potoka Pises; pro určité období je spojována s olympijskými hrami namísto Élis.

Hlavní a největší část naší práce je zaměřena na Řecko, jelikož právě to je kolébkou celé západní civilizace, položilo základ současné vědy, filosofie, politologie, psychologie, umění, literatury ad. Bez množství objevů, které antičtí Řekové učinili, by nebyl možný soudobý obraz společnosti. Jen jejich objevy mohly ovlivnit pozdější myslitele a vědce v jejich výzkumech. Bez nich by pozdější badatelé neměli potřebný základ pro tvorbu svých teorií a objevů. Kromě toho se většina myšlenek v průběhu dějin opakovala, a my dnešní myslitele nesprávně považujeme za originální tvůrce koncepcí. Vezměme si třeba jen filosofii. Descartovo *Cogito ergo sum* má svůj původ v Parmenidově „Myslit a být je totéž“, Nietzscheho pojetí síly a nejlepšího nadčlověka zase ve filosofii sofistů Kallikla a Thrasymacha. Kalliklovo tvrzení, že „*jádro spravedlnosti spočívá v prosazování se silou*“ nebo že „*tu jako pramen vyšlehne právo přírody*“ či Thrasymachovo „*spravedlivé není nic jiného než to, co je prospěšné pro silnějšího*“ (Graeser, 2000, 93-94, 98) jsou věty jakoby pocházející z pera Nietzscheho) či dále vliv skeptiků, zvláště Pyrrhóna z Élidy, na pozdější empirismus až solipsismus. Nejen ve filosofii, ale i v jiných oblastech bychom byli schopni nalézt obdobné příklady a paralely. Originalita starořeckého člověka neznala mezí; starořeckým člověkem přitom myslíme Řeky do vzniku helénismu. Helénistický Řek byl jiný od Řeka archaického či klasického. Dnes se mnoho myšlenek, typů a tendencí této živoucí doby lidských dějin zjednodušuje a špatně chápe. Jedním z takových příkladů chybného nazírání na původní antiku a její svět je právě sport. Řekové neznali takový sport, jak jej chápeme my a zaručeně by jej odmítli. Spíše než o sportu v Řecku musíme mluvit o výrazu *agón* (soutěž), snaze vyniknout, dosáhnout cti a slávy. To hlavní bylo poměřovat svou *areté* (zdatnost) se soupeřovou. Dnes je také mnoho původních pojmů těžko přeložitelných, což nás dále odvádí od správného chápání řeckého světa. Spíš než o sport v našem chápání jde tedy o tělesná cvičení (budeme-li v naší práci psát ve vztahu k antickému Řecku slovo sport, je to proto, že čeština pro něj nemá dostatečně vystihující pojem, a myslíme jím spíše právě tělesná cvičení; tento pojem pak dáme do uvozovek, nebude-li v uvozovkách, máme na mysli sport bližší našemu chápání). Filosofie, politika, umění, náboženství a tělesné aktivity zde byly propojeny více než jinde, jelikož šlo o dobu dávnou, musíme brát v úvahu i dějiny a dějinné souvislosti; právě proto se v naší práci pokoušíme o podrobnější náhled. Nechceme tedy předat pouze lineární výčet vzájemně propojených událostí, ale i představu politicko-filosofických, náboženských, uměleckých a historických proměn ve vztahu k tělesným aktivitám. Domníváme se, že jen samotný popis „sportu“ bez vysvětlení a rozebrání

řeckých typů a ideálů, současné politické a historické situace či s vynecháním umění, filosofie a náboženství, by byl, když ne nesprávný, tak určitě nedostačující.

Hlavní část práce je tedy zaměřena na Řecko, Řecko jako kulturu, nikoli Řecko jako civilizaci. Další, ovšem značně menší část se zabývá antickým Římem, který jako civilizace sklouzl do přejímání a snahy o rozvoj až vyčerpání jsoících hodnot a tendencí. Poslední částí této práce je obrat ke středověku, v němž hledáme stejné vnitřní tendence a puzení, jimiž se vyznačuje kultura (na rozdíl od civilizace), a nalézáme je v komparaci ideálů *kalokagathia* a rytířství, které oba byly více než praktickou hodnotou. Šlo v nich i o jakousi filosoficko-teoretickou koncepci náhledu na člověka a rozvoj sociální a psychofyzické stránky jeho osobnosti.

Kvůli jednotnosti citací a některým vydáním, v nichž chybí čísla zlomků, jsme se pro naši práci rozhodli citovat pramennou literaturu dle norem sekundární literatury, namísto uvádění zlomků.

V práci jsme se také rozhodli známé latinské termíny jako gladiátor, triumf či třeba aréna skloňovat dle češtiny; ty méně známé (včetně typů gladiátorů) pak píšeme kurzívou a skloňujeme podle příslušné latinské deklinace. Řecké termíny značíme též kurzívou a skloňujeme v češtině.

Do této práce jsme také zařadili řadu tabulek a obrázků a více rozšířili poznámkový aparát, což se bohužel projevilo na zvýšení rozsahu práce, ale umožnilo nám to lépe vysvětlit náš pohled na probíraná témata.

Cíle práce

Pro naši práci jsme si stanovili pět hlavních cílů, kterými jsou:

- Vymežit tělesná cvičení a systémy výchovy v antickém Řecku.
- Nastínit tělesnou výchovu ve starověkém Římě a výchovu k rytířství.
- Srovnat kulturní a civilizační pojetí a chápání sportu, v rámci toho hledat společné vnitřní puzení kultur a rozdílné tendence v civilizaci především ve vyšších oblastech lidských společností – kulturně-filosoficko-sportovních typech.
- V rámci tohoto srovnání hledat vliv antického Řecka na středověk, obzvláště vliv *kalokagathie* na rytířství.
- Poukázat na to, že historický vývoj kultur a civilizací může být klíčem k pochopení naší budoucnosti.

1. Starořecká tělesná výchova

1. 1 Tělesná cvičení v nejstarším věku: Vysoká vs. válečnická kultura

Počátky „sportovních“ činností a pěstování těla spadají v Řecku až do mýtického období (3. – 1. tisíciletí př. Kr.). Informace o této době jsou opředeny bájemi a mýty (odtud název „mýtické období“), přitom ale i těchto není mnoho. Proto se dnes můžeme spolehnout pouze na dochované tradice do pozdějších dob a na archeologii.

Mluvíme-li o „sportovních“ činnostech doby do vytvoření zákonů (Lykúrgos a další) a klasické *polis*, musí se náš výklad soustředit na Krétu, Mykény a rozbor Homérových eposů. Sice Kréta a Mykény patří mezi státy staroorientálního typu, jsou tedy antice v mnohém odlišné a vzdálené, ale i přesto jsme se rozhodli tyto do naší práce zařadit, jelikož byly v oblasti pohybových aktivit v mnohém antice podobné nebo ji přímo předjímaly a zásadně ovlivnily.

1. 1. 1 Vysoká kultura na Krétě: kult a hry

Díky Evansovi a jeho vykopávkám byla na Krétě (předantické označení např. Kaftor) objevena kultura, jež představovala tu nejstarší evropskou kulturu vůbec, šlo o kulturu doby bronzové, kulturu mínójskou.

Významné postavení měl tento ostrov i v řecké mytologii: v jedné z jeskyň krétské hory Ídy se narodil vládce bohů Zeus; působil zde bájný Mínótaurus („Mínóův býk“) a ostrov ochraňoval první robot historie Talós³. Byl to bronzový obr s býčí hlavou zrozený z jasanu, válečného stromu jako např. jasanové nymfy, a zranitelný pouze na kotníku či žíle probíhající od šíje po kotník, na něhož stačila ještě také Médeiina kouzla (Vernant, 2004), kterého pro mytologického krále Mínoa vytvořil Héfaiostos či Dadidalos, a který kontroloval třikrát denně (či ročně) pobřeží a házením hořících loučí a balvanů zaháněl připlouvající cizí lodě (Graves, 2004; Kerényi, 1996). K tomuto napsal Jaromír Slušný (2002, 156) ve své knize věnované policii ve starověku

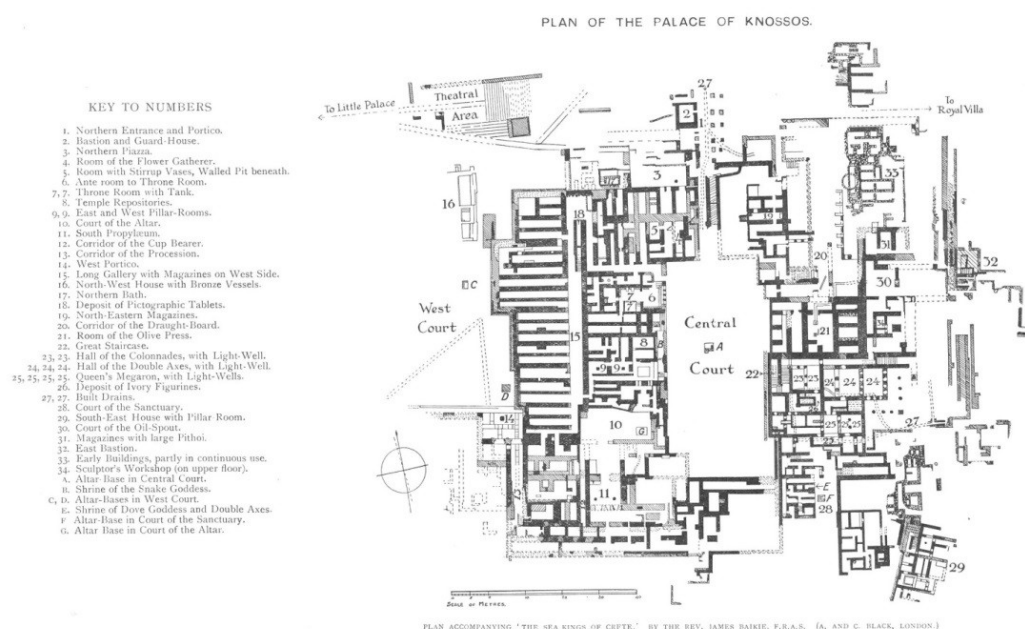
---

³ Ve staré krétsčině *talos* = Slunce.

zajímavou poznámku: „Je dost možné, že tato pověst zachycuje něčí povinnost třikrát denně vyjždět k pobřeží a pozorovat okolí.“

Symbolem minójského kultu byla *labrys* (dvojbřítá sekera), odtud vzešel onen známý Labyrint (od slova *labyrinthos*), čili Dům dvojbřítých seker, palác.

Hlavní stavbou této vyspělé civilizace byl tedy zmíněný palác; tento se nacházel ve středu sídliště, nikoli na kopci jako paláce mykénské, neměl ani hradby. Kréťané měli silné loďstvo⁴, jímž dokázali vyčistit moře od pirátů, a sídlili na ostrově, nepotřebovali tudíž to, co krétský palác odlišovalo od pozdějšího paláce mykénského. Střediskem byl palác v Knóssu (obr. 1), dalšími významnými městy s palácem byly Faistos, Mallia, Palaikastro, Gurnia, Hagia Triada (Svatá Trojice).

Obr. 1: Plán paláce v Knóssu (Bouzek, 2010).

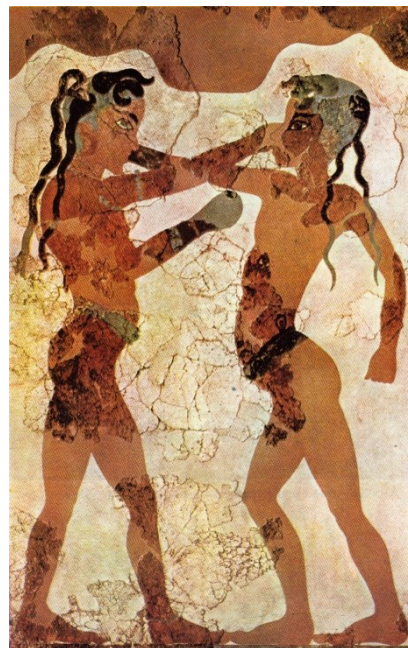
Paláce bohatě vyzdobené freskami byly sídlem vládce a jeho dvora, střediskem kultu a zásobárnou. Nacházely se zde vodovody, kanalizace, kašny, dlážděné ulice, splachovací záchody, koupelny, trůnní sál, královské sklady (*magazines*), obytné budovy, okrouhlé studně (*kouloures*), polythyron, *lustral basin* (nevíme, k čemu sloužil). Byly zde tedy příznivé podmínky pro život. Typickým architektonickým znakem byly rohy zasvěcení. V jeho středu se nacházelo nádvoří, do něhož vedly všechny vchody.

⁴ Mluvíme o tzv. krétské thalassokracii, tedy nadvládě na moři.

V Knóssu vlád král-kněz s titulem *mínós* (odtud název celé kultury), který měl nadřazené postavení i nad pány ostatních paláců. Toto byl jasný důkaz nadřazenosti knósského paláce. Celý Knóssos měl i s přilehlými přístavišti v době rozkvětu⁵ mínójské civilizace až 100 000 obyvatel, k jednomu z nich vede nejstarší cesta v Evropě (Geiss, 1985).

Tělesná cvičení byla na Krétě na vysoké úrovni. Mínójsce si ovšem nemůžeme představovat jako urostlé vytrénované atlety, jejich průměrná výška (i přes vysokou životní úroveň) byla totiž jen asi 1,65 m (Geiss, 1985).

Hlavní „sportoviště“ se nacházelo na výše zmíněném centrálním dvoře nacházejícím se ve středu paláce; zde probíhaly náboženské obřady tvořené hrami s býky, jichž se účastnili jak muži, tak i ženy. Podle dochovaných fresek můžeme tvrdit, že mladé ženy a muži skákali přes záda býka přemety a prováděli různé nebezpečné gymnastické cviky. Samotný přeskok přes býka byl čelný a ten probíhal dle následujícího scénáře: uchopení rohů – býkovo vyhození akrobata do vzduchu – navázání saltem či dvěma přemety – dopad na hřbet býka – konečný přemet akrobata na zem. Mimo čelný skok se mohlo skákat bočným skokem, tento byl jednodušší než první varianta: nástup z boku býka – uchopení zvířete za rohy – přenesení vlastního těla přes býka na druhou stranu na zem. Tyto hry nemůžeme ovšem chápat jen jako „sport“ či tělesná cvičení v původním smyslu a zábavu, šlo především o kult, slavnosti, obřady a kultovní hry, kde prostředkem byla „sportovní“ akrobatická činnost. Kult zde vedly hlavně ženy a muži se na něj většinou oblékali do ženských šatů.

Obr. 2: Freska Boxující děti, Théra (Bouzek, 1979).

František Krátký (1970) tyto hry přirovnával ke gymnastickému cvičení na koni a bradlech, kde rohy býků byly žerděmi bradel.

O „sportovních“ činnostech, které byly mínójským známé (stejně jako o ostatních realitách a jiných faktech) se dovídáme především díky nálezům stěn s freskami. Často se jednalo o živá a realistická zobrazení, avšak někdy bez skutečných obrysů a barev

⁵ Svého hospodářského a kulturního vrcholu dosáhlo palácového hospodářství v 16. století př. Kr.

(např. opice s modrou srstí). V této souvislosti můžeme zmínit kupř. zápas/ box – dva zápasící chlapci na fresce z Théry (obr. 2) či rhyt se zápasníky z Hagia Triady (oba zhruba z 16. století př. Kr.; oba se však poměrně významně liší – na fresce z Théry má každý ze zápasníků pouze jednu boxerskou rukavici; na rhytu z Hagia Triady ovšem mají zápasníci skutečné boxery a helmice s lícními chrániči) a akrobacii s býky – akrobaté s býky zobrazení na severním vchodu do knósského paláce, hry s býkem, hon na býka se sítí, freska akrobata na býku a dvou žen⁶ stojících u něj (všech pouze v bederních zástěrách) z východního palácového křídla (obr. 3). Šlo buď o tři akrobaty skákající současně, nebo tři fáze přeskočení býka jedním akrobatem; dnes stále však

Obr. 3: skok přes býka, Kréta (Potter, 2012).

neznáme způsob tohoto akrobatova skoku, ale díky názoru odborníků, včetně nejslavnějšího španělského toreadora první poloviny 20.

století, víme, že skok, jež tato freska ukazuje, je nerealizovatelný (Geiss, 1985; Zamarovský 2003). Dalším dokladem o tělesných aktivitách Krétanů (mimo nalezené fresky) jsou archeologické nálezy tepaných nádob, pohárů a pečetních válečků. Díky tomu můžeme tvrdit, že zde znali už zmíněnou akrobacii, která byla výsadou nejspíše krétské aristokracie, hlavně v návaznosti přeskoků a sestav přes býky, vyučovanou a zdokonalovanou v artistických školách; a dále pak pěstní boj, zápas, bojový styl připomínající karate, skoky, běhy a plavání (Sábl, 1960).

Další rozšířenou „sportovní“ činností na Krétě byl tanec. Např. rituální svatební tanec inspirovaný mýtem, při němž měli všichni účastníci býčí masky. Král-kněz pak s kněžkou, jež byla přestrojena za krávu, a tak ztělesňovala bohyni plodnosti, předváděli posvátnou svatbu (Geiss, 1985). „*Je velmi pravděpodobné, že extatické tance kněžek, možná za zvuků hudebních nástrojů, měly přivábit božské bytosti na zem. Lidé omámení vířivým pohybem je viděli doopravdy*“ (Pressová, 1978, 168). Kněžky-tanečnice byly oblečeny v dlouhých sukních s volány; kněží-tanečníci pak povětšinou v bederních rouškách (Pressová, 1978). Krétský tanec jako součást her a slavností, také bezpochyby obsahoval prvky akrobacie, např. vysoké skoky s přinožováním a přemetem.⁷

⁶ Ženy byly na mínójských freskách zobrazovány s mnohem světlejší pletí než muži.

⁷ Tyto prvky obsahují i současné tradiční lidové tance na Krétě jako *brimniane* a *pidikte*.

S Krétou také souvisí mýtus, který měl svůj základ a první impulz ve „sportu“, jde o mýtus o Mínoťaurovi. Nejspíše po vítězství v panathénajských hrách (odhlédneme od toho, že tyto hry vznikly mnohem později) byl v Attice zavražděn jediný Mínoťův syn, Androgeós, načež Mínoťs zaútočil na Athény, porazil je a rozkázal, aby každoročně (někde se uvádí jedenkrát za tři či devět let) odváděly na Krétu krvavou daň – sedm dívek a sedm chlapců, jako potravu pro Mínoťaura. Tak se dělo do doby, než se na scéně objevil Théseus a netvora zabil (Trencsényi-Waldapfel, 1967).

Zánik Knóssu je datován do 14. století př. Kr. (někdy kolem roku 1375 př. Kr. vyhořel knósský palác)⁸ a dáván do souvislosti s obrovským sopečným výbuchem sopky na ostrově Théra (možná bájná Atlantida, dnes Thira, Santorini) kolem roku 1600 př. Kr., který možná zničil krétské loďstvo nebo přerušil obchodní síť, či s povstáním Mínoťců proti Achájům (kolem roku 1450 př. Kr.), kteří sem kolem roku 1500 vpadli, nebo také s invazí tzv. mořských národů kolem roku 1200 př. Kr. Další možností zániku této civilizace mohla být série zemětřesení někdy v této době (Hart-Davis et alii, 2012). Před uprchlíky z řecké pevniny, hlavně Peloponésu, se obyvatelé Kréty začali postupně stěhovat z měst do hornatých oblastí ostrova, kde před nimi byli v bezpečí. Po obsazení ostrova nepřáteli však museli většinou přehnout po moři; k tomuto snad napomohlo oslabení Mínoťců spojené s výbuchem vulkánu na Théře a nejspíše i společenskou krizí.

1. 1. 2 Válečnická kultura Achájů: Mykénská tělesná cvičení jako prostředek výcviku neporazitelné *promachón*

Pokračovatelem mínoťjských Kréťanů bylo mykénské impérium, které souviselo s etnikem Achájů, a je vymezeno dobou od 17. do 11. století př. Kr. (Bouzek, 2010). Achájové odvozovali svůj původ od bájného Pelopa (Graves, 2004).

Od mykénské epochy můžeme tvrdit, že tělesná příprava, a tedy i „sport“, byla výsadou aristokracie⁹. Jelikož byly aristokracii obstarávány životní potřeby nevolníky a otroky, museli aristokraté stát v boji v prvních řadách a to je nutilo k neustálé tělesné přípravě. Dalším důležitým důvodem pro vynikající tělesnou připravenost řecké

---

⁸ Paralelně jde o dobu vlády faraona Achnatona v Egyptě.

⁹ *Aristos* = nejstatečnější, nejlepší, *kratos* = síla, násilí, moc. Tedy aristokrat byl ten nejsilnější, ten, který byl nad ostatními, měl nad nimi převahu, silou i mocí.

aristokracie byl jejich výrazně nižší počet vzhledem k nemajetným a otrokům, stejně jako jejich obzvláště utlačitelské a vykořisťovatelské tendence založené především na fyzickém násilí (Sábl, 1960). „*Zejména v něm a ve zbraní, třímané svalnatou rukou, cvičenou paží, byla nejvýznamnější, nejúčinnější záruka bezmezné poslušnosti vykořisťovaných i panského blahobytu.*“ (Sábl, 1960, 12). Toto je doloženo i řeckou lyrikou; uveďme např. Hybria a jeho monodii *Chvála zbraně* (*Nejstarší řecká lyrika*, 1981, 209):

*„Veliké bohatství mám – meč svůj a kopí,
překrásný k tomu štít na ochranu těla,
vždyť tím orám lán, tím si plody rvu,
tím si šlapu mok sladký z vinné révy,
tím se pánem zvu nad otrockou cháskou.*

*Ale kdo bojí se mít svůj meč a kopí,
překrásný k tomu štít na ochranu těla –
ti všichni padnou na kolena svá
přede mnou, svým pánem, mnou svým pánem,
nazývat mě budou velikým králem.“*

Hlavními ctnostmi této aristokracie byly tedy ctnosti válečné. Ty výrazně souvisely se „sportem“ a tělesnými cvičeními – především jízdou na dvoumístných vozech a lovem.

Důležitou pohybovou aktivitou byl tedy lov. Lov jako zkouška odvahy, statečnosti a vytrvalosti byl zaměřen na kance a divoké šelmy (lvy, vlky, pardály) či hony na zajíce, „divoké kozy“ (snad muflony a kamzíky) a jeleny. Při těchto lovech a honech se uplatňovaly různé pohybové dovednosti – menší zvěř se lovila pomocí luku a šípů, větší, pro jejíž lov bylo potřeba statečné srdce, často jen kopím a mečem. Nejnebezpečnějším byl lov na pardála, který před lovci a jejich psy utíkal, avšak častokrát zaútočil jako první. Tento lov proto vyžadoval vysokou obratnost a rychlost i bojové zkušenosti. Obtížný byl i lov na lva, jehož se navíc krom lovců a psů účastnili i honci, kteří ho měli za úkol vyplašit a vyhnat z úkrytu; poté jej napadli lovci s kopím (Mireaux 1980). To jak vypadal boj se lvem a lov na něj můžeme vyčíst v Homérově *Iliadě*, kde k němu autor přirovnává Achillea (Homér, 1980, 378-379):

*„Achilleus z druhé strany jak loupežný lev se naň řítí,
kterého občané shluklí, ba celá vesnice, dychtí
usmrtit. Zpočátku lev jde dopředu bez povšimnutí,
ale když z bojových chlapců ho některý zasáhne kopím,
otevře tlamu a skrčí se ke skoku, pěna kol zubů
vyvstane, udatné srdce mu v útrokách sténá, on vztekle
ocasem z obou stran se do boků, do žeber šlehá,
pobíží k boji sám sebe, též očima svítí a vztekem
přímo se dopředu žene, zda mohl by někoho z mužů
zardousit, anebo sám aby zahynul vpředu v tom chumlu:
takto statečný duch a síla podněcovala
Achilla, aby se utkal již s Aineiem, srdnatým rekem.“*

„Nejběžnějším a zároveň, abychom tak řekli, nejsportovnějším druhem lovu je lov na kance. Máme zachován podrobný popis lovu, při němž Odysseus utržil hlubokou ránu na stehně, podle jejíž jizvy ho mohla poznat stará Eurykleia, když mu myla nohy“ (Mireaux, 1980, 47-48). Pro lov byli nepostradatelní psi, a proto měla tehdejší urozená aristokracie početnou a dobře vycvičenou smečku. Podle Xenofóna byl lov nejlepší přípravou pro válku, jelikož si díky němu lovci přivykají časnému vstávání a snášení horka a zimy, dále se cvičí v běhu, pochodování a střelbě či hodů oštěpem; lovem se dala skvěle trénovat odvaha a postřeh; *„zkrátka stěží by se našla situace, která se vyskytuje ve válce a která by chyběla při lovu“* (Xenofón, 1970, 28).

Asi nejznámější událostí tohoto období je údajná Trójská válka. Nevíme, zda k ní skutečně došlo, ale díky archeologickým vykopávkám a nálezům na pahorku Hissarlik jsme dnes s určitostí schopni tvrdit, že někdy kolem roku 1200 př. Kr. byla Trója zničena válkou¹⁰. V této době ale mykénská kultura zanikala, uvažuje se tedy o možné spoluúčasti Achájů na válečném tažení tzv. Mořských národů, a tradici pak vytvořili sami Achájové, i přesto, že nemuseli být vůdci tažení. Díky Homérovým eposům¹¹ dnes můžeme rekonstruovat techniku boje a válčení, pohybové aktivity, způsob života; tyto jsou také základním pramenem pro řecké náboženství. Dnes víme,

¹⁰ Archeologicky by Homérovské Tróji odpovídala vrstva VIIa.

¹¹ Už v období helénismu začali Řekové pochybovat o možném Homérově autorství u obou eposů, zmiňme zde alexandrijského učence Aristarcha ze Samothráké, který si poprvé všiml nesrovnalostí v eposech a postavil se k nim kriticky; touto otázkou se zabývají vědci dodnes.

že Homérové eposy vznikly dlouho po Trójské válce¹² (jsou sice popisovány bronzové zbraně, ale najdeme zde taktéž přirovnání a zmínky o železu, které přišlo až s Dóry a mykénská kultura je ještě neznala!). Toto slavnou válku ovšem nevylučuje, mohla být zachovávána pouze ústní tradicí a později jí mohla být dána písemná forma.

Pro naši práci jsou Homérové eposy významné, jelikož zachycují realie vztahující se k pohybovým činnostem a „sportovnímu“ zápolení Achájů.

To, jak si Řekové vážili tělesných cvičení a „sportu“, můžeme poměrně snadno vypočítat v přízvisku největšího hrdiny u Tróje, velitele Myrmidonů, Achillea – „Achilleus, rychlý v běhu“. Běh je nejstarší „sportovní“ aktivita, v níž lze nejlépe dokázat svou zdatnost, běh (závod na jeden *stadion*) byl i první olympijskou disciplínou v době, kdy ještě nad hrami převládaly náboženské obřady, a po rozšiřování olympijského programu se do sedmnáctých her včetně soutěžilo jen v běhu; prvním rozšířením byl totiž běh na dva *stadiony* a druhým běh vytrvalců. Tímto Achillovým epitetem Řekové spojili jejich největšího héra s tím nejlepším a nejobjektivnějším „sportem“. A i zde je opět souvislost s bojem – nejlepší bojovník není ten nejsilnější, ale ten nejrychlejší a nejobratnější.

Kromě běhu byla z těchto dob jako „sportovní“ činnost známá i střelba z luku, hod diskem a metání loveckých kopí – ty v rámci pohybových aktivit v *Iliadě* sloužily k ukrácení času Achilleových vojáků, když se tento pro spory s Agamemnonem o krásnou Briseovnu rozhodl zdržet boje (Homér, 1980).

Pohybové činnosti jako výcvik vojáků k boji se zbraněmi i bez nich byly zásadní. Čím byly tyto na vyšší úrovni, tím měli dotyční muži větší šanci přežít. Pro názornější pohled zde přidáváme úryvek z Homéra (1980, 246-247) zachycující střet s oštěpy mezi nepřátelskými vojsky, hlavně Trójanem Aeneiem (latinsky Aenēās, tedy Aenēā) a krétským králem Ídomeneem:

*„Zblízka obojí vojsko se na sebe pro Alkathoa
s dlouhými oštěpy vrhlo; jim krunýře drnčely strašně
na prsou, jak tam v davu muž na muže oštěpy metal.
Obzvláště mužové dva, co nad jiné bojovní byli,
Aineiás s Ídomeneem, ti oba dva Areu rovni,
jeden druhému dychtil kov ukrutný do těla vrazit.*

---

¹² *Iliada* byla sepsaná nejspíše kolem roku 700 př. Kr.

*Aineás oštěpem první chtěl zasáhnout Ídomenea;
ten se však nadmíru uhl, jak zahlédl kovové kopí;
do země Aineiův oštěp, jenž chvěl se při letu, zajel,
neboť z pravice pádné ho nadarmo vymrštil. Vbodl
Ídomeneus pak doprostřed břicha hrot Oinomaovi:
prorazil krunýře plát a oštěp mu vnitřnostmi projel;
raněný do prachu klesl a prsty se do země zaryl.*

*Z mrtvolý Ídomeneus své stinné kopí sic vyrval,
avšak nemohl navíc též krásnou výzbroj mu z plecí
odejmout, neboť ho tísnil mrak oštěpů. Neměl už klouby
u nohou v pohybu pevné, a proto už nemohl rychle
přiskočit se svým kopím neb nepřátel střelám se vyhnout.
Proto své záhuby den jen odvracel vestoje, avšak
k rychlému útěku z bitvy jej nohy už nechtěly nosit.
Když krok za krokem couval, tu lesklým oštěpem po něm
hodil rek Déifobos, vždyť stále se na něho hněval.
Ale i tehdy se chybil a ránu syn Areův dostal,
Askalafos – skrze rámě ten obrovský oštěp mu projel –
raněný do prachu klesl a prsty se do země zaryl.“*

Souboj zdatností na bitevním poli mezi Hektorem, nejlepším Trójanem, a Aiantem, po Achilleovi nejstatečnějším a nejsilnějším z Řeků, korunoval bojové štěstí a postupné vítězství Trójanů. Hned po Achilleově souboji s Hektorem šlo o souboj těch nejzdatnějších, v němž byl velký Aiás zatlačen, a tak mohl Hektor vhodit oheň mezi řecké lodě, což vyburcovalo Achillea, aby půjčil Patroklovi svou zbroj a vojsko myrmidonů, s nimiž měl Patroklos jít Achájům na pomoc. Předejme slovo Homérovi (1980, 298):

*„Nyní mi povězte, Músy, co sídlíte v olympských domech,
kterak vhozený oheň pad na lodě achájské nejdřív.
Hektór přistoupil blízko a udeřil obrovským mečem
v Aiantův hlazený oštěp hned v ratišti za hrotem, čímž jej
úplně přerazil. Aiás, syn Telamónův, pak mávl
nadarmo oštěpem kusým, vždyť upadlo kovové ostří*

*daleko od něho na zem a při pádu hlasitě břinklo.
Aiás v hrdinské mysli v tom poznal prst boží a strnul
hrůzou, neb záměry bitvy tím nadobro Danaům zmařil
zvysoka hřmějící Zeus, jenž vítězství dopřával Trójským.
Couval z dosahu střel. Vtom vhodili nezmarný oheň
do rychlé lodi: ta vzplála vráz plamenem nehasitelným.“*

Achilleovo pronásledování Hektora (poté, co tento v boji zabil Achilleova nejlepšího přítele Patrokla) Homér přirovnává k závodu v běhu. Za vítězství v něm se dle básnickových slov vítězům dával býk nebo kůže hovězího (Homér, 1980, 411).

„Sportovním“ soutěžím, díky čemuž také odvozujeme tělesná cvičení starých Achájů, věnuje Homér téměř celý XXIII. zpěv své *Iliady*. Popisuje zde závody, které nechal uspořádat Achilleus k počtě svého padlého přítele Patrokla¹³ (*Áthla*¹⁴ *epi Patrokló*), a do nichž věnoval ceny ze svého nejlepšího majetku.

Smutek nad skonem Patrokla skvěle zachytil i slavný řecký básník Konstantinos Kavafis (2013, 104) ve své básni *Achillovi koně*:

*„Nad mrtvým Patroklem,
jenž byl tak mladý, silný, boje znalý,
se Achillovi koně rozplakali.
Pirátsví smrti, urážlivé dílo,
zle jejich nesmrtelnost rozhořčilo.
Hlavami potřásali, mohutné hřívy jim vlály,
nohama bili o zem, naříkali
nad oním Patroklem, jenž, jak teď rozuměli,
byl už jen mrzké tělo – bezbranný – oněmělý –
jehož duch navždy byl ztracen –
a on sám z života do velké Nicoty vrácen.“*

---

¹³ Nad hroby mrtvých králů a hrdinů se často pořádaly různé smuteční hry, přitom mnohdy platilo, že „*kořist válečníků je stejně jako ceny pohřebních her pokládána ἐς μέσσοι*“ (do středu – pozn. autora) (Detienne, 2000, 103). Střed hrál významnou roli v mnoha oblastech života antických Řeků. O tomto zvyku podrobněji pojednává Marcel Detienne na stránkách 99-115 své knihy *Mistři pravdy v archaickém Řecku*.

¹⁴ *Áthla* bylo označení pro námahu či výkon, později i pro „sportovní“ závodění.

Prvně k počtě Patrokla nechal Achilles uspořádat závod v jízdě dvojspřeží na válečných vozech. Jako odměny pro vítěze zde stanovil:

- 1. místo: dvouuchá¹⁵ trojnožka a mladá dívka
- 2. místo: šestiletá těhotná divoká klisna
- 3. místo: nový kotel
- 4. místo: dva talenty zlata
- 5. místo: dvouuchý pohár

Závodů na válečných vozech se zúčastnili a v soutěži dopadli takto:

1. král Argu a jeden z největších řeckých hrdinů Diomédés
2. řecký rek Antilochos
3. Spartský král a manžel Heleny Meneláos
4. Spolu s krétským králem Ídomeneem velitel Krétanů Mérionés
5. Syn férského krále Adméta Eumélos

Zajímavé je celkové pojetí mykénského „sportovního“ soutěžení. Antilochos, i přesto, že díky lsti, aby se vyrovnal Meneláovým lepším koním (nešlo ovšem o podvrh), dojel do cíle před Meneláem, měl podle tehdejšího řeckého myšlení 2. místo a cenu podstoupit Meneláovi (Homér, 1980). Antilochos zde dokázal díky svému důvtipu Meneláa porazit, ale jeho čin byl chápán jako nečestný, jelikož mohl zkreslit vlastní fyzickou zdatnost, což se objektivně z našeho pohledu vzhledem k určité nerovnosti koní závodníků může zdát zvláštní. Lepší koně vlastnil Meneláos, stejně jako kdyby při čelném souboji vlastnil lepší zbroj a meč. Chápejme to tak, že to, co určití válečníci vlastnili, bylo výhodou pro jejich zdatnost a také se to do ní započítávalo. Vlastnictví špičkového vybavení zvyšovalo zdatnost válečníků. V Homérově *Iliadě* skvělé vybavení patřilo těm nejlepším hrdinům (Achilleus, Hektor, Aiás, Diomédés, ...), čímž mohlo maximálně zvýšit jejich zdatnost a ze slavných reků udělat polobohy. Nejzdatnějším byl Achilleus, a měl také nejlepší zbroj, proto jeho sláva přetrvala věky a byl inspirací a motivem k nepřekročitelným činům pro osobnosti typu Alexandra Velikého, který se i tak mohl stát inspirací pro další výtečné osoby antiky, např. Gaia Julia Caesara. V tomto kontextu se hodí ještě poznamenat, že i později v Řecku v pomykénské době získávali na olympijských hrách v disciplínách s koňmi a vozy

---

¹⁵ Tuto měla mnohem později připomínat zlatá trojnožka umístěná na hlavy tří propletených hadů – vrchol bronzového sloupu, tzv. hadí sloup, což byl vítězný památník 31 řeckým měst, postavený v Delfách na památku vítězství Řeků ve válkách s Peršany. Jeho zbytky můžeme dnes spatřit na *hippodromu* v Konstantinopoli (Cartledge, 2012).

věvec vítězů jejich majitelé, ne závodníci, kteří prostřednictvím těchto zvířezili, což se dá doložit na příkladu Kynisky ze Sparty (viz kapitola 1.2.1.2). Toto jen dokazuje, že lepší výbava nebyla chápána jako podvod, ale spíš jako součást atletova *areté*.

Francouzský kulturní historik Émile Mireaux (1980) ve svém díle *Život v homérské době* přichází s domněnkou, že je tento závod v *Iliadě* popsán do takových detailů, že toho mohl být schopen jen odborník, a že jde možná o olympijské vítězství v koňských dostizích Myróna ze Sikyónu z roku 648 př. Kr.

Po tomto důležitém a zásadním závodě pro mykénskou válečnickou aristokracii následovalo soupeření v pěstním boji jedné dvojice. Vítězi byl určen statný šestiletý mezek, poraženému dvouuchý pohár. V souboji se utkali Epeios, syn Panopéův, a Argosan Euryalos, syn Mékisteův. Vítězem se stal prvně jmenovaný (Homér, 1980). Pro dějiny sportu je zajímavý úryvek z přípravy a střetu obou hrdinů dokládající hlavně vybavení antických „sportovců“ pro toto klání (Homér, 1980, 443):

*„Nejdříve na boky pás mu přiložil (Diomédés – pozn. autora), potom mu podal řemeny z tažného býka, tak dovedně vykrajované.
Oba pak, chráněni pásem, již do středu bojiště vešli,
pozvedli naproti sobě již oba dva pádné své ruce,
naráz se na sebe vrhli a pravice těžké se střetly.
Čelistí strašlivý skřípot se ozýval, odevšad z údů
proudem řinul se pot. Vtom Epeios slavný se vztyčil,
udeřil soupeře v tvář, když kolem se rozhlížel – ten pak
déle už nemohl stát, vždyť nádherné údy mu klesly.“*

Dále se pokračovalo zápolením. Cenou pro vítěze byl v tomto souboji veliký ohnivzdorný trojnohý kotel v ceně zhruba dvanácti krav. Poražený zápasník získal dívku znalou všelijakých prací v ceně čtyř krav. Střetl se zde salamínský král Aiás s Odysseem. Boj vypadal následovně (Homér, 1980, 443-444):

*„Když byli hotovi k boji a do středu bojiště vešli,
pevnými pažemi svými druh druhu uchopil v náruč,
podobni ve střeše krokvím, jež zaklínil proslulý tesář
na strmém, vysokém domě, čímž před silou větrů ho chrání.
Oběma prasklo v zádech, když odvážné ruce je tiskly
ze všech svých sil a vlhký pot se po údech řinul.“*

*Borcům po celých zádech a po žebrech přechetné pruhy
doruda naběhly krví, však soupeři stále a stále
dychtili vítězství dojit a získat půvabnou trojnož.
Nijak ho nemohl skácet a povalit Odysseus na zem,
nijak to nemoh ni Aiás – klad Odysseus urputný odpor.
Když pak se nudili již i Achájeci v důkladné zbroji,
tehdy ho oslovil Aiás, rek mohutný, Telamónovec:
,Zchytralý Odyssee, ty Láertův potomku božský,
zdvihni mě nebo já tebe – sám Zeus pak zařídí další.‘*

*Řekl, a zdvíhal ho, avšak lstný Odysseus na úskok myslil:
kopl ho do předkolení a patou mu podrazil nohy;
Aiás upadl naznak a zároveň padl mu na hrud'
Odysseus. Achájský lid se díval a úžasem strnul.
Potom ho Odysseus zdvíhal, ten nezdolný hrdina slavný:
trochu jím ze země pohnul, však zcela ho nemohl zdvihnout,
proto mu podlomil nohu; vtom oba se svalili na zem,
blizoučko u druhu druh, a přitom se zmazali prachem.*

*Zas by se byli už zvedli a potřetí podnikli zápas,
ale sám Achilleus povstal a v utkání dalším jim bránil:
,Dál se už nepotýkejte a trýzněním nemařte síly,
vítězství oběma patří, i ceny si vezměte stejné,
a pak jděte, ať mohou i Achájeci jiní se utkat.‘*

*Pravil, ti nesmírně rádi to slyšeli, poslechli ihned,
potom si setřeli prach a opět si oblékli oděv.“*

Čtvrtou soutěžní disciplínou byl závod v běhu, v němž cenou pro vítěze bylo to nejkrásnější stříbrné měsidlo, druhý dostal velkého tučného býka a třetí půl talentu zlata. Závodu k počtě mrtvého Patrokla se zúčastnili rekové a v tomto pořadí doběhli: Odysseus, Aiás, Antilochos (Homér, 1980).

Druhou polovinu soutěží začal zápas oštěpem. Odměnou pro vítězného reka byl dalekostinný oštěp, štít a přilba; výzbroj, kterou odňal Patroklos zabitému Sarpédóntovi, veliteli Lyků (spojenců Trójanů). K tomu Achilleus přidal nádherný thrácký meč zdobený stříbrem, jenž sám ukořistil Asteropaiu z Paionie. Oba reky navíc čekala skvělá hostina v Achilleově stanu. V tomto boji se odění ve zbroj střetli Aiás a Diomédés. Cílem souboje bylo zasáhnout dříve sokovo tělo a přes krunýř způsobit krvavé zranění. Zápas se zanedlouho však stal pro oba velmi nebezpečným, až jej ukončili sami Řekové a nařídili rozdělit si výhru; meč však dostal Diomédés, jemuž se vedlo o něco lépe (Homér, 1980).

Po nebezpečném střetu s oštěpy následovala soutěž v hodů diskem. Vítěz měl nárok na železný kotouč uchvácený Achilleem na Étiónovi. Tento kotouč byl tak velký, že měl vítězi stačit po pět let, i když by onen měl mnoho úrodných polí. O výhru se zde utkali Polypoitéš, Leonteus, Aiás a Epeios. Zvítězil Polypoitéš, který přehodil disk přes celou dráhu; druhé nejdelší vzdálenosti dosáhl Aiás (Homér, 1980, 2000).

Předposlední soutěž tvořila střelba z luku, kde odměnou za trefení holoubka za nohu stužkou připoutaného k stožáru bylo deset dvojsekyr. Za trefení samotné stužky se udělila cena deseti sekyrek. V tomto souboji se utkali Mérionés, jenž skončil čtvrtý v závodu válečných vozů, a nevlastní bratr Aianta král Teukros. Posledně jmenovaný střelil jako první a trefil stužku, čímž holuba uvolnil, ovšem Mérionés neváhal, vytrhl Teukrovi luk z rukou, a přesnou ranou holuba v letu zasáhl a v duelu po právu zvítězil (Homér, 1980).

Poslední soutěží, již Achilleus k Patroklově počtě zorganizoval, byl souboj v hodů kopím. Jako výhru zde Achilleus stanovil nový květy zdobený kotel v hodnotě býka. Tohoto klání se zúčastnil král Agamemnón a Mérionés. Souboj se ovšem nakonec nekonal (Achilleus nechtěl, aby náhodou nebyl Agamemnón poražen a neutrpěla tak prestiž hlavního velitele řeckého vojska). Achilleus tuto soutěž doporučil ukončit a výhru přisoudit Agamemnónovi. Jeho soupeř Mérionés pak jako náhradu za neuskutečněné klání obdržel bronzové kopí, s nímž se mělo soutěžit (Homér, 1980, 2000).

Hodnota cen, pořadí popisu jednotlivých závodů a množství Homérovi pozornosti jim věnované nám dnes osvětlí pořadí jejich důležitosti pro mykénskou kulturu. Ve všech těchto oblastech jednoznačně vítězí závod vozů, Homér mu dokonce

věnuje 59,4% veršů (373 veršů) určených popisu sportovních disciplín. Všem ostatním (boxu, zápasu, běhu, souboji s oštěpem, hodu diskem, střelbě z luku a hodu kopím) věnuje básník zbylých 255 veršů, tedy 40,6% těchto rytmických jednot.

„Sportovní“ soupeře zachytil i básník Hésiodos (1990, 74) ve svém spisku *Štít*¹⁶:

„... a třetí

*pěští zápasili i v křížku; už honili lovci
zajíce bystronohé a v čele se ohaři hnali
ostrozubí, a před nimi prchali tamti jak diví.
Poblíže těch se ze všech sil zase činili jezdci,
o cenu závodili a v pěkně pletených korbách
vozatajové stojmo své koně běhuté hnali
opratě uvolnivše – i letěly s rachotem vozy,
důkladně sestavené, až notně vrzaly písty.
Oni se ovšem bez konce štvali a nedošli nikdy
vítězství – nerozhodně jen o závod jeli a jeli.
Uprostřed závodiště je čekala veliká cena,
trojnožka zlatá, zručného Héfaista mistrovské dílo.“*

Tento úryvek zachycuje box, lov a závod vozů, kterému je opět dán největší prostor. Povšimněme si ještě onoho „*Uprostřed závodiště je čekala veliká cena*“, což jsme zmínili výše (pozn. 46). Do středu se dávaly ceny určené pro výhru a někdy i získaný majetek nepřátel. Co bylo *ές μέσων* (ve středu), bylo určeno pro ukořistění. To mohl udělat např. vítěz v závodě vozů. Achilles dává na oslavu Patrokla dary pro vítěze *ές μέσων*. Ti je pak mohou ukořistit, jelikož nyní jsou věcmi společnými, kdyby je vítězovi předal, vložil do rukou (*έν χειρσί τιθέναι*), šlo by o osobní dar, a pak by musel očekávat protidar; takto je mohl dát volně do oběhu, určit k ukořistění těmi nejlepšími (Detienne, 2000).

Homérem a Hésiodem jsme se zabývali podrobněji z toho důvodu, abychom si co nejlépe přiblížili „sportovní“ pohybové aktivity v mykénské době. I když se čtenáři může zdát zbytečné vypisování cen pro vítěze jednotlivých klání, rozhodli jsme se tyto nevynechat, jelikož nám mohou, více než co jiné, demonstrovat důležitost jednotlivých pohybových aktivit. Z výše vypsaneho nám díky tomuto měřítku prosvítá jako

¹⁶ Není jisté, zda je Hésiodos skutečným autorem tohoto díla.

nejdůležitější „sportovní“ soutěžení závod na válečných vozech (obr. 4), což je i logické, vezmeme-li v potaz hlavní způsob vedení boje Achájů. Poznamenejme zde jen, že v archaickém Řecku (konkrétně někdy na přelomu 7. a 6. století př. Kr.) byl

Obr. 4: Válečný vůz z Pylu (Bartoněk, 1983).

válečnický způsob, a tedy i *aristeia promachón*¹⁷ změněna, což změnilo i důležitost jednotlivých „sportovních“ zápolení. Podle našeho názoru by zde na prvním místě stál *dromos*¹⁸ či *hoplítodromos*¹⁹. Změně *aristei promachón*, čili rozdílnému pojetí *aristei* u *hippeis* (jezdecké aristokracie) a *hoplites* (těžkooděnců), se budeme věnovat později

na příslušném místě naší práce. Vzhledem k odměnám bychom za závod v dvojspřeží válečných vozů dle důležitosti „sportovních“ aktivit pro Acháje zařadili souboj s oštěpy, zápas a závod v běhu. Důležitost zařazení „sportovních“ klání z Homérovy *Iliady* do naší práce tkví v tom, že hlavní příčina jejich uskutečnění, oslava mrtvého reka, byla příčinou pořádání „sportovních“ her po celém Řecku v předarchaické době. Na základě těchto oslav hrdinů a jejich činů pak vznikaly panhelénské hry.

Hrám a „sportovním“ kláním se Homér věnoval i ve svém druhém eposu, *Odysee*. Zde byly tyto organizovány pro obveselení Odyssea králem Faiáků Alkinoem. Uskutečnily se soutěže v zápasu, boxu, hodů diskem, běhu a skoku. Celkově se těchto soutěží účastnilo šestnáct mladíků, včetně tří synů krále. V běhu zvítězil Klytonéos, v zápase Euryalos, ve skoku Amfialos, v disku Elatreus a v boxu Láodamás. Poté, co byl k soutěžení vyzván i Odysseus, vzal disk a svým hodem překonal všechny dosavadní výkony, včetně hodu Elatreova a byl připraven porazit mladíky ve všech soutěžích kromě běhu. V *Odysee* hrál z pohybových aktivit významnou roli i tanec (Homér, 1940).

Ocitujeme zde část druhého Homérova eposu, z něhož nám vyplyne pohled a vztah Řeků k vlastnímu soutěžení. Jde o část promluvy Euryala vyzývající Odyssea k zapojení se do „sportovních“ zápolení (Homér, 1940, 94):

¹⁷ Dalo by se přeložit snad jako hodnota (statečnost) válečníků prvních řad. Do angličtiny se termín *promachón* překládá jako „forefighters“, do češtiny jako „přední bojovníci“. *Promachos* (bojující v prvních řadách) byl i jeden z epitetonů bohyně Athény.

¹⁸ Běh na jeden *stadion*.

¹⁹ Běh na dva *stadiony* ve zbroji.

„ – *Hoste, ted' ve hrách se pokus i ty,
jestliže nějakou umíš! Muž se má vyznati ve hrách.
Pravý muž nezná přec větší slávy,
než z vítězství vlastních paží a nohou.
Vyskoč a zkus to a neseď jak baba!*“

Shrneme-li všechny „sportovní“ aktivity (či, jak už bylo výše naznačeno, válečné přípravy, jež můžeme považovat za „sportovní“ cvičení), o nichž se dovídáme díky Homérovi, dostaneme následující výčet: tanec, jízda na vozech s dvojsprežím, box, zápas, běh, skok, zápasení s oštěpem, hod diskem, lukostřelba, hod kopím.

Kromě pohřebních slavností, lovu a boje se tělesná cvičení prováděla častokrát během různých hostin a radovánek; povětšinou po vystoupení místního pěvce, který po jídle za doprovodu kithary přednášel o rekovném boji Achájů. Pak tedy následovaly soutěže v hodu diskem a oštěpem, v pěstním zápase či hra s kameny (obdoba naší dámy); se svými akrobatickými kousky mohli vystupovat i kejklíři (např. při svatbě syna a dcery spartského krále Meneláa). Velmi oblíbeným „sportem“ byl i výše zmíněný tanec, který zde po takových vystoupeních mohl také následovat. Tento byl součástí výchovy řecké aristokracie a byl proniknut náboženskými prvky. Tančili mladí muži na hlavním dvoře a předháněli se ve virtuozitě (Mireaux, 1980). Ženy tančily povětšinou při různých zasvěcovacích obřadech. Přitom šlo spíše než o tanec o jakési zběsilé taneční třeštění za doprovodu flétny. „*Tanečnice upadaly brzy do stavu vytržení a transu, při němž měly otevřená ústa, ochablou šíjí, celé tělo napjaté a zvrácené nazad, takže svým postojem připomínaly typické záchvaty hysterie*“ (Mireaux, 1980, 160). V rámci zasvěcovacích rituů do Dionýského kultu byl za svitu pochodní prováděn jakýsi zběsilý úprk. Přitom měly ženy na sobě kolouší kůži ze zvířete, které pro ně bylo obětováno a většinou roztrháno na kusy. Z tohoto zasvěcování byli vyloučeni muži. Podobně jako u spartské *krypteie* mladí muži, musely i zde tyto ženy žít o samotě či v malých skupinkách a skrývat se v divoké přírodě. Tato samota mohla být praktikována i jako služba nějakému božstvu. Různé rituální tance byly však vždy povinné. Např. dívky určené pro službu Artemidě v Athénách musely před svatbou tančit tzv. medvědí tanec. Tanec jako pohybová aktivita byl nedílnou součástí i různých starořeckých slavností a sklizňových obřadů jako doprovod ke zpěvu či hře na hudební nástroj, třeba hře na kitharu. Jak zdůrazňoval Platón, je to tělesný výkon, jímž se cvičí

zdatnost těla a gymnastika se stýká s *músikou* (Novotný, 1948). Jejich součástí však byly i jiné pohybové aktivity a „sportovní“ hry. Např. na „venkovské dionýsie“ slavené někdy na konci podzimu či začátkem zimy, a trvající celý řecký měsíc poseidón, byl uspořádán nejoblíbenější vesnický závod – balancování na naolejovaném koženém měchu vína. Odměnou nejvytrvalejšímu a nejšikovnějšímu mladíkovi byl onen měch (Mireaux, 1980).

V době achájské vlády bylo Řecko osídleno hned v několika oblastech. Těžiště se nacházelo v Argolidě na severovýchodě Peloponésu (hlavně paláce Mykény a Tírins), osídlena byla i Messénie na jihozápadě Peloponésu (palác v Pylu), Lakónie (palác Menelaon), Attika (palác na Akropoli v Athénách), Boiótie (Théby, Orchomenos, Gla) (Bouzek, 2010).

Mykénské paláce byly značně odlišné od paláců krétských, podobaly se spíše středověkým hradům. Stavěly se na kopcích a chránilo je bytelné opevnění (mluvíme o tzv. kyklopském zdivu²⁰ - šlo o stavby z velkých pečlivě opracovaných lomových kamenů na sebe kladených nasucho bez pojiva) a centrem megaron (sídlo panovníka), byly zde také dobře ošetřené zdroje vody (tunel z paláce ke studni).

V čele stál panovník s titulem *vanak* (či *wanak* nebo *wanax*; u Homéra *anax*²¹), území států se rozdělovalo do krajů, které měli na starost úředníci dosazení králem; nejvýznamnější byl *pasireu* (měl na starost civilní administrativu) a *korete* („vojenský náčelník oblasti“). Funkci vrchního velitele armády určitého mykénského státu pak zastával *lavageta* („premiér“) (Bouzek, 2010). Významnou roli hráli tzv. *hekwetové* („průvodci“), šlo o družiníky *wanaka* pověřené velením nad danými sektory v jednotlivých pobřežních hlídkách. „*Vojenská funkce hekwetů potvrzuje také to, že se zřejmě odlišovali oblečením a měli přidělené válečné vozy*“ (Bartoněk, 1983, 141).

Kolem panovníka se vytvářela bojovnícká družina *e-ge-ta* (označení pro družiníky). Družina byla zárodkem státního aparátu. Vůdce družiny musel dokonale ovládat taktiku boje s válečným vozem. Původ této myšlenky je opět v mýtu, jehož základem je pohybová činnost (jde o báji o králi Oinomaovi a jeho dceři Hippodaimi, i

---

²⁰ Nazváno tak bylo antickými Řeky, kterým stavby připadaly tak mohutné, že se domnívali, že je postavili obři.

²¹ Tento měl širší význam, dalo by se přeložit spíš než „král“/„*basileus*“ jako „pán“ – termín tak mohl označovat krále, obyčejného smrtelníka i božstvo.

kteřou mohl získat jen ten, kdo porazí jejího otce v závodě vozů)²². Postupně pak vzniká soutěživost řecké aristokracie (*agón* = boj, soutěž), kde cílem bylo vyniknout jako individuum. Pohybová aktivita je tak pro tuto válečnickou kulturu základem *vanakovi* nadřazenosti a prostředkem k vyniknutí a získání lepšího postavení ve státě).

Změnou pojetí přidělování pozemků (*temenos*), kdy se na něj postupně vytvořil dědičný nárok, se konstituuje dědičná aristokracie. Vznik dědičné šlechty vedl ale podle našeho názoru k oslabení vojenské síly Achájů, vezmeme-li v potaz způsob mykénského vedení boje založený na osobních soubojích *promachón* na válečných vozech. Válečný vůz jistě nebyla levná záležitost a mohla si jej dovolit jen vyšší vrstva, dokud vyšší vrstvu tvořili ti nejsilnější a nejzdatnější, utkávali se s nepřáteli ti nejlepší, poté ovšem, co se vyšší postavení stávalo výsadou správného narození, a ne už zdatnosti, musela se jistě oslabit hlavní úderná síla Achájů.

Zánik Mykén je dnes spojován se třemi teoriemi:

- První spočívá v mýtu *Sedm proti Thébám*²³, který mohl mít opodstatnění ve skutečné snaze o sjednocení pod vládu jediného mykénského státu, čímž se všechny státy mohly oslabit a zničit.
- Další dvě teorie souvisejí s novými migracemi:
  - o Migrace tzv. Mořských národů kolem roku 1200 př. Kr.
  - o Stěhování Dóřů kolem 11. století př. Kr.

Je možné, že došlo k vzájemným konfliktům a následným útokům Mořských národů, což mohlo Acháje oslabit, a tak nabídnout možnost válečnickým Dóřům pro jejich expanzi a vyvrácení původní kultury.

„Zhroutení mykénského systému ve svých důsledcích přesahuje oblast politickou a společenskou, působí na řeckého člověka přímo, mění jeho duchovní svět, proměňuje některé jeho psychologické postoje“ (Vernant, 1995, 15).

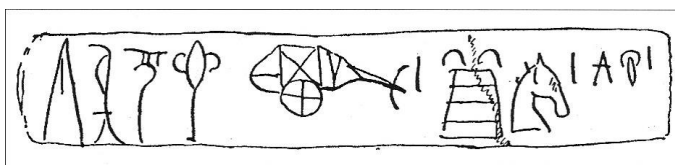
V 11. až 9. století př. Kr. pak mluvíme vzhledem k Řecku o přechodném období, době temna (temna, protože nemáme literární památky). V době od Mykén k Homérovi ovšem v Řecku došlo k revoluci vztahující se k písmu (koncem 9. století př. Kr. se do Řecka dostává nové písmo, přejaté od Foiničanů, které je naprosto odlišné od

²² Blíže o tomto mýtu viz např. Robert Graves (2004, 397-405).

²³ Blíže o tomto mýtu viz např. Robert Graves (2004, 381-386).

achájského lineárního písma B – obr. 5), tradici, politice a keramice; pohřbívání mrtvých bylo nahrazeno kremací, čímž se lidé vzdělili zemi i bohům, proběhly změny ve společenském životě, myšlení a chápání času; transformovalo se i pojetí „sportu“ a tělesných aktivit.

Příchod Dóru²⁴ a severozápadních Řeků²⁵ sice znamenal dlouhou dobu temna, ale do Řecka tito přinesli železo, které nahradilo bronz, a bylo navázáno na mnohé z mykénské kultury (vyspělé způsoby v zemědělství, řemesla, ...). Přežila také šlechta (vojenská aristokracie) a náboženství.

Obr. 5: Lineární písmo B, válečník na dvojspřeží (Grguric, 2005).

V homérské době byli jezdcí na vozech nahrazeni *hoplity* (těžkooděnci). Z jednoho *kléru*²⁶ byl obci dodáván jeden takovýto voják. Vyzbrojen byl čapkou či kovovou přilbou, krunýřem či kabátcem s kovovými plíšky položenými přes sebe, dvěma kovovými holeněmi (*knémides*), kulatým nebo podlouhlým štítem, mečem a oštěpem. Muž, který byl *klérem* vyslán, byl hlavou rodiny, pokud v tom nebránilo jeho stáří, zranění či tělesná vada. Émile Mireaux poukazuje na to, že výcvik Spartánů v klasické době v sobě obsahoval velké množství archaických rysů, díky čemuž bylo možné rekonstruovat stav v mnohem starší době (Mireaux, 1980). Pod vlivem zmíněných změn došlo určitě i ke změně výcviku a systému tělesných příprav. Můžeme předpokládat, že s nařízením o povinnosti sloužit ve vojsku šel ruku v ruce i povinný vojenský výcvik a tělesná cvičení.

V další části práce se budeme zabývat tělesnými cvičeními a dobou po vymanění Řecka z doby úpadku, podrobněji si přiblížíme dva nejdůležitější starořecké systémy tělesné výchovy (spartský a athénský).

²⁴ Do Řecka dorazili odněkud ze severu, nevíme přesně odkud, hlavní středisko založili v Lakónii v okolí řeky Eurótas (Sparta).

²⁵ Přišli s Dóry a usadili se na sever a západ od nich (odtud jejich označení), tedy ve středním Řecku, na severním pobřeží Peloponésu a na severozápadě Peloponésu (Elida).

²⁶ Vlastnictví *kléru* (půdy) bylo základem společenského postavení obyvatelstva; šlo o typickou jednotku majetku; člověk, jehož majetek nedosahoval hodnoty *kléru*, byl označen jako *akléros* (bez údělu), naopak ten, kdož měl více *klérů*, údělů, byl označen jako *polykléros*.

1. 2 Řecký zázrak

Pomykénská a pohomérská doba v Řecku je dobou, kdy se začínají odehrávat velké změny, dobou, kdy dochází k ekonomickým, politickým a intelektuálním změnám. Je to doba, kdy se objevuje nová mentalita, mykénský kníže *wanax* ovládající život celé společnosti je nahrazen veřejným prostorem, *agorou*. Mocnou zbraní a novým nástrojem vládnutí se stává slovo (Vernant, 1995).

Tento nový typ myšlení z počátku 6. století př. Kr. se vyznačuje 3 základními rysy (Vernant, 1995):

- 1) Oblast myšlení je zcela oddělena od náboženství; přírodní jevy a vznik kosmu je vysvětlován bez božských zásahů (x Hésiodos).
- 2) Myšlenka kosmického řádu nespočívajícím na moci boha, ale na *nomos* (pravidlu dělby moci), aby nemohl mít žádný prvek nad jiným *kratos* (nadvládu).
- 3) Geometrická podoba myšlení „*pojímá a promítá svět do prostorového rámce, který už není vymezen náboženským výměrem blahého a neblahého, nebeského a pekelného, nýbrž je dán recipročními vztahy, symetrickými a zvratnými*“ (Vernant, 1995, 8).

Souvislost a provázanost těchto rysů (profánnost, rovnost vztahů podkládajících abstrakci a vesmírný řád, geometričnost uspořádaného univerza) je podle jednoho z nejoriginálnějších helénistů poválečné Francie J. P. Vernanta (1995) tím, co nového přinesla řecká racionalita.

Řekové měli pro „sport“ a tělesná cvičení dokonce i boha, jednoho z hlavních božstev svého pantheonu. Šlo o Herma jako ochránce atletů. Tento posel bohů byl synem Dia a nymfy Maie. Jeho symbolem byla berla. Kromě ochrany atletů měl na starost i ochranu pastýřů, byl průvodcem mrtvých a bohem cest, dveří, obchodu a štěstí (Kramer [ed.], 1977). Měl také dbát na výsledky olympijských her a tyto řídit (Pindaros, 2002).

Kromě atletických, vojenských, gymnastických disciplín a tanců, které převážně budeme dále rozebírat, se po celém Řecku hrály různé hry s koženým míčem, kostkou a hracími deskami s kamínky (Frel, 1964).

V souvislosti se změnou myšlení a politiky se mění i tělesná cvičení a systémy výchovy, které jdou ruku v ruce se změnami ve vojenství. Změna válčení *promachón*

chce i odlišnou vojenskou přípravu. *Aristeia* se nově neměří podle síly a schopnosti přemoci soupeře v bitvě, ale podle soudržnosti a disciplíny.

Na úvod psaní o řeckém „sportu“ uveďme citaci Františka Novotného (1949, 466) důležitý znak řecké výchovy a myšlení: „*Dobrost těla, projevující se jeho zdravím, krásou a silou, byla Řekům stejně žádoucí jako zdatnost duše.*“ Ve většině obcí bylo dokonce zákonem nařízeno vzdělávat se *gymnicky*, jinak hrozila ztráta občanských práv (Tyrš, 1968), a co víc, *gymnasion* a *palaistra* byly neodmyslitelnou součástí Elysia i Ostrovu Blažených, posmrtných míst starých Řeků.

V *gymnasiích*, *palaistrách* a na *stadionech* atleti cvičili za ztížených podmínek, což zajisté značně přispívalo k jejich zdatnosti a přípravě na boj. Kupř. běžci běhali v hlubokém písku, nikoli na tratích s pevným povrchem, což mělo přispět k vyšší rychlosti na krátkých a vytrvalosti na dlouhých tratích. Při běhu především mimo *stadiony* museli často přeskakovat překážky a příkopy a v ruku měli olověné koule zhruba velikosti pěsti. Zápasníci, boxeři a *pankratisté* cvičili na blátě a v prachu z důvodu měkčího dopadu. Přimíšení oleje, jímž se muži natírali, a potu s blátem pak způsobovalo větší kluzkost těl soupeřů, což vedlo růst síly, k většímu silovému vypětí a posilovalo pevné sevření. Navíc bojem na kluzkém povrchu jako bylo právě bláto, značně posilovali stabilitu a celkovou sílu těla. Cvičení v písku poté způsobovalo naopak lepší uchopení soupeře, ale horší vyklouznutí z jeho sevření, čímž se tedy mělo trénovat zase ono. Samotný písek měl navíc další význam – chránil nahé tělo před větrem, zabraňoval silnému pocení a tak šetřil síly a kůži dodával lesku a odstraňoval z ní špínu (Lúkiános, 1981).

Poznamenejme ještě, že jedním z hlavních rysů řecké povahy byla *filonikia*²⁷ (milovnost vítězství, snaha o něj) stejně jako milovnost slávy.

Později však, těsně před vznikem helénismu, začínal odklon od tělesných cvičení. *Gymnasium* se stalo místem, kde převažovala duševní práce nad tělesnou. Odrazem této postupné proměny byly i změny ve vázovém malířství a Aristofanovi komedie (např. jeho *Oblaka*). Výsledkem bylo rozšíření znalostí tehdejšího světa, nový rozvoj filosofie a dalších věd a mnohé objevy, což nám skvěle doložil samotný helénismus. Avšak současně s tímto špelo Řecko do své temnější doby a úpadku –

---

²⁷ Dle Platóna byly *filonikia* a *filotimia* (láska ke ctižádosti) žádosti vyššího druhu, na rozdíl od tělesných žádostí – *filochrématia* (láska k penězům), *filokerdeia* (láska k ziskumilství), a snah nejvyššího řádu – *filomatheia* (láska k učení) a *filosofia* (láska k moudrosti) (Novotný, 1949).

s odklonem od tělesných cvičení a nutnosti kvalitního rozvoje těla každého občana se rozšířil přepych, lenost a zahálka, což vedlo k nižší zdatnosti občanů jednotlivých měst, a tedy i k jejich snadnějšímu dobytí vnějším nepřítelem. Méně zdatní vojáci jsou totiž méně schopni uhájit vlastní jedinečnost a svobodu. To vše nastalo tehdy, když zmizela vyrovnanost rozvoje tělesné a duševní stránky starých Řeků, když se proměnila jejich *areté* a *kalokagathia*. Samotné důsledky nám dnes ukazuje historický vývoj Řecka. Toto také vedlo k tomu, že už postupně nebylo možné, aby „*nikdo nesměle neb zrádně neodstoupil, aby celý národ stál a setrval jako jediný rek, o jehož neprůlomné brnění se nakonec roztrhají vražedné meče. Jen národ zdravý je též národ branný. Zbroj v každé pěsti! Zřízení válečné. Stokrát, tisíckrát to buď řečeno! Avšak k nástroji a k ústroji především též mládež a mužstvo zdatné a bezúhonné. Kdo hodlá ubránit svůj národ v dobách války, ten musí již po čas míru na stráž stát proti vši vloudilé zkáze životní, ten plamenným mečem drt' a rozprašuj upíry a netopyry na každém poli!*“ (Tyrš, 1946, 22).

1. 2. 1 Spartský systém tělesné výchovy

Sparta ležela na peloponésském poloostrově u řeky Eurótas; na západě ji obklopovalo pohoří Táýgetos a na severovýchodě pohoří Parnón; byla středem oblasti zvané Lakónie. Toto město bylo centrem dórského etnika. To, že byli Spartané Dórové lze vypočítat i z jejich vztahu k Apollónovi, bohu, jenž měl nejtěsnější napojení na dórský národ. Kromě této blízkosti k Dóřům byl Apollón v Lakedaimonu vyvoleným bohem proto, že byl považován za vynikajícího bojovníka a boha orákula, což válečnický národ lpějící více než kdo jiný na náboženství musel ocenit, dalším důvodem mohlo být jedno jeho přízvisko – „vlčí“, které mělo blízko k jménu spartského zákonodárce Lykúrga („krotitel vlků“). Navíc spojitost Sparty a Apollóna bylo možné najít i v řecké mytologii. Přesněji v soutěžení Apollóna a spartského prince Hyakintha v hodů diskem, které bylo princů osudné, když se do tohoto měření sil vložil Zefyros, bůh západního větru, a pojednou odklonil letící disk, jenž spadl Hyakinthovi na hlavu a zabil jej; z jeho krve poté vyrostly hyacinty (D. Bandini & G. Bandini, 2011).

Paul Cartledge (2012) Spartu charakterizoval jako společnost oligarchickou a konzervativní, uzavřenou a hierarchickou, společnost odmítající novoty a lpějící na minulosti a náboženství.

Její hlavní vývoj v pomykénské éře začíná až zhruba v 10. a 9. století př. Kr. (sem řadíme vznik svatyně Artemidy Orthie u řeky Eurótas). Významněji se Sparta začíná projevovat od konce 8. století př. Kr. – na spartské Akropoli vzniká chrám zasvěcený patronce města bohyni Athéně a chrám Apollóna v Amyklai.

Zásadní vliv na tvorbu spartského tělovýchovného systému měl původ jejich obyvatel – výbojných Dóřů, kteří si po příchodu na Peloponés podrobili původní obyvatelstvo.

Hlavní část Dóřů se mezi 12. a 11. stoletím vylodila na břehu Peloponésu a postupně cestou na jih vytlačovali původní achájské obyvatelstvo a snad i zbytky jejich předchůdců, karijských Lelegů, kterým dle pověsti na území Sparty vládl bájný Leleg (Lelex), jež měl být prapradědem Íama, zakladatele Olympií proslaveného rodu Íamovců a dědem Euróta, otce královny Sparty, jejíž manžel se jmenoval Lakedaimon, syn Dia a Taygéty. Tento Lakedaimon měl založit nové město a pojmenovat jej podle své manželky (Sparta); řeku, která jím protékala dle jejího otce (Eurótás) a pohoří, jež nad ním čnělo podle své vlastní matky (Taygétos). Celé okolí bylo pak nazýváno podle jména tohoto krále – Lakónie (Hrych, 2002). Po vytlačení zmíněných Lelegů Dóřové obsadili Argolidu, Lakónii a část Messénie. Ještě předtím se některé kmeny odštěpily a obsadily Krétu. Velmi specifickými se později stali potomci dóřských kmenů, kteří se usadili v leónské dolině v povodí Eurótu a v pohoří Taygétos. Šlo o tři rodové fýly (Pamfýloi, Dymánes, Hylleis; podle těchto bylo organizováno i lakedaimonské vojsko²⁸), jež se politicky a územně dělily na pět *óbai*, čili vesnic (Pitané, Mesoa, Dimnai, Kynosura, Limnai), a které *fýly* poté nahradily (Sábl, 1960; Sekunda, 2008).

Původní obyvatelstvo bylo pobito, vyhnáno či porobeno. Zhruba v 9. století se napětí mezi původními Acháji a Dóry přiostrilo až spartský král Agid I. udělal z Achájů otroky – *heilóty*, věnující se pouze zemědělství. Mnoho nových *heilótů* bylo uděláno také z poraženého messénského obyvatelstva po messénských válkách (Sábl, 1960). Funkci zemědělců, řemeslníků a obchodníků (v pozdějších dobách, plnili i službu ve vojsku) zde zastávali neplnoprávní, ale svobodní *perioikové* („obyvatelé okolních

---

²⁸ Částí každé fýly bylo bratrstvo (frátrie). Lakedaimoňané měli 27 frátrií, nejspíš 9 v každé fýle.

krajin“, kterých bylo asi třikrát tolik, co Spart’anů), žijící v pohraničních, hlavně přímořských osadách. Obchodování a podnikání měli plnoprávní Spart’ané přísně zakázáno (Xenofón, 1982).

Mezi 7. a 6. stoletím př. Kr. se Sparta uzavírá do sebe – jsou omezeny vědy, filosofie, literatura, umění, obchod, styky s cizinou, vlastnictví, peněžnictví, tvoří se instituce důležité pro válku apod.

Spartské území bylo po Lykúrgově (a snad i navazující Polydórově) pozemkové reformě spojeno v jeden celek a následně opět rozděleno (nyní však rovnoměrně) na 30 000 pozemků (*kléros*), 9 000 v blízkosti Sparty, a každá takováto část byla přidělena plnoprávnímu Spart’anovi; pracovalo na ní deset *heilótů* odvádějících tomu kterému Spart’anovi dávky, z nichž žila celá jeho rodina (Plútarchos, 2006). Takto byla ve Spartě uměle udržovaná majetková rovnost.

Ve Spartě vládli dva králové; jeden z rodu Ágidovců, druhý z rodu Eurypóntovců. Tito byli vrchními veliteli v době války (zhruba od 6. století př. Kr. velel jeden král na válečném tažení vojsku a druhý zůstával ve Spartě), do boje táhli jako první a vraceli se jako poslední. Na výpravách byli králové i s jejich družinou živeni státem; kvůli společným poradám jedli s králi jen *polemarchové* a tři rovnoprávní, plnoprávní (*homoioi*), kteří se současně starali o všechny jejich potřeby. Před bojem se král se svou *agémou* (přední oddíl první *mory*²⁹) postavil mezi další dvě *mory* a dva *polemarchy*, za nimi pochodovali pištci, lékaři, věštci, velitelé vojska, tři rovnoprávní, kteří jídávali s králem a dobrovolníci³⁰. Takto král zaujal čestné místo na pravém křídle. Při tažení rozhodoval i o čase a místě pro rozložení tábora, nevysílal ovšem žádná (přátelská a nepřátelská) poselství; pečoval jen o lid a záležitosti kultu; měl také právo na třetinu kořisti získané na tažení. Spartští králové byli potomci boha, Dia; šlo tedy o héroé – oba rody byly Hérakleovci, prováděli všechny veřejné oběti a z obětí si brali čestné díly, náležel jim hřbet a kůže (Frel, 1969; Hérodotos, 2004; Xenofón, 1982). To, že král neměl budit závist a být ve velké úctě, nepřevyšovat však zvlášť úctu

---

²⁹ Vojsko bylo na výpravách rozděleno do šesti oddílů jezdců a těžkooděnců = *mory*; v čele každé *mory* byl *polemarchos*. Jednu *moru* tvořily čtyři *lochy* (*lochos* = dvě padesátky, po jednom *lochu* poskytovala každá z pěti *ób*) v čele s čtyřmi veliteli *lochů* (*lochágos*); ty tvořilo tedy osm padesátek, kterým velelo osm *pentékosterů* (jedna padesátka = dvě *enómotie*); padesátkám pak velelo 16 *enómotarchů* (*enómotie* měla asi dvacet pět vojáků). Z *mor* se také řadily *enómotie* do jedné, tří, nebo šesti řad. Poznamenejme ještě, že dělení vojska se průběhem času měnilo; např. ještě před zavedením *pentékostys* se vojsko dělilo dle *triákás*, třicítek.

³⁰ Jedním z takovýchto dobrovolníků byl i žák Sokrata, filosof, spisovatel a velký obdivovatel Sparty Xenofón, který doprovázel na válečném tažení lakedaimonského krále Agésiláa, o němž napsal i spis.

k rovnoprávným dokazuje Xenofón: „*Aby i králové stolovali mimo domov, přikázal jim (Lykúrgos – pozn. autora) veřejné stravování a při jídle jim přidělil čestnou dvojitou porci, ne aby snědli dvojnásobek, ale aby měli z čeho dát, kdyby chtěli někoho poctit. Oběma králům dovolil vybrat si dva spolustolovníky, kteří se nazývají také Pýthijští. Přidělil jim také sele z vrhu každé prasnice, aby král neměl nikdy nouzi o obětiny, kdyby bylo zapotřebí zjistit záměry bohů. A u domu mají vodní nádrž, která jim poskytuje nadbytek vody; že i to je v mnohém ohledu užitečné, znají nejlépe ti, co ji nemají. Před králem také všichni stávají ze židli, jen efoři zůstávají sedět na svých eforských stolicích. A každý měsíc si skládají navzájem přísahu, efoři za občanstvo, král za sebe. Prísaha králů zní, že bude kralovat podle platných zákonů státu; obec přísahá, že zachová královskou moc neporušenou, pokud dodrží svou přísahu král“ (Xenofón, 1982, 305). Jako jediní měli právo se nezúčastňovat společného stolování. Po smrti jim byly skládány velké pocty, jakožto mrtvým potomkům boha, héróům. Králové byli také obětníky a členy *gerúsie*, rady starších. *Gerúsii* tvořilo 28 Spartánů starších 60 let (*geronti*) a oba králové (toto Lykúrgovo ustanovení odkazovalo snad na počet jeho podporovatelů – z jejich celkového počtu 30 později 2 ze strachu ustoupili, nebo snad na dokonalé číslo, které vznikne po vynásobení sedmičky čtyřkou). Byla to nejvyšší soudní a vojenská rada. 28 *gerontů* bylo voleno doživotně; tito také nebyli z výkonu funkce odpovědní. Dalším spartským orgánem byl sněm, lidové shromáždění (*apella*) plnoprávných Spartánů – tzv. *homoioi* (noví, stejní, rovnocenní), kterým bylo minimálně 30 let, scházejících se každý měsíc při úplňku. *Apella* mohla zákony předkládané *gerúsii* pouze přijmout, nebo odmítnout. Názor, který měl nejhlásitější ozvěnu shromážděných, zvítězil. Sněm také rozhodoval o míru, válce a potvrzoval smlouvy, rozhodoval o následnictví králů a volil členy *gerusie* a *efory*, dále jmenoval vojenské velitele; chyběla mu však funkce kontroly a iniciativy. Značnou moc mělo i zmíněných pět *eforů*, dohlížitelů (založení byli nejspíše jako orgán zastupující pět vesnic, z nichž vznikl Lakedaimon) – svolávali *apellu* a *gerusii*, dohlíželi na politiku králů, které mohli předvolat a nechat stíhat a soudit před *gerusii*, měli soudní a zahraničně politické pravomoci. Mohli tak odsoudit kohokoli a rozsudek ihned vykonat, zpozorovali-li, že dotyčný překročil zákon. Dále předsedali *apelle* a *gerúsii*; dávali příkazy k mobilizaci vojska – vyhledávali ročníky pro jezdce, těžkooděnce (*hoplitos*) a řemeslníky³¹, kteří se měli zúčastnit válečného tažení, těch se účastnili i lehkooděnci*

---

³¹ Spartáné měli za války po ruce všechny řemeslníky.

(nejspíše Skiritové³², *perioikové* ze Skiritie, což byla hornatá oblast Arkadie na hranicích s Lakónií). Dva z pěti *eforů* doprovázeli krále na válečných taženích a posílali do Sparty zprávy o jeho chování během výpravy (Cartledge, 2012; Plútarchos, 2006; Sekunda, 2008; Xenofón, 1982). „*Efoři řídili celou státní politiku, úcty skládali svým nástupcům*“ (Xenofón, 1982, 287). Na starost měli také zajišťování poslušnosti *heilótů* a *perioiků* – proto někdy nařizovali tzv. *krypteie* (mohli bychom říci, že šlo o jakousi tajnou službu či tajnou policii); byla to podmínka ke vstupu mezi dospělé, tedy jakási zkouška dospělosti – po ní se z chlapce stal *eirén*. Byl odeslán jako chlapec, vrátil se však jako muž. Obdobné zkoušky dospělosti mají svůj původ v kmenovém zasvěcování. Tyto se skládaly ze tří částí: *pompé* (odeslání), *agón* (zkouška, zápas, viz dále), *kósmos* (triumfální návrat) (Thomson, 1952a). *Krypteie* byly výpravy k vraždám nejsilnějších a nejnebezpečnějších *heilótů*. Vždy s nástupem do funkce, tedy každý rok, vyhledávali *eforové* *heilótům* válku, aby alespoň částečně ospravedlnili tyto vražedné výpravy. *Krypteiu* prováděla vybraná spartská mládež, která v noci, vyzbrojená pouze krátkými meči či dýkami a zásobená potravinovými dávkami, přepadávala a vraždila každého *heilóta* (tito měli zakázáno nosit zbraně), jehož potkala nebo ty, kteří mohli být pro stát nebezpeční (např. při hrozícím povstání). Přes den se mladíci skrývali na odlehlých místech. Někdy také nejspíš hlídkovali na venkově před lupiči a sbírali informace (Sekunda, 2008). Pravděpodobně z těchto mladíků, kteří prošli *krypteiou* se rekrutovali bojovníci do elitního oddílu tří seti bojovníků (Cambiano in Vernant [ed.], 2005). A možná právě skrz noční výpravy mladíků proti *heilótům* bylo ve Spartě mimo cestu domů za manželkou od společných večeří zakázáno vycházet v noci (Slušný, 2002). H. Jeanmaire o tomto zvyku napsal, že šlo o „*závěrečný rítus zasvěcení mladých mužů, neboť zasvěcení představuje mysticky smrt a znovuzrození. Během krypteie je novic pro sociální skupinu, kterou opustil nahý a s níž nemá mít žádné spojení, symbolicky mrtev; žije ve společenství elementárních duchů zvířecí podoby, kentaurů, satyrů a silénů, kteří obývají hory a lesy a mají jakýsi vztah k duchům zemřelých předků. Když se znovu objeví, je to už jiný člověk, skutečný muž. Není tak docela vyloučeno, že původně měl kryptos před svým návratem zabít nějakého nepřítele. Alespoň by na to ukazovala tradice, podle níž prý později spartští eforové ukládali kryptům, aby zneškodnili heilóty, kteří měli pověst nebezpečných buřičů. Když vykonal krvavé dílo, znovuzrozený novic se může zařadit mezi bojovníky*“ (Mireaux, 1980, 84).

---

³² Skiritové se vyznačovali svou vytrvalostí, byli využíváni jako policisté a ve vojsku jako průzkumníci a strážci – např. v noci hlídali okolí vojenského tábora (Xenofón, 1982).

Dle Mireauxe (1980) nám *krypteiu* nejvíce připomíná život mladého Achillea a Asklépia o samotě v pustině na svazích pohoří Pélia s kentaurem Cheirónem, jejich učitelem lékařství. „*Cheirón, znalec tajemné moci bylin a jejich přípravy pro léčebné i magické účely, zdržující se v neobydlených lesích a horách, má mnoho rysů zasvěcovatele, který uchovává různá tajemství a zjevení odhalovaná novicům v době jejich dospívání, kdy se odebírají do samoty a jsou izolováni od světa*“ (Mireaux, 1980, 86). Dalo by se říci, že *krypteiu* připomíná i výzvědná výprava Odyssea a Dioméda, jejich usmrcení zvěda Dolóna a ukořistění bělouše thráckého krále Rhésa z X. zpěvu *Iliady*. Díky naší znalosti, že se mladíci řadili do oddílů, které nazývali podle zvířat, a na zasvěcení se oblékali do zvířecího přestrojení, můžeme brát toto přirovnání vážně. Jelikož udatný Thrasymédés podává zbroj Diomédovi „*na hlavu vložil mu býčí přilbu, jež nemá hřeben ni chochol*“ (Homér, 1980, 183), Odysseovi pak Mérionés vložil „*na hlavu přilbici, výtvar z hovězí kůže; uvnitř pak spletením řemenů četných pevně napjata byla, a navrchu po obou stranách řadou za sebou hustě vně kančí bělostné zuby vsazený krásně a zručně a plst byla vložena vprostřed*“ (Homér, 1980, 183). Dále je Homér přirovnává ke lvům a popisuje výstroj a výzbroj nepřátelského zvěda, který „*zahnutý luk si zavěsil přes plece, potom z šedého vlka si přes šat i přes luk přehodil kůži, na hlavu vydří přilbu si vložil, vzal broušený oštěp*“ (Homér, 1980, 185).

Za tvůrce tohoto vojenského systému je považován polidštěný Apollón³³, legendární zákonodárce Lykúrgos („krotitel vlků“)³⁴, jehož zákony byly schváleny a potvrzeny v Delfách, což jim dodalo na významnosti a božskosti. Velmi zajímavou domněnku G. Gilberta uvádí ve své knize *Sparta a její sociální problémy* Pavel Oliva (1971). Tvrdí zde, že vzhledem k souvislosti Lykúruga a Delf, Apollóna uctívaného jako boha světla (atribut Lykeios = Lykoergos). Lykúrgos měl tedy původně být bohem světla. Je zde dokonce spojován s Diem Lykaios. Neplnění těchto zákonů znamenalo kromě příslušných trestů i ztrátu rovnoprávnosti. Podle Xenofóna (1982) byli Sparťané díky jeho pojetí ústavy těmi nejšťastnějšími, těmi, kteří dosáhli pravého štěstí.

Lykúrgos byl svým způsobem příčinou záchrany západní kultury, potažmo civilizace. Vezmeme-li v úvahu slova Johna Stuarta Milla³⁵, o tom, že bitva u Marathónu z roku 490 př. Kr., která zastavila první perskou invazi, pro nás byla

³³ Jedno z Apollónových přízvisek bylo „vlčí“.

³⁴ Lykúrgos žil v době Hérakleovců, kolem roku 800 př. Kr. Není však jisté, zda jde o skutečnou postavu; dnes se předpokládá, že autorem spartského systému nemohl být jeden člověk a lakedaimonská ústava se musela vyvíjet postupně.

³⁵ Anglický filosof a politik 19. století.

mnohem důležitější než bitva u Hastingsu z roku 1066, a uvědomíme-li si, že bez Spartanů, jež umožnili svou rekovnou smrtí u Thermopyl (480 př. Kr.) zdržení perských sil, a tak dali čas Athéňanům k útěku z jejich města a záchraně. Tímto činem vlastně umožnili námořní bitvy u Salamíny (480 př. Kr.) a mysu Mykalé (479 př. Kr.), ale i zorganizování spojenců v čele se Spartou v bitvě u městečka Plataje (479 př. Kr.) a konečné poražení Peršanů. To, že se Sparta řídila Lykúrgovými zákony, bylo to, co naklonilo vítězství v médských (řecko-perských) válkách k Helénům a zachránilo Evropu. Těžko by ve zbytku tehdejší Evropy někdo jiný než „dórský oštěp“³⁶ v tomto perskému králi králů Xerxovi či jeho následníkům dokázal zabránit. Stačilo málo a Evropa se mohla už tehdy vyvíjet úplně jiným směrem.³⁷ Celkově byli Řekové podle nás schopni vzdorovat a na bitevním poli porážet i mnohem početnější nepřátele hlavně díky jejich pojetí *gymnické* výchovy. Ve většině městských států se občané museli povinně rozvíjet v tělesných cvičeních a byli tak schopnější, během bitvy odolnější a statečnější. Ne tedy pouze psychologická výhoda boje za vlast a svobodu, ale i řecká výchova a pojetí tělesných cvičení bylo hlavním činitelem řeckého vítězství.

Obr. 6: Bojiště bitvy u Thermopyl (archiv autora).

V názoru (který se může zdát paradoxním) pokládajícím prohru za hlavní příčinu celkového vítězství záchrany není náš názor ojedinělý. Předejme na chvíli slovo Micheli de Montaigne (1966, 245), jenž ve své eseji *O kanibalech* píše: „*Nejstatečnějšími jsou mnohdy ti nejzdeptanější. Proto se také vyskytují triumfální pohromy, s nimiž se*

vítězství nemohou měřit. Ani ona čtyři sesterská vítězství, nejkrásnější, jaká kdy slunce okem spatřilo, u Salamíny, u Platejí, u Mykalé a vítězství sicilské, se nikdy neodvážila

³⁶ Tento skvělý obrat pochází od otce tragédie Aischyla, účastníka bitev u Marathónu, Salamíny i Platají: „*Tak bude strašnou, velkou obětí krev, která poteče pod dórským dřevcem v platajském kraji, v němž do třetího kolena si budou vyprávět o zmlklých hranicích Peršanů padlých, jež člověk nebyl sto svým zrakem vyčerpát*“ (Aischylos, 1954, 37).

³⁷ Za ochránce evropské kultury (formou defenzivy či ofenzivy) můžeme kromě Spartanů a Athéňanů považovat i jiné národy, říše a osobnosti; jmenujme např. Římany, Karla Martela, Odo de Lageryho (papeže Urbana II.) a Vlada III. Draculu (Vlada Tepese).

postavit všechnu svou spojenou slávu proti slávě porážky krále Leonidy a jeho lidí v průsmyku u Thermopyl.“ Lykúrgův systém změnil myšlení člověka až k hranicím možného; jeho myšlenky, aby byly vůbec realizovatelné, musely jít ruku v ruce s neustálou tělesnou přípravou a cvičením. Jedno bez druhého by nemohlo vytvořit srpnové Thermopyly roku 480 př. Kr. (obr. 6). Jen dokonalá tělesná příprava a změněná psychika elitních bojovníků měla šanci na něco podobného, co předvedl Leónidas („potomek lva“³⁸, obr. 7) a jeho 300 Spartánů – po Efialtově zradě, pochodu 10 000 Nesmrtelných³⁹ a ústupu spojenců zde se Spartány zůstali ještě zbylí muži ze 700 Thespijců, kteří k tomu však měli jiné důvody⁴⁰. Objevuje se sice názor, že měli Lakedaimoňané také ustoupit, ale podle nás by to vedlo spíše k prohře ve válce – sláva, touha po boji, odplatě a vítězství a inspirace ve smrti 300 elitních bojovníků, která se po bitvě u Horkých bran přehnala po Řecku, by se pak stěží dostavila a naplnila duše silou odporu proti vetřelci. Možná by také ten den, který Leónidas Řecku dal, chyběl k vyklizení Athén a zemřelo by mnoho attických občanů. K tomuto názoru na ústup pak historik Jindřich Leon napsal, že tito kritici by jistě ustoupili (Frankenberger, Fidler et alii, 1997).

Obr. 7: Památník krále Leónida poblíž historického bojiště; jeho součástí jsou Leónidova slova „Molon labe“, kterými odpověděl na Xerxův požadavek, aby Řekové složili zbraně (archiv autora).

1. 2. 1. 1 Lakedaimonské pojetí výchovy a výcviku, tělesných cvičení a her

„Nuž, synové občanů Sparty,

jež oplývá zdatnými muži,

štit v levici, prsa si kryjte

a do výše směle své kopí!

A nešetřte života nijak,

Vždyť ve Spartě není to zvykem!“ (Řecká lyrika, 1954, 120)

³⁸ Jeho děd se skutečně jmenoval Leon („Lev“).

³⁹ Šlo o perskou elitní jednotku; název „Nesmrtelní“ měli proto, že jejich počet byl stále stejný – když některý z těchto vojáků zemřel nebo padl v boji, byl okamžitě nahrazen dalším.

⁴⁰ Na bojišti vytrvali hlavně kvůli obraně svých rodin a domovů, jelikož vesnice Thespije se nacházela nedaleko bojiště a Peršané by přes ni určitě prošli.

Lakedaimonská soustava tělesných cvičení a výchovy byla (u mužů i žen) orientována výhradně účelově, za jediným cílem – výchovou neporazitelných a nelítostných bijců, kteří, podle hesla *nejlepší obranou je útok*, ubrání stát⁴¹ a podmaní si okolí. Často se tak stávalo také to, že se do Sparty vypravovali mnozí Řekové s žádostmi o pomoc a výpravu proti těm, kteří je ohrožovali. Spartánský výcvik reflektoval svou jedinečnost úspěšností na největších panhelénských hrách, hrách olympijských – podle dochovaného (i když neúplného) seznamu vítězů víme, že mezi léty 720 – 546 př. Kr. bylo asi z 80 známých vítězů 46 ze Sparty (Grexa, 2009). Obrovskou úspěšnost Sparty na olympijských a dalších hrách můžeme kromě výbojné povahy lakedaimonských předků přičítat hlavně jejich ústavě a mentalitě. Plnoprávní Sparťané byli vlastně zcela profesionálními vojáky, kteří se mimo vojenský dril a tělesná cvičení dále nevěnovali ničemu jinému⁴². Jejich řemeslem bylo pouze to, co Spartě přinášelo svobodu. Nevidanost a ojedinělost spartského systému byla dána právě nutností neustálé militarizace, k níž vedly messénské války, nepřátelští sousedé (hlavně Argos a do poloviny 6. století Tegea) a častá povstání *heilótů*, jichž bylo mnohem víc, a *partheniů*⁴³. Pokud je chtěla spartská menšina ovládat a držet situaci pevně v rukou, bylo toto nutností. V další fázi olympijských her se však vysoký počet vítězných Sparťanů začal rapidně snižovat. Sparta se v oficiálních seznamech vyskytuje stále, ale v mnohem menší míře, a to i před úpadkem Sparty a ztráty jejího postavení v mezinárodní politice po začlenění do Achájského spolku v roce 188 př. Kr., k němuž byla Sparta přinucena Římany. Souvislost s tímto zlomem je třeba hledat v dobudování militaristického režimu v Lakedaimonu, a s tím v nutnosti většího širšího výcviku síly, rychlosti, vytrvalosti a obratnosti, zatímco atleti z jiných obcí se mohli specializovat a rozvíjet především ve své soutěžní disciplíně. Tuto paralelu s námi sdílí i Věra Olivová (1979, 87): „*V dialektické protikladnosti historického vývoje to znamená, že militaristická výchova ve Spartě, stupňující fyzickou zdatnost, odolnost a obratnost, podkopala svou jednoznačnou účelovostí rozvoj této zdatnosti samotné.*“

---

⁴¹ Sparta neměla dokonce ani hradby, těmi byly paže plnoprávných spartských válečníků; podle spartského krále Agésiláa byli hradbami Sparty její mladíci a spartskou hranicí hroty jejich kopí (Sekunda, 2008). Hradby Lakedaimoňané považovali za zženštilou ochranu. Tyto vystavěl až spartský král Nabis v roce 188 př. Kr. Téhož roku paradoxně Sparta definitivně ztratila své postavení v mezinárodní politice (J. Bednaříková, vysokoškolská přednáška, 6. 11. 2014).

⁴² Lakedaimoňané měli zakázáno vykonávat činnosti, z nichž by jim plynuly nějaké peníze (obchod, řemeslo, zemědělství, ...).

⁴³ Polobezprávní spartští levobočci.

Sparta měla v antickém Řecku jako jediná pravidelné vojsko a celé její státní zřízení a výchova byly orientované na výcvik vojáků. Ísokratés toto zřízení přirovnával k vojenskému táboru (Sekunda, 1998). *Homoioi* se necvičili ve slovních sporech, ale hlavně v boji; fyzický trénink zde byl výrazně povýšen nad intelektuální; slovo se v Lakedaimonu nestalo politickým nástrojem jako v jiných *polis*. Nástrojem moci se stal *fobos* (strach), nikoli *peithó* (schopnost přesvědčit) (Vernant, 1995). I do dnešních dnů se přenesl výraz lakonický či spartanský v mluvě jako synonymum pro prostou stručnou řeč.

Velké úctě a výhodám se v Lakedaimonu těšili především ti, kdož vynikali odvahou, hrdostí, bojovností, disciplinovaností a láskou k vlasti. Ozdobou mužů nebyl „nákladný šat, nýbrž urostlé tělo“ (Xenofón, 1982, 297). Naopak zbabělci (nezůstal-li třeba některý Spartán v bitvě dokonce, i když to znamenalo záchranu jeho života), byli postiženi úplnou bezectností, pro kterou měli Spartáné (i ostatní Řekové) zvláštní výraz – *atimie*, ale na rozdíl od zbylého Řecka, kde sice tito měli pověst zbabělců (veřejného života a cvičení v *gymnasiích* se však mohli plně účastnit), byli zavržováni a pro každého bylo ostudné s nimi hovořit, zápasit, či třeba jen sedět u stolu; nikdo s dotyčnými nechtěl hrát míčové hry, museli si oholit polovinu vousu, nosit pláště s barevnými záplatami, všem ostatním uhýbat z cesty a uvolňovat místa, i mladším! Byli také povinni živit dcery, jelikož ty si pak nemohly najít manžely, dále přišli o ženu a nesměli napodobovat lepší občany a nosit pěkné oblečení, ani zastávat žádný úřad či uzavírat závazné dohody, v opačném případě mohli a měli být od spoluobčanů bití. Kvůli vyhlídkám na takový život Lakedaimoňané raději umírali (Xenofón, 1982). Jako příklad uveďme Aristodéma, o němž budeme psát níže.

Vzhledem k válečnému tažení se Spartáné museli podle svých zákonů držet pravidla *se štítem, nebo na štítě*, jiný způsob jak opustit boj pro ně neexistoval, pokud doma nechtěli být souzeni nebo pokládáni za zbabělce. Spartáné obecně opovrhovali jakýmkoli bojem, kde se protivníci nestřetli přímo na zemi a tváří v tvář (lučištníci, jezdci). I proto po změně ve válečné technice, kdy začal boj záviset více na jízdě, začalo se Lakedaimoňanům dařit méně (např. první Agésiláovo tažení v Asii či bitva u Leukter v roce 371 př. Kr. – zde však nešlo jen o slabší spartskou jízdu, ale i o skvělou válečnou změnu a geniální vojevůdcovství Epameinóndovo a jeho taktiku kosého šiku). Snad nejpoprvé se Spartáné stavěli k lučištníkům. Plútarchos a následně i archeolog a historik starověku Nick Sekunda (2008) vzhledem k tomuto připomínají slova šípem

smrtelně zraněného a ležícího Spart'ana, kterého netrápila smrt, ale to, že v boji nedostal šanci něčeho dosáhnout a zemře kvůli „zženštilému“ lučištníkovi. Dovolíme si zde ocitovat ještě jeden příklad potvrzující spart'anské opovržení lučištníky; jde o událost, která otřásla spartským mýtem, když se Spart'ané během obléhání Sfaktérie za Peloponéské války vzdali nepřátelům, což je stálo po uzavření prvního příměří občanská práva (Thukdides, 1977). „*Lakedaimonská posádka na ostrově Sfaktérii se v roce 425 př. n. l. vzdala až po ničivém ostřelování nepřátelskými lučištníky. Když se jeden z athénských spojenců posměšně otázal jednoho ze zajatců, zda padlí byli opravdu ti proslulí ‚stateční a skvělí‘ Lakedaimoňané, naznačoval tím, že nebyli ani jedno, ani druhé. Do té doby si žádný Řek nedokázal představit, že by se Lakedaimoňan vzdal, dokud má v ruce zbraň. Zajatec odpověděl, že by to ‚vřetenó mělo velkou cenu, kdyby dokázalo rozeznat, kdo je statečný.‘ Slovo ‚vřetenó‘ (atraktos), kterým označil dřík šípů, naznačuje, že on také považoval lukostřelbu za ‚zženštilost‘*“ (Sekunda, 2008, 47-48). Boje na Sfaktérii podrobněji popisuje Thukydidés ve svých *Dějínách peloponnéské války* na stránkách 234-250.

Ve Spartě byla zásadní zdatnost, bez ní nemohl být nikdo plnohodnotným občanem. Nestačilo narodit se ve Spartě Spart'anům, každý občan musel prokázat určitou ekonomickou (dodávky alespoň minima jídla na *feiditie*) a společenskou (chovat se jako Spart'an) úroveň a prokázat svou zdatnost. Jak jinak by mohli např. za den urazit v plné zbroji až 45 kilometrů, tzn. 5,6 kilometrů každou hodinu (denní pochod, *stathmos*, měřil 27,5 kilometrů; současně šlo i o řeckou délkovou míru). Skvělý případ spartské zdatnosti můžeme pozorovat v roce 490 př. Kr., kdy spartští *hoplíté*, při snaze podpořit Athéňany v bitvě u Marathónu proti Persii, urazili za dva dny a dvě noci asi 200 kilometrů. Na bojiště sice dorazili pozdě, ale i tak šlo o skvělý až neuvěřitelný „sportovní“ výkon (Sábl, 1960).

Systémem výchovy a výcviku byl ve Spartě *agogé* („odchov“). Tento tvořil nepřekonatelné bojovníky, co se odvahy, disciplíny, pohybových dovedností a pohybových schopností týče.

Tvrdá výchova na chlapce působila už od jejich narození, kdy se rozhodovalo, zda je dané dítě dost silné (nemá nějaké postižení, moc nepláče apod.) pro spartský způsob života (neduživé a slabé děti se nechaly na pohřebišti Apothetai v rokli v pohoří

Táygetos). Zdraví chlapci žili do 7 let v rodině, kde je matka koupala ve víně, čímž měli mít otužené, pevné, zesílené a zocelené tělo. Učili se nebát se tmy a být o samotě, jakož i přijímat jen prosté jídlo (Plútarchos, 2006; Sekunda 2008). Poté byli z rodiny předáni do *agogé*, a stali se na šest let *paidion* (chlapcem); následovalo jejich zařazení do *ilé* (družstev), ve které soutěžili v různých „sportovních“ disciplínách s jinými družstvy, a žití ve společných ubikacích; několik družstev tvořilo *agelé* (stádo). Zde jim byly ostříhány vlasy a museli chodit bosí; dostali pouze hrubý plášť. Jedli málo a prostě. V létě mohli spát pouze na síti a otýpce z rákosí, jež si museli natrhat rukama (bez nože); v zimě pak na sušeném oměji. Učili se číst, psát, hudbě, válečnému tanci (*pyrrhické* tance), zpěvu, výrokům z Homéra, z paměti státním zákonům a písním básníka Tyrtaiia⁴⁴ zpívaným na válečných taženích. Na tyto chlapce se vztahovaly i počátky gymnastické přípravy; od deseti let se pak začali účastnit soutěží a závodů v atletice, tanci⁴⁵ a hudbě. Od 12 let chlapci stali mladíky (*meirakion*), jejich tělesná cvičení a výchova se zpřísnila; na léto a zimu měli pouze lehký a tenký plášť (tunika jim byla odebrána), čímž měli být připraveni odolat extrémnímu horku a chladnu; chodili nadále bez pokrývky hlavy, bosí a většinou i nazí. V *gymnasiu* cvičili rychlostní a vytrvalostní běhy, skok do dálky, hody oštěpem a diskem, zápas, bojové tance – to řídili *bideoiové*. Věnovali se gymnastickým cvičením, boji se zbraněmi a pochodům. Měli také menší podíl jídla i topiva, ale aby nehladověli, mohli krást (nesměli však být přítom chyceni, jinak byli potrestáni – ne proto, že kradli, ale proto, že se nechali chytit). „*Je zřejmé, že kdo zamýšlí krást, musí v noci bdít, ve dne podvádět a strojit léčky, a kdo se chce něčeho zmocnit, musí mít také špehy.*“ (Xenofón, 1982, 291). Takto Lykúrgos zamýšlel udělat chlapce bojovnější a schopnější. Lakedaimoňané totiž trestali „*chycené jakožto špatné zloděje*“ (Xenofón, 1982, 292). Přestože byli zloději (dobré bylo ukrást např. co nejvíce sýrů z chrámu Artemidy Orthie) šleháni pruty, bylo si tak možné po krátké bolesti nabýt na dlouho dobrou pověst. Značně bylo omezeno i koupání v lázních a zakázáno natírání těla mastmi a olejem. Koupat se chlapci směli pouze v dané době a výhradně v Eurótu, což mělo sloužit jako otužování. V 17 letech byli chlapci přeřazeni do *bué* (volské stádo); v jejich čele byl vždy 21letý chlapec (*eirén*) jako *buarchos* (vůdce stáda). Ten „*dozíral na celý život svěřené jednotky, na její hry, gymnastiku a vojenskou přípravu i na úpravu jídla. Večer zkoušel chlapce ze*

⁴⁴ Tyrtaios byl spolu s Alkmánem nejvýznamnějším spartským básníkem; žil a působil kolem roku 650 př. Kr., tz. zhruba v době druhé messénské války.

⁴⁵ Je zajímavé, že původní označení pro tanec znělo *choros*, později tento pojem znamenal též kolektivní zpěv. Odkazuje nám to na úzkou souvislost tance a zpěvu.

znalosti veřejných záležitostí. Jestliže některý ze svěřenců neznal odpověď, potrestal ho kousnutím do prstu.“ (Sábl, 1960,18). Důležitou součástí spartské výchovy (občanské i vojenské) byl nácvik sborového zpěvu, jehož se účastnili i dospělí Sparťané; úkolem bylo podněcovat mládež k hrdému sebevědomí a vychovávat ji k úctě ke starším válečníkům, např.:

Sbor starších mužů:

„Kdysi jsme bývali mladí a stateční, silní“

Sbor mladších mužů:

„Taci jsme nyní my. Chcete-li, pojďte se přesvědčit!“

Sbor chlapců:

„My ale budeme o mnoho zdatnější!“

Dovršením 18. roku se z chlapce stal dospívající (*melleirén*). Dospělým se stal až po absolvování zkoušky dospělosti – bičování (*diamastigósis*), posvěcenými vrbovými pruty, před oltářem chrámu bohyně Artemis Orthie (Limnaion) nacházejícím se poblíž bažin Eurótu. Šlo o zkoušku snášení bolesti a utrpení, jíž řídila kněžka chrámu. Držice sošku Artemis určovala jejím nakláněním sílu úderů. Bičovaný chlapec nesměl nijak projevat bolest. Mnozí mladí Sparťané tento obřad zaplatili svým životem; odměnou jim byl posmrtný titul „oltářního vítěze“. Bičování byli účastni i rodiče chlapců, ne proto, aby je litovali, ale aby jim vyhrožovali, jelikož je i sebe tím mohli zostudit. Součástí výchovy bylo také pozvání chlapce mezi dospělé, čímž se měl poučovat z jejich rozhovorů, přitom musel mlčet, byl-li tázán, tak odpovídat stručně, prostě a přímo (lakonicky). Ve 20 letech mladík stal dospělým občanem (*eirén*) a nastoupil povinnou vojenskou službu, která trvala až do 60 let. Do 21 let sloužil jako vychovatel lakedaimonské mládeže, pak byl zařazen do některého z pěti bojových svazků – *lochos*, složeného z *enómotií* (bojových jednotek). Sparťané dané *enómotie* žili ve společném obydlí a účastnili se společných *feiditií/ syssitií* (stolování, etymologicky byly tyto chápány jako *filitia*, od *filos* – přítel, či *editia*, od *edó* – jíst) (Plútarchos, 2007), které měli mezi *homoioi* budit dojem, že jsou bratry; „*stolování je sdílením, totožností bytí, téměř pokrevností*“ (Vernant, 1995, 53). U jednoho stolu se stravovalo 15 mužů různého věku. Tito byli, jak je napsáno, vzájemně spjati; i na válečné výpravě spali dokonce v jednom stanu. Oliva (1971) uvádí, že původní název stolování byl (podle přejatého stolování krétského) *andreia*, poté *syssitia*, a na sklonku

7. století *feiditia*, a že se společně s názvem změnil i charakter tohoto spartského zvyku; doložen je i termín *sysškénia* – sdílení společného stanu. Nejspíše šlo o přežitek staré kmenové instituce („mužských domů“). Lakedaimoňané se na společné stolování skládali rovnými díly z lovu, dávkami z klérů a penězi⁴⁶. Dle Plútarcha (2006) šlo měsíčně o 1 medimnos ječné mouky, 5 min sýra, 2,5 miny fiků, několik málo peněz na vařivo a 8 *chou* vína. Mireaux (1980) upřesňuje, že se jednalo v penězích o 10 obolů na maso (dalo se však nahradit masem z lovu), dále 37 litrů mouky, 3 kilogramy sýra, 1,5 kilogramů suchých fiků a 36 litrů vína. Muži jedli hlavně ne moc chutnou černou polévku z masa a krve s octem a solí. Bylo zde tolik jídla, aby neměli hlad a aby se ani nepřejídali. Stejně jako přejídání bylo zakázáno i opíjení se, jelikož mnoho pití oslabuje mysl i tělo. Ohledně stravy bylo však důležité, aby byla vydatná, protože tam, kde je součástí životního stylu tělesná námaha a cvičení vede dobrá strava k pevným svalům, velké síle a krásné barvě. Bez tělesných cvičení a velké námahy by způsobovala neforemnost, malátnost a nafouklost. Proto musel mít každý Sparťan více námahy než potravy (na to měl v *gymnasiích* dohlížet vždy ten nejstarší). Mladí Lakedaimoňané zde byli mezi staršími proto, jelikož se tak od nich a jejich zkušeností mohli mnohému naučit⁴⁷. Při stolování se probíraly hrdinské činy, události poslední doby a to, kdo vykonal pro obec co dobrého. Po *sysitiích* byli muži stále ve službě, takže jim nebylo dovoleno používat pochodní, šli-li domů za tmy (toto mělo také zabraňovat tomu, aby se opíjeli a současně tím trénovali tichý pohyb ve tmě). Místo pro *sysitie* bylo navíc vzdálené a domů mohli odcházet jen muži nad 30 let, kteří současně jedli jen jedno společné jídlo denně. Mladíci mezi 20. a 30. rokem zůstávali v kasárnách a jedli dvě společná jídla za den; pokud byli ženatí, mohli jít po večeři krátce za svou manželkou. O řešených věcech museli nováčci ve *feiditiích* zachovávat mlčenlivost. Další etapa života čekala Lakedaimoňany ve 30 letech, kdy mohli s ostatními dospělými rozmlouvat na tržišti a měli právo založit si rodinu nebo žít u příbuzných, museli se však nadále účastnit gymnastické a vojenské přípravy; následně pak mohli trávit čas s rodinou, aby večer ke spánku uléhali ve společném obydlí (i po svatbě). Pokud se v

---

⁴⁶ Spartské peníze (původně železné pruty – rozně) byly jiné než v dalších řeckých městských státech; byly hrubě opracované, velké a těžké, čímž chtěli lakedaimonští zákonodárci zamezit jejich hromadění, korupci a zbohatnutí; i proto se jimi nedalo platit mimo Spartu. Z tohoto důvodu zde byly zakázané i drahé kovy. Augustin Prachař udává, že 1 kg takových mincí měl cenu asi 70 našich haléřů (ve 30. letech 20. století); na odvezení částky 700 Kč (z téže doby) pak bylo potřeba vozu a dvou volů (Prachař, 1933). Toto ve Spartě vedlo prakticky k odstranění peněz a jejich hromadění, k odstranění přepychu a obratu k občanským ctnostem; klasická Sparta, jak ji dnes známe, se takovou mohla státi právě díky tomuto Lykúrgově nařízení.

⁴⁷ Toto byl další rozdíl, kterým se Sparta lišila od zbylého Řecka, kde spolu bývali muži stejně staří.

dané době plnoprávný Spart'an neoženil, byly mu nařízené různé postihy a další povinnosti. Vojenská povinnost a platnost nařízení o společném cvičení a žití občanovi skončila dosažením 60. roku života (Sábl, 1960; Sekunda, 2008; Xenofón, 1982). Je ovšem „znám i jistý Hippodámos, který padl v bitvě v r. 364 př. n. l. ve věku 80 let“ (Sekunda, 2008, 12).

Podobnou výuku podstupovali i Dórové na Krétě. Tělesný a vojenský výcvik začínali chlapci ve čtrnácti letech. Za čtyři roky se pak stávali plnoletými; byli také zapsáni do *hetairie* a na náklady obce se účastnili veřejných hostin, obdobných jako lakedaimonské družiny vytvářené při *feidditiích* (Mireaux, 1980).

Vzhledem k výchově bylo v celém Řecku (právě kromě Sparty) zvykem dávat chlapce co nejdříve na výchovu k vychovateli-otrokovi a následně tito podstupovali výuku čtení, psaní, počítání, hudby a tělocviku. Dostávali také nadměru jídla, plášť a sandály, čímž zchoulostivěli. „*Lykúrgos namísto toho, aby si každý soukromě dělal z otroků vychovatele, ustanovil jednoho z mužů, jimž se svěřují nejvyšší úřady, aby na ně dohlížel: nazývá se paidonomos*⁴⁸. *Tomu dal pravomoc shromažďovat chlapce a dbát o přísné potrestání, kdyby si někdo počínal lehkomylně. Poskytl mu také muže s bičí*⁴⁹, *aby je trestali, kdykoli bude třeba; proto tam vedle sebe žije velká úcta a velká poslušnost. Aby jim nezchoulostivěly nohy obouváním sandálů, nařídil otužovat je chůzí bosky: když se v tom vycvičí, budou podle jeho názoru mnohem snáze vystupovat do kopce, bezpečněji sestupovat z kopce a bosý prý se zvedne, vyskočí i utíká rychleji než obutý, má-li ovšem ztvrdlá chodidla. Místo rozmazlování pláštěm přikázal oblékat se po celý rok jediným šatem, v domnění, že tak budou lépe připraveni i na mráz, i na horko. Nařídil, aby eirén jedl u společného stolu jen tolik jídla, aby ho nikdy nezmáhalo přesycení a nechyběla mu zkušenost se skromnějším živobytím; myslel totiž, že takto vychovaní lidé by byli v případě nutnosti schopnější snášet námahu o hladu, a kdyby to byl rozkaz, spíše by vydrželi s toutéž porcí delší dobu, potřebovali by méně masa, ochotněji by přijímali jakoukoli stravu a byli by zdravější. Usoudil také, že více prospívá strava, která žene štíhlá těla do výšky, než taková, po níž se roztahují do šířky“ (Xenofón, 1982, 290-291). Lakedaimonský zákonodárce se domníval, že s úkoly a činnostmi, pro něž byla důležitá rychlost a vytrvalost měli problém lidé změkčilí, nikoli Spart'ané.*

⁴⁸ Nebyl-li *paidonomos* přítomen, mohl chlapcům rozkazovat, a je za provinění trestat, kterýkoliv dospělý občan. Kdyby na daném místě nebyl ani žádný občan, měl jim velet ten nejschopnější *eirén*.

⁴⁹ *Mastigoforoi*, podrobněji níže.

Spartským dětem mohli dále rozkazovat všichni plnoprávní lakedaimonští občané, ne jen jejich vlastní rodiče. „*Kdykoli je některý chlapec bit od cizího muže a žaluje to otci, je hanba nedat mu ještě další výprask*“ (Xenofón, 1982, 296).

Na výchově spartských mladíků (12-20 let) byli účastni také tzv. milovníci (dospělí poručníci). Podle Xenofóna (1982) měli tito ovšem naprosto opačnou roli než ve zbytku Řecka. Milovníci měli být dle Lykúrgových zákonů milovníky duše. Našel-li určitý milovník zalíbení v některé z duší chlapců, měl být jeho přítelem a rozmlouvat s ním (to pak byla ta nejkrásnější výchova). Největší hanebností⁵⁰ poté mělo být, kdyby se milovník nezajímal o chlapcovu duši, ale o jeho tělo. V současné době se někteří odborníci kloní ke Xenofónovým názorům, které zastáváme i my, jelikož v jeho době byl tento vztah v celém Řecku spíše odsuzován, což potvrzuje i Platón ve svém *Symposiu*; velká část historiků toto ovšem přechází a domnívá se, že bisexualita a pederastie⁵¹ byla praktikována i ve Spartě, potažmo ostatním Řecku této doby.

Odlišnost spartské „sportovně“-tělesné výchovy od ostatní řecké tkvěla také v tom, že byli vychováváni i dospívající chlapci, a co více, v této době (charakteristické chlapeckou zpupností a domýšlivostí) jim bylo ve Spartě uloženo nejvíce práce a námahy a nejméně volného času. Během pochodů museli mít ruce v plášti, mlčet a dívat se pouze před sebe, neohlížet se po ničem. „*Jejich hlas uslyšíš řidčeji než hlas kamenných soch, jejich pohled zachytíš řidčeji než pohled soch bronzových; připadá ti takřka, že jsou cudnější než nevěsta ve svatební ložnici. A i když přicházejí ke společnému stolu, odpovídají pouze na otázky*“ (Xenofón, 1982, 293).

Jak už bylo zmíněno výše, byli mladí Sparťané stříhání dohola. Jakmile překročili mladický věk, museli si ovšem nechat narůst dlouhé vlasy, čímž měli vypadat větší vznešenější a strašnější (Xenofón, 1982). Dlouhé vlasy totiž prý činí muže krásné krásnějšími a vznešenějšími a muže škaredé v boji hrozivějšími. Symbolem vznešenosti a svobody byly dlouhé vlasy snad i proto, že s nimi bylo těžké provádět otrocké práce a v archaické době byly symbolem aristokratů. Nosil-li mimo Spartu někdo dlouhé vlasy, byl pokládán za jejich sympatizanta (Sekunda, 2008).

---

⁵⁰ Stejnou jako styk mezi sourozenci nebo rodiči a dětmi.

⁵¹ *Pederast* – pojem označující homosexuála či pedofila orientovaného na chlapce.

Cvičit a posilovat tělo museli Lakedaimoňané jakéhokoli věku i na vojenských výpravách ve vojenských táborech, což pozitivně působilo na jejich sebevědomí a též na ostatní dojem, že mají více volnosti než oni. „*Nesmí se ovšem chodit ani běhat dál, než kolik místa zaujímá mora, aby se nikdo nedostal příliš daleko od zbraní*“ (Xenofón, 1982). Po ranním cvičení proběhla kontrola, snídaně a střídání hlídek, následovaly činnosti spojené s výpravou zakončené kontrolou, pohovem a druhým (večerním) cvičením; den končil večeří a zpěvem k poctění bohů a následným ulehnutím se zbraněmi vedle sebe (Xenofón, 1982).

Obecně platilo, že v době míru cvičili Spartáané dvakrát denně – před snídaní a před večeří; v době války zpravidla jednou denně, pokud to bylo možné (Krátký, 1970).

Podněcováním soupeření o dokonalost měli Spartáané získávat co nejvíce statečnosti. K procvičování této, Lakedaimoňany tak ceněné, vlastnosti sloužilo následující: „*Efoři vyberou tři muže na vrcholu sil, kteří se nazývají hippagretové⁵². Každý z nich sestaví seznam sta mužů, přičemž jasně uváže, kvůli čemu tuto poctu někomu prokazuje a jiné z ní vylučuje. Ti, kterým se nedostalo té pocty, soupeří jak s hippagrety, kteří je odmítli, tak i s těmi muži, kteří byli vybráni místo nich, a hlídají se navzájem, zda někdo nezlehčuje, co je uznáváno za správné. Tak vzniká nejvyšší bohulibé a zároveň pro občany vrcholně vhodné soupeření, na kterém se jasně ukazuje, jak má jednat řádný muž: jedni i druzí se cvičí zvlášť, aby byli stále co nejsilnější, a kdyby bylo třeba, aby jeden vedle druhého pomohli všemi silami státu. Musí také pečovat o dobrý tělesný stav, protože se bijí ze soupeřivosti, kdekoliv na sebe narazí. Každý, kdo se k tomu natrefí, má ovšem právo odtrhnout je od sebe, a kdo by neuposlechl, toho odvede paidonomos k eforům, kteří ho tvrdě potrestají, protože chtějí docílit, aby nikdy nezvítězil hněv nad poslušností vůči zákonům*“ (Xenofón, 1982, 294).

V rámci výcviku probíhaly ve Spartě i jakési fingované bitvy. Ty se konaly poblíž Artemidina chrámu na ostrůvku na řece Eurótas. Zde se střetávaly dvě skupiny chlapců – každá měla přístup k jednomu ze dvou mostů vedoucích na ostrov. Na jedné straně těchto mostů byla socha Hérakla, na druhé Lykúrga. Ještě před bitvou (předchozího dne v noci) obětoval Áreovi každý z oddílů štěně, po čemž spolu zápasili dva divocí kanci (každý představoval jeden oddíl), z jejichž zápasu se předvíдалo, který oddíl zvítězí. Samotný střet dvou chlapeckých oddílů, při němž bylo dovoleno vše (i

---

⁵² Hippagretové byli velitelé jízdy; těchto tři sta mužů tvořilo elitní sbor lakedaimonského vojska; šlo o tzv. *koroi*.

rány do očí a kousání), začal ráno; vítězným oddílem se stal ten, který obsadil ostrov a protivníky naházet do vody (Cambiano in Vernant [ed.], 2005; Pausaniás, 1973).

U cesty západně od náměstí poblíž divadla z bílého mramoru se nacházel pomník Leónida, hrdiny od Thermopyl, sloup se jmény jeho spolubojovníků a památník Pausania, hrdiny od Platají. Na tomto místě pořádali Spartané každý rok projevy a soutěžení v zápase, jehož se mohli účastnit pouze Spartané. V běhu se mladí Lakedaimoňané cvičili na místě zvaném Dromos (Dráha), v níž se nacházela i Héraklova socha a mohyla Euméda, syna Hippokoónta. U ní pak bylo vybudováno několik cvičišť (Pausaniás, 1973).

Specifickou výchovu ve Spartě podstupovaly i ženy. Tyto musely být silné po stránce psychické (zahynul-li v boji některé ze spartských žen syn, neměla projevovat smutek, ale spíše se jen lakonicky zeptat, zda prokázal odvahu, pokud ano, měla být tato šťastná, jelikož krásná smrt byla v Lakedaimonu mnohem cennější než ostudný život) i fyzické (jen silné ženy mohly podle Lykúrga rodit silné muže, jak to obdobně řekla spartská královna Gorgó, viz níže). I proto, na rozdíl od jiných helénských žen, o nich hovořil antický řecký svět většinou s opravdovou úctou. Jedním z příkladů síly spartských žen je Dioskoridův epigram *Matka osmi padlých synů*:

„Do boje s nepřáteli kdys vyslala osmero synů

Demainete a všechny v jediný ukryla hrob.

Nepropukla však v slzy, když truchlila; pravila pouze:

„Žel, ach, Sparto, ty děti pro tebe zrodila jsem““ (Řecký lyrika, 1954, 311).

Pamětlivá toho, že smrt je cennější než ostudný život, mečem proklála jedna ze spartských matek svého syna, když jej, poté, co utekl z bitvy, potkala na cestě a pronesla: *„Kdybys byl na živu, stále bys ostudu působil matce, rušil bys mocné Sparty zákony z pradávnych dob; jestliže zemřeš mou rukou, já slout budu nešťastnou matkou, ušetřena však budu ostudy ve vlasti své“ (Obrázky z řeckého života, 1983, 299).*

Lakedaimonskou výchovou dívek se Sparta také, stejně jako výchovou chlapců, výrazně lišila od ostatních městských států. Spartské ženy nad ostatními vynikaly svým zdravím a krásou. Samotná tělesná výchova spartských dívek byla ve zbylém Řecku

něčím nemyslitelným. A co víc, Spartanky mohly dokonce dědit a vlastnit majetek, což bylo jinde naprosto nepředstavitelným.

Mladé Spartanky se jako chlapci natíraly olejem a běhaly, házely oštěpem a diskem, zápasily (snad i s chlapci), v tunikách či nahé (dokonce i veřejně před ostatními) trénovaly gymnastiku a cvičily na koních. V rámci kultu v noci tančily. Účastnily se závodů a zápasů a soutěží v tancích, které byly na vysoké úrovni. Na rozdíl od chlapců měly být ale vychovávány doma svými matkami a *heilótkami*. Mělo se jim dostat všeobecného vzdělání; cvičit se měly v tancích a hudbě. Učily se též tkaní a vaření. Jen pro ilustraci tuto výchovu lakedaimonských dívek porovnáme s výchovou žen v Athénách. Ty neprováděly žádnou „sportovní“ činnost kromě tance (z pohybových činností byl mimo Spartu tanec jediný, který byl dovolen cvičit i ženám). Namísto toho se učily hlavně domácím pracím a roli ženy matky (příprava jídel, vedení domácnosti, péče o děti, ...). Kromě toho se nemohly ani účastnit veřejného života – netýkala se jich (jako otroků a cizinců) demokracie, byly spíše hetérami (*heteirai*) než manželkami (Cartledge, 2012). Rovnost mezi plnoprávními muži tak v Řecku vyrostla na pozadí nerovnosti.

Aristofanés ve své komedii *Lýsistraté* odehrávající se během Peloponéské války naráží v jedné části na to, že spartské ženy byly na rozdíl od Athéňanek trénované v gymnastice a atletice a při cvičení se obnažovaly:

„LYSISTRATE

(hledíc stranou):

To je moudrá řeč;

a hle, tam sem jde právě Lampito!

(Přichází s jednou dívkou boiótskou

a s jednou ženou korintskou Lakónka

(Spartanka) Lampito.

Má chitón nepřiliš dlouhý, v pase podkasáný,

na jedné straně od boku rozevřený.

Boiótanka má delší chitón, podkasáný

pod nadry, z průsvitné látky.

Korintanka je robustní, oblečena v dlouhý chitón

Z těžší drahocenné látky, v pase podkasáný)

LYSISTRATE

(vítajíc Lampitu a obhlížejíc ji):

Má Lampito, buď zdráva, Lakónko!

Jak září krása tvá, ty líbezná!

Jak svěží pleť, jak plné tělo máš!

Zardousila bys i býka!

(Ženy obstoupí Lampitu,

s obdivem ji obhlížejíce; některé ji

ohmatávají)

LAMPITO

(smějíc se):

U bohov,

veď cvičím telo, na riť tancujem!

(Poskakuje dokola, narážejíc patami na

hýždě)

LYSISTRATE

(dotýkajíc se jejich prsou, tak i některé

jiné ženy):

A ta tvá prsa – to je báječné!

LAMPITO

(bráníc se se smíchem):

Skúmate ma jak zvieru obeťné!“ (Aristofanes, 1960, 15-16).

Půvab, sílu a vitalitu Spartánek při cvičení atletiky zachycuje i několik dochovaných bronzových figurek.

Je jisté, že spartské dívky a ženy byly fyzicky zdatné, těmi nejzdatnějšími ženami v celém Řecku.

Proč tomu tak bylo zrovna ve Spartě? Odpověď je nasnadě. Matky budoucích Spartánů měly být v co největší fyzické kondici, která dle mnohých soudobých myslitelů vedla k dokonalosti. Jen takto mohly rodit muže, kteří měli šanci vydržet tvrdý výcvik a stát se dokonalými bojovníky. S tímto dobře koresponduje výrok, který

pronesla jedna z nejznámějších Spartánek, dcera krále Kleomena I. a manželka mladšího nevlastního bratra svého otce, krále Leónida, Gorgó. Ta odpověděla jedné z Athéňanek, která se jí tázala jak to, že mohou spartské ženy jako jediné v Řecku vládnout svým mužům, touto větou: „*Protože my jsme jediné, které rodí (opravdové) muže*“ (Cartledge, 2012, 137).

Systematická, neustálá a tvrdá příprava na válku a provádění tělesných cvičení, nejen konkrétního bojovníka, ale i jeho předků, se „*nakonec projevovala na neobyčejně zdatné tělesné konstituci*“ (Sábl, 1960, 19) spartských Dóřů. Toto dokládá nález z doby před začátkem 2. světové války v hrnčířské čtvrti Kerameikos nedaleko bývalé athénské brány Dipylon. Jednalo se o nález čestného hrobu vynikajících lakedaimonských válečníků z konce peloponéské války. Ani jeden bojovník nebyl menší než 180 cm! (pro srovnání: nalezené kosti Athéňanů z pomykénské doby, svědčily o jejich průměrné výšce 163 cm!). Takováto tvrdá výchova a zákony však způsobily mnoho mrtvých (válkou i cvičením) a snižování počtu dětí a celkově tedy neustálé snižování počtu Lakedaimoňanů (podle nejstarších údajů bylo plnoprávných spartských vojáků zhruba 10 000⁵³, kolem roku 480 př. Kr. asi 8000, ke konci 5. století př. Kr. však už jen asi dvě třetiny a ve 4. století př. Kr. zůstalo pouze 800 rodin – roku 371 asi pouze 1500 – 2000 *hoplítů*) (Sábl, 1960; Xenofón, 1982; Žukov et alii, 1959b). Spartský průměr jedno až dvě děti na rodinu nemohl počet občanů zvýšit; nepomohly ani zákony, zvýhodňující otce více synů – otec tří synů byl zproštěn válečné služby a otec čtyř a více synů všech občanských povinností (Olivová, 1988).

Lakedaimonská vojensko-tělesná výchova a původ obyvatel z válečnických dóřských kmenů vytvořila Spartány-válečníky, kteří zahnali na útěk mnohé nepřátele pouze předstoupením před ně či svým zpěvem. Většina bitev vypadala tak, že když se dostal nepřítel na dohled (několik set metrů), obětovali Lakedaimoňané kozu k počtě bohyně lovu, Artemidy Agrotery, každý voják si vzal věnec a pištci⁵⁴ začali hrát ódu na Kastora, poté začal král s pištci zpívat některou z Tyrtaiových válečných písní a vojsko se dalo na pochod (Sekunda, 2008). Předejme zde nyní slovo historikovi starověku N.

---

⁵³ Co do počtu obyvatel patřila Sparta k nejmenším městským státům v Řecku.

⁵⁴ Zvuk řeckých fléten a pišťal byl hluboký a silný, podobný současnému hoboji či fagotu. Titul pištců, stejně jako kuchařů a hlasatelů, na výpravách Lakedaimoňané dědili po otcích. Poznamenejme ještě, že pištce měla jen Sparta, ostatní měli trubače; dále zde byly posty *hellánodiků*, čili soudců ve vojsku, pokladníků a výkupných kořisti, kterým se přinášela kořist.

Sekundovi: „*Obvykle se nepřátelské linie ani nestřetly. Pověst Lakedaimonských byla taková, že jejich nepřátelé jen zřídka zůstali na místě. Pokud neustoupili, došlo ke strašnému boji, ve kterém Lakedaimonští obvykle zvítězili díky své pověstné disciplíně*“ (Sekunda, 2008, 19).

Tato výchova vytvořila Spartána od Thermopyl a Spartána z Platají; vytvořila jakéhosi válečného polo-robota, jemuž nebylo na vojenském a „sportovním“ poli rovno. Nešlo zde jen o tělesnou sílu, vytrvalost a obratnost či válečné umění a krutost, vše vypěstované spartským systémem tělesné výchovy, ale také o sebepojetí, pojetí národa a jejich celkové psychické nastavení. Stejně tak šlo i o nesmírnou poslušnost a úctu k nadřazeným a bohům, v nichž se jim nikdo nemohl rovnat.

Organizovaná tělesná příprava a účelové „sporty“ udělaly ze Spartánů vojáky, kterým se jen stěží vyrovnají i současní nejlepší profesionálové a elitní jednotky. Tuto výchovu se Spartáné snažili udržovat i přes postupný úpadek vlastní společnosti, i v době, když už do své armády vřazovali *perioiky* a *heilóty* (tito v boji plnili funkci jakýchsi štítů a předvoje samotných těžkooděnců – *hoplítů*).

Na tělesně výchovný systém Sparty navazovali mnozí vládci, učenci a filosofové. Kvůli slavné heroické minulosti (i podpoře své osoby za občanské války) Spartu podporoval císař Augustus, který z ní udělal na čas centrum Peloponésu. Po samotném zániku města přetrvala myšlenka a vzpomínka. Lykúrgova Sparta, která znovu povstala ze svého popela a náruče smrti a nabyla sílu mládí, byla vzorem pro Jean-Jacques Rousseau (1978). Při psaní svého slavného spisu *Utopie* se podle všeho antickou Spartou do určité míry inspiroval i Thomas More. Ukazuje na to mnohé v jeho díle – kupř. pojmy jako oligopol vs. spartská oligarchie, fýlarchos vs. velitel spartské fýly fýlarchos apod. Za všechny uvedeme jeden úryvek, kde můžeme vidět paralelu se spartskými společnými večeřemi (*syssitie*): „*Kromě toho má každá městská čtvrť jakési prostorné společenské síně [...] Ty jsou sídlem syfogradů. Ke každé z nich přísluší třicet rodin, z každé strany patnáct, které sem docházejí se stravovat*“ (More, 1978, 70). Rozdíl je v tom, že ve Spartě se těchto společných jídel účastnili pouze muži, ale v upravené podobě Moreově jde o obdobu tohoto spartského zvyku, jehož se účastnila celá rodina; podobné jsou i názvy *syssitie* a *syfogradové*. Friedrich Nietzsche (2001) považoval Spartány (a Římany), díky jejich výchově a pojetí myšlení, za vyšší lidi (velké lidi), za pralesní zvířata (opakem pro něj byl normální člověk – pralesní vegetace). Výčet by byl mnohem delší, ale pro naši práci postačí.

Našli se ale i kritici lakedaimonského výchovného systému, kupř. jeden z největších filosofů a vědců Aristotelés (2004b, 75-77), který v II. knize své *Politiky* napsal: „*Celé uspořádání zákonů zde směřuje jen k části ctnosti, a to k vojenské zdatnosti; ta je totiž potřebná k nadvládě. Proto si Spartaňané dobře vedli, pokud válčili, ale když získali nadvládu, nastal u nich úpadek, protože neuměli žít v klidu a necvičili se v ničem jiném a důležitějším než ve vojenství. O nic menší než tento není ani jejich další omyl. Domnívají se totiž, že dobra, po nichž člověk dychtí, se získávají spíše ctností než špatností, a v tom mají pravdu, ale nemají pravdu v tom, že je nadřazují ctnosti.*“ Toto Aristotelés (1939, 249) v VII. knize téhož spisu ještě rozvádí: „*O tom však, že zákonodárce má spíše usilovati o to, aby zákonodárství jak o vojenství, tak o ostatních záležitostech zařídil v zájmu volného času a míru, svědčí zkušenost i rozumová úvaha. Vždyť většina takových obcí se má dobře a udržuje se dotud, pokud válčí, jakmile však nabudou vlády, hynou. Neboť, žijí-li v míru, pozbudou břitkosti jako železo. Zavínil to zákonodárce, který jich nevychoval k tomu, aby dovedly žít ve volném čase.*“ A dále pak: „*Cvik v ctnosti nesmíme pojímat tak, jako obec Lakedaimoňanů. Ti se totiž neliší od ostatních v tom, že by jako ostatní nepokládali za nejvyšší tatáž dobra, nýbrž v tom, že si myslí, že se jich více nabývá určitou ctností; poněvadž však tato dobra a jejich požitky pokládají za vyšší než požitky ctností, (žili dobře a šťastně, dokud vedli válku, jakmile však dosáhli nadvlády, hynuli. Že je tedy třeba cvičiti se v ctnosti i ve volném čase) a to pro ni samu, jest odtud zřejmo*“ (Aristotelés, 1939, 251). Podle Aristotela (1939, 250-251) je nutné, aby obec rozvíjela ctnosti potřebné pro život ve volném čase a v míru, hlavně uměřenost a spravedlnost. Pro válku a práci je nutné rozvíjet ctnosti jako statečnost a otužilost. V míru a volném čase však nejde bez uměřenosti a spravedlnosti osvědčovat statečnost a otužilost. Důraz přitom klade na pěstování filosofie, kterou je potřeba rozvíjet ve volném čase. Spartský způsob výchovy musel tedy Aristotelés odmítnout – šlo zde jen o rozvíjení ctností ve válce a práci (statečnost a otužilost) a zapomnělo se na rozvíjení uměřenosti a spravedlnosti. To znamená, že Spartaňané mohli být skvělí vojáci, ale v míru a volném čase žili jako otroci. Dosažení nadvlády bylo pro Spartaňany dobrem, o něž hlavně usilovali a skrz rozvíjení statečnosti a otužilosti toho lehce dosáhli, ale když se tomu tak stalo, upadali, jelikož jim tyto ctnosti bez spravedlnosti a uměřenosti tolik nesloužily. Měli tedy zůstat jen u vedení válek nebo rozvíjet i ostatní ctnosti nutné pro mír a volný čas.

Jelikož byl spartským zákonodárcem „Krotitel vlků“ (Lykúrgos), a my už víme, o jaký výchovný systém šlo, je příhodné mluvit o Spartanech jako o bestiálních vlčích jedincích, kteří byli skvělými lovci a zabijáky, jak to udělal Paul Cartledge (2012).

Lakedaimoňané jsou až do dnešních dnů považováni za synonymum pro statečnost, sílu, rychlost a vytrvalost, což se snažil poněkud pozměnit athénský státník Perikles ve své řeči nad padlými, kterou zachytil a sepsal historik Thukydidés (1946, 23-24), když porovnával válečný výcvik Spartanů a Athéňanů: *„Činíme své město přístupným všem lidem a nikdy vyháněním cizinců nikomu nebráníme v poučení nebo v podívané týkající se toho, co zhlédnouti, když jsme to neskryli, by leckomu z nepřátel prospělo. Spoléháme se totiž ne tak na válečnou výzbroj a úskoky jako spíše na srdnatou odvahu k boji z nás samých čerpanou. A při výchově snaží se oni dojítí mužnosti lopotným cepováním hned od mlada, kdežto my sice žijeme nespoutaně, ale s nemenší odvahou se ubíráme do zápasů podnikaných rovnými silami.“*

Na závěr části o spartské tělesné výchově shrňme předchozí a předejme k tomuto účelu slovo Plútarchovi (2006, 80), který v Lykúrgově životopise píše, že celá výchova chlapců *„směřovala jen k naprosté poslušnosti, k vytrvání v strastech a k vítězství v boji. Proto i v pokročilejším věku dost přepínali jejich cvičení, stříhali je dohola a zvykali je, aby chodili bosí a hráli si obyčejně nazí. Když pak dosáhli dvanácti let, nenosili už spodní oděv; na rok dostávali jediný svrchní šat a byli na celém těle špinaví, neboť neznali koupele ani masti, a jen výjimečně v několika málo dnech v roce si dopřávali takové lahody. Také společně spávali podle čet a družin na stelivu, které si sami snášeli z rákosí rostoucího podle Eurótu, přičemž jeho vrcholky odlamovali jen rukama bez nože. V zimní době pak pod sebe kladli takzvané lykofony a smísili je se stelivem z rákosí, neboť se domnívali, že tato bylina má v sobě nějakou záhřevnou vlastnost.“*

1. 2. 1. 2 Spartské slavnosti a hry

Ze „sportů“ či spíše samotných cvičení a „sportovně“ tělesných aktivit byl ve Spartě zakázán *pygmé* (boj pěstí) a *pankration* (všeboj). Později, po zrušení tohoto zákazu, ovšem pro Lakedaimoňany zůstaly tyto nadále nezajímavé, což dokazuje např. Václav Sábl poukazem na vítěze olympijských her, kdy z šesti set padesáti známých

vítězů není v *pankrationu* ani jeden Spartʼan a v boxu pouze dva – Ainetos z Amyklů⁵⁵ a Damagetos ze Sparty. V ostatních disciplínách však zpočátku Lakedaimoňané většinou vynikali; od 15. do 50. starověkých olympijských her je známa příslušnost a jméno 81 vítězů, z nichž bylo 46 Spartʼanů, např. Athéňanů bylo pouze 6 (Sábl, 1960).

Když Pindaros skládal *epiníki*⁵⁶ vítězi čtyřspřeží na Isthmu Herodotovi z Théb, přirovnával jej ke dvěma héroům – Iolaovi z Théb a hlavně Kastorovi ze Sparty:

*„Ti hrdinové dávných dob
se zrodili v Spartě a v Thébách
jako nejlepší řidiči vozů,*

*nejvíce závodů v hrách se zúčastnili,
trojnožek množstvím si vyzdobili dům,
jakož i zlatých číší a nádherných kotlů,
z vínků, svých vítězných cen,
se těšice. Jasně jim září do dálek svit
zdatnosti, již nahý je proslavil trysk,
běžecký závod ve zbroji, při němž řinčí štít,*

*oštěpy metané zprudka pádnou rukou,
nebo zas vrhané disky z kamenů.*

*Nebyloť ještě pentathla: pro každý závod
základ byl položen zvlášť.*

*Z těch závodů četnými vínky si mladý svůj vlas
opředli a takto se v slávě a cti*

zjevili u Eurota a proudů Dirčinyých“ (Řecká lyrika, 1954, 220-221).

Ze „sportovních“ disciplín byl ve Spartě velmi oblíbený např. *hoplítodromos* (běh ve zbroji) a *pentathlon* (pětiboj).

---

⁵⁵ Jižní území Sparty.

⁵⁶ *Epinikia* (*epi* = „u“, „na“ a *niké* = „vítězství“) byly vítězné zpěvy – dle bohyně vítězství, Níké – kterými Pindaros oslavoval vítěze panhelénských her (napsal olympijské, pýthijské, isthmijské a nemejské *epiníkie*).

Byly zde rozšířené a značně oblíbené krom atletiky a gymnastiky i míčové hry, šlo o jakýsi druh fotbalu hraný muži po *efébském* věku. Družstva se na takové zápasy tvořila z jednotlivých čtvrtí, které tak reprezentovala (Oliva, 1971; Xenofón, 1982).

Spartští „sportovci“ byli také první, kdo svá vítězství na olympijských hrách dokázali několikrát obhájit; např. Hipposthenés jako šestinásobný vítěz v zápase či Chiónis, sedminásobný vítěz v běhu (Sábl, 1960).

V rámci tělesné přípravy i sociologicky byl pro Spartány velmi důležitý lov. Toho si považovali natolik, že muže dokonce omlouval z jinak povinných *feiditií* (kromě lovu je omlouvali už jen náboženské povinnosti). Lov symbolicky představoval zápas muže a divokého kance, mužnou odvahu (*andreiu*) a byl skvělou příležitostí pro trénink obratnosti. Navíc jídlo, které tím dotyčný získal, mohl přinést na společný stůl, a tím si udržet či zlepšit své postavení (Cartledge, 2012). Starší muži měli přímo naříděno cvičit svou sílu prostřednictvím lovu, aby mohli snášet války a tažení tak dobře jako mladí muži (Xenofón, 1982). Plnoprávní Sparťané mohli dokonce také kdykoli používat cizích otroků (ti na lovu sloužili jako pomocníci a nadháněči), loveckých psů, koní i vozů (na koních se sice nelovilo, ale bylo dovoleno s nimi přijet na dané místo a nechat je tam). A už od mládí byli vychováváni i k dalším zvykům, kupř. při nadbytku jídla nechávat pokrmů na označených místech pro své hladové spoluobčany vracející se např. z lovu. Lov byl vzdáleně podobný novověkým lovům (i tehdy se pro lov používali psi⁵⁷) jak píše Roger Scruton. „*Lov se psy je dovednost, která vyžaduje výdrž i zručnost. Byl zaveden už v dávné minulosti a Xenofónovo pojednání na toto téma dokazuje, že metody, jež užívali lovci ve starém Řecku, se velmi podobaly těm našim. Stejný býval i jejich přístup ke psům, k účastníkům lovu, a k přírodě. To, co se ale nepodobá, je kořist...*“ (Cartledge, 2012, 235). Antický lov ale přece jen vypadal v mnohém jinak, hlavně se tenkrát lovilo pěšky, nikoli na koních. Připodobnění antického lovu k honitbě na lišku na koních, o čemž Scruton psal, je poněkud obtížné. Nejbliže k sobě mají asi tehdejší lov zajíců a tzv. beagling⁵⁸. Lov byl pro Spartány testem *andreie* a zkouškou dospělosti, jakýsi druh vojenského tréninku. Byl součástí spartské *agogé*. Vyjma Sparty byl znakem vysokého společenského postavení a toto podporoval. Mimospartský lov

---

⁵⁷ Nejznámějším starořeckým psem byl bezesporu mytologický Kerberos a Odysseův pes Argos, který se na konci *Odyssey* znovu setkává se svým pánem a poznává jej, ale je už příliš starý ...

⁵⁸ Podle bíglů, loveckých psů.

měl mnohem blíže k lovu ve středověku než ten lakedaimonský. Spartský způsob lovu a jeho význam byl naprosto odlišný od lovu v jiných řeckých městských státech. Spartané lovili divočáky, jeleny, zajíce aj. jako ostatní Řekové, ale jednalo se zde o opravdu vážnou záležitost. Určitě nešlo o jakousi kratochvíli. Za další zde byl lov povinný pro všechny, nebyl tedy výsadou pouze bohatší vyvolené části obyvatelstva. Jako „výbavu“ k lovu měli Spartané k dispozici *heilóta*, jenž byl připoután k půdě daného *homoioi*, a psy a koně, jež byli majetkem spartského státu, tedy všech. Dalším důležitým prvkem pro lov byly *syssitie*, kdy i ten nejchudší Spartan mohl zpestřit jídelníček jeho skupiny, a hlavně si udržet občanství. Pokud nebyl některý ze spartských *homoioi* schopen dodávat ke společnému stolu alespoň minimální dávky potravy, byl zbaven občanství a zařazen do nižší společenské třídy, tzv. *hypomeiones*, méněcenné (Cartledge, 2012). Za jakousi zvrácenou a drsnou podobu honitby a „sportu“ můžeme pokládat spartskou *krypteiu*, jelikož museli mladíci před dospěním prolít krev. Obdoba, i když ne tak krutá, byla i v Athénách. Kde vznikla funkce *drapetagógos* (profesionální lovec otroků), která zde vznikla jako reakce na útoky otroků. Šlo přímo o hon na lidi – otroky (Cartledge, 2012). Lov je zachycen i na lakónských černofigurových vázách z 6. století př. Kr., kde můžeme spatřit lov Spartanů či snad výjevy z lovu na kance kalydonského. Jejich autorem je tzv. Malíř loveckých scén (Hunt painter). O důležitosti lovu v antickém světě svědčí i to, že měl i svého boha, bohyni Artemis.

Ke kultovně nejvýznamnější pohybové aktivitě ve Spartě patřil tanec (*paidiai*). Lakedaimoňané se těšili pověsti vyhlášených tanečníků. Nejznámější pyrrhické tance⁵⁹ byly dle Sábla (1960) bojové tance s mečem a štítem, při nichž se formou tance prováděly různé bojové útoky a obrany za doprovodu píšťal. „*Napodobuje způsoby unikání všelikým ranám a zásahům uhýbání, všelikým ustupováním a vyskakováním do výše i skrčováním a také pohyby těmto opačné, směřující zase k postojům útočným, snažíce se napodobovati pohyby při střelení z luků, při metání oštěpů a při zasazování všelikých ran. Přitom je-li držení přímé a napjaté, kdykoli napodobuje dobrá těla a duše, při němž se údy těla většinou pohybují v rovném směru, takové napodobování je správné, ale napodobování tomu opačné se pokládá za nesprávné*“ (Platón, 1961, 197). Dalšími známými tanci byly míčové tance. Spartské míčové tance – *sfairomachia* – se prováděly během zasvěcování (Thomson, 1952b). Důležitost tanců byla dána dvěma fakty. Za prvé šlo o oslavu bohů, za druhé se díky nim učili muži soudržnosti a rytmu,

---

⁵⁹ U Platóna *pyrriché* (Platón, 1961); jejich název byl odvozen podle Pyrrha, syna Achilleova.

což byl zásadní a důležitý prvek pro boj ve *falanze*. Podle výše napsaného víme, že tanec byl jednou z nejrozšířenějších pohybových aktivit i v mykénské době, ale kvůli jinému pojetí *promachón* si dovolíme tvrdit, že v době po změně válečného stylu od *hippeis* k *hoplites*, byl mnohem důležitější.

Mezi nejvýznamnější slavnosti patřily Gymnopaídie, Karneie, Uranie, Ordálie, Hyakinthie aj. Náplní těchto her a slavností byly zpěvy o hrdinských činech předků, ale také různé závodění, bojové tance apod. (Sábl, 1960). Při hrách (nejen ve Spartě) asistovali tzv. *mastigoforoi*, muži s biči (Xenofón, 1982).

Významnou a důležitou slavností byla zmíněná slavnost Gymnopaídiai slavená každý červenec. Tato slavnost je tradičně překládána jako *gymnos* = bez svrchního oděvu, nahý a *paides/pais* = chlapci/ chlapec, tedy slavnost, jež odkazovala na nahotu chlapců. Zde byl ale význam pojmů nejspíše odlišný od tradičního překladu – *gymnos* = nahý, ve smyslu neozbrojený (termín *gymnost* je jako „beze zbraně“ chápán u Homéra) a *paidiai* = tanec⁶⁰; šlo tedy podle všeho o slavnost tanců beze zbraní. Zvláštní se může zdát to, že tyto tance bez zbraní byly pořádány k počtě vyzbrojeného a do zbroje oblečeného boha Apollóna (Cartledge, 2012) a na oslavu Spartanů padlých v bitvě u Thyrey proti Argu asi v roce 546 př. Kr. (Platón, 1925; Xenofón, 1972). Kromě tanců hochů, mužů a starců se v rámci této slavnosti pořádaly i *gymnické* závody, mimo soutěže v tanci a zpěvu máme dosvědčený i závod v běhu a boxu. V první řadě šlo o podání důkazu spartské otužilosti (Kössl, Kroutil et alii, 1982; Platón, 1925) a hlavně *areté* (slavily se na nejteplejším místě Řecka v nejteplejším období). Slavnost tanců beze zbraní dávala Spartě skvělou možnost předvést zdatnost svých mužů okolnímu světu, i proto na ni byli zváni spartští přátelé a významné řecké osobnosti (nejznámějším hostitelem byl Lichás, pověstný svou štedrostí). Toto bylo z jedné strany sice pochopitelné, ale vezmeme-li v úvahu to, jak byla Sparta uzavřená a až posedlá touhou po utajení⁶¹ – celé město bychom bez nadsázky mohli přirovnat k přísně střeženému vojenskému prostoru či objektu, do něhož měli cizinci zakázaný vstup a *homoioi* naopak nesměli bez povolení vycestovat – není tomu lehké uvěřit.

Další významnou spartskou slavností byly svátky Karneia, slavené v měsíci *karneia* a zasvěcené Apollónovi v podobě berana. Tuto slavnost považovali všichni

---

⁶⁰ Díky Aristofanově *Lysistratě* můžeme tento pojem považovat za odvozeninu řeckého termínu pro tanec (blíže viz P. Cartledge, 2012, s. 45).

⁶¹ Často používala různé tajné šifry (např. dřevěná tyč *scytala*) a střežila se cizinců.

Dórové za posvátnou. Její součástí byly závody mladíků v tanci. Jakou úctu měli Spartané k bohům, dokazuje i to, že skrz probíhající Karneie nemohli do Thermopyl v roce 480 př. Kr. poslat vojsko a boje se zúčastnil pouze král Leónidas s 300 vybranými pairy a otci⁶². Mezi roky 676 – 673 došlo k reorganizaci této slavnosti. Bylo vybíráno pět občanů, kteří měli na své náklady vždy po čtyři roky tuto slavnost organizovat (Oliva, 1971).

Ordálie se týkaly králů; každých devět let se jim museli podrobovat oba spartští králové. Šlo o obdobnou zkoušku, kterou dle legendy na Krétě každých devět let podstupoval Mínóos v idské jeskyni, kde se měl dostat do přímého styku s Diem a obnovit svou královskou moc. Návaznost na Krétu není pro Spartu ničím neobvyklým. Spojitost mezi tímto ostrovem a Spartou můžeme nalézt v mnohém. V naší práci kromě Ordálií zmiňujeme kupř. ještě společné stolování. I číslo devět v počtu let, po jakých králové tento zvyk podstupovali, je přejat z Kréty – podle některých historiků byl krétský *minos* na trůně maximálně devět let, a poté byl vystřídán. Při Ordáliích zpytovali v noci *eforové* oblohu. Zjišťovalo se tak, zda některý z králů nechyboval a nemá být nahrazen (Vernant, 1995). Tímto zvykem se vlastně bohy potvrzovala platnost královské moci panovníků. Spartané byli natolik pověřiví a nábožensky zaměřeni, že by musel některý z králů při nepříznivém znamení ihned odstoupit.

Součástí Hyakinthií byl sborový zpěv chlapců. Jejich název je odvozen od spartského prince Hyakintha, oblíbence Apollóna. I proto šlo o slavnost na tohoto boha.

Jelikož byly ve Spartě důležité ženy a děti zrozené mezi *homoioi*, byla zde druhým nejvýznamnějším bohem bohyně Artemis starající se o malé děti, na jejíž počest Lakedaimoňané slavili svátek chův (D. Bandini & G. Bandini, 2011).

Jiné slavnostní hry se ve Spartě konaly každoročně po řecko-perských válkách na počest spartských králů Leónida a Pausania (poté, co bylo očištěno jeho jméno).

Lykúrgos ustanovil, aby každý z Lakedaimoňanů „*pod dohledem státu cvičil všechny druhy zdatnosti*“ (Xenofón, 1982, 299). Při cvičení se tak Spartané zaměřovali na procvičování a posilování celého těla (nohy, břicho, záda, ruce, ...), i proto je Sokratův žák Xenofón (a nejen on) považoval za nejzdravější a nejzdatnější z Řeků.

---

⁶² Thermopyly byly sebevražednou misí, proto se jí směli zúčastnit pouze muži, kterým se narodil syn, aby nevymřel jejich rod.

S tím souviselo i trestání těch, kdož se nesnažili býti co nejdokonalejšími a nejlepšími. Kromě neustálého zdokonalování těla se tak lakedaimonští museli vzdělávat i ve všech občanských ctnostech (Xenofón, 1982).

Cvičení starých Řeků je spojeno s nahotou, která měla být zavedena právě Spartány. Samotná nahota měla nejspíše rituální původ; byla chápána jako výraz kultury a ne jako něco, za co je třeba se stydět – stydět se, bylo znakem barbarství. Na začátku archaického období však Spartané při cvičení nosili lehký oděv, který úplně svlékli až později. Umělecké zobrazování nahých Spartanů či řeckých „sportovců“ vůbec, tak bylo naprosto realistickým obrazem skutečnosti; nešlo tedy pouze o umělecká a heroická vyobrazování. Význam nahoty nebyl jen čistě praktický, ale i symbolický; zde se stírala nerovnost. Obyčejný nahý člověk stojící proti nahému aristokratovi mu byl roven, byl totéž, při *agónu* rozhodovala jen síla, rychlost, vytrvalost a obratnost chlapců a mužů, jejich vlastní *areté*. I hoch z té nejposlednější rodiny občanů se mohl za stejných podmínek⁶³ utkat s tím nejurozenějším chlapcem a jej porazit v běhu, zápase či *pankratiu*. *Isonomia* (viz níže) jako podklad demokracie byla jejím základem a nejlépe se naplňovala v *gymnasiích*. *Gymnasium* se tak stalo významným prostředkem vzestupu lidské hrdosti a rovnosti. Historicky první demokratické, či spíše rovnostářské, prvky tak můžeme pozorovat ne na poli společnosti obecně, politiky, filosofie a vědy, umění, celé *paidei*, ale na poli tělesných cvičení starých Řeků. Takto měl antický „sport“ významný podíl na vzniku demokracie.

Jednou z nejvýznamnější Spartských náboženských slavností byla Karneia; jejím pozůstatkem, či spíše pozůstatkem skupin, které se karneie účastnily, bylo výše zmiňovaných 27 spartských fratrií, tyto také měly vyjadřovat původní lakedaimonské vojenské kořeny. Prvním vítězem karneie v básnické soutěži byl Terpandros (působil někdy kolem let 676 – 673 př. Kr.). Dnes se můžeme pouze dohadovat, zda právě tehdy karneia vznikla, nebo byla pouze reformována (Sekunda, 2008).

Z neznámějších Spartanů, kteří se proslavili tělesnými cvičeními a vítězstvím v Olympii, jmenujme především běžce Chionise, vytrvalce Lada, pětibojaře Lampise a Filombrota, boxera Dámagéta, majitele čtyřspřeží Licha a zápasníky otce a syna Hipposthena a Hetomoikleia.

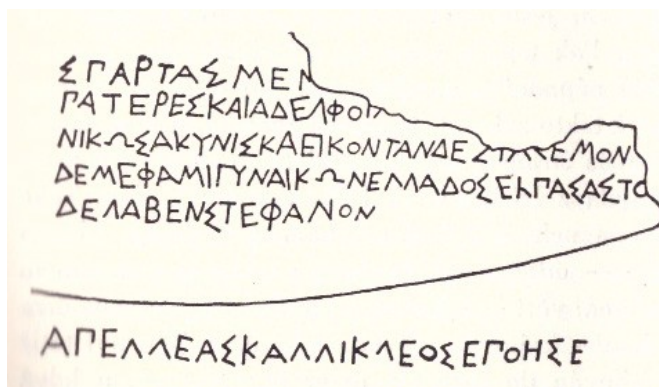
---

⁶³ Výjimkou mohla být možnost bohatšího chlapce trávit v *gymnasiu* více času a mít lepší tréninky. Koneckonců tato výjimka ale stále platí i dnes, ve společnosti, která se pokládá za plně demokratickou.

Na tomto místě musíme uvést i jméno Kynisky („Štěně“, „Fenka“)⁶⁴. Vozataj jejích koní a vozu na olympijských hrách v roce 396 př. Kr. a 392 př. Kr. porazil v závodě vozů se čtyřspřežím všechny soupeře a zvítězil. Jeho jméno se nám ale bohužel nedochovalo (Cartledge, 2012). Jeden z částečně zachovaných nápisů zachycuje Kynisčina slova na podstavci, který si po jednom ze „svých“ vítězství nechala postavit (obr. 8):

*„Králové slavné Sparty jsou otcové moji a bratři.
Kyniska, vítězná vozem a rychlými nohami ořů,
postavit dala tu sochu. Mně jediné – mohu to říci –
ze všech helénských žen takový věnec byl přán.*

Apelleás, syn Kallikleův, ji vytvořil“ (Nejstarší řecká lyrika, 1981, 363)

Obr. 8: Zlomek zprávy o Kynisčiných vítězstvích na podstavci její sochy (Sábl, 1960).

Kynisce, dvojnásobné vítězce, byla ve Spartě po její smrti postavena svatyně s náboženskými poctami, což byl v celém Řecku naprosto ojedinělý úkaz. Xenofón při psaní Agésiláova životopisu zdůrazňuje, že chov koní a soutěžení na olympijských hrách nebyl nápad Kynisky, ale tohoto krále. Nabízí také zajímavé vysvětlení, s nímž se ztotožňujeme. Spartáané neuznávali jízdu a boj na válečných koních, a tím, že zvítězila jeho sestra (žena!) v *tethripponu* (závodu čtyřspřeží) dokázal, že vítězství v této soutěži je závislé na majetku, ne tělesné zdatnosti. A vlastně, který opravdový muž by chtěl zvítězit v disciplíně, v níž může zvítězit i žena? Připouštíme však i tvrzení, jež podává P. Cartledge (2012). Ten tvrdí, že mohlo jít o snahu obnovit v mužích touhu po slávě získané na bitevním poli, slávě kolektivní, oproti slávě individuální, získané vítězstvím na největších z panhelénských her v Olympii. Proto se tuto individuální slávu snažil

⁶⁴ Šlo o dceru spartského krále Archidáma a sestru krále Agésiláa II.

poněkud snížit a degradovat dokázáním, že ji, na rozdíl od slávy z bitvy, mohou dosáhnout i ženy.

1. 2. 2 Athénský systém tělesné výchovy

Athénská ústava a zákony procházely mnohými změnami (na rozdíl od stálé spartské ústavy). Cílem naší práce není se jimi podrobněji zabývat, ale kvůli provázanosti starořeckých tělesných aktivit a systémů výchovy s filosofií a politickým a společenským vývojem je pro lepší a objektivnější pohled na řecký „sport“ nutné tyto zmínit alespoň zčásti.

Před Drakóntem⁶⁵ mohli být v úřadech pouze urození a bohatí, a to doživotně, později po deset let. Nejvýznamnějšími úředníky byli *basileus*, *polemarchos*, *archón*. Devítičlenný sbor *archontů* tvořil *basileus*, *polemarchos*, *archón* a šest *thesmothetů*⁶⁶ (zapisovali zákony). Dalším významným orgánem byl *areopag*⁶⁷ (soud), jehož členové byli voleni doživotně z bývalých *archontů* (Aristotelés, 2004a).

Za *archonta* Aristaichma v době 39. olympiády (624/23-621/20 př. Kr.) byly vydány Drakónovy zákony. Rozlišovalo se v nich mezi zabitím a vraždou. Při neúmyslném zabití byla zakázaná krevní msta. Politická práva byla dána všem těm, kteří si byli schopni pořídit výzbroj (*ek tón hoplón*) – tito se pak účastnili bitev jako těžkooděnci, a museli se na ně připravovat; můžeme tedy říct, že v době od Drakóntových zákonů, či od poloviny 7. století př. Kr., mohli tělesná cvičení v rámci přípravy na boj provádět jen ti, kteří měli dostatek financí na pořízení výzbroje. Další výsadou plnoprávných občanů v této době byla volba *stratégů* (velitelé vojska), *hipparchů* (velitelé jízdy), pokladníků, nižších úředníků a devíti *archontů*. Ten, kdo se chtěl ucházet o post *stratéga* či *hipparcha*, musel mít řádný sňatek, legitimní děti starší deseti let a majetek v minimální hodnotě 100 min⁶⁸ (Aristotelés, 2004a).

Velké změny nastávají se Solónem. Do jeho nástupu do úřadu (asi 30. léta 7. století př. Kr. až rok 560 př. Kr.) coby *archonta* byly athénští dlužníci i s jejich dětmi

---

⁶⁵ První athénský zákonodárce působící v 7. století př. Kr.

⁶⁶ *Thesmos* byl původní význam pro zákon; ještě před tím než se pro něj vžil termín *nomos*.

⁶⁷ Rada *areopagitů* zasedala na Areově pahorku (*Areios pagos*) poblíž *agory*.

⁶⁸ 1 mina (*mná*) měla hmotnost 436 gramů stříbra, 60 min tvořilo 1 talent (26,2 kg stříbra), a dělila se na 100 *drachem*, 1 *drachma* na 6 obolů, 1 obolos na 8 chalků, 1 chalkus na 2 lepta.

prodávání do otroctví. Veřejné a soukromé dluhy byly zrušeny⁶⁹. Solón byl mužem umírněným a nestranným „*a přestože měl možnost podrobit si ostatní a stát se tyranem, vystavil se nenávisti obou stran* (urozených i demokratů – poznámka autora) *a stavěl svou čest a záchranu obce výše než vlastní prospěch, by se sám tak nicotnou a průhlednou záležitostí poskvrnil*“ (Aristotelés, 2004a, 27). Kvůli přísnosti a tvrdosti Drakónových zákonů je Solón nechal, až na zákony týkající se vražd, zrušit. Dále pak zavedl censovou/ timokratickou reformu. Občany rozdělil do čtyř skupin dle majetku (dříve byli rozděleni do tří tříd: jezdcí, rolníci, nádeníci) na nejbohatší *pentakosiomedimny* a *triakosiomedimny* (jezdce), *diakosiomedimny* (*zeugítý*⁷⁰, *hoplítý*; rolníci) a nejchudší *théty* (lehkooděnce, později veslaře na válečných lodích; nádeníci). Z občanů prvních tří kategorií byli rekrutováni pokladníci, devět *archontů*, sbor jedenácti (*hoi hendeka*)⁷¹, prodavači (*pólétai*)⁷², *kólakretai*⁷³. *Thétové* měli výsadu účasti na soudech a sněmu. Úředníci byli do svého úřadu losováni vždy danou *fýlou*⁷⁴. Šlo o výběr bobovým losem, kdy bylo z jedné nádoby vytaženo jméno a z druhé bob, byl-li tento tmavý, nebyla vylosovaná osoba potvrzena, byl-li bílý, byl výběr platný. Solónovou změnou bylo nahrazení aristokracie bohatými; hlavní úředníci, *archonté*, nebyli voleni z aristokracie, ale z boháčů; určující tedy nebyl původ, ale výše majetku. Solón dále pak zavedl radu čtyř set (sto občanů z každé *fýly*) a radu *areopagítů*, která měla dohlížet na ústavu a zákony, udělovat pokuty, tresty apod. Dále Solón vydal zákon o *eisangelii* zaměřený na spiklence proti demokracii. Někteří badatelé pokládají tyto zákony a změny za počátek athénské demokracie, jiní tento vidí až v Kleisthenově ústavě z konce 6. století př. Kr. (Aristotelés, 2004a; Žukov et alii, 1959a). Vzhledem k politickým změnám, které Solón učinil, napsal sám elegii *Po reformách*:

*„Lidu jsem tolik dal moci a významu, kolik mu stačí,
neubrav jemu cti, nadto však nepřidav též;
ty pak, kdož mívali moc a jmění vážnosti došli,
také jsem na péči měl, chráně je potup a křivd.
Jakoby mocným štítem jsem zakryl jedny i druhé,*

⁶⁹ Dnes se řada autorů domnívá, že je to vymyšlená historka; dluhy prý nebyly úplně zrušeny, jen se snížila úroková sazba.

⁷⁰ *Zeugos* = jho, spřežení. Byli základem vojska, v armádě bojovali jako těžkooděnci (*hoplites*).

⁷¹ Soudní úředníci vykonávající tresty smrti a dohlížející na vězení.

⁷² Prodejci majetku zabaveného obcím, měli na starost i pronájemy obce.

⁷³ Spravovali obecní příjmy z poplatků a obecní výdaje, hlavně ty spojené s kultem.

⁷⁴ Tyto byly celkem čtyři (*Geleontes*, *Hoplétes*, *Argadeis*, *Aigikoreis*), v každé *fýle* stál v čele *fýlobasileos*; dělily se na tři *trittye*, ty pak na dvanáct *naukrárií* (každá měla poskytovat jednu loď – *naus*, a dva jezdce).

bráně, by onen či ten bezprávně zvítězit směl“ (Řecká lyrika, 1954, 76).

Ohledně „sportovních“ her Solón stanovil, že vítězové olympijských her mají od státu obdržet pět set *drachem* a vítězové isthmijských her sto *drachem* (Plútarchos, 2006).

Dalším významným Athéňanem po Solónovi byl Peisistratos, jehož vláda se označuje za *tyranis*. Podle Aristotela (2004a) byla Peisistratova vláda lidumilná, díky čemuž mu bylo mnoho občanů, majetných i nemajetných, nakloněno. Sám jeho předchůdce Solón však napsal elegii *Peisistratos tyranem*:

*„Jestliže stihl vás žal, jen pro vaši povahu špatnou,
účast při losu tom nechtějte na bohy klást!
Sami jste ochranou svou přec povznesli mocné ty muže:
proto vás postihla teď neblahé poroby tíž.
Každý jedinec z vás jde v liščích stopách, však jste-li
v hromadě, jest váš duch jalové prázdnoty pln:
hledíte na jazyk jen a slova, jež úlisník mluví,
jaký bude však čin, toho vy nedbáte nic!“ (Řecká lyrika, 1954, 78).*

Po Peisistratovi se do popředí dostávají jeho synové Hippiás a Hipparchos, vládnou jako tyrané až do zásahu spartského Kleomena I. (Aristotelés, 2004a). Hipparchos je zavražděn, Hippiás vyhnán (510 př. Kr.) – na paměť vzniklo sousoší s názvem *Tyranobijci*.

Velké změny přicházejí za představitele lidu, Kleisthena. Tento rozdělil občany do deseti *fy*l (z předešlých čtyř), z každé byl volen jeden *stratég*, ale vrchním velitelem vojska byl *polemarchos*, radu 400 nahradil radou 500, v níž bylo padesát občanů z každé *fy*ly, a zemi rozdělil na třicet částí dle *démů* (po deseti z přímoří, vnitrozemí a městem s okolím). *Démy* nahradily *naukrárie* a do jejich čela postavil *démarchy*. Dnes se někteří badatelé domnívají, že *naukrárie* byly zrušeny až později, po vybudování velkého loďstva

Obr. 9: Socha vojevůdce Themistokla, Pireus, Athény (archiv autora).

z Themistokleova (obr. 9) podnětu. Kleisthenés omezil svými nařízeními aristokracii ve prospěch demokracie, což jen posílil zákon o *ostrakismu*⁷⁵, který byl zpočátku namířen proti příbuzným a přátelům bývalých tyranů (Hipparchos), později proti všem příliš mocným. Ostrakizovaní museli ve vyhnanství pobývat mezi Geraistem (mys na jihu Euboie) a Skyllaiem (mys na východě Argolidy) (Aristotelés, 2004a; Žukov et alii, 1959a). Proti tyranům vystupovali i někteří řečtí dramatici a básníci, kupř. Simonides a jeho epigram *Na tyranobijce*:

„Veliká Athénám vysvitla zář, když Aristogeiton
společně s Harmodiem tyrana Hipparcha sklál“ (Řecká lyrika, 1954, 302).

Obr. 10: Socha Perikla, Athény (archiv autora).

Dále se objevuje státník Efialtés, jmenovec zrádce od Thermopyl, a především Periklés (obr. 10). S nimi je spojeno oslabení moci *areopagu* a větší demokratizace (Aristotelés, 2004a). Za Perikla došlo také k upevnění délského (či athénské) námořního spolku, zvýšení obrany pomocí zdí z Athén k Pireu (zvláště tzv. Dlouhých zdí) a zkrášlení města prostřednictvím mnoha staveb, včetně staveb v Peiraieu a na Akropoli (Parthenón, Propylaje, socha Athény Parthenos) – tyto stavby vyšly dohromady asi tři tisíce talentů (Frel, 1969).

Během peloponéské války po smrti Perikla⁷⁶ dochází k častým změnám; ze známějších *archontů* jmenujme Kallia (ten zhruba po sto letech nastoluje opět oligarchickou vládu). Takřka neomezeně pak v Athénách vládla rada čtyř set s deseti *stratégy*. Nový sbor pěti tisíc měl do doby, než Athény ztratily ostrov Euboia po námořní bitvě u Eretrie jen malé pravomoci, poté byla rada čtyř set svržena a moc předána pěti tisícům z řad *hoplítů* (Aristotelés, 2004a).

Po námořní bitvě u Aigospotamoi („Kozích řek“) při thráckém pobřeží Hellésponu roku 405 př. Kr. a následně několikaměsíční blokádě Athén znamenající

⁷⁵ Každý občan odevzdával na shromáždění *ostrakon* (hliněný střepek), na nějž napsal jméno toho, kdo dle něj ohrožoval obec. Účastnit se muselo minimálně 6000 občanů. Muž, který pak dostal nejvíc hlasů, musel odejít z Athén na 10 let do vyhnanství, přitom ovšem nadále zůstal občanem a zůstal mu majetek.

⁷⁶ Zemřel v roce 429 př. Kr. buď na následky tyfu, nebo moru, který vypukl v Athénách v průběhu peloponéské války, a kterému padlo za obět mnoho Athéňanů včetně Periklových dvou synů.

konec peloponéské války, se Spartané (Lýsandros) zmocnili Athén a ustavili zde oligarchickou vládu Třiceti tyranů v čele s bývalým žákem filosofa Sokrata, Kritia, která vytvořila radu pěti set, deset vládců Peiraiea (snad zástupci vlády třiceti), jedenáct dozorců věznice a tři sta zřízců s karabáči (Aristotelés, 2004a). Kritias a jeho stoupenci nastolili krvavý teror a snažili se u moci udržet co nejdéle. Byl např. sestaven seznam tří tisíc občanů, kteří měli právo být souzeni před radou, ostatní občané mohli být kdykoli a bez soudu posláni na smrt. Během krátké doby tak vláda Třiceti tyranů popravila na tisíc pět set Athéňanů a mnohé uvěznila (Frel, 1969). Po občanské válce byla tato však vyhnána do Eleusíny a nakonec padla; v letech 403 až 402 pak byla v Athénách obnovena demokracie (Žukov et alii, 1959b).

Poté, co byla vláda třiceti svržena, bylo zvoleno deset mužů (jeden z každé *fýly*) do čela obce. A následně došlo k vytvoření celkově už jedenácté athénské ústavy. Pánem všeho byl lid, který se mohl projevit na sněmu. Pro přijetí určitého rozhodnutí byla nutná přítomnost šesti tisíc občanů. Tato ústava (až do poloviny 4. století př. Kr.) stanovila, že občan, jehož rodiče byli athénskými občany, a jemuž bylo minimálně osmnáct let⁷⁷, čímž mohl být zapsán do seznam *démotů*, byl-li odsouhlasen při hlasování *démotů*, se mohl podílet na správě obce (Aristotelés, 2004a).

V Athénách rozlišovali vraždy a zabití. Podle toho se konaly na různých místech soudy s násilníky. Např. za zabití soupeře při atletických soubojích, danému na úroveň nechtěnému zabití spolubojovníka ve válce či zabití cizoložníka, se s dotyčnými konal soud u Delfinia (jižně od chrámu Dia Olympského, poblíž chrámu Apollóna Delfinia). Soud za usmrcení *metoika*, cizince či otroka, neúmyslné zabití či navádění k vraždě se konal u Palladia (jihovýchodně od Akropole poblíž chrámu Dia Olympského). Nejzávažnější činy však řešila rada na Areově pahorku, šlo o úmyslné vraždy a poranění, travičství, žhářství (Aristotelés, 2004a).

Mimo plnoprávné občany, jejich ženy a děti byli v Athénách usazeni i cizinci, *metoikové* (*metoikoi*). Šlo převážně o řemeslníky a obchodníky, kteří měli též vykonávat vojenskou službu a platit zvláštní daň, *metoikion*. Usazení cizinci, kteří mohli platit daň ve stejné výši jako občané, byli označováni jako *isoteleis*. Privilegovanému usazenému cizinci se mohla stejně jako plnoprávnému občanovi za zásluhy udělit tzv. *proxenie*.

---

⁷⁷ Důležité tedy bylo, zda dotyčný dosáhl daného věku, jestli byl původem opravdu svobodný, a zda byl jeho původ správný.

Takovému muži, označovanému jako *proxenos*, poté byla svěřena ochrana občanů a zájmů města (Aristotelés, 2004a).

Výuka athénských dětí probíhala v soukromých školách (státní školy neexistovaly) do šestnácti let chlapců, za něž občané platili, záleželo tedy na rodičích, jaké byli dětem schopni poskytnout vzdělání. Mimo *gymnasia* tak děti navštěvovaly i tzv. *didaskaleion*. Od sedmi let se zde děti učily číst, psát, počítat a kreslit (nejspíše později), hudbě (hlavně hra na lyru a aulos) a zpěvu, z paměti recitovat Homérovy epy apod. (šlo o *músickou* výchovu – tato obsahovala tedy i *grammata*). V těchto školách gramatistů bylo několik dětí vedeno jedním učitelem psaní a četby, tzv. *grammatikos* a učitelem jiných předmětů, tzv. *didaskalos*, učitelem hry na kitharu a lyru, tzv. *kitharisté*s a učitelem na píšťalu/ flétnu, tzv. *aulétés*; do školy je doprovázel otrok-vychovatel, tzv. *paidagógos* („voditel chlapců“). Tyto školy nesměly být otevřeny po západu slunce a před svítáním. Chlapci se často účastnili i soutěží ve zpěvu, hře na hudební nástroj, četbě, recitaci, počtech, ... a cílem bylo z nich vychovat vyspělé a ctnostné občany – základem byly ctnosti jako *sófrsyné*, *andreia*, *sofia* ad. Kromě této *músické* výchovy probíhala i *gymnická* výchova, již tvořil běh, skok, zápas, hod diskem, hod oštěpem, plavání. Do této (*palaistry*) nastoupili chlapci asi ve čtrnácti letech a na rozdíl od jiných výukových škol byla zdarma. Po ukončení tohoto vzdělání se mohli mladíci z bohatších rodin vzdělávat i dále; na výběr měli filosofii, řečnictví, geometrii, astronomii, politiku, zákonodárství, umění válečné i vyšší *gymnické* (Cambiano in Vernant [ed.], 1995; Šílený, 1947; Zamarovský, 2003).

Důležitou roli v Athénách hrála také atletická a vojenská cvičení. Do osmnácti let byl každý Athénan chlapcem (*pais*). V osmnácti letech se pak mladíci stávali jinochy, *eféby* (*efébos*, dospělý) a byli zapsáni do seznamu občanů a povolání k vojenskému výcviku (v rámci *efébie*), založeném na tělesných cvičeních, hlavně disciplínách *pentathlonu*, výcviku ve zbrani (*hoplomachia*), jízdě na koních a vojenské kázní (Frel, 1964; Löwe & Stoll, 2000). Tato výchova se snažila o harmonický rozvoj občanů, měla je vzdělávat po stránce tělesné i duševní. Bylo zde několik *gymnasií* (starobylé pro urozené mladíky, ale i obyčejná pro ostatní). Později se v Athénách objevují další školy vyššího typu; byly umístěny na okraji města a jejich součástí byla i *gymnasia*. Nejdříve se objevuje Platónova Akademie, poté Aristotelův Lykeion a Kynosarges. Od 3. století př. Kr. přibyl Ptolemaion a Diogeneion. Zde probíhala i výuka

filosofie, někdy též řečnictví a lékařství. K hlavním bodům athénské výchovy, tělocviku a hudbě, se tak přidala i celková teoretická výuka.

Zmíněná *efēbia* byla velmi starobylá vojenská instituce. Možná hodně omezený zbytek dávné instituce výchovy podobný té lakedaimonské, kterou spartský konzervatismus zachoval do pozdějších dob. Dají se zde totiž najít podobné tendence jako v *kryptei*. Mimo Athény existovala i v jiných řeckých městských státech, jmenujme např. Argos, Thespii, Théby, Megaru, Sikyón. V rámci *efēbie* se v Athénách na dva roky odváděli chlapci, kteří dosáhli osmnáctého roku. Nejdříve byli tito prověřeni, zda opravdu dosáhli osmnácti let a z každé z fýl vybráni tři nejlepší muži starší čtyřicet let, kteří je měli vychovávat. Poté byl z každé této trojice vybrán všemi občany jeden muž jako *sófronista* (porovnejte níže s ideálem *sófrsyné*), jenž měl vést *efēby* ve vojenské kázni, a ze všech ostatních jeden jako *kosmét* (či *kosmétés*, dle *kosmos* = řád); *kosmétés*, pořadatel, byl přímo v Athénách pověřen také řízením a správou zápasnických výcviků, o něž přímo pečoval správce, tzv. *xystarchés* (*Obrázky z řeckého života*, 1983). *Kosmét* byl velitelem všech *efēbů*, který byl zodpovědný za jejich činnost i činnost *sófronistů*. Každý *sófronista* dostal čtyři oboly a nakoupil jídlo pro celou *fýlu*, jelikož *efēbové* jedli společně podle *fýl*. Pod vedením dvou cvičitelů (*paidotribai*) pak *efēbové* podstupovali gymnastickou a pod vedením učitelů vojenství (*didaskalů*) vojenskou přípravu (lukostřelba, hod oštěpem, střelba z katapultu, boj ve zbroji). Po obdržení zbraní a složení přísahy byli *efēbové* přiřazeni k posádkám jako strážci pohraničí Attiky. Na sobě během služby nosili jako jezdci krátké kabáty (*chlamydes*). Přisahu *efēbové* skládali na severu Akropole ve svatyni Aglaury, dcery Kekropovy (Aristotelés, 2004a, Mireaux, 1980). „*Přisahali zvláště, že nezneuctí posvátné zbraně, že neopustí své druhy v bitvě a že budou bojovat za bohy a za své domovy; brali si přitom za svědky Aglauru, Euryala a Area, jakož i bohyně Thalló, Auxó a Hégemoné, vesměs archaická božstva více či méně spjatá s mocnostmi podsvětí, což dokládá starobylost tohoto obřadu.*“ (Mireaux, 1980, 85). Tento výcvik tedy probíhal po jeden rok v Peiraieu – jedna část cvičila v Múnichii, druhá v Aktě. Ve druhém roce své služby poté *efēbové* předváděli veřejně v Dionýsově divadle pod Akropolí svůj výcvik a připravenost k boji, za což následně od města dostali štít a kopí, což je oficiálně vřadilo mezi *hoplity*. Díky tomu mohli sloužit na hlídce v pevnostech v hraničních oblastech města. Po celou dobu výcviku byli mladíci osvobozeni od všech dalších povinností. Nemohli ani podávat žaloby či být obžalováni

(s výjimkou otázek kolem dědictví), čímž se jim athénští státníci snažili zabránit v opouštění služby (Aristotelés, 2004a).

Stali-li se Athéňané v osmnácti letech *eféby* a prošli-li celkově 42letou vojenskou službou, byli od šedesátého roku, kdy jim skončila vojenská služba, nazýváni *Diaitétové* (*diatétés*). Vzhledem k athénskému vojenství je zajímavé ještě to, že každý ročník mužů, kteří byli povinni vojenské službě, musel mít svého héra, čili *eponyma* ročníku. Celkem bylo deset héraů – *eponymů fýl* a čtyřicet dva héraů – *eponymů* ročníků (Aristotelés, 2004a).

V Athénách byl mnohem bližší vztah k válečné jízdě než třeba ve Spartě, proto zde do „sportovních“ či vojensko-„sportovních“ aktivit řadíme i jízdu na koních. Kdo chtěl ovšem válčit, cvičit se a trénovat na koních, musel si nejprve dovolit koupit a živit koně, a poté *hipparchům*, *fýlarchům* a radě odpřísáhnout, že je tělesně a finančně schopný sloužit ve válečné jízdě. Rada měla v rámci tohoto na starost prověřování koní; v případě, že byli tito špatně živeni, byl majitelům odebrán příspěvek na píci; v případě, že nechtěli stát a držet krok nebo se třeba vzpínali, byli označeni kolem čelisti a vyřazeni (Aristotelés, 2004a).

V Athénách probíhalo mnoho slavností; součástí mnohých byla i tělesná cvičení či soutěže. Jmenujme alespoň Panathénajské hry (kap. 1. 6. 7), Eleusinská mystéria, čili eleusínie (podzim) pořádané v prvním roce olympiády k počtě bohyně Déméter. Dále poselstva na Délos, ostrov, kde nikdo nesměl zemřít ani se narodit (Thukydidés, 1977), tzv. *délie*, pořádané jednou za čtyři roky v květnu, každého druhého roku olympiády; byly to hlavní slavnosti athénskému námořnímu spolku, v nichž byla oslavována Létó a zrození jejích dětí, Artemis a Apollóna; součástí slavností byla *hekatomba*⁷⁸ a *gymnický*, *hippický* a *músický agón*. K počtě Héraklea se konaly každý třetí rok olympiády (stejně jako velké panathénaje) héraleie. Dále pak braurónie, slavnosti věnované bohyni Artemis v Braurónu na východním pobřeží Attiky, kde byl součástí průvod z Athén do Braurónu, a které začínaly každý čtvrtý rok olympijských her. Konala se i ženská slavnost bohyně Déméter (podzim), slavnosti boha Héfaiста (héfaistie) či boha Dionýsa (jaro a zima). Nejrozšířenější slavností k počtě boha Dionýsa byly lénaje (*lenaia*), čili dionýsie u Lénaia (svatyně Lénaion), původně svátky „šílených žen“ (*lénai*) pořádané

---

⁷⁸ *Hekatomba* byla hromadná oběť, kterou tvořilo sto zvířat či prostě velké množství zvířat.

v měsíci gameliónu (leden/ únor). Na starost je měl *basileus*. Kromě průvodu v čele s dívkami s obětními košíky a dále s muži s náčelníkem, jenž nesl *fallos*, byly tvořeny i závody; průvod s *basileem* pořádali i dva dohlížitelé (*epimelétés*; jeden z Eumolpovců, druhý z Kéryků), závod pouze samotný *basileus*, který dále vedl všechny starobylé oběti a řídil pochodňové závody. Jelikož po oběti pokračoval *kosmos*, můžeme i zde pozorovat onen již zmíněný sled *pompé, agón, kósmos* (Aristotelés, 2004a; Frel, 1964; Thomson, 1952a). Se „sportem“ se pojila výrazně i slavnost Oschoforie. Při ní soutěžili chlapi v závodě v běhu na zhruba sedm kilometrů. Závodilo dvacet chlapců z těch nejlepších athénských rodin po dvojicích z jedné *fyly*. Závod končil průvodem, kde pochodovalo deset chlapců – deset vítězů jednotlivých závodů, který tak určil vítěze a reprezentanta každé *fyly* (Cambiano in Vernant [ed.], 2005). Při tomto (možná ale spíš dalším) běhu v rámci Oschoforií běžci pronásledovali jiné závodníky držící v rukách hrozny (Bouzek & Ondřejová, 1989). Se závody, tentokrát lodí, se pojila slavnost u mysu Súnia konaná každých pět let k počtě boha Poseidóna (Hérodotos, 2004).

Athény (a možná nejen ony) dokonce „sportovcům“ nabízely za vítězství i *drachmy*. Šlo o některé vítěze Panathénají a veslařských soutěží. Odměnu za vítězství na všeřeckých hrách pro athénské „sportovce“ vypsál Solón. Vítěz z Isthmu obdržel 100 *drachem* a vítěz z Olympie 500 *drachem*, což se tehdy rovnalo ročnímu výnosu z velkostatku (Zamarovský, 2003).

1. 2. 3 „Sportovní“ výchova a výcvik Makedoňanů

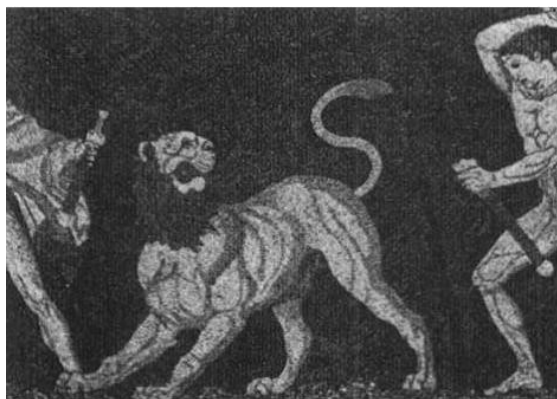
Ve 4. století př. Kr. se do popředí dostává Makedonie v čele s Filipem, kterého nedlouho po obsazení Řecka po bitvě u Chaironeie v srpnu 338 př. Kr. na pozici krále vystřídal jeho syn Alexander III., později zvaný Veliký.

Do naší práce tuto krátkou kapitolu zařazujeme z toho důvodů, že se Makedoňané považovali za Řeky a většinu zvyků a reálií přejímali a jejich politika výrazně ovlivnila tu řeckou.

Obr. 11: Lov jelena na mozaice z Pelly (Heckel & Jones, 2006).

O výchovném systému a „sportovních“ výcvicích samotných Makedoňanů toho moc nevíme, ale určitě probíhal pod vlivem celého Řecka. „Sportovní“ aktivity byly opět, a snad ještě více, spojeny s vojenským výcvikem.

Obr. 12: Lov na lva na mozaice z Dionýsova domu z Pelly; snad postavy Alexandra a Kratéra (Heckel & Jones, 2006).

Důležitou roli zde hrál lov, ať už méně nebezpečný na býložravce (obr. 11), nebo mnohem náročnější a nebezpečnější na divoké šelmy (obr. 12).

Součástí vojenského „sportovního“ výcviku elitních vojáků byly denní pochody v rozsahu 300 stádií⁷⁹. Tento pochod byl o to náročnější, že s sebou vojáci nosili štít, *sarissu*⁸⁰, denní příděl potravy, přiděly obilí na třicet dní a přitom měli nasazeny holenice a přilby (Heckel & Jones, 2008). Nejspíš právě tímto Filipovým systémem se nechal inspirovat Gaius Marius, římský konzul, významný vojevůdce a vojenský reformátor, který nahradil manipuly kohortami jako základními jednotkami legií a zvýšil jejich pohyblivost a rychlost, když nařídil, aby s sebou tito nosili veškerá zavazadla a jídlo, což jim vyneslo přezdívku „Mariovy muly“ („*muli Mariani*“).

Důležitou formou tělesného výcviku bylo otužování. V teplé vodě se nekoupaly dokonce ani ženy těsně po porodu. O otužování Makedonců víme mimo jiné i díky Aristotelovi, který vychovával mladého Alexandra, přičemž koupání ve studené vodě bylo součástí jeho výchovy.

Kromě pochodů se nacvičovalo i umění boje se zbraněmi a různé taktické manévry. Tyto zmiňuje i Arriános ve svém díle *Tažení Alexandra Velikého*: „*Nejprve rozkázal těžkooděncům držet kopí kolmo do výšky, pak je na dané znamení spustit k útoku a zamířit je v těsném spojení hned napravo, hned zas nalevo. Samotnou falangu vysunul rychle kupředu a poručil jí provést obraty na křídla, brzy na jednu stranu, brzy na druhou. Takto provedl v krátké době s četnými oddíly falangu několikrát změnu postavení, načež zformoval falangu v klín a vedl ji na levé křídlo proti nepřátelům*“ (Arriános, 1972, 32). Alexandrova armáda tak byla často popisována jako sešikovaný

⁷⁹ Více než 57 km.

⁸⁰ *Sarissy* byly zásadními zbraněmi makedonské armády, šlo o kopí o délce až 12 kubitů (zhruba 5,5 metrů).

kataplektikos, „vzbuzující děs či úžas“ (Heckel & Jones, 2006). Tímto dosáhla stejného psychologického efektu jako *falanga (falanx)*⁸¹ spartských *hoplítů*.

1. 3 Filosoficko-teoretický pohled na tělesnou výchovu

Filosofie a tělesná cvičení spolu ve starověkém Řecku značně souvisely. Naplnění této spojitosti vyjadřoval onen známý ideál *kalokagathia*.

Mnoho starořeckých filosofů bylo současně aktivními „sportovci“ nebo alespoň trenéry (*gymnastés*). Snad nejznámějším byl Pýthagorás ze Samu jako trenér a učitel největších antického „sportovce“ Milóna z Krotónu. Sám zápasník Milón byl současně filosofem a údajně napsal i filosofický spis. Dále třeba Ikkos z Tarentu nebo Melésios. Trenérství se v Řecku rozvinulo až na odbornou či vědeckou úroveň. „Sportovci“ měli přesně předepsanou životosprávu, tréninky i jídelníček. Kupř. běžci byli často vegetariány a maso nahrazovali sýrem. V jídelníčku zápasníků a boxerů však naopak toto chybět nesmělo, např. zmíněný „král zápasníků“ Milón údajně denně pořádal asi 9 kilogramů masa a 9 kilogramů chleba, což poté zapil téměř 10 litry vína. Atleti museli také dbát o vydatný spánek a rozvoj nejen fyzické, ale i psychické kondice.

Ke „sportu“ se výrazně povětšinou pozitivně stavěla a ve svých systémech jej rozvíjela i trojice slavných filosofů Sokrates, Platón, Aristotelés. Na ně se také podrobněji zaměříme níže.

Zmiňme zde alespoň ještě snad posledního univerzálního ducha antické vzdělanosti Plútarcha z Chairóneie, který v jedné své rozpravě o politice (*Má se stařec věnovat politice?*) zdůrazňoval nutnost cvičení i ve stáří. „*Nesmíme přitom zanedbávat ani pohyb a tělesný výcvik. Nemůžeme se ohánět motykou* (k úpravě terénu v *gymnasiu* – pozn. autora) *a haltéry* (závaží při skoku do dálky, viz níže – pozn. autora), *házet diskem či šermovat zbraněmi, můžeme se však pohybovat, procházet nebo – jak to někteří dělají – hrát lehce s míčem či vést rozhovory, cvičit dech a udržovat tělesnou teplotu. Nesmíme propadnout naprosté nečinnosti a zcela vychladnout*“ (Plútarchos, 2014, 47-48).

---

⁸¹ Šlo o bojový útvar pěchoty složený z několika řad *hoplítů*; do boje však zasahovaly pouze první dvě řady, muži dalších řad nahrazovali padlé před nimi (Löwe & Stoll, 2000).

1. 3. 1 Sokrates a Platón: strážce a filosof-král

Sokrates je pro své mravní zásady často přirovnáván k Ježíši Kristu. Byl stejně jako on odsouzen a popraven. Dle Xenofóna (1972) zbavil mnoho zhýralců, bezbožníků, lidí štítících se práce a zločinců jejich špatných vlastností. Snažil se mladíky vychovávat k lásce k pohybu, péči o duši a různým ctnostem, zdrženlivosti, odmítání chamtivosti a neustálému zdokonalování. Odmítal přejídání i přetěžování těla, stejně jako brání si peněz od těch, kteří chtěli být s ním a od něj se učit. Jaké by bylo, kdyby si jako učitel ctnosti bral od svých žáků peníze a měl z toho největší prospěch? Tím by upadl leda do otroctví – „*ten, kdo bere od kohokoliv peníze, přijímá ho za svého pána a dostává se do otroctví, které je odpornější než kterékoli jiné*“ (Xenofón, 1972, 49); mnohem lepší bylo, získat si tak dobrého přítele.

Učil sebeovládání jako základu všech ctností. Zdůrazňoval tělesná cvičení, která byla významná pro tělo i duši. Vinou tělesné slabosti zemře, je zraněno nebo vzato do otroctví mnoho mužů,⁸² tělesná slabost budí také zdání zbabělosti, což dotyčnému přináší špatnou pověst. Ten, kdo cvičí je zdravý a tělesně silný, má větší šanci přežít válku, zachránit přátele a prospět obci. Jen tyto mohou dosáhnout nejvyšších poct a být vzorem ostatním i svým potomkům. Kdo má vycvičené tělo, nikdy kvůli tomu v ničem neprodělá (Xenofón, 1972). „*Tělo je totiž nástroj, jehož lidé užívají, ať dělají cokoli, a je velmi důležité, aby byl tento nástroj dokonale připravený, ať ho bude použito k čemukoli. I tam, kde se zdá, že upotřebení těla je nepatrné, totiž při myšlení, i tam, jak každý ví, mnozí dělají velké chyby právě proto, že jejich tělo není zdravé. Zapomnětlivost, ztráta odvahy, mrzoutství a šilenství zachvacují často myšlení mnoha lidí právě proto, že jejich tělesné podmínky jsou špatné, takže až zatěmní jejich vědomí*“ (Xenofón, 1972, 134). Sokratův pohled na tělesná cvičení jako něco, co rozvíjí i duši dobře charakterizuje pozdější Juvenálův⁸³ výrok *mēns sāna in corpore sānō*.

Dobře vzdělaní lidé by dle Sokrata měli znát jednotlivé vědy na určitých potřebných úrovních. Je zbytečné se jimi zabývat do větších podrobností, které nám budou v praktickém životě k ničemu a budou nás jen odtahovat od jiných zajímavých a užitečných informací. Např. v geometrii změřit kus pozemku, v astronomii poznat části roku, měsíce i noci pro své cesty či hlídku, v aritmetice se zaměřit též pouze na věci

---

⁸² Sokrates působil v době Peloponéské války (431-404 př. Kr.), proto byla tato slova velmi aktuální.

⁸³ Římský satirik Decimus Iunius Iuvenalis (60 – 140) je pokládán za autora výroku „*Orandum est, ut sit mēns sāna in corpore sānō*“, tedy: „*Je žádoucí, aby byl ve zdravém těle zdravý duch*“.

nutné k životu. Velký důraz kladl na životosprávu a tělesná cvičení prováděné tak, aby byl život lidí co nejzdravější (Xenofón, 1972).

K ženám se vyjadřoval tak, že jejich vlohy jsou rovny mužským, jen mají menší odolnost a sílu. Každý muž však ať učí manželku, co uzná za vhodné ji učit (Xenofón, 1972).

Ne všechny pohybové aktivity ovšem Sokrates úplně uznával. Kritizoval např. trénink běžce, u něhož sílí nohy, ale ne horní končetiny či trénink boxera, kterému sílí ramena, ale nohy má slabé. Vyzvedával cvičení, u kterého dochází k harmonickému vývoji celého těla. K tomu slouží kupř. tanec (Xenofón, 1972).

S Wernerem Jaegerem (1986a, 67) můžeme říci, že jeho: „*A complete metaphysical system was latent, not only in his ‚virtue is knowledge‘ and ‚virtue is indivisible‘, but in his three words ‚nobody errs willingly‘.*“

Sokratův žák Platón přisuzoval velký význam hrám, tvrdil, že jsou obrovsky důležité pro zákony – jejich stálost či nestálost. V obcích, v nichž se neustále hýbe s pravidly her, a zavádějí se do nich novoty, nejsou pro děti milé stále tytéž věci, tam není pevných pojmů pro slušnost a neslušnost a ctěný je hlavně ten, kdo přichází s novotami a dokáže je zavádět do veřejného života či odsuzuje zavedené zvyky. To je dle Platóna ta největší pohroma pro obec, jelikož tím mění zásady mladých, kteří pak pohrdají starým a mladé/ nové vyzvedávají. Nejlépe se mají ty obce, kde je vše pevně dáno a ustanoveno, kde děti hrají stále tytéž hry s týmiž pravidly, a to i přesto, že může jít o obce s přísnějšími systémy. Zde vše probíhá v klidu (Novotný, 1922; Platón, 1993). Platón se při popisu své ideální obce snažil tento ideál dokázat různými důkazy a pohledy a jako velký zastánce tělesných cvičení je takto umně zařadil k příkladům a důkazům podporujícím jeho stanovisko.

Při popisu výchovy strážců se Platón věnuje i jejich tělesné výchově, která má probíhat celý život už od dětství, nebo spíše ještě před narozením tak, že by se měla matka dítěte dostatečně pohybovat (Novotný, 1949). Tělesné cvičení strážců však nemá být podobné současným atletům (*athlétai*), kteří kvůli své životosprávě⁸⁴ mnoho času

---

⁸⁴ Pravidla správné diety pro atlety jakož i způsoby tréninku definoval kupř. řecký filosof Filostratos ve svém díle *Gymnastikos* či lékař gladiátorů a císařů Galénos z Pergamu.

prospí a při jejím nedodržení trpí nemocí.⁸⁵ Strážce musí být tělesně vychováván tak, aby byl bdělý a zdravý, měl perfektní sluch i zrak a vydržel horko i chlad. Při takové výchově musejí strážci odmítat všeliké pochoutky, které způsobují nemoci. Tělesná cvičení pak Platón přirovnává k hudebnímu vzdělání (Platón, 1993). „*Nezrodila tedy pestrost tu nevázanost a onde zase nemoc, zatímco jednoduchost zrodila v oblasti múšického vzdělávání v duších rozumnost a v oblasti gymnastického vzdělávání v tělech zdraví?*“ (Platón, 1993, 151). Je nutné rozvíjet spolu *gymnastické* a *múšické* vzdělání, jelikož tím se vzdělává duše díky *múšice* a tělo díky gymnastice. Pokud se odhlíží od *múšického* vzdělání, vzniká surovost a tvrdost, pokud od gymnastického vytváří se mírnost a změkčilost. Kdo pak má tyto složky ve vzájemném souladu, má rozumnou a statečnou duši, kde je v harmonii moudrost a odvaha, ten však, kdo onu harmonii postrádá, má duši zbabělou a hrubou, a kdo má vypěstovanou jen jednu z těchto složek upadá mu duše do škodlivé krajnosti. Když se bude ve strážcích tvořit právě taková harmonie moudrosti a statečnosti, mohou se tito poté zabývat i lovem, štvanicí, tancem, jezdeckými soutěžemi a tělesnými závody (Novotný, 1948; Platón, 1993).

V Platónově ideální obci bylo nejlepším věkem k zahájení výuky filosofie třicet let. Tato následovala po výuce matematiky. I když kupř. Theofrastos kritizoval vzdělávání a tělesné aktivity starších lidí, naprostá většina starořeckých filosofů se domnívala, že k péči o duši, k filosofii, se hodí jakýkoliv věk; obdobě pak s pohybovými aktivitami.

Sokrates vysvětluje v Platónově Ústavě názor, že ženy, děti a majetek by měly být v obci společné. Jinde zase, že přirozená podstata muže a ženy je stejná a výchova přiřknutá mužům by měla být aplikována i na ženy, včetně gymnastických cvičení v zaběhlé podobě, kdy muži cvičí *gymnos*, nazí (Platón, 1961, 1993).

Platón se zabývá tělesnými cvičeními i ve své pozdější práci „Zákony“, zde hlavně kritizuje jednosměrné zatěžování „sportovců“, nevyváženost jejich duševní a tělesné schránky, a do svého modelu teoreticky přidává i způsoby pořádání her apod. Stanovuje dvanáct svátků dvanácti bohů, jejichž součástí měly být *múšické* a *gymnické* závody. Minimálně jeden den v měsíci se má obec a občané chovat jako by byli ve válečném stavu a dle toho se i cvičit, snášet zimu i horko atp. Takto měly být organizovány i hry – boje napodobující válečný střet. Vítěz měl být za svou zdatnost

---

⁸⁵ Platón tím myslel profesionální *athlétai*, závodníky z povolání, kteří byli cíleně zaměřeni svým tréninkem i životosprávou na danou soutěžní disciplínu.

odměněn a opěvován, poražený haněn. Vychovávat by se měli zápasníci, kteří by obstáli v těch největších zápasech proti mnohé přesile. To by chtělo dlouhou přípravu sestávající se z nápodoby útoků a úhybů, které by bylo možné při střetu použít. Trénink by obsahoval i cvičení s přivázanými koulemi, nácvik na zavěšeném neživém panákovu či boj s vlastním stínem (cvičení paží). Obdobné cvičení beze zbraní by se dle Platóna mělo v menším rozsahu provádět nejlépe každý den, cvičení se zbraněmi co nejvíce se blížíící skutečnosti pak minimálně každý měsíc, čímž by se dalo zjišťovat, kdo je odvážný, a kdo ne. Podle Platóna se tímto obce neřídí zaprvé kvůli převládající touze po bohatství, jež bere lidem všechn jejich čas a z mírnějších lidí dělá obchodníky a lodníky a z lidí statečných, kteří jsou tak pro hladovost své duše nešťastnými, lupiče, zloděje a tyrany. Zadruhé pak kvůli lžiústavám (demokracie, oligarchie, tyranis), vládám rozbroje, které ovládají občany proti jejich vůli. Vládce v nich těžko nechá ovládaného, z něhož může mít strach, aby se mohl stát krásným, bohatým, statečným, silným a dobrým bojovníkem. Z tělesných cvičení a závodů Platón stanovuje organizovat pouze ty, která jsou cvičeními vhodnými pro válku; tak v první řadě doporučuje pohybové aktivity obsahující běh a rychlost nohou a paží. Vše je ovšem důležité provádět většinou ve zbroji. Tak by se prováděl běh chlapců, jinochů a mužů. Zaprvé prostý běh na délku *stadia*, dvou *stadií*, délku *hippodromu*, dlouhou vzdálenost, poté běh v těžké zbroji na délku šedesáti *stadií* na rovné dráze a běh ve zbroji lučištníků na sto *stadií* krajinou i horami. V lehké a těžké zbroji by měli chlapci závodit na délku jedné třetiny a jinoši jedné poloviny délky mužské dráhy. Nedospělé dívky by měly závodit ve všem kromě závodů ve zbroji, ty dospělé (od třinácti let do provdání – osmnácti až dvaceti let) by pak měly závodit i v bězích ve zbroji. Ohledně soutěží v síle pak stanovuje provádět pro muže i ženy namísto zápasu a zavedených soutěží boj ve zbroji jeden na jednoho, dva na dva a až deset na deset. Místo *pankratia* poté filosof doporučuje cvičit boj v lehké zbroji (závodit luky, praky, kameny, oštěpy, štíty). Závod vozů je odmítnut, ale závod koní (od hříbat po dospělé) s jezdci ve zbroji doporučen, stejně jako závod lučištníků a kopiníků na koních. Tyto soutěže Platón nestanovuje pro ženy, ale pokud by na tom tyto trvaly, měly by mít dovoleno se jich účastnit (Platón, 1961).

1. 3. 2 Aristotelés

Jeden z největších filosofů všech dob, Aristotelés ze Stageiry, považoval člověka za *zoon politikon*, tedy tvora společenského žijícího v obci, čímž myslel, že je tento od přírody veden k politickému životu, má *areté politiké* (to, co mu umožňuje participaci na moci, rozhodovat, ovládat, ale i být ovládán).

Aristotelés (2010) řadil tělesná cvičení mezi čtyři skupiny dober; podrobněji šlo o skupinu, do níž patří vše, co dobra uchovává, např. právě tělesná cvičení uchovávající zdraví (které je dobrem). Tělesná cvičení jsou mu tak prostředkem pro uchování některého z dober.

Aristotelés (1939) se domníval, že by v obci měla být rozdělena cvičiště pro muže dle věku. Cvičiště starších by přitom mělo být na náměstí blízko úřadů.

V *Politice* se Aristotelés zabývá ideální výchovou dětí. Malým dětem doporučuje výživu mlékem a pohyb, které slouží nejlépe zdatnosti těla. Navykati si od mala chladu pak podporuje vojenskou zdatnost a zdraví, proto je dobré děti ponořovat do studené vody (Aristotelés jako vychovatel Alexandra Velikého tomuto koupání ve studené vodě také nařizoval) – dle Aristotela se nejlépe navyká všemu, nač lze zvyknout, od mala. V dalším období (do pěti let) by se děti neměly zatěžovat těžkými pracemi a učením a nejvíce se věnovat pohybu, aby se vyhnuly lenosti. Formou pohybu dětí má být hlavně hra podobná aktivitě, kterou se budou zabývat v dospělosti. *Paidonomoi* (dozorci nad výchovou) by měli těmto dětem vyprávět různé pověsti a báje. Chybou je dle Aristotela zakazovat dětem křik a pláč. „*Neboť jako při těžkém tělesném výkonu zatažení dechu dodává síly, tak je tomu i u dětí, když napínají hlas*“ (Aristotelés, 1939, 256). Až do sedmi let musejí být děti vychovávány doma a přicházet co nejméně do kontaktu s otroky, jelikož si i v tomhle věku dokáží všimnout sprostých posunků a slov (od slov je blízko k činům, proto má být mládež i celá obec tomuto ušetřena, stejně tak se sprostými obrázky a příběhy – je nutné, aby se mládež vyhýbala všemu špatnému, co ji může svádět k nemravnosti a zlomyslnosti). Od pěti do sedmi let se děti mají účastnit vyučovaných předmětů. Následná výchova by měla být rozdělena do skupin od sedmi let do dospělosti⁸⁶ a od dospělosti do jednadvaceti let (Aristotelés, 1939).

---

⁸⁶ Např. v Athénách od 18 let jako *eféeb* a ve Spartě od 20 let jako *eirén*.

Výchova dětí by měla být společná a veřejná, nikoli soukromá. Měla by být řízena státem. Občané totiž nenáleží sobě, ale obci, každý je tak částí obce. Zde si Aristotelés bere vzor ve Spartě, která se o děti stará pečlivě a veřejně. Odmítá však tvrdost její výchovy. Je zastáncem spíše lehčích cviků v kombinaci s přirozeným stravováním, opak by totiž překážel v růstu (Olivová in *Čtení o antice 1978-1979*, 1979). Vyučovat by se mělo čtyřem předmětům: gramatice, tělocviku, hudbě, kreslení. Gramatika a kreslení jsou užitečné pro život a lepší chápání uměleckých děl, hudba dobře naplňuje volný čas a tělocvik vede zase k mužnosti, přispívá ke zdraví a zesílení. Volný čas je nutný – způsobuje blaženost, libost a šťastný život (ten nemají ti, kteří mají mnoho práce a starostí). Hudba tedy není užitečná a potřebná, ale je ušlechtilá a krásná. Je tedy důležité se jí ve volném čase věnovat, asi stejně jako se vyhýbat hrám jako výplni volného času, jelikož hra by se pak stala cílem života. Tělocviku a zápasu mají být děti vychovávány dříve než rozumovým schopnostem. Do dospělosti se mají cvičit pouze lehké cviky, vše s ohledem ke statečnosti (nikoli však k divokosti jako v Lakedaimonu). To, aby se chlapci vyhnuli těžkým cvičením v dětství, Aristotelés zdůvodňuje odkazem na seznam olympijských vítězů (Aristotelés, 1939; Olivová in *Čtení o antice 1978-1979*, 1979). Zde „najdeme jen asi dvě nebo tři jména těch, kteří zvítězili jako muži i jako hoši, poněvadž nepřirozeným cvičením v mládí vyčerpali svou sílu“ (Aristotelés, 1939, 265).

Aristotelés, i když vyučován a ovlivňován Platónem, vytvořil vlastní odlišnou koncepci výchovy. S Platónem se v mnohém rozcházel; včetně té nejzásadnější otázky, jak má vypadat vládce. Nemá to být platónský *filosof-král*. Vzorem Aristotelovi byl Achilleus, a v tomto duchu také vychovával syna makedonského krále Filipa Alexandra (i Alexandrovým velkým vzorem byl Achilleus). Král se nemá zabývat filosofií (odváděla by jej to od skutečných povinností), ale má se filosofy obklopotvat (Berka, 1966).

S Aristotelem je spojen vznik prvního vědecko-pedagogického střediska (Lykeion). Před Aristotelem sice svou školu (Akademii) založil i Platón, ale tato byla zaměřena spíše politicky. Lykeion byla peripatetická škola⁸⁷ s pevným programem. Konaly se zde přednášky dopoledne a odpoledne (ty byly přístupné veřejnosti):

- dopoledne: filosofie, logika, metodologie vědeckého výzkumu.
- odpoledne: politika, etika, rétorika.

---

⁸⁷ Název je odvozen buď od sloupřadí, nebo toho, že se zde s žáky Aristotelés procházel.

Hlavní oblastí zájmu školy byla pedagogická činnost a vědecká práce. Kromě výuky se zde tedy konala různá pozorování, seřazoval přírodovědný materiál a ústavy řeckých městských států, sepisovaly se dějiny filosofie a věd (Berka, 1966).

1. 3. 3 Typy pravé kultury

Mluvíme-li o nějakém řeckém ideálu, státním zřízení apod., musíme myslet na pojetí typu, jak jej chápali staří Řekové. Zde souhlasíme především s Františkem Novotným pokládajícím kontinuitu typu za charakteristický znak řecké kultury (Novotný, 1922). Typ byl pro Řeky více než historické nazírání v našem moderním pojetí. Byl jimi poznán poprvé v obraze. Tento typos, „*zrozený v umělcově duši, přestává být dějem, nabývá samostatnosti a stává se vzorem παράδειγμα (paradeigma)*“ (Novotný, 1922, 8).

Dovolíme si zde načrtnout základní typy starořeckého „sportu“, pojatého válečnický, což se podle nás od tělesných cvičení a vůbec od života tehdejších Řeků nedá oddělit. Nenapadá nás lepší charakteristika než použití římského *princeps* s dynamičtější tendencí. Vojensky se toto vztahuje hlavně k době před vznikem nového válečnického typu, který změnil *aristeiu promachón*, době homérské a ještě dříve – mykénské. Na poli tělesných cvičení a „sportu“ jeho kontinuita však přetrvala. V pojetí holistickém, kde je celek více než jen souhrn jeho částí, považujeme za archetypy řeckých tělesných cvičení tyto typy:

- *Agón*
- *Areté*
- *Andreia*
- *Aristeia*
- *Ekecheiria*
- *Habrosyné*
- *Isonomia*
- *Kalokagathia*
- *Paideia*
- *Sófrosyné*

Typ byl pro Řeky vzor, ideál, hodnota a dokonalost, která přetrvávala a přemáhala čas. Čím více se nějaký člověk nebo věc tomuto ideálu blížil, tím byl dokonalejší. Tyto tendence a vliv lze velmi dobře vyčíst z Platónovy filosofie, jeho nauky o idejích a dualismu duše a těla. Všechny typy, i ty „sportovní“, jdou sjednotit a vycházejí z jednoho základního typu, nejvyšší ideje, ideje Dobra (Novotný, 1922).

Stejně jako se člověk snaží přibližovat idejím, a čím více se mu to daří, tím se stává více dokonalým, tak se řecký atlet a *hoplita* snažil přibližovat výše vypsáním „sportovně“ válečnickým typům. Jelikož v sobě typ i idea měly část nejvyšší božské ideje Dobra, šlo u válečníků a „sportovců“ ke snaze přibližovat se k dokonalosti.

František Novotný (1922) si všiml zajímavého poznatku, když tvrdil, že typy působily na každého Heléna jinak – přísná konzervativnost Dóřů vs. pohyblivý duch a otevřenost Iónů.

Pro tyto starořecké typy byla zásadní ctnost, což je dle Aristotela (2013) zdatnost duševní, nikoli tělesná. S ní je spojena i blaženost jako další činnost duševní. Život blažený je život ctnostný.

Každý z jednotlivých typů souvisel do určité míry s pohybovou činností, některé přitom méně než ostatní. V naší práci je zmiňujeme, jelikož v antickém Řecku byly tyto typy propojené s pohybem, válečnictvím i sebou navzájem.

Naším cílem je zde též co nejvíce přiblížit dnešnímu čtenáři antické válečnicko-„sportovní“ typy, což za nás nejlépe udělají příklady z helénských dějin. Proto jich sem několik zařazujeme.

Zmiňme ještě důležitou poznámku pro řecké vnímání a pojetí světa jako *fysis*, společenského i politického. Řekové vnímali vše společně, nešlo oddělit náboženství od politiky, „sport“ od filosofie, či náboženství od „sportu“ a filosofii od politiky,... Vše tvořilo jeden velký propojený celek. Řecká kultura nebyla založená na pocitu viny a povinnosti jako na hanbě a cti. Čest nebo hanba, dva naprosto rozdílné póly řeckého světa určovaly postavení občana ve společnosti, včetně jeho vztahů k ostatním. Tyto pojmy souvisely s morálním pojetím jednotlivých subjektů. Jak poznamenal Tritantaichmés během perské agrese vůči Řecku poté, co zvěděl, že Řekové při olympijských hrách nesoutěží o peníze, ale o slávu, čest a olivový věnec: „*Běda, Mardonie, proti jakým to lidem jsi nás vyvedl do boje, kteří nezávodí o peníze, nýbrž o čest!*“ (Hérodotos, 2004, 449).

Vzhledem k jednotlivým typům byla důležitá *timé*, čili hodnota jedinců počítaná dle jejich původu, jména, postavení, poct, jakož i odvahy, síly, krásy, sebeovládání, chování apod. Důležitá byla příslušnost k elitě výtečných (*aristoi*) či krásných a dobrých (*kaloikagathoi*) (Vernant in Vernant [ed.], 2005). V takovéto společnosti probíhal neustálý boj o slávu a pokusy o překonání soupeřovy zdatnosti (*areté*). Každý útok proti své osobě (společenský či politický) byl chápán jako útok na své bytí. Jedinci se snažili o vlastní vyniknutí a zisk uznání od obce či celého Řecka, a tak jej posunout kupředu. Vzorem byl jedinec, který si raději vybral smrt a kratší život plný uznání a cti než dlouhý nevýrazný život či dokonce hanbu. Takhle si to vybral Achilleus (prototyp řecké zdatnosti, síly, rychlosti a dokonalosti) a Alexander, mnozí Spartáané a řečtí atleti, kteří častokrát zemřeli či smrt riskovali pro slávu a uznání. Zde za všechny vypovídá příklad *pankratisty* Arrhachióna (či Arrhichióna) z Figalie, vítěze 52., 53. a 54. olympijských her, který na posledních z těchto her při soutěži zemřel, a tak se stal prvním tragicky zemřelým „sportovcem“ v Olympii. Poté, co se Arrhachión probojoval do finále, jej během souboje jeho soupeř povalil na zem, sevřel mu hrdlo a začal jej rdousit, Arrhachión se chtěl už vzdát, v tom ale uslyšel slova, která zvolal jeho trenér Fryxias (či Eryxiás): „*Jaký to krásný rubáš⁸⁸, takový se v Olympii neodříká.*“. Arrhachión tak pod vlivem slov svého trenéra a myšlenek na věčnou slávu zavrhl smýšlení nad tím, že by se vzdal, sebral zbytky sil a s posledním výdechem soupeři zlomil či vymknul palec na noze. Jeho protivník se okamžitě pokynem pravé ruky vzdal. Po oddělení obou atletů však zůstal Arrhachión nehnutě ležet na zápasišti a rozhodčí zjistili, že zemřel. Figalský *pankratista* se stal vítězem, ale vydobytým olivovým věncem vítězů byl ověnčen posmrtně (Miller, 2004).

„Řeky odjakživa charakterizovala soutěživost a touha po vyniknutí. Je těžké říci, kde se to v nich vzalo a proč. Už Ílias a Odysseia mluví o těchto vlastnostech jako o něčem, co je v nich zakořeněné a od nich neodmyslitelné. ‚Být nejlepší v činech i slovech‘ bylo ideálem hrdiny Achillea, který dal přednost krátkému životu ve slávě před dlouhým životem v průměrnosti. ‚Převýšit všechny muže‘ si přál král Agamemnón, ‚smělostí a chytrostí první‘ chtěl být král Odysseus. ‚Abych se skvěle držel a vynikal nad jiné‘ bylo touhou hrdiny Glauka, a kdo nepatřil k hrdinům ani králům, chtěl být alespoň ‚řádný muž, jenž nedá se zahanbit jiným‘. Nebyly to však jen ideály a touhy ze sfér poezie, setkáváme se s nimi u Řeků v praxi všedních i svátečních dnů během celých

---

⁸⁸ V této souvislosti byla ve starém Řecku rubášem myšlena smrt.

dějiny“ (Zamarovský, 2003, 107). Už Platón měl pravdu, když řekl, že „Homér vychoval Helladu“.

1. 3. 3. 1 Agón (ἀγών)

Myslíme-li na výše popsané, byl *agón*⁸⁹ (zápas) typickým projevem řeckého života; ve staré době označoval tento pojem i shromáždění (Detienne, 2000). Závod byl něco, co z řeckého myšlení nelze vyjmout, „*byl Řekům typickou formou myšlení*“ (Novotný, 1922).

Jako jakási forma závodu byla brána i soudní pře, kdy jeden utíká a druhý jej pronásleduje (Novotný, 1922). Nebo také politika – soutěž argumentů či slovní klání odehrávající se na veřejném místě, *agoře* (Vernant, 1995). Ale byl tak chápán i vojenský střet nebo soupeření v hudbě i jiných mimo-„sportovních“ oblastech jako bylo sochařství, hrnčířství a malba váz (Zamarovský, 2003), básnické a dramatické výstupy (Platón, 1995b). „*Vídám i v divadlech, jak bývají zápasníci povzbuzováni od dětí, neřku-li od přátel, o kterých lze mysliti, že projevují své pobízení vážně podle své přízně*“ (Platón, 1945, 32).

Název pro účastníky soutěží pak Řekové odvozovali přímo z pojmu *agón*, byli to tzv. *agónistai*. Dalším termínem označujícím závodníky o ceny byl pojem *athlétai* (jeden závodník = *athlétés*), tímto se označovali nejen samotní „sportovci“, ale i účastníci *músických* závodů. Od 4. století př. Kr. tak byli ovšem takto označováni pouze závodníci profesionálové *gymnického agónu*. Protikladem k pojmu *athlétai* pak byli *idiótai* (*idiótés*), čili necvičení, duševně či tělesně nezpůsobilí občané, lidé, kteří se odmítali účastnit veřejného života obce; byli to tedy lidé, kteří neprošli výchovou spočívající v tělesných aktivitách (Kössl, Kroutil et alii, 1982; Zamarovský, 2003).

Třemi základními druhy *agónu* byli: *agón gymnický* (přímo „sportovní“ závod), *agón hippický* (závody vozů a koní) a *agón músický* (umělecké soutěže).

---

⁸⁹ *Agón* vyšel z řeckého *agónia* (soutěžení), jakož i naše slovo *agónie*, původně se vztahující k řeckému typu *soutěžení* či naše *agónistika*, *závodivost* a *agonální*, *závodivý princip*.

Agón gymnický konkrétně obsahoval⁹⁰ jednoduchý běh, dvojitý běh, běh na čtyři *stadia* a dlouhý běh, běh *hoplitů*, pochodňový běh, skok do dálky, hod oštěpem, hod diskem a zápas, pětiboj, box, všeboj, hod kopím, lukostřelbu.

Agón hippický tvořil závod dvojspřeží a čtyřspřeží koní, mul a hříbat, desetispřeží, dvanáctispřeží, dostihy hříbat, dospělých koní a neosedlaných klisen.

Agón músicý pak obsahoval závod v hudbě, zpěvu, tanci, řečnictví, básnictví, soutěž hlasatelů, trubačů, pištců.

František Novotný (1922) se domníval, že každý *agón* (i mimo „sport“) předpokládá nějaký ideál. Platón považoval *agón* za veškerý lidský život; bez něhož společnost ustrne a netvoří. Podle nás vznikají další typy pod vlivem právě tohoto zápasu. Pokud přijmeme tvrzení, že lidský život je neustálý *agón*, dojdeme k závěru, že bez něj by nevznikla celá řada „sportovně“-válečnických typů. Je nadán dynamickou tvořivou silou, touhou po svobodě a poznání.

S *agónem* se můžeme setkat i jako s označením nejen pro zápas, soupeření atletů, ale i pro bitvu. *Agón* tak byl chápán jako „duch boje“, kodifikovaný a vymezený boj, zkouška sil mezi šlechtickými rody (*gené*) (Cartledge, 2012; Vernant, 1995). Před zápasem i bitvou se prvně konaly přípravné oběti, poté následoval boj a vše bylo ukončeno díkuvzdáním. Samotný střet probíhal v duchu fair-play a došlo k němu po pochodu povětšinou zakončeným poklusem. Během pochodu se používalo troubení, křiku, zpěvu apod. Výjimku tvořila Sparta, jejíž *falanga* pochodovala za ticha, které přerušovala pouze hra na flétnu. Ti nejsilnější se řadili na pravém křídle spolu s těmi, kterým šlo z různých důvodů nejvíce o výsledek (Garlan in Vernant [ed.], 2005).

Agón, základní projev řeckého génia je mnohem hlubší a širší než se dá popsat na pár stránkách. Ivo Jirásek (2005, 237) vystihl jednu z hlavních rovin hloubky řeckého *agónu*, když tvrdí, že tento nemusí být chápán „*pouze v modu vítěz – poražený, jako aspirace k překonání protivníka, ale jako com-petitio, společné hledání dokonalosti*“.

---

⁹⁰ Jednotlivé „sportovní“ disciplíny níže rozebereme podrobněji.

1. 3. 3. 2 Areté (ἀρετή)

Areté (zdatnost, ctnost), jak vysvítá z předchozího, byla pro Řeky hlavním měřítkem kvality „sportovce“ a válečníka. Byla to původní aristokratická ctnost; jak napsal W. Jaeger (1973), je to skutečný atribut aristokrata. Existovalo ve smrtelníkovi, bylo smrtelníkem a smrtelníka přežilo – přežilo v jeho slávě. Jelikož k tomuto substantivu neexistovalo v řečtině adjektivum, bylo nahraditelné pojmem *spúdaios* (zdatný, mravně dobrý, řádný) odvozeného od *spúde*, horlivost, snaživost (Aristotelés, 2010). Takže se člověk „nazývá řádným, protože má ctnost, ale nenazývá se tak jménem odvozeným od ctnosti“ (Aristotelés, 1958, 51). Kromě „zdatnosti“ se setkáváme i s výkladem *areté* jako „ctnost“ či „dokonalost“; dle překladů Sokrata do angličtiny to je dokonalost – *excellence* – duše (Jaeger, 1986a). Původ slova *areté* je blízký slovu *aristos* (nejlepší), jako superlativu od pojmu *agathos* (dobrý). A jelikož opakem *areté* byla *kakia* (špatnost) můžeme jej vážněji pokládat za substantivum adjektiva *agathos*, tedy alespoň do utvoření substantiva *agathotés* (Novotný, 1949).

I tak nemusejí být ovšem tyto různé překlady vystihující – kupř. František Novotný v Platónově (1992) dialogu *Gorgias* přeložil *areté* jako „dobrost“, jelikož jiný překlad by jej v daném kontextu vystihl nedostatečně. Tento překlad je v češtině asi nejvíce vystihující, jelikož i při překladu jako „zdatnost“ myslíme pouze na praktickou schopnost a při překladu jako „ctnost“ zase hlavně na mravní vlastnost. Zato překlad *areté* jako „dobrost“ odkazuje na dobrou schopnost praktickou, fyzickou, rozumovou i mravní; s *areté* souvisely i jednotlivé dobrosti, druhy *areté*, jako např. statečnost (*andreia*), spravedlnost (*dikaiošyné*), zbožnost (*hosiotés*), rozumnost (*sóšrosyné*). Tuto jednu dobrost můžeme pro lepší pochopení přirovnat k obličejí a její části k očím, uším, nosu, ústům (Novotný, 1949).

Platón mluví i o *areté* očí, koní, nářadí ad., tehdy přeložit *areté* jako dokonalost je dalece nevystihující, jde o *areté* jako dobrý stav, dobrou výkonnost (Hogenová, 2000; Platón, 1994). „*ARETÉ pochopená jako zdatnost nepatří jen člověku, ale např. i zvířeti, věci, patří vlastně všemu, pokud se toto vše podílí na uskutečňování celkového řádu, na celkové harmonii universa*“ (Hogenová, 2000, 73). Jako „ctnost“ je *areté* přeložena Františkem Novotným i v dialogu *Menón*, kde Platón (1994, 77, 121-122) píše, že spravedlnost je *areté* – v překladu: „*Spravedlnost, Sókrate, je ctnost a patří ke zdatnosti.*“ *Areté* (jako ctnost), pokračuje, není jen spravedlnost, ale i statečnost, moudrost, rozumnost, velkomyslnost ad. Ovšem i tak *areté* nemůže přesně vyjádřit –

pro Řeky to byla nejen hodnota etická, ale i praktická, pro Athéňany i hodnota občanská (*areté politiké*). Jí se „jednotlivec uplatňoval v pospolitém životě obce; i ta se mohla projevovat buď jako praktická schopnost řídit obecní věci, nebo jako občanská ctnost etická v podobě spravedlnosti, zbožnosti, statečnosti a rozumnosti“ (Platón, 1994, 8).

Podrobnější překlad pojmu *areté* by tedy znamenal ctnost (od ctítí), ale jak jsme popsali výše, je to mnohem složitější. Díky tomuto úplnějšímu překladu (jako ctnosti), ovšem lépe pochopíme jeho etickou hodnotu. Každý se prostřednictvím jí stává *spúdaios* (čestným, řádným) (Aristotelés, 2010).

Areté jako ctnost s částečně jiným výkladem (často jako zdatnost získaná rodem) chápal kupř. básník Theognis, když v jedné ze svých elegií napsal:

„Peníze osud a bůh též mužům prasprostým dává,
Kyrne, však málokdo jen dostává údělem ctnost“ (Řecká lyrika, 1954, 90).

Toto myšlení – že *areté* přechází z otců na syny – je typické pro myslitele a básníky, zastánce rodové aristokracie (Novotný, 1949). Zastáncem toho názoru byl kupř. i Pindaros, který jej razil ve svých *Pythijských* i *Olympijských zpěvech* a oslavoval v nich rody a vědění aristokratů.

Jak vidíme na různém překladu pojmu *areté*, je nesnadné, ba spíše nemožné jej přeložit českým ekvivalentem. To, co tento pojem představoval je těžko uchopitelné; přesná definice jeho významu je snad i nemožná. Jak napsala Anna Hogenová (2000, 6): „*ARETÉ* není ‚clare et distincte‘, není jasně a ohraničené.“ Je to idea, jakýsi ideál, jeden z nejcharakterističtějších rysů řecké kultury. Jeho neuchopitelnost je člověku civilizace často cizí, nechce, a tudíž nemůže jej pochopit. Proto je tento typ v naší společnosti nedosažitelný, jako byl neuchopitelným za římského císařství. *Areté* je transcendentní i posvátné, je to jakýsi božský princip, který je dán lidem, aby byli lepšími. V tomto názoru nás podporuje i Sokrates, který se v Platónově (1997)⁹¹ dialogu *O zdatnosti* (o tomto pojednává i dialog *Menón*) zabývá vznikem *areté*; rozmlouvá s jistým pěstitelem koní (*hippotrofos*) o tom, zda se dá zdatnosti naučit (jako zdatného lékaře může lékařství naučit jen jiný zdatný lékař) nebo je dáno vyvolencům od přírody (tak jako jsou zdatným koním dány jejich vlastnosti). Rozborem těchto myšlenek ovšem Sokrates dochází k názoru, že lidé nezískávají zdatnost učením a ani od přírody, ale

---

⁹¹ Dialog je řazen k Platónovým dílům, ale podle všeho byl jeho autorem někdo jiný.

božím vdechnutím a údělem, jelikož *areté* je „*jakýsi božský statek*“ (Platón, 1997, 113). Není to obyčejná věc, která by měla vlastnost bytí, byla ohraničitelná, a tudíž měřitelná – vyjádřitelná číslem, jak věci definoval Pýthagorás (kdyby byla, byli bychom ji přirovnali snad k číslu deset⁹²). Je to cesta k dokonalosti, cesta k naplnění smyslu vlastní existence. *Areté* je ctnost, zdatnost, dobrost, je to vyšší smysl charakteristický pro kulturu. Největším pokusem o určitý návrat ke kulturnímu způsobu života v naší civilizaci podobný k *areté* byl pokus Martina Heideggera. Jeho nabádání k tomu nebýt odosobněným kýmkoli, ale snažit se o autentické bytí je svým způsobem návratem k *areté*. Kulturní člověk si uvědomuje vlastní konečnost, nechápe, že konečnost, tedy časovost, je klíčová vlastnost jeho existence, že čas je klíčem k bytí. Starořecký i středověký člověk, kulturní člověk, jednal s ohledem na budoucnost na bohy, či Boha. To jej vedlo k tomu být za života lepším člověkem, snažit se po smrti dojít do Elysia či na Ostrov Blažených⁹³, nebo do Ráje. Člověk civilizace tohle nezná, naopak to kritizuje, jako kritizují jiní, kteří nechápou hloubku *areté* a jiných typů, jejich sílu a velikost, právě proto, že nejsou konkrétní, ohraničitelné, měřitelné. Člověk civilizace nechápe, že není věčným, ale přesto se chová jako např. kámen; člověk civilizace byl sveden na scestí tam, kde chybovala tradiční metafyzika, jelikož této se bytí ukazovalo ve jsoucnu, které bylo vždy nějak mimo čas. Nechápe, že právě takové bytí se ho netýká, to se vztahuje právě na onen zmíněný kámen. Takovýto člověk, člověk civilizace, se o své bytí nestará a upadá hlouběji do propasti, vzdaluje se *areté*.

Člověk, kterému se podaří dosáhnout *areté*, je schopen vlastní život prožívat plně a dokonale, vyrovnat se s mnohými těžkostmi, dotknout se božskosti a žít jakoby se dotkl nejvyššího. Pak může pečovat o tělo, a tím otvírat nové a nové možnosti a pečovat o duši tak, že před sebou neustále otevírá nové horizonty přesahující jeho myšlení (Hogenová, 2000). Pro každého je *areté* v něčem stejné, ale i odlišné, tak třeba *areté* muže je podle Platónova Menóna schopnost spravovat věci obce, dělat přátelům dobře a nepřátelům zle, *areté* ženy je spravovat a opatrovat dobře domácnost a poslouchat muže, podobně jiné je *areté* dítěte, svobodného i otroka; *areté* soudce je dávat pozor, zda řečník mluví spravedlivě, *areté* řečníka je říkat pravdu atp. (Novotný, 1949). Zde máme výrazný etický i praktický výměr tohoto typu.

---

⁹² Číslo deset bylo pro pýthagorejce dokonalým, právě a jen toto číslo tvoří nejmenší součet čísel nutných pro konstrukci vesmírného prostoru: $1 + 2 + 3 + 4$).

⁹³ Elysium či Elysijské pole byla jedna ze čtyř částí podsvětí, do níž šli po smrti hrdinové a velmi dobří lidé (Achilleus, Kadmos, Sokrates, ...), Ostrov Blažených je jen pro ty nejlepší, pro ty, kteří se po smrti a znovuzrození dostali třikrát po sobě do Elysia.

Žádná zdatnost nesmí ovšem sklouznout do extrému, pak se z nerozumné statečnosti stává ztřeštěnost, z přehnané opatrnosti zbabělost, ze štědrosti marnotratnost a z šetrnosti lakota. Jde zde hlavně o míru a dané principy, jinak se mění a upadá do krajnosti (Frel, 1969).

Areté chtěli v Řecku učit sofisté; problémy jejich výuky však správně vystihl Sokratův žák Xenofón, který tvrdil, že opravdovou stravou *areté* nejsou slova (*ὀνόματα*), ale obsah (*γνώμαι*) a myšlenka (*νοήματα*) (Jaeger, 1986b).

Jednou z hlavních překážek pro dosažení *areté* je *pleonexie*, neúměrná, neukončitelná a bezmezná chtivost (Hogenová, 2000). Pro člověka, počasi a obec se projevuje jako nemoc, mor a nespravedlnost je to patologický stav zbytnění (Novotný, 1949). *Pleonexie* je typická pro člověka civilizace. Lidé civilizace se však vyskytovali i ve věku kultury (Alkibiadés, Kritiás ad.), stejně jako se lidé kultury vyskytovali v době civilizace (Augustus⁹⁴, Coubertin, Spengler, Heidegger aj.). Většinou se však *pleonexie* šířila civilizací a jejím pojetím skutečnosti. *Pleonexie* je nejen překážkou, ale i protipólem *areté*; jejich expanze – aretování či pleonexování (v Heideggrovském smyslu), je s přihlédnutím k pojetí dějin Oswalda Spenglera jakousi epifanií věčného návratu těchto principů.

S *areté* souvisel *agón*, který byl prostředkem naplnění touhy po vyniknutí a překonání vlastní *areté* soupeře. Vítězstvím své zdatnosti na veřejnosti získávali řečtí atleti slávu. Čím více se *areté* atletů přibližovalo ideálu (ideálnímu *areté*), tím měl závodník větší šanci zvítězit v závodě či zápasu.

Areté je jedna ze dvou částí duše. Tato část sice postrádá rozum, ale patří k ní, jak už bylo řečeno, kupř. spravedlnost, statečnost, uměřenost a etické zdatnosti (dobro, dobrý stav, ctnost – ctít). Měla by sloužit druhé (rozumové) části duše (Aristotelés, 2010).

Perikles prohlásil, že „*kde jsou stanoveny největší ceny za zdatnost, tam také spravují obec nejlepší mužové*“ (Thukydides, 1946, 41-42). I jejich *areté* byla měřitelná jak na bitevním poli, tak také v boji proti nízkým vášním uvnitř sebe.

---

⁹⁴ Augustus jako symbol čestného a dobrého Římana, tedy pokud ovšem není právě on případem onoho známého „dějiny píšou vítězové“, což dle určitých indicií (bitva u Phillip aj.) někteří historikové předpokládají.

Areté později začaly více a více ovlivňovat a přejímat různé náboženské a sektářské skupiny. Pod jejich vlivem ztratila *areté* své bojovnické tendence a postavila se jako protipól k ideálu *habrosyné* (Vernant, 1995).

Nebylo by však úplně přesné, generalizovali bychom shodné vysvětlení typu *areté* pro celé antické Řecko. Spartské *areté* nebylo úplně stejně jako to athénské, ... Rozebrat hlouběji tento a další kulturně-filosoficko-„sportovní“ typy by vydalo na samostatnou rigorózní práci, proto se o tomto rozdílu zmiňme pouze okrajově. Vysvětlení spartského *areté* nám ukazuje kupř. dílo lakedaimonského básníka Tyrtaia. *Areté* prokázal ten, kdo byl dobrý ve válce a mohl snést pohled na krev a zabíjení, kdo mohl tvrdě dorážet na nepřítele, kterému stál tváří v tvář (Jaeger, 1973).

Tuto zdatnost oslavoval i jeden z největších antických básníků, Simonidés, ve sborové písni *Areté*:

„Pověsti jakási
praví, že Zdatnost bydlí ve skalách nedostupných
a tam že ji hlídá svatý chorovod hbitých nymf.
Smrtelný tvor žádný ji nemůže zraky zhlédnout,
leč ten, kdo se strastiplným potem zalije
a dojde vrcholu mužnosti...“ (Řecká lyrika, 1954, 197).

Spolu s Platónem můžeme říci, že *areté* je dobrost, kterou tvoří její jednotlivé druhy jako rozumnost, spravedlnost, zbožnost, statečnost, které vznikají vzděláním, jež „před nás staví vzor, podle něhož zdokonalujeme, vzděláváme své jednání“ (Heidegger, 2004, 59). A tato *areté* duše je moudrostí. Moudrost a tajemství jsou hlavními atributy filosofa-krále. A jelikož je *kalokagathos* člověk krásný a dobrý, tedy člověk naplňující *areté* fyzicky (tělesně zdatný) i psychicky (moudrý, mající *areté* a jeho druhy, tedy i vzdělaný), můžeme říci, že *kalokagathia* je nad *areté*, dokonce i nad moudrostí (*sofia*). Je to hlavní atribut filosofa-krále (nebo snad ne *Filosofos*, nýbrž *Sofos*? – ne Milovník moudrosti, ale Moudrý či snad Mudrc!). Mudrc je tedy ten, kdo musí mít *areté* a *sofos* a musí být *kalos kai agathos* v jeho plném a pravdivém smyslu. Může být tohle snad součástí největšího Platónského tajemství? Nebo jiného? Kdo byl *sofos*? Pýthagorás odmítl být nazýván mudrcem, protože na to prý nestačil, a zavedl pojem *filosofos* – pokud jde o jeho exoterické učení; jestli však vezme v úvahu jeho učení esoterické předávané pouze ústně mezi žáky, tak nevíme a můžeme se jen dohadovat. Ovšem kupř.

Hérakleitos všechny kolem pejorativně nazýval mnohoučenými, jímž on nebyl; on byl *Sofos*. *Sofos* je tedy vrchol naplňující řecké filosofické typy jako *areté* a *kalokagathia* ve všech jejích částech a detailech. *Areté* duše a těla Sofos.

„Cesta špatnosti je hladká, avšak cestu ctnosti (*areté*) musí člověk skrápět svým potem“
(Oliva, 2003, 58).

1. 3. 3. 3 *Andreia* (*ἀνδρεία*)

*Andreia*⁹⁵, čili statečnost, se projevuje ve stavech smělosti (*tharros*) a strachu (*fobos*), jež odpovídají lidským silám. Statečný je ten, kdo je odvážný ve věcech, jichž se ostatní obávají (Aristotelés, 2010). Ale přitom, jak tvrdí Platón, je rozdíl mezi statečností a odvážností – kdo je statečný, je i odvážný, ale kdo je odvážný, nemusí být statečný. Statečnost vzniká dobrou výchovou duše, odvážnost se může objevit náhlou srdností či šílenstvím. Proto je statečnost víc než odvážnost (Novotný, 1949).

Komu náleží skutečná *andreia* vystihují tato slova: „*Kdo se z rozvahy pro ušlechtilé (dia to kalon) pouští do nebezpečí a je přitom neohromený (afobos), | ten teprve je statečný a toho se týká statečnost*“ (Aristotelés, 2010, 36).

Sokrates se domníval, že statečnost je přirozeně u každého jiná (jako je od přírody tělo jednoho silnější než tělo druhého, je duše jednoho od přírody odolnější než duše druhého), avšak učením a cvičením lze zvětšit. Tvrdil též, že spravedlnost a jiné ctnosti včetně statečnosti jsou věděním (Xenofón, 1972). Toto ale Aristotelés (2010, 34) ve svém spisku *Magna moralia* vyvrací: „*Vědění musí získat zkušenost | ze zvyku a pak je teprve skutečným věděním. Ty však, kdo odolávají podle zkušenosti, nenazveme statečnými a ani nikdo neřekne, že jsou stateční. Tedy statečnost nemůže být věděním.*“

Andreia by se dala přeložit, jak už bylo nastíněno, jako „statečnost“, „udatnost“ a „mužná síla“. Tento typ byl pro staré Řeky nejdůležitější v oblasti války. Jednalo se tedy o statečnost projevovanou v boji *hoplítů* (Cartledge, 2012). Dovolíme si zde tvrdit, že s rostoucími tělesnými schopnostmi válečníků rostla i jejich sebejistota; tím také rostla *andreia*.

---

⁹⁵ Od pojmu *andros*, muž (Oliva, 1976).

Andreia byla jednou z nejdůležitějších ctností. Rozbor pojmu *andreia* či jejího neúplného překladu jako statečnosti není tak jednoduchý, jak by se na první pohled mohlo zdát. Podle Aristotela (2013, 74) je statečnost „*středností co do bázně a smělosti*“. Bázeň je očekáváním zla a něčeho zlého (nemoc, hanba, smrt, opuštění, chudoba, porážka, ...), kdo v ní překračuje míru, je zbabělý. Vzhledem k něčemu zlému se Aristotelés domnívá, že nebát se může být ošklivé, a naopak bát se může být krásné a slušné, kupř. bát se závisti.

„V jakých tedy strašných věcech se projevuje | statečný člověk? Snad v největších z nich? Zajisté nikdo nad něho není při hrozných věcech vytrvalejší. Nejstrašnější pak jest smrt; neboť jest koncem a zdá se, že pro zemřelého není již žádného dobra ani zla. Ale nezdá se také, že by se statečnost vztahovala ke každé smrti, například na moři nebo v nemocech. V kterých případech tedy? Či snad v | nejkrásnějších? Takové jsou ve válce; jest to zajisté v největším a nejkrásnějším nebezpečí. S tím souhlasí tedy pocty v obcích a u samovládců.

Podle toho statečným ve vlastním smyslu bude asi nazýván ten, kdo nemá strachu před krásnou smrtí, a před tím, co smrtí bezprostředně hrozí; a to jest | nejspíše ve válce. Avšak statečný člověk nemá strachu ani na moři, | ani v nemocech, ač ne tak jako námořníci; neboť onen se vzdal již záchrany a jest mrzutý nad takovou smrtí, tito však ze zkušenosti jsou dobré naděje. Zároveň pak ještě zmužilé chování se projevuje za okolností, v nichž jest možná obrana, | anebo jest krásnou věcí zemřít; v uvedených případech záhuby však nic takového není“ (Aristotelés, 2013, 75).

Statečnost, znak těch, kteří mají dobrou naději, je krásná, neboť účelem ctnosti je krásno. To je i její cíl, jímž se statečnost určuje (Aristotelés, 2013). A naopak, krásné by mělo být statečné, proto musí být statečným i každý „sportovec“, voják, filosof, ad., který chce naplnovat ideál *kalokagathie*. „Sportovec“ ani voják by neměli být smělí. Smělost totiž není statečností. Smělci „*mají nadbytek a nedostatek, druzí zachovávají střed a jednají, jak mají. Smělci jsou náhlí a odhodlaní před nebezpečími, v nebezpečí samém však povolují, kdežto muži stateční jsou v činech stateční, před nimi však klidní*“ (Aristotelés, 2013, 76-77).

Jako nejvyšší ctnost chápal statečnost i spartský básník 7. století př. Kr. Tyrtaios, který naň složil i elegii:

„Nikoho za hodna cti ni zmínky bych neuznal nikdy

*pro zdatný nohou běh, pro skvělý zápas a boj,
nikoho, byť se on síle a velikosti Kyklopů těšil,
thrácký byť severák zlý překonat v běhu byl s to,
nikoho, byť byl sličnější ještě než Tithonos krásný,
nad Midu, Kinyru též větší byť bohatství měl,
větším byť králem byl než Tantalův zrozenec Pelops,
sladké výmluvy měl dar, jaký měl Adrastos kdys,
ne, byť veškeru slávu si měl – krom chrabrosti burně!*

*Neboť zdatným se stát nemůže ve válce muž,
jestliže odvahy nemá se na krev a vraždění dívat,
poblíže nepřátel stát se zbrání vztaženou vpřed.
Toť jest nejvyšší ctnost, toť nejlepší pro lidi cena:
toho-li dosáhne hoch, nejvyšší ozdobu má.*

*Vzejdeť vespolek sláva jak obci, tak národu všemu,
jestli si do prvních řad stoupne a vytrvá muž
pevně a nepomyslí ni na chvíli na mrzký útěk,
v oběť jsa ochoten dát duši svou smělou i krev,
plní-li odvahou druha, jenž stojí po jeho boku:
věru je takový muž pro válku zdatný a boj.
Zuřivý nepřátel šik on rázem na útěk zvrací,
bitevní vlny proud rychle on zarazit zná!*

*Kdo pak v předních řadách se skácí a milého žití
pozbude, proslaviv tak otce i město a lid,
ránu na ráně maje v své hrudi a odpředu proklán
puklemi zdobený štít, prokláno brnění též,
pro toho stejně mladý i starý se rozplývá nářkem,
strastná touha a žal doléhá na celý stát,
jeho pak rov a dítky jsou u lidí ve velké úctě,
rovněž i vnučka a vnuk, veškeren budoucí rod.
Nikdy pak nezajde sláva i jméno a památka jeho:
nezmírá, věčně je živ, třebaže pod zemí dlí,
každý, koho sklál divoký Ares, když chrabře se držel,
podstoupiv hrdinně boj za dítky, za rodnou zem.*

*Jestli však unikne smrti, jež do údů ztrnulost vkládá,
slávy když dobyl a cti, vítězně dokončiv boj,
všichni, mladí i staří, si takého hrdiny váží,
uživ pak radostí všech, odchází v Hádovu říš.
Dospívá kmetského věku, jsa v popředí občanů, nikdo
nesahá na jeho čest, aniž mu upírá práv,
nýbrž všichni, jak mladí, tak vrstevníci i starší,
povstanou se svých míst, křeslo mu postoupí hned.
Kdokoli tedy jsi muž, ted' slyš, a nechabna v boji,
vrcholu zdatnosti té chrabře se dojíti snaž!" (Řecká lyrika, 1954, 66-67).*

Statečnost byla jednou z prioritních ctností i před Trójou. Sám Agamemnón řekl: „*O kom bych zjistil, že straní se bitvy a hodlá lelkovat u křivých lodí, ach, tomu pak nebude potom snadné uniknout psům a uniknout pařátům dravců*“ (Homér, 1980, 36). Skutečný muž v boji se více bojí hanby, než smrti. Útěk byl občany pokládán za ošklivost (Aristotelés, 2013, 78). Často se v dějinách tak stalo, že muži raději zemřeli, než aby utekli. To je příklad Korónejských u Hermaia, Lakedaimonských u Thermopyl a dalších. Podnětem pro statečné jednání je často také bolest (u zvířat) a vznětlivost. To ovšem není ta pravá statečnost, protože je hnána bolestí, pudem, „*citem síly do ducha vloženého*“ jak tvrdil Homér. Pravá „*statečnost je znalost věcí hrozivých a nehrozivých*“ (Platón, 1995a, 75). „*Může se | zdát, že cíl v statečnosti jest příjemný a pouze okolnostmi bývá zastiňován, jak se také děje v gymnastických zápasech. Rohovníkům zajisté cíl, pro nějž zápasí, jest příjemný, totiž věnec a pocty, rány však jim působí, zvláště jsou-li | tělnatí, utrpení a bolest, a vůbec celá ta námaha. A poněvadž jest toho mnoho, zdá se, že cíl, který jest malý, nemá nic příjemného. Je-li však věc takový i co do statečnosti, smrt i rány, přijímané proti vůli, budou statečnému muži nepříjemné, ale podstoupí je, protože jest to krásné anebo že opak jest ošklivý. A | čím více by měl všelikou ctnost a byl šťastnější, tím bolestnější bude pro něho smrt. Neboť pro takového člověka žití jest nejčinnější a vědomě bude zbaven největších dober; a to jest bolestné. Ale tím není méně statečný, ba snad i více, protože místo oněch volí krásno ve válce. | Tak přece ve všech ctnostech není činnost spojena s libostí, leda tolik, kolik dosahuje cíle. Proto nic nepřekáží mínění, že lidé takové vlastnosti nebývají nejlepšími bojovníky, nýbrž spíše ti, kteří jsou sice méně stateční, ale nemají žádného*

jiného dobra; neboť tito lidé jsou ochotní podstoupit nebezpečí a svůj | život dávají v sázku za malé výhody“ (Aristotelés, 2013, 80-81).

Testem mužnosti a síly (*andreie*) byl v antickém Řecku kupř. lov.

Mimo zmíněné byla *andreia* také označení pro společné stolování na Krétě, kterého se ovšem i přes tento název (odkazující na muže) podle všeho účastnily i ženy a děti (Oliva, 1976).

1. 3. 3. 4 Aristeia (ἀριστεία)

Aristeia byl starořecký výraz pro neobyčejně statečné chování v bitvě, mimořádný důkaz odvahy. Takováto *aristeia* je ženského rodu, ale převedla-li se do středního rodu množného čísla, šlo poté o odměnu za největší odvalu v bitvě (Cartledge, 2012). Často se tento typ objevuje v *Iliadě*, zde Homér píše o *aristei* Achillově, Diomédově (V. zpěv), Agamemnónově (XI. zpěv), Patroklově, ...

Řeční šlechtici věřili, že skutečnou zkouškou mužné ctnosti bylo vítězství v bitvě - vítězství, které nebylo pouze fyzickým dobytím nepřítele, ale důkazem o těžce vydobyté *areté*. Na tyto ideály se přesně hodí pojem *aristeia*, který byl později použit pro bezpomocné dobrodružství epické hrdiny (Jaeger, 1973).

Z řeckých dějin získal nejcennější *aristeu* ten nejlepší bojovník od Thermopyl, jímž byl in memoriam zvolen spartský *pair* Dienekes. Muž, jenž s klidem odpověděl na zvolání, že barbarských (perských) lučištníků je tolik, že když všichni současně vystřelí salvu, zastře množství jejich šípů slunce tím, že je to výborné, jelikož pak budou bojovat ve stínu (Hérodotos, 2004).

Další *aristeu* obdrželi *hoplíté* z Marathónu, dostali titul „bojovníci od Marathónu“ (Cartledge, 2012). Po bitvě u Salamíny dali Spartaňané tuto cenu za statečnost jejich námořnímu veliteli Eurybiadovi, Themistoklovi, pak dali cenu za moudrost, olivový věnec a nejkrásnější vůz jaký měli (Plútarchos, 2006).

Pro podrobnější náhled a lepší chápání *aristei* a řeckých typů nám pomůže následující událost. Když na konci spartské hegemonie v Řecku v 70. – 60. letech 4. století př. Kr. vtrhli do Sparty Thébané a jejich spojenci (na tuto výpravu na Peloponés měli Thébané se spojenci asi 40 000 armádu *hoplítů*) v čele s Epameinóndem a jeho

posvátnou skupinou⁹⁶, velmi se vyznamenal mladík Isadas. Dejme nyní slovo Plútarchovi: „*Foibidův syn Isadas poskytl nejen svým spoluobčanům, ale myslím i nepřátelům krásnou a obdivuhodnou podívanou. Vynikal tělesnou krásou i silou, byl ve věku, kdy chlapci dospívají v muže (18 či 19 let – pozn. autora) a jsou v nejlepším rozkvětu. Právě si natíral tělo olejem, a tak vyběhl z otcova domu bez šatu i bez ochranné zbroje, v jedné ruce držel oštěp, v druhé meč a hnal se středem bojujících, vrhl se mezi nepřátele, a koho potkal, toho zasáhl a zabil. Sám nebyl nikým zraněn, buď že ho pro jeho statečnost chránil bůh, nebo připadal nepřátelům jako nějaká vyšší a mocnější, nadlidská bytost*“ (Plútarchos, 2007, 107). Idasovi byl od eforů za tuto statečnost dán věnec, ale současně i pokuta 1000 *drachem*, jelikož bojoval beze zbroje a vystavil se tak nebezpečí. I když zde byla jeho statečnost podle dochovaných zpráv největší, *aristeiu* pro tuto nerozvážnost neobdržel. Nechoval se totiž jako ukázněný bojovník! Tuto podle všeho získal Archidámos, „*který znamenitě bojoval, vyzbrojen silou duševní i tělesnou hbitostí, rychle přebíhal úzkými uličkami města na místa, kde zuřila nejprudší bitva, a všude se svým malým oddílem odrážel nepřátele*“ (Plútarchos, 2007, 107). Tento příklad dokládá víc než co jiného, jakým vývojem postupně prošlo chápání *aristeia* a co bylo pro soudobé Řeky nejdůležitější. Kdyby Isadas žil o několik století dřív (před Trojou), opěvoval by Homér jeho činy jako rovné činům Achillea, Aianta či Dioméda a zaručeně by *aristeiu* obdržel. Isadova doba byla ovšem jiná, válečnický styl soudobé *promachón* nebyl založen na síle jednotlivců, jejich schopnosti porazit nepřátele, ale na síle skupiny, jejich poslušnosti a soudržnosti. Proto byla *aristeia* udělena Archidámovi bojujícímu ve skupině; přestože byl jak z mykénského, tak našeho současného pohledu statečnějším a neohroženějším Isadas.

Obdobným případem jako Isadas byl další ze spartských *homoioi*, Isadův předchůdce Aristodémos, jediný přeživší z tří set pairů od Thermopyl. Hérodotos (2004, 437-438) ve svých *Dějínách* píše, že „*dva muži z oněch tří set, Eurytos a Aristodémos, byli Leonidou z tábora propuštěni a leželi ve vsi Alfenoí, protože měli velmi nemocné oči. Měli možnost se dohodnout a společně se zachránit do Sparty, nebo kdyby se nechtěli vrátit, spolu s ostatními zemřít. Nemohli se však shodnout a jejich mínění se rozcházel, a tak když se Eurytos dověděl, že Peršané Řeky obešli, požádal o zbroj, oblékl ji a přikázal svému heilótovi, aby ho vedl do bitvy. Heilót ho tam dovedl a utekl, on pak se vrhl doprostřed boje a padl. Aristodémos však prý ztratil odvahu a zůstal.*

---

⁹⁶ Úderná jednotka Thébanů, elitní oddíl 300 těžkooděnců zavedený slavným antickým vojevůdcem a filosofem Epameinóndem.

Kdyby byl Aristodémos sám nemocen a vrátil se do Sparty, nebo kdyby se vrátili oba společně, pak by jim Sparťané nejspíše nic nevyčítali. Když však jeden z nich zahynul a druhý, ač byl ve stejném postavení, zemřít nechtěl, nutně musel proti Aristodémovi propuknout veliký hněv.“ Aristodémos poté ve Spartě zažíval to největší opovržení, hanbu a potupu; nikdo s ním nepromluvil a nazývali jej zběhem. Rok po bitvě u Thermopyl následovala bitva u Platají, již se také zúčastnil, a podle Hérodota zde vykonal ty nejudatnější činy. Po bitvě na rokování o udělení *aristei* těm nejstatečnějším Sparťané odmítli tuto poctu udělit někomu, kdo „*zjevně vyhledával smrt, zuřivě vybíhal ze šiku a vykonal veliké činy*“ (Hérodotos, 2004, 509-510). Tuto poctu udělili raději jiným, kteří také vykonalí statečné činy, i když v menší míře, a nechtěli zemřít⁹⁷. Aristodémos zde našel svou smrt, ale to, že jeho boj naplňoval *menos* a *lyssa*, a nedržel se morální disciplíny *sófrasyné* znamenalo, že nezískal *aristeiu*, i když předvedl boj hodný Homérových héraů, jejichž *aristeia* byla za obdobné činy tou největší. Toto je ten moment, kde můžeme hledat proměnu válečné a společenské psychologie řeckých bojovníků.

Kromě dalšího udělení *aristeie* získáváme díky Hérodotovi v tomto úryvku informace jak o způsobu boje *hoplítů* – zuřivě vybíhání ze šiku, opuštění místa v něm či snaha o vlastní vyniknutí zde nebyly žádoucí, tak o tom, že se o udělování poct a *aristei* rokovalo na sněmu po bitvě.

Získat *aristeu*, tedy, být označen za nejlepšího, bylo pro staré Řeky opravdu hodně. Ti, kdož ji získali, byli svými obcemi výrazně ctěni. Její získání by se dalo přirovnat k vítězství v olympijských hrách.

V chápání *aristei* můžeme v řeckých dějinách horizontálně sledovat tedy dvě roviny:

- *aristeia* související s jezdeckou aristokracií (*hippeis*),
- *aristeia* související s těžkooděnci (*hoplítés*).

Už v předklasické době došlo prostřednictvím jezdecké aristokracie ke klasifikaci válečníka, který se tak mohl účastnit veřejných záležitostí. Místo ve vojenské formaci mužům současně zaručovalo i účast na politickém a veřejném životě v obci. „*V polis znamenají stav vojenský a občanský totéž*“ (Vernant, 1995, 44). V 7. století došlo ke změnám výzbroje techniky boje. S *hoplity* se pak demokratizovalo vojenství, které

---

⁹⁷ *Aristeia* zde byla udělena Sparťanovi Amomfarétovi, Poseidóniovi a Filokyónovi.

už nebylo privilegiem aristokracie. Tímto se mění psychologie, etika a společenské postavení válečníků; těmi se mohli stát všichni, kdo si byli schopni pořídit výzbroj. Podle Vernanta bychom mohli aristokraty-válečníky (*hippeis*) přirovnat k homérským héroům-vozatajům, ne však k občanovi-těžkooděnci (*hoplites*). *Aristeia* jako vojenská hodnota, osobní převaha se u *hippeis* měřila jejich vlastním soubojem a neohrožeností. V bitvě se v osobních soubojích střetávala *promachón* poháněná zuřivostí inspirovanou bohem (*menos*) a hněvivým bojovým vytržením (*lyssa*) (Vernant, 1995). S *hoplity* přišla i nová taktika, a tedy i nový výcvik bojovníků. *Hoplité* neznali osobní souboj jako héroové či *hippeis*. *Hoplita* musí dokonce „umět odolat pokušení čistě individuálního hrdinství. Bojuje bok po boku, je cvičen, aby uměl udržet jednotnou řadu, pochodovat ve formaci, vrhnout se proti nepříteli vyrovnaným krokem, ani uprostřed vřavy nesmí opustit své místo“ (Vernant, 1995, 45). *Sófrsyné* (sebeovládání, viz níže) se stala novou válečnickou ctností brzdící instinktivní hnutí, jež by dokázalo narušit formaci; tato nahradila *thymos* (vášeň), hlavní ctnost *hippeis*. Pouze takto, prostřednictvím *sófrsyné*, se mohla uplatňovat *aristeia hoplítů*, jako součást společného manévru, útoku, obrany, soudržnosti, masového nátlaku, ... *Eris* (touha porazit protivníka⁹⁸) se podřízovala *filii* (duchu společenství) (Vernant, 1995). Negativním prvkem tohoto pojetí bylo to, že voják byl v armádě pouze nahraditelnou jednotkou, stejně jako občan v obci. Na řeckou *falang* by se dala aplikovat holistická filosofie. I zde byl totiž celek něco vyššího než jen souhrn jeho částí. Toto by se určitě ve stejném smyslu nedalo aplikovat na *hippeis*. Šlo zde totiž o pojítka a vztahy *hoplita-hoplita*, které nebyly v původním pojetí válečné techniky naplněny. Holistické zaměření nové válečné techniky tedy změnilo i samotné pojetí *aristeie*.

1. 3. 3. 5 Ekecheiria (ἐκεχειρία)

Ekecheiria („boží mír“) byla v antickém Řecku vyhlášována během olympijských slavností a její délka bývala jeden až tři měsíce. Po vyhlášení *ekecheirie* mělo dojít k zastavení bojů a žádné další se nesměly zahajovat, jinak dané *polis* hrozily sankce a vyloučení z olympijských her, tudíž i zamezení konání obětí v posvátném okrsku. Jeden z hlavních důvodů ke vzniku *ekecheirie* byla snaha zabezpečit

---

⁹⁸ Ale také svárliвість, soutěživost.

bezproblémovou cestu do Olympie atletům, trenérům i divákům a obdobně také průběh her a cestu zpět (Kössl, Kroutil et alii, 1982). Závodníkům byla zaručena mimo bezpečnost též nedotknutelnost, *asýliá* (Oliva, 1995).

Výraz *ekecheiria* v překladu znamená „zdržení se rukou (od zbraní)“ či „ruce pryč od zbraní“ a byla dle pověsti zavedena uzavřením smlouvy o olympijských hrách králi Élidy Ífitem, Sparty Lykúrgem a Písy Kleosthenem, čímž měli tito, jako nejmocnější vladaři široké oblasti, zabezpečit mír během olympijského svátku. Smlouva těchto tří králů měla být zapsána na disk ze zlata a slonoviny a ve starobylém písmu do kruhu, uloženému v chrámu bohyně Héry v Olympii. Nejenže byl tento typ přímým a bohy potvrzeným (byl zaveden na popud a schválen delfskou věštírnou) nařízením zakazujícím vedení válek a vstup ozbrojených vojsk (a vlastně i jen jednoho ozbrojeného muže) na posvátné místo Olympie, snad i do celé Élidy, a garantující bezpečnost atletů, trenérů a diváků, ale zakazoval i násilné činy a popravy (Zamarovský, 2003).

Za stovky let dlouhou historii olympijských her a *ekecheirie* se tato porušila jen několikrát. Roku 420 př. Kr. ji porušila Sparta a roku 364 př. Kr. Arkádie. Při vpádu Arkádů byl zabit vysloužilý élidský generál Stratolas, vůdce „Tříset“ a ještě téže noci Arkádové rozebrali kupecké stánky kolem posvátného okrsku a udělali z nich ohradu, která poté Élidyany odradila od dalších kroků, avšak tito správcovství her později opět získali a hry byly anulovány (Sekunda, 1986). Ostatní případy jsou spojeny s Makedonií či Římem nebo lupiči a piráty a s jejich napadáním poutníků. Šlo např. o přepadení a oloupení jistého Frynóna (občana Athén cestujícího do Olympie) vojskem Filipa II. Makedonského; k jejímu narušení došlo i za bojů mezi diadochy⁹⁹ a mezi Římany za občanské války po smrti Caesara; dále ji narušil roku 84 př. Kr. vpád římského vojevůdce, politika a diktátora Lucia Cornelia Sully, zvaného Felix, čili Šťastný, a roku 265 po Kr. invaze germánských Herulů (Zamarovský, 2003).

Samotný výraz *ekecheiria* je odvozen od ženské postavy Ekecheirie, která byla vyobrazena v Diově chrámu v Olympii po vstupu hned po pravé ruce, jak ověňuje znovuzakladatele her Ífita (Pausaniás, 1973).

---

⁹⁹ Diadochové byli generálové nástupci Alexandra Velikého, kteří si po jeho smrti rozdělili jím dobyté území a vytvořenou říši. Mezi diadochy patřili: Seleukos I. Nikátor („Vítěz“, zakladatel dynastie Seleukovců a vládce Babylónie), Antipatros a jeho syn Kassandros (vládce Makedonie), Ptolemaios I. Sótér („Spasitel“, zakladatel dynastie Ptolemaiovců a vládce Egypta), Antigonos I. Monofthalmos („Jednooký“, zakladatel dynastie Antigonovců s Eumeném vládce Malé Asie a Syropalestiny, otec Démétria I. Poliorkéta, „Ničitele měst“), Lýsimachos (vládce Thrákie).

Obdoba *ekecheirie* (i když mnohem méně známá) se vyskytovala i ve středověku. *Treuga Deī*, boží mír, bylo nařízení zakazující boj v době svátků.

1. 3. 3. 6 Habrosyné (*ἁβροσύνη*)

Habrosyné byl ideál s etickou náplní a etickým způsobem nazírání. Zdůrazňoval ctnost jako výsledek *meleté*¹⁰⁰ (přísná kázeň, disciplína) a náročné *askesis*. *Meleté*, cesta úsilí, je plná sráží a výmolů; do popředí staví a vyzvedává *ponos* (neustálá námaha), již se má oddat život, a *epimeleia* (bdělá sebekontrola). Opakem této cesty je cesta *hedoné*, cesta neřesti a požitku, která je rovná a pohodlná. Pod vlivem *meleté* se člověk snaží o únik a vyhnutí se *malachia* (změkčilost), *tryfé* (smyslovost) a zmíněné *hedoné* (slast, libost, potěšení, požitek) (Detienne, 2000; Vernant, 1995) ve všech třech jejích významech – *chara* (radost), *terpsis* (potěšení), *eufrosyné* (veselá nálada), jak *hedoné* definoval v 5. století př. Kr. starší sofista Prodikos z Keu (Aristotelés, 1975). Dosahování *hedoné* nebylo v souladu s tradiční etickou morálkou doby, ale i přesto se vyskytly názory na jeho podporu a propagaci, kupř. myšlenky filosofa Aristippa, jenž tvrdil, že cílem života je dosažení osobního štěstí, k němuž se dojde správným užíváním tělesných a duševních slastí, odproštěním se od strachu z bohů a zbavením se tužeb po moci a majetku (Toman, 1975).

1. 3. 3. 7 Isonomia (*ισονομία*)

Isonomia znamená „rovnost práv“ (Grant, 2002). Všichni plnoprávní v obci jsou rovni (*isoi*) či sobě podobní (*homoioi*). Myšleno samozřejmě v politickém, nikoli společenském životě. *Isonomia* zahrnuje podobnost, centrálnost a absenci jasné nadvlády (Detienne, 2000). Je to tedy plnoprávná a rovnoprávná participace všech *homoioi* na výkonu moci. Díky tomuto typu, který významnou měrou inspiroval Kleisthenovy reformy v Athénách, můžeme mluvit o rodící se demokracii. *Isonomia* bere rovnost čistě demokraticky v poměru 1:1 – všichni jsou si rovni, bez ohledu na jejich ctnosti či majetek. Přestala se hledat harmonie sladění různých protichůdných

---

¹⁰⁰ Meleté byla původně jedna ze tří Mús (Meleté, Mnémé, Aoidé).

směrů a názorů a poměr sladění moci a zásluh. Byla zavedena naprostá rovnost všech v podílu na *arché* (Vernant, 1995). Jednalo se samozřejmě jen o rovnost mezi *homoioi*, nepatřili sem otroci, cizinci a ženy. Z jejího základu tedy vzniká demokracie, v překladu

Obr. 13: Archaické sochy bratrů Kleobise a Bitóna; sochy tzv. kúrů, Archeologické muzeum v Delfách (archiv autora).

„vláda lidu“ (poznamenejme zde ovšem, že *démos*, pojem pro „lid“, zahrnoval jen *homoioi*, tedy, dalo by se říci, „vyšší lid“; v důslednějším překladu pak musíme demokracie považovat ne za „vládu všeho lidu“, ale „vládu vyššího lidu“).

Vyloučení otroků z *isonomie*, jakož i *gymnasií* a *kalokagathie* bylo podporováno a vyjadřováno i umělecky. Např. sochou *kúra* (nahého mladíka, obr. 13), jež „se stala symbolem dokonalosti Řeka, který se nenechá překvapit ani vnějšími událostmi (je připraven jim čelit), ani vnitřním hnutím vlastní duše. Jako antipod je proti němu stavěn otrok, který je často znázorňován jako shrbený nesouměrný skřet se zvýrazněnými pohlavními orgány, jež nás mimoděk informují, že otrok neprošel kulturní fází, že se nechá zmítat vlastními pudy“ (Šíp in Šíp [ed.], 2008, 23).

Jedním z prvních vladařů, který *isonomii* začal hlásat, byl na ostrově Samu bývalý Polykratův pokladník a jeho nástupce Maiandrios. Jeho veřejné prohlášení zachytil otec dějepisu Hérodotos: „*Jak sami víte, bylo mi svěřeno žezlo a celá moc Polykratova a přísluší mi tedy, abych vám vládl. Nechci však pokud možná dělat to, co haním u svého bližního. Nelíbila se mi samovláda Polykratova nad lidmi jemu rovnými, ani kdo jiný, kdo činí totéž. Polykratés došel svého osudu a já skládám vládu mezi vás a prohlašuji rovnost všech*“ (Hérodotos, 2004, 217). V Athénách zavedl rovnost před zákonem, rovnost občanských práv (*isonomii*) státník Solón, ovšem, jak zdůrazňuje Thomson (1958), tento dále nezavedl rovnost majetku (*isomoiria*), a bez té je dle Diodora sicilského *isonomia* nicotná a o samotné rovnosti vlastně ani nemůžeme mluvit. Thomson zastává dále názor, že *isonomia* sice vyřešila napětí mezi aristokraty a ostatními občany, ale zato prohloubila rozpor mezi svobodnými a otroky, který by mohla ukončit *isomoiria*, a třídní boj tak dále pokračoval.

Isonomia nazýval Alkamión z Krotónu i rovnováhu, dle níž pracovali lékaři – přihlíželi i k tomu, jak se starali jednotliví pacienti o vlastní tělo. Nerovnováhou byla myšlena choroba¹⁰¹, stejně jako ve vládě monarchistická nadvláda (Osborne, 2010).

1. 3. 3. 8 Kalokagathia (καλός καὶ ἀγαθός, καλοκαγαθία)

Pojem *kalokagathia* (*kaloskagathos*) je odvozen z řeckých slov *kalos*, *kai*, *agathos* (tedy krásný, a, dobrý). Nejčastěji se tento typ překládá jako ušlechtilý a dobrý (Aristotelés, 2010) či harmonie duše a těla. Často se tak v Řecku označovala aristokracie.

Pojem *kalos* znamená „krásný“, nešlo však jen o estetickou hodnotu tohoto slova, znamenalo to i praktickou upotřebitelnost, mravní zdatnost a počestnost, kvalitu i poctivost; můžeme jej pak přeložit jako „mravně krásný“ (Aristotelés, 2010). *Kalos* se vztahuje ovšem i k tělu, které je krásnější tělesným gymnastickým cvičením, a to proto, jelikož nejlepší pohyb je pohyb z vlastního popudu, na rozdíl od pohybu z cizího popudu, jako např. pohyb při jízdě na souši či plavbě po moři (Platón, 2008).

Výraz *kai*, čili „a“ byla v tomto kontextu spojovníkem mezi ostatními dvěma etickými hodnotami.

Agathos pak znamenalo „ušlechtilý“ nebo „urozený“, „dobrý“ (morálně i obecně); označoval duševní hodnotu. Dobrá duše se vzdělávala hlavně *músickým* uměním a filosofií. Dbát o duši bylo dle Démokrita o něco důležitější než se starat o tělo, jelikož dokonalá duše může napravit chyby těla, ale zdatné tělo bez rozumu jen těžko napraví špatnou duši (Zlomky starořeckých atomistů, 1953). O duši se staráme vzděláním (v tomto slově upomíná předpona vz- na směřování vzhůru, vzhůru k Jednu, *Unum*; k Jednu směřují i hodnoty, které mohou být pouze jedny jako např. spravedlnost). Tak může Platónův Gorgiás tvrdit, že pravé štěstí se nachází ve vzdělání a spravedlnosti (Hogenová, 2000). Pojem *agathos* označoval také aristokrata; jeho opakem byl výraz *kakos*, čili špatný, zbabělý nebo i obyčejný člověk bez tréninku.

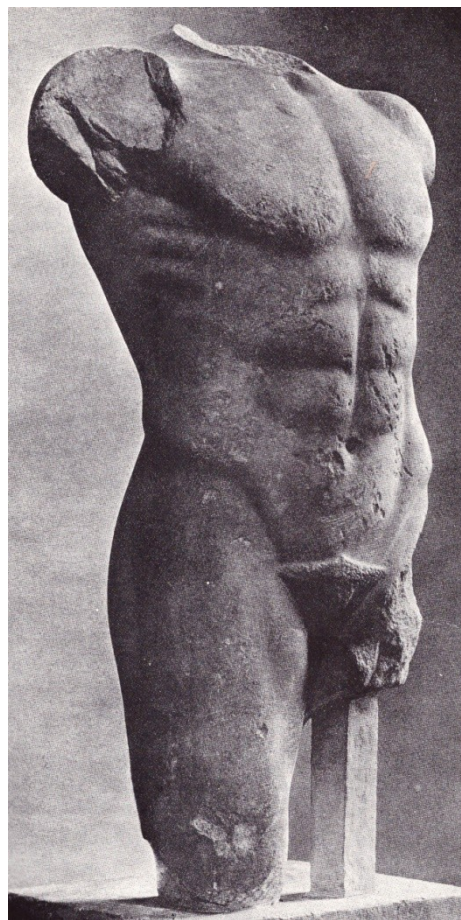
---

¹⁰¹ Názory na léčení některých poruch se nám dnes mohou sice zdát směšné – na vlhké poruchy se měl pojídat med, protože měl jakýsi vysušující účinek, stejně tak když onemocněl filosof Hérakleitos vodnatelností, chtěl se vyléčit, tak, že se zahrabal do kravského hnoje, až byl roztán psy – ale musíme si uvědomit, jaké byly tehdejší znalosti o medicíně a že tyto pokusy a omyly umožnili její rozvoj až do dnešní podoby.

Agathos ex agathón byl pak statečný ze statečných a toho nejstatečnějšího Řekové označovali jako *aristos* (třetí stupeň přídavného jména *agathos*). Postupně se z *agathos* stal „dobrý“ a z *aristos* „nejlepší“ (Olivová, 1988).

Kalokagathie je ušlechtilost. Kdo je ušlechtilý, je řádný. „*Ušlechtilý | a dobrý se nazývá ten, kdo je završeně řádný*“ (Aristotelés, 2010, 83). Kdo je ušlechtilý a řádný, je zdatný. Ušlechtilost (jako obecnost) v sobě zahrnuje jednotlivé zdatnosti: statečnost, spravedlivost, uměřenost a další. Je to „*stav záměrného volení nejlepších věcí*“ (Platón, 1997, 81).

František Novotný (1949, 528) se o *kalokagathii* a jejím vztahu k občanům vyjádřil takto: „*Člověka po všech stránkách hodnotného označovali Řekové složeným přívlastkem ‚krásný a dobrý‘, kalos kagathos. V tomto spojení znamenalo slovo ‚krásný‘ původně hodnotu estetickou, slovem ‚dobrý‘ byla vyjadřována areté, dobrost, po stránce praktické i mravní. Ale to rozlišení se tu neudrželo, obě adjektiva se tu svým významem sblížila, prostoupila a takřka splynula v jedno slovo, vyjadřující kladnou hodnotu společenskou i mravní. Člověku jím označenému se přičítají vlastnosti, které se zdají žádoucími dobré: dobrý rod, zdravé a ušlechtilé tělo, náležité vzdělání, praktická výkonnost, životní moudrost, mravní zdatnost, slušné chování, příslušnost k ‚dobré‘ politické straně; podle toho, kdo toho slova užívá a v jaké souvislosti, vystupuje do popředí to nebo ono z těchto dober.*“

Obr. 14: Socha, která může být zobrazením fyzické stránky *kalokagathie* (Frel, 1951).

Pro Platóna je *kalokagathia* duševní zdatností (Novotný, 1949), pro Aristotela souborem zdatností (Aristotelés, 2010) V tomto můžeme spatřit úzkou souvislost *kalokagathie* a *areté*, *kalokagathie* a *sófrsyné*, ... Toto je důležité pro Platónova filosofa-krále, který je jako *kalos kagathos* zdatný a v poměru k dalším dobrům (krása, bohatství, přátelé, tělesná síla). Toto se v antickém Řecku vyvíjelo, původně bylo hlavním typem *areté* jako zdatnost, odvaha, síla, ... (obr. 14). K tomu však se postupně

přidávaly i duševní vlastnosti jako vzdělanost, spravedlnost, ušlechtilost, ... Tak se zhruba na počátku 6. století př. Kr. stalo *areté* dalším požadavkem po tělesné a duševní rovnováze a základem *kalokagathie*. K harmonickému rozvoji duše a těla byl ovšem potřeba volný čas (*scholé*)¹⁰², jak jej označil Aristotelés (Kössl, Kroutil et alii, 1982).

Ušlechtilý a dobrý je ten, kterému jsou věci dobré zhola (vláda, bohatství, čest, sláva, ...) dobrými a věci ušlechtilé zhola (zdatnosti a jednání z nich pocházející) ušlechtilými. „*Ten pro koho však dobré zhola není dobré, není ušlechtilý a dobrý, | zrovna jako se nezdá, že má zdraví ten, pro koho zdravé zhola není zdravé*“ (Aristotelés, 2010, 83). Tedy ten, komu je vše dobré opravdu dobré, a není tím zkažen (úřadem, bohatstvím, ...), je ušlechtilý a dobrý. A naopak, ušlechtilý a dobrý není ten, který před dobrým ze strachu utíká a nechce jej přijmout (Aristotelés, 2010). Aristotelés tímto vyzýval např. k tomu, aby se Řekové nevyhýbali úřadu, vždyť i v něm právě mohou svými činy prokázat vlastní ušlechtilost a dobrotu, *kalokagathii*.

Mezi řádnými lidmi vzniká to nejlepší – nejstálější, nejjistější, nejkrásnější – přátelství. To se uzavírá s ohledem k dobru a ke zdatnosti. Toto je přátelství nejlepších. Opakem je přátelství mnohých (uzavřené s ohledem k prospěchu) a přátelství sprostých (uzavřené s ohledem k libosti) (Aristotelés, 2010). Tímto chtěl Aristotelés zdůraznit prospěch *kalokagathie* a *areté* pro veřejnost. Tedy, kdo se těchto typů bude držet, bude se mít i v obyčejném životě a vztazích s ostatními nejlépe. Čímž těmto typům přidává i sociologický a psychologický rozměr. Nutnou podmínkou k dosažení těchto ideálů byla i tělesná cvičení. Proto je tato myšlenka důležitá i pro naši práci.

O důležitosti harmonického vztahu mezi tělem a duší pojednává Platón: „*Zajisté vzhledem ke zdraví a nemocem, ctnostem a špatnostem není důležitějšího souměru a nesouměru než mezi samou duší a tělem; na to my se nedíváme a neuvažujeme, že kdykoli slabší a nepatrnější vnějšek nosí duši silnou a všestranně velikou anebo kdykoli se vyskytne opačné spojení takových dvou činitelů, není krásná celá bytost – neboť jest nesouměrná v nejdůležitějších poměrech –, ale má-li se tomu naopak, jest to nejkrásnější a pomilování nejhodnější podívaná na světě pro toho, kdo jest schopen viděti. Tak například tělo s předlouhýma nohama nebo pro nějaký jiný nadbytek nesouměrné jednak jest ohyzdné, jednak zaviňuje samo sobě tisíceré útrapy tím, že při společné práci všech údů způsobuje si velkou únavu, časté křeče a také pády pro svůj nedostatek sebevlády. Totéž pak jest souditi i o dvojdílném celku, který nazýváme*

---

¹⁰² Z tohoto pojmu byly odvozeny dnešní termíny pro školu, *school, die Schule, école, scuola, schola, ...*

*živokem*¹⁰³, že kdykoli v něm jest duše silnější nad tělo, velmi bujně si vede, a roztrásajíc celé nitro těla, naplňuje je nemocemi; a kdykoli usilovně se pouští do nějakého učení a hledání, ničí je, a jestliže zase podniká učitelskou činnost a svádí řečnické boje na veřejnosti i v soukromí, jež se nevedou bez prudkých sporů a řevnivosti, rozpaluje tělo, způsobuje mu záněty, a tak je hubí; oklamávajíc většinu z takzvaných lékařů působí, že příčina nemocí bývá hledána v jiných věcech. Druhdy však se naopak spojí veliké a nad duši přečnivající tělo s malou a slabou rozumovou schopností; poněvadž pak jsou v lidech dvojí žádosti, co do těla touha po výživě, co do nejbožštějšího prvku v nás pro rozumové činnosti, tu pohyby činitele silnějšího majíce převahu podporují svou stranu, stranu však duše činí hluchou a nechápavou i nepamětlivou, čímž v ní způsobují největší nemoc, nevědomost. Jediná tu jest záchrana pro obě části, neuváděti v činnost ani duše bez těla, ani těla bez duše, aby ve vzájemné obraně nabývaly rovnováhy a zdraví. Proto tedy vědecký pracovník nebo kdo se usilovně zabývá nějakým jiným oborem duševní práce, musí náležitou měrou pěstovati i pohyby tělesné, účastně se cvičení gymnastických, a ten, kdo zase horlivě pěstuje tělo, musí navzájem náležitě prováděti činnost duše, zabýváje se uměními músicými a veškerou filosofií, ač má-li se právem nazývati krásný a dobrý v pravém smyslu slova. Právě takovým způsobem máme pěstovati i jednotlivé části těla, napodobujíce způsob všehomíra“ (Platón, 2008, 83-84).

Nejvyšší úrovně *kalokagathie* dle Aristotela (2010) nemůže dosáhnout každý. Není totiž možné, aby ten, kdo bude nejlépe a nejpečlivěji cvičit tělo, byl ze všech nejzdatnějším. A také podobně u duše nebude nejřádnější ten, kdo se proto rozhodne. Takoví lidé budou sice zdatní a zdatnější než mnozí a řádní a řádnější než mnozí, ale ne těmi nejzdatnějšími a nejřádnějšími, jelikož k tomu není potřeba pouze cvičení (tělo musí být krásné a urostlé už od přírody) a rozhodnutí být nejřádnější (k tomuto musí mít člověk přirozenou vlohu – *fysis*).

Stejné pojetí a chápání *kalokagathie* nemůžeme vztáhnout na celé Řecko a všechny jednotlivé městské státy. Tento předpoklad, a to nejen u *kalokagathie* a dalších ideálů, by nás svedl na scestí jejich správného pochopení. Stačí se zamyslet jen nad pojetím *kalokagathie* ve dvou největších *polis*. Athény byly představiteli plného rozvinutí *kalokagathie*, zatímco ve Spartě byla její duševní stránka poněkud potlačena. Nebyla však zatlačena úplně, čímž se dá o *kalokagathii* mluvit i v rámci Sparty. Zde

---

¹⁰³ Živokem Platón rozumí jakousi srostlinu duše a těla; tento může být nesmrtelný (bohové) anebo smrtelný (lidé).

občané také usilovali o to, být nejlepší, důležitý byl rozvoj těla, hudby a ctností; o jakési době tohoto ideálu můžeme hovořit i vzhledem ke starším občanům Sparty a jejich členství v *gerusii*, kde museli muži řešit řadu duševních otázek a záležitostí a nadále rozvíjet vzhled a chování. Na vzhled a jeho úpravu Spartané velmi dbali. Už Lykúrgovy zákony předepisovaly nošení dlouhých vlasů a péči o ně, o čemž jsme se podrobněji zmínili výše.

S trochu odlišným výkladem *kalokagathie* (jako slušnosti) se můžeme setkat u Platóna (1994) v jeho dialogu *Menón* – zde prý kterýkoli *kalos kagatos* (slušný) Athénan je lepším učitelem zdatnosti (*areté*) než sofisté („zřejmě zhoubu mladých lidí“).

Kalokagathii opěvovala v jedné ze svých monodií¹⁰⁴ i Sapphó:

„Krásný vzhledneš-li na něj, ten krásným se vždycky zdá!

Dobrý nadto však bude se rovněž i krásným zdát!“ (Nejstarší řecká lyrika, 1981, 248).

Kalokagathie je vyjádřena i mytologicky v propojení tří bohů – Afrodity, Área a Héfaista. Nejkrásnější Afrodita, její manžel duchaplný Héfaistos a milenec silný a bojovný Áres představují propojení vnější krásy, duchaplnosti a fyzické síly (Jirásek, 2005).

Dnes často na tento ideál nahlížíme jako na současnou tělesnou práci (cvičení) a duševní práci (vzdělávání se). Tedy na ideál rozvíjející tělo a duši jedince. Problém nastává v tom, že pak tomuto základnímu typu starořeckého života rozumíme povětšinou tak, že člověka chápeme jako hiát, čili jako složeninu dvou částí, dvou odlišných entit (duše a těla), k čemuž vede právě ono vysvětlení *kalokagathie* jako „harmonie duše a těla“ (Šíp [ed.], 2008). Proti tomuto pojetí se staví kupř. Irena Martínková (in Šíp [ed.], 2008), nahrazující (pod vlivem Jana Patočky) dualistické vysvětlování *kalokagathie* chápáním člověka jako pohybu. *Kalos k'agathos*, krásný a dobrý, tedy krásný a dobrý člověk/ pohyb. Takto je pak možné na člověka nahlížet jako na jednotu, nikoli na dualistický souhrn, jak se často děje právě dnes. Toto je další z rozdílů chápání vyšších ideálů kulturou a civilizací. V civilizaci jej sportovní

---

¹⁰⁴ Jednohlasý přednes básně či jednohlasné písně; často se v ní oplakávala smrt jiné osoby.

terminologie často používá jako únikový pojem, jako *deus ex machina*¹⁰⁵, pohotové řešení určitého problému (Oborný & Danišová in Šíp [ed.], 2008).

Aristotelés (1939, 265) se k tomuto ideálu a jeho získávání vyjadřoval takto: „*Zároveň duševně i tělesně se pracovati nemá, ježto každá tato práce přirozeně působí opačně, tělesná práce překáží činnosti rozumové a tato tělu*“ Vhodné je se v mládí věnovat tělesným cvičením (ne však těžkým cvikům); poté, v dospělosti, po tři roky různým naukám, a následně těžké práci/ cvičení a správné výživě (Aristotelés, 1939). Přitom však nesmíme zapomínat na volný čas, který nejlépe naplní hudba. Mezi duší, rytmem a harmonií je totiž příbuznost. „*Hudba může duši dáti určitou mravní vlastnost*“ (Aristotelés, 1939, 269).

Kalokagathia byla často pojímána jako součást urozených – silní, krásní, dobří, zdatní v Řecku znamenalo urození, narození v dobrých aristokratických rodinách (Frel, 1951). Jako takovou, výsadu pouze aristokracie, ji znázorňoval kupř. básník Pindaros. Obrazem takové urozenosti znázorňující *kalokagathii* byl *kuros*, tedy socha stojícího nahého mladíka, který právě jako aristokrat s učesanými dlouhými vlasy neochvějně stojí s jednou nohou nakročenu vpřed a pažemi svěšenými podél těla představující prototyp síly, zdatnosti a neotřesitelnosti, prototyp dokonalého atleta a válečníka. I v řeckém sochařství bylo možné najít pojetí světa Dóřů, jejichž *kuros* je právě onen popisovaný statný bojovník a „sportovec“, odlišné od iónského *kuros*, reprezentujícího krásu. Tato odlišnost iónského a dóřského pojetí se zrcadlila ve vztahu k válce, výcviku a atletickým cvičením Iónů a Dóřů.

„*Dlouhá staletí před počátkem našeho letopočtu Řekové pochopili, že zanedbáváním lidského těla se celá společnost oslabuje a zanedbáváním lidského mozku že se ohlupuje. Udělali proto vše, aby se opak stal skutečností*“ (Zamarovský, 2003, 109). Vymysleli a rozvinuli ideál *kalokagathie*, která „*jedinečně spojovala ideál jednotlivce a společnosti. Nejcennější na ní snad bylo, že na rozdíl od náboženských ideálů, zejména orientálních, neodvracela člověka od života, ale obracela ho k životu. K životu uprostřed a v prospěch společnosti, k životu, který stál za to, aby se žil*“ (Zamarovský, 2003, 111).

---

¹⁰⁵ Náhlé vyřešení problému/zápletky nějakou autoritou; pojem vznikl v antických tragédiích, kde byla zápletky vyřešena nečekaně a mimodějně bohem vstoupivším do děje spuštěním pomoci stroje jakoby z nebe.

„*True kalokagathia is a rarity, the flower of good manners and high culture, which is fully present only in the best representatives of any stock*“ (Jaeger, 1986b, 161) („*Pravá kalokagathie je rarita, květ dobrých mravů a vysoké kultury, která je přítomna pouze v těch nejlepších*“).

Původní řecký „sport“ a *kalokagathie* se v helénismu a civilizaci antického Říma staly pouze záležitostmi profesionálů. Posupně začal mizet soulad i vyváženost; nad duševní stránkou jednoznačně převládala stránka tělesná. Tak se vyšší smysl *kalokagathie* velice rychle vyčerpal.

„*Pro oblast pohybové kultury zůstává tedy kalokagathia ideálem olympijské všestrannosti, opakem gladiátorské jednostrannosti s důsledky přeměny lidského těla v nepřirozené kyborgy, ideálem plného zapojení všech složek osobnosti (tělesné, duševní, duchovní a sociální) v jakékoliv činnosti*“ (Jirásek, 2005, 217).

1. 3. 3. 9 Paideia (παιδεία)

„*Λιμην πεφυκε πασι παιδεία βροτοις.*“

„*Limen pefyke pasi paideia brotois.*“

„*Paideia is a haven for all mankind.*“

„*Paideia je přístavem pro celé lidstvo.*“

(Menandros)

Samotný výraz *paideia* (hra) je odvozen z pojmu *pais* (dítě). Protikladem byl pojem *spondé* (vážné), ve smyslu činností, které mohli vykonávat dospělí (Cambiano in Vernant [ed.], 2005).

Základem řecké *paideia* byla *Technai* a *Epimeleia* (Hogenová, 2000). *Technai*, péče o tělo, se realizovala tělesnými aktivitami; *Epimeleia*, péče o duši, zase zaprvé písmem, zadruhé recitacemi a memorováním Hésiodových a Homérových textů (Vernant, 1995). Kreslení během výchovy je doloženo až v době helénismu. Jejím cílem je pak pomocí různých prostředků a technik jako předejití a uzdravení šílenství zavrhnout, ukáznit či ochočit *thymos* (vášně, pocity, city). Udělat cokoli, aby se tento nezmocnil duše a nevrhl ji chaosu. *Paideia* tedy způsobuje zdrženlivost duše a v občanech udržuje zdraví, sílu a rovnováhu (Vernant, 1995). Pod vlivem této

skutečnosti můžeme tvrdit, že *paideia* měla výrazný morálně-polický a společenský rozměr. Vždyť ona byla ta, která měla zabránit boháčům a zlým lidem v jejich nezřízenostech. V kombinaci se *sófrsyné* byly tyto ideály opravdovou morální normou. V obci založené na těchto typech řecké kultury se boháči dobrovolně zřikávají části svého bohatství ve prospěch chudších a potřebnějších, panuje zde soudnost vzhledem k politickému životu a vzájemná důvěra, každý občan se snaží svou obci posunout kupředu atp.

Paideia byla důležitá proto, aby se mladík mohl stát mužem, díky ní se mohl plně začlenit do společnosti. Podle Hogenové (2000, 31) bylo jejím úkolem „*vyaretovat studenta, tj. vytvořit v něm schopnost být pevným ve vztahu k podstatě, v odvaze i v nároku na přesnost rozumovou*“. Za součást *paideie* však nebyla považována příprava začleňování do společnosti u athénských otroků a *metoiků* či spartských *heilótů* a *perioiků*. Z *paideie* byly vyloučeny i ženy. Pokud se mluví o dívkách v souvislosti s *paideiou*, je tím myšleno spíše opatrování (Cambiano in Vernant [ed.], 2005). Za výjimku můžeme považovat do určité míry ženy ve Spartě, hetéry (obzvláště hetéru Aspásii z Milétu, manželku Perikla) či družinu dívek kolem básnířky Sappó na Lesbu.

V komedii *Oblaka* Aristofanés popisuje vztah staré a nové *paideie*. Stará *paideia*, založená na cvičení a hudbě, která probíhala v *gymnasiu*, vytvořila bojovníky od Marathónu, chlapce dělala silnými, ctnostnými a věrnými tradicím. Nová *paideia* však odvrhla *gymnasia* a nahradila je lázněmi a tržištěm, chlapce učila hlavně řečnictví, nikoli už uměřenosti (*sófrsyné*). Staří bojovali, mladí řečnili (Cambiano in Vernant [ed.], 2005).

Platón zase rozlišoval dva druhy *paideie*, jaké by měly být, a to *paideiu* filosofickou pro vládce a *paideiu* vojenskou pro strážce (Jaeger, 1986a). *Paideia* je pro něj životní zápas duše za sebeosvobození od neznalosti nejvyššího dobra, která je mříží na cestě k pravému blahu; tuto neznalost Platón chápe jako zdroj všeho zla (Jaeger, 1986a). Opakem *paideie* je dle tohoto filosofa *banausie*, sprostá práce, tj. práce tělesná.

„*Παιδεία* je především *περιπαγωγή*, obrácení duše, její odvrát od stínů předstírajících realitu a příklon k volnému prostoru vzestupu. Jak jednou poznamenal E. Fink, vede tato cesta světla dvěma zatměními, dvěma temnotami: zprvu se putující ztratí v nicotě oslepení při pohledu na světlodárný oheň, a pak ještě jednou, když zdroj všeho světla, života a žáru se ukáže tváří v tvář“ (Patočka, 1999, 374-375). Ovšem „to,

co důrazně prováděná výchova opravdu znamená, se projevuje v Platónově konstruktivistické myšlence rozbít rodiny strážců, aby líhni nových generací těch nejlepších lidí mohla být přímo pověřená nová militaristicko-filosofická elita“ (Sloterdijk, 1997, 32).

Paideia představuje trvalý zisk, který v nás zůstává, na rozdíl od nestálých a pomíjivých lidských dober. Jen duch totiž stárne a současně sílí. Tělesná dobra a péče o tělo jsou jako špatní přátelé, kteří nás při první příležitosti opustí, ale plody *paideie* trvají celý život a přináší věčné blaho, lze ji získat a zachovat navždy (Vernant, 2004). Je to majetek, který člověku nelze vzít, jak tvrdil Menandros (Jaeger, 1986a).

O *paideii* tedy můžeme celkově mluvit jako o typu připravující budoucí občany k jejich začlenění do společnosti jak to dělal např. Platón nebo Aristotelés, musíme mít ovšem na zřeteli, že *paideia* se týkala pouze dětí, které měly plnoprávné rodiče. Na otroky či jiné neplnoprávné a na ženy se tento typ řecké kultury nevztahoval. I když někteří výchovu žen neodmítali. Už jsme psali o postavení spartských žen; tyto měly dále možný přístup do Platónovy Akademie, škol kyniků a stejná práva jako mužům ženám dávali řečtí atomisté, hlavně Epikúros¹⁰⁶.

Na řeckou *paideu* později navázal římský pojem *humanitas* (Löwe & Stoll, 2000).

1. 3. 3. 10 Sófrosyné (σωφροσύνη)

Sófrosyné znamená doslova „zdravá mysl“ (*sós* = „zdravý“ + *frén* = „mysl“; tedy *sófrón* = člověk se zdravou myslí, zdravý duchem, rozumný, skromný) jako dobrovolné omezení (Novotný, 1949), uměřenost a rozumnost (ovšem i mezi těmito, tedy uměřeností a rozumností, jsou rozdíly – jako třeba mezi spravedlností¹⁰⁷ a statečností – a ty je dle Aristotela (1975) také třeba hledat a nesměšovat je), rozvážnost, správná míra, ničeho příliš. I v Delfách se dal nalézt nápis říkající „všeho s mírou“ či nápis „poznej sám sebe“, „γνωθι σαυτόν“, odkazující na pěstování rozumnosti a spravedlnosti; *sófrosyné* jako poznání sebe samého (Platón, 1996) a uznání vlastní meze

¹⁰⁶ Člověk byl dle atomismu, zvláště epikúreismu, tvořen atomy a ty si byly rovny; takže rovné atomy tvořily každého člověka, muže i ženu. Proto nemůžeme tvrdit, že je jedno pohlaví víc než druhé, když je obě tvořily částičky, které si byly rovny.

¹⁰⁷ Mimo moudrost, uměřenost a statečnost byla základní řeckou ctností i spravedlnost.

(Patočka, 1996). Pro Řeky to byla základní mravní ctnost, ctnost ctností, která se stala absolutním protipólem *hybris* či *hubris* (zpupnost, pýcha, arogance, arogantní sebedůvěra, sobeckost¹⁰⁸) boháčů, překročení míry. Nemáme pro ni žádný český ekvivalent, a jako třeba pro cit *aidós* (*αἰδώς*, neúplně ostych, stud, povinná úcta), jež se také těžko překládá. Je to hlavní ctnost válečníků ve *falanze* (obr. 15) zahrnovala to, co bylo bezpodmínečně nutné, aby vojsko v bitvě porazilo nepřítele, tedy dokonalá sebekontrola, sebeovládání, schopnost podřídit se a chladnokrevnost (Novotný, 1922; Vernant, 1995). Platón pokládal rozumnost za jakýsi řád, ovládnutí se vůči slastem, libostem a žádostem. Přirovnával ji k hudebnímu souladu, Obr. 15: Boj hoplitů ve falanze (Oliva, 2003).

jelikož se rozprostírá „po celé obci naprosto ve všech jejích částech jako po strunách a vyvolává souzvuk nejslabších, nejsilnějších i středních, ať už jejich rozumem či jejich silou, počtem nebo penězi nebo něčím podobným. Takže bychom snad mohli zcela právem prohlásit, že takováto shoda je rozumnost, přirozený souzvuk horšího s lepším v tom, které z nich má mít řídicí úlohu jak v obci, tak v každém jednotlivci“ (Platón, 1993, 192). V dialogu *Faidón* sice *sófróné* Platón nepokládá za ctnost plynoucí z rozumu a filosofie, ale ze cviku a zvyku. I tak ovšem ti, kteří se jí budou řídit, budou téměř těmi nejšťastnějšími a po smrti jejich duše půjdou do nejlepších míst (včel, vos, mravenců či opět lidí – řádných mužů) (Platón, 2005). O uměřenosti a střídmosti jako ideálu psal i „smějící se filosof“ Démokritos – „Lidem vzniká dobrá mysl ze střídmosti v požitku a z uměřenosti v životě. Nedostatek a nadbytek se mění v opak a působí v duši velké zmatky. Ty z duší, které se pohybují ve velkých rozdílech, nejsou ani pevné, ani nejsou dobré mysli. Člověk má tedy obracet svou mysl k možným věcem a má se spokojovat s tím, co je mu po ruce, málo dbáje o to a nelpěje v myšlenkách na tom, co budí závist a obdiv“ (*Zlomky starořeckých atomistů*, 1953, 207). Takto bude pak dle Démokrita člověk žít spokojeně a bez mnohých pohrom. Chce-li být člověk navíc statečným, jelikož tato zmenšuje neštěstí, má kromě porážení nepřátel porážet a

¹⁰⁸ Mimo tento známější výraz byla *hybris* zakotvena v attickém právu jako napadání, tělesné násilí či odcizení svobody (Löwe & Stoll, 2000).

přemáhat všeliké rozkoše (*Zlomky starořeckých atomistů*, 1953). A přemáhání mnohých rozkoší je nutnou podmínkou dosažení *sófrsyné*, jelikož ti „*kdo mají rozkoše z břicha, překračující pravou míru v jídle, pití nebo pohlavní lásce, ti všichni mají krátké a rychle mizející rozkoše – jen pokud jedí nebo pijí – a zato hojné žaly. Neboť mají stále touhu po týchž věcech, a splní-li se, po čem touží, rozkoš rychle odchází a není při tom nic dobrého než krátký požitek a znovu je jim třeba týchž věcí*“ (*Zlomky starořeckých atomistů*, 1953, 209). Obdobně to je s hmotnými statky – kdo touží po více než má, často ono původní ztrácí. Toto poučení v duchu uměřenosti a *sófrsyné* nám dává i Ezop ve své bajce *Pes nesoucí maso*¹⁰⁹: „*Pes přecházel řeku s kusem masa v hubě. Když spatřil ve vodě svůj obraz, myslil si, že to je jiný pes, který nese větší kus masa. Proto své maso pustil a vrhl se na druhého psa, aby mu maso vzal. A tak přišel o obojí: jedno nenašel, protože neexistovalo, druhé mu řeka odnesla*“ (*Svět ezopských bajek*, 1976, 161-162). Nebo neznámý autor svou bajkou *Bajka o kohoutech, nabádající k uměřenosti ve štěstí*: „*Kohouti se dali do sebe a bojovali, jak zákon káže. Poražený si vlezl pod lavici a schoval se, vítěz vyletěl na střechu a silně zakokřhal, aby zpěvem oznámil své vítězství. Snesl se orel a odnesl ho*“ (*Svět ezopských bajek*, 1976, 233-234). Stejně jako *enkrateia* byla *sófrsyné* základním principem řecké sebekázně a morálky (Osborne, 2010) – řídila vztahy s druhými lidmi a společenské chování. Díky ní se občané zachraňovali před pádem do propasti nezřízenosti – *akolasia*, je to opak *sófrsyné*, „*býti pod vládou libosti*“ (Platón, 2005, 27) –, neuměřenosti a chamtivosti a žili ukázněně a spořádaně.

Řídil-li se člověk *sófrsyné*, nepřekračoval-li meze vlastního bytí, i při dosahování *areté*, což bylo ovšem na pomezí *hybris*, přičemž tedy hrozilo, že upadne do této bezuzdné zpupnosti, nemusel se bát hněvu a msty bohů.¹¹⁰ Vyústěním *hybris*, z podnětu bohů, bylo *até* či *mania* (šílenství), které vedlo zaslepeného jedince do záhuby (Eliade, 1995). Takovým byl většinou nějaký hrdina, kupř. Hérakles, kterého bohyně Athéna, poté, co byl postižen *mania* a chtěl zabít Amfitryóna, uvedla kamenem nazvaným *Sófronister* („*Přivádějící k rozumu*“) do bezvědomí (Pausaniás, 1974). Ale s Héraklem je současně spojen i jediný případ, kdy nebyl nějaký hrdina za projev své *hybris* a překročení *sófrsyné* bohy potrestán; a to, když ohrožoval bohy Héliu a Ókeana a chtěl se jim postavit na roveň (Eliade, 1995). Dalším šílenstvím postiženým hrdinou byl např. Aiás nebo Orestes, jemuž tento propadl po vraždě vlastní matky, a tak si

¹⁰⁹ S obdobnými bajkami o psovi a mase se můžeme setkat i u jiných antických autorů bajek.

¹¹⁰ Překročení *hybris* měla trestat bohyně mstitelka, Nemesis Afiktos (Ta, které nelze uniknout).

uhryzl prst na ruce, aby se šílenství zbavil a nabyl *sófrsyné* („zdravého rozumu“) (Pausaniás, 1974).

Uměřenost, již právě *sófrsyné* zdůrazňuje, by se měla týkat celého lidského působení, především poslušnosti vládcům a míře v jídle, pití a lásce. Tak učí dále Sokrates v Platónových *Milovnicích*, že přiměřené pro tělo musí být cvičení a pokrmy, pro duši zase nauky. Ideálem je pětibojař, který sice většinou neporazí běžce *dromu* či zápasníka, ale nepřetěžuje jednosměrně tělo, a je tak celkově zdatnější a zdravější. Podobně se to má i se výcvikem duše (Platón, 1996) – nejlépe na tom je filosof, ten by neměl být odborníkem v jednom oboru, ale měl by znát mnohé. Takový muž se pak nejlépe hodí na krále, filosofa-krále.

Původ tohoto typu sahá asi do 5. století př. Kr., do doby, kdy se sama demokracie proměnila v popření demokracie a hlavním důvodem jeho vzniku byla snaha o únik před zklamáním a marností, které po tomto následovaly. Tento ideál zdržování se a umírněnosti navazuje na aristokratické „ničeho příliš“; jeho ztělesněním byla bohyně Athéna. Rozdíl mezi aristokratickým chápáním *sófrsyné* a tím pozdějším tkvěl v tom, že aristokrat, jenž toužil po něčem více, byl prostě sražen bleskem nejvyššího z bohů Dia, pozdějšímu občanovi se namísto jeho nevhodných tužeb dostalo pravého opaku, po němž toužil (Thomson, 1952a).

Je to sociální i osobní ctnost, a jelikož vládne nad vášněmi a žádostmi, tak je i svobodou. Tradiční řecká výchova si vzhledem k *sófrsyné* kladla jeden ze základních cílů, a to, vypěstovat ji v mládeži (Novotný, 1922). Mladíci proto nesměli zůstat bez práce, jelikož pak se např. podle Démokrita nemohli naučit čtení, psaní, hudbě, zápasu a ani tomu, co ctnost nejvíce udržuje, tedy studu, jelikož ten „vznikává právě z oněch činností“ (*Zlomky starořeckých atomistů*, 1953, 222).

Očistný ritus, tanec, hudba a zpěv byly dle starých Řeků prostředky k dosažení tohoto ideálu (Vernant, 1995).

Matkou ctnosti *Sófrsyné* je výše zmíněný cit *Aidós*. Těžko můžeme tento přeložit – kromě překladu jako ostych či stud mohl znamenat úctu, ohlednost, šetrnost, cit pro slušnost, určovala jej stupnice stud – úcta (Novotný, 1949). Ctnost vzniká pod vlivem působení *aidós* a *fobos* (*φόβος*, strach). *Aidós* vystupuje jen díky víře Řeků v absolutní mravní řád a jejich schopnosti poznat, kdy a jak tento řád poruší, tehdy, když občané zavrhlí čin, který tento řád mohl porušit, a to i přesto, že věděli, že by je za

takový čin nečekal žádný trest nebo msta. Mravní řád, jehož dohlížitelem *aidós* byl, kázal mimo jiné úctu k bohům, rodičům a hostům, bojovníkům nařizoval odvahu v boji a zakazoval dát přednost záchraně svého života před povinností. *Aidós* byl součástí lidské duše (Novotný, 1922). „*Brání přečinu, který ještě ani na mysl nevstoupil, je ohradou volnosti proti zlu, které by mohlo odkudkoli přijíti*“ (Novotný, 1922, 55). O významu tohoto ostychu učila kupř. filosofie mýtu, Platón nebo Demetrios Falerský. Pojetí *sófrsyné* jako *aidós*, které bylo součástí tehdejší výchovy, ovšem vyvrací Platónův Sokrates a přes výklad jako „poznávat sama sebe“, „poznávat o sobě samém“ a „konati své věci“ došel k vysvětlení *sófrsyné* jako „vědění o vědění“ (Novotný, 1948). Toto však opět v dialogu *Charmides* odmítá, jelikož by to člověka nečinilo šťastným, jako jej dělá poznávání dobrého a zlého (Novotný, 1949).

Fobos byl nerozlučně spjat s *aidós*, neměl ovšem mravní hodnotu, a měl-li strach ostych nahradit, byl náhradou nedostatečnou. Pod jejich vlivem vzniká ctnost a v řeckém myšlení se s nimi můžeme setkat jako se substantivy náležejícími k přídavným jménům strašný a úctyhodný. Takto např. charakterizoval Platónův Sokrates filosofa Parmenida (Platón, 1995b) – mudrce popírajícího existenci pohybu, který byl s jeho žákem Zenónem hegelovsky chápán jako antiteze Hérakleita – nebo Helena svého tchána Priama (Homér, 1980).

Sófrsyné hrála velmi důležitou roli během výchovy a výcviku spartských mladíků v *agogé*. Tato zdrženlivost dodržovaná za všech okolností se týkala vystupování, slov i pohledů ve vztahu ke starším a ženám, jídle, pití i dalších slastech. Cílem *agogé* ve Spartě tak bylo naučit, a pak ověřit toto sebeovládání (Vernant, 1995). „*Budoucí občan musí být vycvičen v ovládnutí vášní, emocí a pudů*“ (Vernant, 1995, 61).

Z tohoto základního principu občanské morálky bylo odvozeno i řecké jméno *Sófroniskos*; jeho nejznámějšími nositeli byli otec a syn filosofa Sokrata. Nebo třeba jméno pro vojenského instruktora efébů – *sófronista*.

Závěrem kapitoly o starořeckých „sportovních“ a kulturně-historických ideálech uvedme slova, která napsal profesor Ján Grexa: „*Netreba si idealizovať skutočnosť, treba uskutočňovať ideály do maximálne možnej miery. K dokonalosti sa neprepracujeme nikdy, už len preto, že ľudská komunita nikdy nebude dokonalá. Ale aj*

pri deficite dokonalosti vďaka cieľavedomému úsiliu ľudí dobrej vôle môžu olympijské hry a šport vôbec zostať významným faktorom humanizácie dehumanizujúcej sa spoločnosti. Šport a výchova športom sami osebe nemôžu spasit' morálne zdevastovaný svet. Ale k jeho náprave môžu prispieť nemalou mierou“ (Grexa in Šíp [ed.], 2008, 41).

1. 4 Umělecké vyjádření pohybové aktivity

Jako byl starořecký „sport“ výrazně spojen s kultem, politikou a filosofií, tak byl obdobně vázán i na umění, především básnictví, vázové malířství, architekturu a sochařství. Musíme zde ovšem poznamenat rozdílnost chápání umění v antice. Řekové považovali za umělce právě básníky a dramatiky. Sochaři, architekti, malíři (obzvláště váz), výrobci keramiky apod. byli pokládáni pouze za řemeslníky. V této kapitole se krátce zaměříme i na ně.

Umělecké oslavy „sportovního“ *agónu*, ve starořeckém smyslu, můžeme nalézt v celé naší práci formou citací děl umělců; nebudeme se tedy opakovat a podrobněji se jimi zabývat. Hlavním umělcem v řeckém slova smyslu spojeným se „sportem“ byl Pindaros, který je znám svými ódami na vítěze panhelénských her. Zmíňme zde pouze ještě příhodu, která vyzvedává básnictví nad sochařství a jiné oblasti a řadí jej tak do umění. Když byl Pindaros osloven, aby složil oslavnou báseň na vítěze nemejských her¹¹¹, řekl si o plat 3000 *drachem*¹¹², a na námitku, že za takovou částku si mohou pořídit sochu, odvětil, že tyto jsou na jednom místě a může je tak vidět málokdo a navíc je zničí čas, na rozdíl od básně, kterou může slyšet každý současník i následovník, jelikož tuto čas nezničí (Zamarovský, 2003).

Architektura byla spojena se stavbou budov typických pro řeckou gymnastiku. Šlo převážně o *stadiony, hippodromy, palaistry a gymnasia*.

---

¹¹¹ Tímto vítězem roku 485 př. Kr. byl Pýtheás z Aigíny.

¹¹² Šlo o velkou částku, za níž si bylo možné pořídit např. 750 ovcí.

Základní stavbou řeckého „sportu“ byl *stadion*. Tento název byl přenesen z názvu běžeckého závodu na jednu jeho délku. *Stadion* tvořila závodní dráha obdélníkového tvaru na jednom konci polokruhovitě zaoblená, nacházel se na mnoha místech Řecka a míval různou délku. Nejčastěji se *stadiony* stavěly mezi dvěma svahy a jejich vnitřní úbočí se uměle stupňovitě upravovalo jako hlediště, někdy byl umístěn též na úpatí návrší. *Stadion* byla také řecká délková míra – 600 stop; stopy nebyly ovšem všude v Řecku stejně dlouhé, proto se lišila i délka jednotlivých *stadionů*¹¹³ – olympijský *stadion* měřil 192,27 metrů, delfský 177,6 metrů, isthmijský 181,2 metrů, athénský 184,9 metrů, milétský 177,4 metrů, aigínský 196,8 metrů, ... (Kössl, Kroutil et alii, 1982; Platón, 2008; Zamarovský, 2003). Ze zdrojů máme zachované zmínky o největším antickém *stadionu* v Efesu, který pojmul až 76 000 diváků (Šílený, 1947). Některé *stadiony* měly kamenné (delfský) nebo mramorové (isthmijský, athénský) lavice, některé dokonce zastřešení (pergamský). Avšak tím nejznámějším byl *stadion* v Olympii (obr. 16, 17); dle pověsti vznikl po vymýcení křovisek zakladatelem olympijských her Daktylem Héraklem před jeho soutěžením s bratry. V pozdějších dobách byl upravován, vylepšován a rozšiřován až na něm mohlo startovat i dvacet běžců současně (Folprecht, 1988; Sinn, 2003). Tento olympijský *stadion* tvořila jen samotná dráha se třemi sloupy (prvním coby startovním a obrátkovým – *nyssa*, druhým coby prostředním a třetím coby cílovým, resp. startovním), která měřila přesně 212,5 metrů s prostorem pro doběh a seřazení atletů na startu. Samotná závodní trať, již ohraničovaly dva kamenné bloky (jeden na startu, druhý v cíli) s úzkými žlábkami pro odraz při startu, z nichž vybíhaly tyče oddělující závodníky a od sebe vzdálené 1,25

Obr. 16: Běžecká dráha *stadionu* v Olympii (archiv autora).

Obr. 17: Vstup na *stadion* v Olympii (archiv autora).

¹¹³ Jeden *stadion* bylo šest *plether*, jedna *plethra* měřila zhruba 33 metrů.

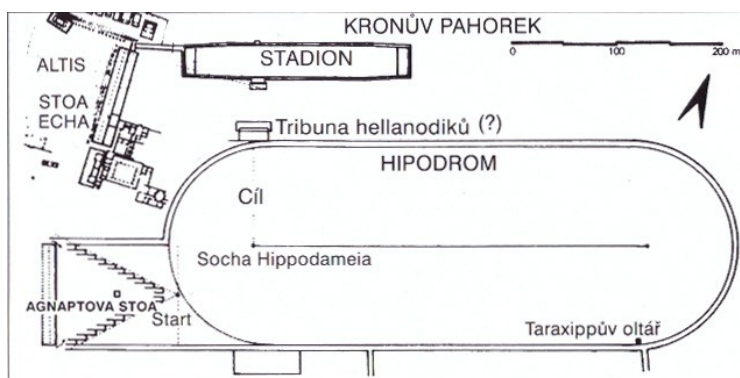
metru, pak měřila 192,27 metrů (což mělo být přesně sto kroků hrdiny Hérakla) a kolem ní byl prostor (ze tří stran násep, čtvrtou stranu tvořil svah Kronova pahorku), jenž pojmul až 45 000 diváků (při vstupu se neplatilo žádné vstupné, jelikož šlo vlastně o doplněk kultovních slavností). Start pro *dromos* probíhal z východního bloku, tedy směrem k posvátnému okrsku (*altidě*), u druhého (západního) bloku se startovalo při *diaulu*. Půda pro závodění byla pevná a pružná, nejspíše posypaná pískem; mimo běh se zde odehrávaly i ostatní soutěže (kromě *hippických*) (Zamarovský, 2000, 2003). Uprostřed polokruhu v hledišti *stadionu* zasedali *hellanodikové* (obr. 18). Naproti nim nad výběžiskem u oltáře z bílého mramoru zasedala kněžka bohyně Déméter Chamyny, která spolu s neprovdanými dívkami, jako jediná žena směla přihlížet závodům (Pausaniás, 1973; Tyrš, 1968).

Obr. 18: Místo v hledišti vyhrazené *hellanodikům* na *stadionu* v Delfách (archiv autora).

Další základní stavbou pro konání soutěží byl *hippodrom* (od *hippos*, kůň, a *dromos*, běh, cesta) (obr. 19), postavený pro závody jezdeckých spřežení. V kapitole o „sportu“ v mykénské době jsme už zmínili, že pojetí jezdeckých závodů bylo od našeho odlišné, i to, že na *hippodrom* jako jediný měly přístup i ženy; nebudeme se

zde tedy opakovat. Zdůrazníme pouze jeden fakt, a to ten, že vítězem této nejvíce aristokratické soutěže se stával majitel spřežení, ne vítězný závodník, což je z našeho pohledu poněkud zvláštní. *Hippodrom* byla tedy dráha pro závody koňských spřežení. Nejtěžší částí závodů na této dráze bylo projet protější otočkou

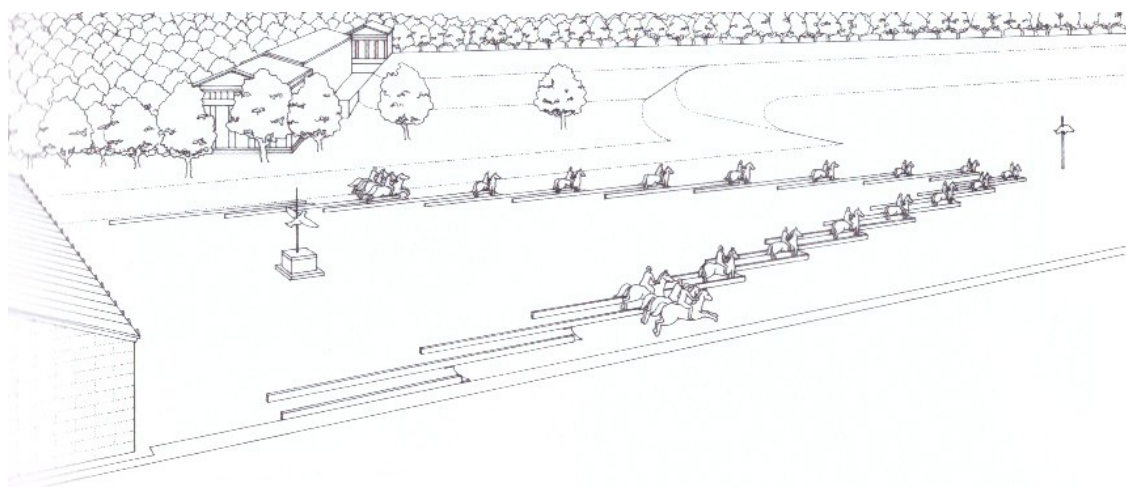

Obr. 19: *Hippodrom* a *stadion* v Olympii (Zamarovský, 2003).

od startu. Krátce zde popíšeme ten nejznámější – olympijský, *hippodrom*. Tento byl zajímavý a slavný svým propracovaným a důmyslným startovacím zařízením, kde

nebylo žádné ze startovacích míst zvýhodněno (koně vybíhaly z místa zvaného *Afesis*, obr. 20). I přes velmi složité výpočty a chyby v opisech se jej v moderní době podařilo vyluštit (Sinn, 2003). Hippodrom ležel za *stadionem* po celé délce roviny a měřil snad 606 metrů na délku a 320 na šířku (největší – athénský – *hippodrom* měl zhruba dvojnásobnou délku) a jeden okruh měřil 1125-1200 metrů. Jeho cílovou metou byla socha Hippodameie, dcery krále Oinomaa a manželky Pelopse, vytvořená z kovu (Zamarovský, 2000). Ulrich Sinn ve své knize věnované Olympii popisuje jak publikum „*napjatě sledovalo neustálé manévry při předjíždění, které byly zpravidla velmi riskantní. Pozornost upoutávala i neméně dramatická situace u obou kamenných patníků, kde závodníci obraceli. Vzdálenost mezi oběma patníky činila u hippodromu v Olympii asi 600 m a jeho šířka byla 60 m. Tisíce diváků podél celé dráhy mohly sledovat napínavé závody z bezprostřední blízkosti*“ (Sinn, 2003, 59). Hérodotos (2004) zmiňuje jako nejúspěšnější závodníky (či spíše majitele) čtyřspřeží trojnásobné vítěze olympijských her Euagora ze Sparty a Kimóna z Athén, otce maratonského velitele Miltiada (obr. 21), který své první vítězství postoupil vlastnímu bratru Miltiadovi a druhé Peisistratovi, před nímž musel uprchnout do vyhnanství, a tak si jej naklonil.

Další stavbou spojenou s řeckým „sportem“ byl *gymnasion*. Jeho součástí byla *palaistra* (obr. 22), otevřená a krytá běžecká dráha, prostor pro skoky do dálky, hody a pro box, prostranství pro míčové hry a prostory pro péči o tělo a hygienu jako šatny, koupelny, bazény, masážní prostory ad.; stavba obsahovala také bufet; později byly součástí *gymnasia* i bazény a lázně. Za vynálezce tohoto cvičiště byl pokládán bůh Hermés, který zde proto často míval sochy (mimo sochy Herma, zde byly především i

Obr. 20: Rekonstrukce *afesis* a startu na *hippodromu* (Miller, 2004).

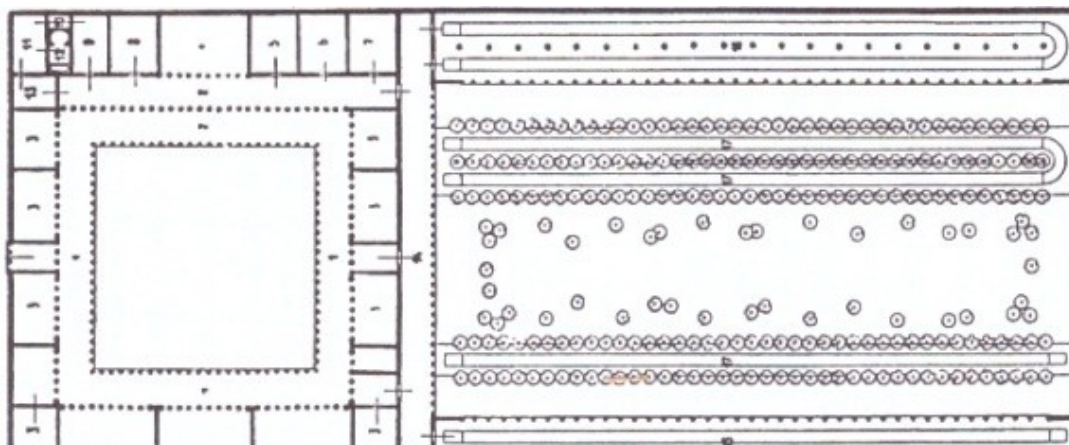

sochy boha Eróta). Zodpovědnost za *gymnasia* měl tzv. *gymnasiarchos* (v helénismu to byl ředitel *gymnasia*, dříve bohatý občan, který měl na svůj náklad během slavností zorganizovat *gymnický agón*) (Platón, 1997) a dal se v nich nalézt i cvičitel, *paidotribés* (pro 10-16leté chlapce), trenér, *gymnastés* (pro 16-18leté chlapce), *akontistés* (trenér hodu oštěpem), *toxotés* (trenér lukostřelby) a olejovač, masér a ranhojič – *aleiptés*¹¹⁴. Časem se *gymnasia* stala jakýmsi vyučovacími středisky se sloupořadím, knihovnami, posluchárnami apod. Od roku 100 př. Kr. začala být *gymnasia* vybavena *hypokaustem* (speciálním ústředním topením). V každém (i malém) městě bylo zpravidla několik *gymnasií*, ta nejznámější jsou z Athén. Jmenujme např. známou Platónovu Akademii, Aristotelův Lykeion nebo Kynosargos, do něhož měli přístup dokonce i neplnoprávní občané (Grexa, 2009; Kössl, Kroutil et alii, 1982; Olivová, 1988; Zamarovský 2003). *Gymnasion*

Obr. 21: Socha stratéga Miltiada v místě maratonského bojiště (archiv autora).

byla stavba určená k rozvíjení *areté* „sportovců“, probíhala zde výuka mládeže, která dosáhla dvanácti let. Atleti v *gymnasiu* cvičili a posilovali nazi (bosí od nohou po hlavu), potřeni jen olejem. Jako doprovod jim povětšinou hrála hudba, která tak nabývala ještě větší důležitosti. Návštěva *gymnasií* byla znakem sociálního odlišení (občan-neobčan). A jejich hlavní rozvoj souvisel s přibývajícím volným časem (*scholé*)

Obr. 22: Rekonstrukce palaistry dle Birnbauma a Otoupalíka (Vitruvius, 2001).

¹¹⁴ Aleiptés byl olejovačem i masérem, jelikož samotné natírání těla olejem bylo někdy obdobné naší masáži a pomáhalo uvolnění svalů; po tomto procesu bylo natřené tělo posypáno pískem (bylo tak chráněno před pálicím sluncem a umožnilo to také lepší průběh souboje); po výkonu byla celá vrstva oleje, potu a písku seškrábnuta *strigilem* (škrabátkem – nástrojem s lopatkou na konci) a tělo umyto.

svobodných (i chudších) obyvatel, kteří je po práci (*ascholiá*) často navštěvovali – ve volném čase se raději než konzumnímu způsobu života věnovali této vyšší činnosti (Grexa in Šíp [ed.], 2008). V Olympii se *gymnasion* nacházel na západě a tvořily jej dva dvorky, jeden obklopený kolonádou s rozměry 200 x 100 m, druhý, menší, ve tvaru čtverce o délce strany 66 m. Atleti v Olympii se zde připravovali k závodům a zápasům. Uvědomíme-li si ovšem, že hlavní příprava „sportovců“ probíhala v *gymnasiu* v Élidě, a to, že v Olympii sloužila k rozcvičení před soutěží tréninková hala u *stadionu*, dojdeme k závěru, že *gymnasion* v Olympii, vybudovaný jistě s obrovskými náklady, sloužil velmi krátkodobě – maximálně na 1 až 5 dní za 4 roky, což může vzbuzovat pochybnosti o této jeho funkci jako nejdůležitější a jediné. Hlavní podporou této myšlenky je několik místností přilehlých k menšímu dvorku, jež sloužily k teoretické výuce či duchovní výchově s lavicemi podél stěn. Byly to nejspíše posluchárny, v nichž vystupovali filosofové, řečníci a vědci (Sinn, 2003). *Gymnasion* podrobněji popsal Vitruvius: „*Při palaistrách se mají postavit čtvercové nebo obdelníkové sloupové síně tak, aby okruh jejich chodeb činil 2 stadia; Řekové tomu říkají diaulos. Přitom se zbudují tři portiky jednoduché, čtvrtý, obrácený k jihu, dvojitý, aby při nepohodách s větrem nemohl déšť stříkat dovnitř. Ke třem sloupovým loubím se přistaví prostorné exedry se sedadly, kde by mohli sedět a disputovat filozofové, rétoři a ostatní, kdo mají zálibu ve vědách*“ (Vitruvius, 2001, 191). Tam, kde se vytvořilo dvojitě sloupořadí, se měl umístit *efebion* (sín pro vyučování mladíků se sedadly, dvakrát tak dlouhá jak široká), napravo od něj *kórykeion* (místnost pro ukládání cvičebního nářadí, odvozena z *kórykoi*, pylé zavěšeného ze stropu pro trénink boxerů), za *kórykeionem* měl ležet *konisterion* (v tomto se poprašovali naolejovaní „sportovci“), dál pak *lútron* (studená umývárna). Nalevo od *efebionu* se stavěl *elaioterion* (v něm se skladoval olej pro atlety), vedle *frigidarium* (bazén se studenou vodou), *propnigeum* (ohřívárna). Poblíž se nacházela *sudatio* (klenutá potní lázeň – parní lázeň), *laconicum* (sín lakónská, okrouhlá horkovzdušná lázeň) a teplá umývárna. Při východu z peristylu se po pravici nacházelo jedno sloupové loubí, po levici dvě sloupová loubí (*xystos* – kryté), v nichž byly zřízeny otevřené závodní dráhy (*paradromides*). Mezi sloupořadími se nacházely i skupiny stromů či řady platanů. Měl zde být i samotný *stadion* a místo pro dostatek diváků (Vitruvius, 2001). Běžecské dráhy v *gymnasiích* se nazývaly *xystos* (od *xyó*, upravit), což odkazovalo na Hérakla, který vytrhal křoviska na jednom místě v Olympii, kde se pak konaly běžecské závody (Sábl, 1968). Rozhodčí, kteří zde řídili soutěže a zápasy měli

dovoleno používat namísto našich píšťalek pruty a překročil-li někdo pravidla, neváhali je použít.

Palaistra byla součástí *gymnasií*, ale někdy mohla stát samostatně. Její název je odvozen od řeckého slovesa *palaio*, zápasím (*palé*, zápas). Šlo o prostor, kde mohli starořečtí „sportovci“ cvičit a zápasit. Podle všeho byly státní *gymnasia* a *palaistry* určeny pro dospělé a soukromé *palaistry* pro vyučované žáky. Stejně jako v *gymnasiích* zde musely být umývárny včetně nádrží na mytí nohou. Podle Bouzka a Ondřejové (1989) zde bývali také přítomni *aulétos*, kteří svou hrou doprovázeli rozvíčující se gymnasty.

Právě v *palaistrách* a *gymnasiích* (od 6. století př. Kr. se začaly budovat po celém Řecku) se řečtí atleti připravovali na závody.

Často se budoval či upravoval i dvůr pro chystání a převlékání atletů. Dvůr v Olympii z poloviny 4. století př. Kr. byl z části zastřešen, šlo o 8 m široký a 100 m dlouhý prostor, nacházející se za tzv. síní Echo. Severně od něj ležel *stadion*, k němuž se dalo dostat tunelem zvaným *krypté* (tajný), jižně pak startovní místo *hippodromu* (Grexa & Strachová, 2011; Sinn, 2003).

Jelikož byl s řeckým „sportem“ výrazně spojen i kult, musíme poznamenat, že základní stavbou, nesmějící chybět při popisování starořeckého „sportu“, byl chrám. Konkrétně v Olympii to byl starší Héřin chrám a hlavně pak Díův chrám, který vznikl jako výraz vítězství ve válkách s Peršany mezi 70. a 50. léty 5. století př. Kr. pod vedením architekta Libóna z Élidy (Frel, 1951). V tomto chrámu byli dekorováni vítězové před sochou nejvyššího z bohů Dia, o níž složil Filippos Thessalonický epigram *Feidiův Zeus Olympijský*:

„S nebe buď sestoupil bůh svou podobu ukázat tobě,

Feidio, nebo jsi vzlétl spatřit ho na nebe ty“ (Řecká lyrika, 1954, 319).

Autorem této sochy – postavené na oslavu řeckého vítězství nad Peršany v bitvě u Platají v roce 479 př. Kr., nesoucí jména všech obcí, které k porážce Peršanů přispěly (Newby, 2006), jednoho ze sedmi divů starověkého světa – byl, jak nám říká citovaný epigram, jeden z nejslavnějších antických sochařů, Feidias (narodil se jako svobodný, tedy plnoprávný, athénský občan na počátku 5. století př. Kr.). Feidiovi se dostalo klasického vzdělání, včetně tělesných cvičení, což se mu významně hodilo pro jeho

práci. Tento na svém monumentálním díle pracoval v dílně v Olympii, která byla objevena v 50. letech 20. století a pomohl ji identifikovat nález malé černé konvičky s vyrytým názvem: „*Feidiú eimi*“ („Patřím Feidiovi“).

Řecké sochařství bylo velmi výrazně navázáno na „sport“. Vítězům olympijských her se vytvářely jako pocta a zvěčnění sochy. Zvítězil-li atlet v Olympii třikrát, měl právo na sochu se svou věrnou podobiznou.

První sochy atletů v Olympii byly dřevěné a patřily vítězům Praxidamantovi z Aigíny (59. olympijské hry, *pygmé*) a Rhéxibiovi z Opúntu (61. olympijské hry, *pankration*). První známá a dochovaná socha olympijského vítěze, jehož známe jménem, patřila *pankratistovi* Agiovi z Farsalu (nejméně čtrnáctinásobnému vítězi velkých panhelénských her) a pocházela z doby kolem roku 320 př. Kr. Do dnešní doby se zachovala pouze jedna originální socha (tedy jen její hlava) vítěze olympijských her, u níž známe jméno umělce i vyobrazeného atleta. Tato zobrazuje boxera Satyra z Élidy (obr. 41) z kněžského rodu Iamovců, dvojnásobného vítěze z let 332 – 328 př. Kr., od athénské sochaře Silanióna kolem roku 325 př. Kr. (Zamarovský, 2003). Tato socha z doby přelomu doby klasické a helénismu není ale ideálním zobrazením „sportovce“, k němuž náleží ideál *kalokagathia*; je charakteristická právě helénistickou změnou – neidealizace a realita; stejně jako u pozdější sochy *Odpočívajícího boxera* (obr. 42), můžeme vidět zřetelné známky poškození obličeje způsobené právě boxem – zlomený nos, rozbité uši, mnohé jizvy.

Snad nejlepším sochařem antických atletů byl Myrón z Eleutherai v Boiotii. Tento vytvořil nejnámější sochu „sportovce“, *Diskobola*, zobrazujícího atleta během jeho „sportovního“ výkonu. Tato zobrazovala snad Xenofóna z Korintu, vítěze *pentathlonu* na 79. olympijských hrách roku 464 př. Kr. Tehdy asi ještě známější sochou bylo Myrónovo zobrazení *Lada*, které se nám dodnes bohužel nedochovalo. *Ladas* ze Sparty byl jeden z nejlepších antických atletů, běžec dlouhé tratě *dolichu* a vítěz olympijských her, který zvítězil s takovým náskokem, že dal podněty k jeho opěvování. Bohužel nejspíše na následky tohoto skvělého výkonu později zemřel (Kouřil, 2013). Myrón jej dokázal zachytit ve vrcholném vypětí sil při doběhu do cíle (podobně jako *Diskobola* zachycuje v okamžiku velkého vypětí sil). Pro tohoto skvělého sochaře byl „*charakteristický zájem o to, jak se projevuje pohyb v lidském*

těle“ (Frel, 1952, 24). Myrónovo dílo jakoby výrazně ovlivněno Herakleitovou filosofií a odmítaje jeho antitezi představující filosofy z Eleje, je charakteristické pohybem, nebo spíš snahou o buzení dojmu pohybu. Myrónovy sochy tak mají budit dojem pohybujících se atletů. Pohyb Myrón zachycuje i na sochách nezobrazujících atlety (např. sousoší *Athéna a silén Marsyas*).

Dalším významným sochařem antického Řecka, který ztvárňoval i atlety byl Polykleitos z Argu. Stojící mladý nahý muž, vítěz některé „sportovní“ disciplíny na panhelénských hrách, byl osou jeho díla. Šlo o jakési dovršení dórských *kúrů*. Jeho nejznámější sochy *Diskoforos*, *Doryforos* (obr. 23), „do mramoru vtesaný ideál *kalokagathie*“ (Olivová, 1988), *Kyniskos* a *Diaduménos* se od Myrónových soch liší hlavně svou strnulostí. Polykleitovi už tak nešlo o znázornění akce, první jeho atlet klidně stojí a v ruce drží disk, druhý také stojí a v levé ruce drží kopí, třetí atlet je opět znázorněn bez snahy o pohyb a svým vážným a skromným výrazem je vyjádřením bázně před

Obr. 23: Polykleitův *Doryforos* (Frel, 1952).

bohy (*aidos*), *Diaduménos*, čili mladík uvazující si stužku vítězů, stojí kvalitativně ještě o něco výše, ale stejně jako předchozí díla je vyjádřením téhož a také v jeho výrazu je možné spatřit *aidos* (Frel, 1952). „*Vůbec tu nejde o zachycení pochodu, jak se klamně domnívali klasicisující estéti minulých dob. Postoj naopak vyjadřuje dokonalý klid, uvolnění příslušející pro agalma – stojící sochu*“ (Frel, 1952).

Vázové malířství bylo uměleckým vyjádřením řecké malby. Prošlo si vývojem od geometrického přes orientalizující až po černofigurový a červenofigurový styl. Mělo také vztah ke „sportu“ a to ve dvou rovinách – jednak sloužily malířům „sportovní“

disciplíny jako předloha a poté jako dekorace, a za druhé jako ceny pro vítězné *athlétai* (nejznámější byly amfory černofigurového stylu rozdávané pro vítěze Panathénají, kde na jedné straně amfory byla bohyně Pallas Athéna, na druhé soutěžní disciplína, v níž atlet zvítězil).

Nejznámějšími malíři váz byli Amásis, Nearchos, Exekiás, Kleitiás, Eufronios, Euthymidés, Fintiás, Epiktétos (Zamarovský, 2000).

S atlety byl nejvíce spojen typ řecké vázy označovaný jako *aryballos*, což byl spolu s *alabastronem* nejmenší typ vázy. *Aryballos* (obr. 24) byl naplněn olejem, který sloužil atletům k natírání jejich těla; pro lepší natírání byl ukončen širokým plochým okrajem; a dále měl malé ouško k provlečení a zavěšení na zápěstí „sportovce“.

„Krása je tvořena proporcemi“ (Galénos)

Obr. 24: *Aryballos* a *strigilis* (Zamarovský, 2003).

1. 5 Panhelénské hry jako výsledek řeckého génia

K velkým panhelénským, čili všeřeckým, hrám patřily Olympijské hry v Olympii, Nemejské hry v Nemeji, Pýthijské hry v Delfách, Isthmijské hry v Korintu a Panathénaje v Athénách (o problematice jejich zařazení mezi panhelénské hry dále); později přibyly prostřednictvím Římanů aktijské a jiné hry. Určitě bylo ale pořádáno mnoho dalších her.

Panhelénské hry pořádané po čtyřech letech se označovaly i jako pentetérické (*penta eté* = pět let), a to proto, že Řekové počítali oba krajní roky.

Tyto měly velký význam nejen kultovní, ale především i politický (podepisovaly se na nich často různé smlouvy) a ekonomický (pořádání trhů, výstav ad.).

Řekové uznávali vítěze, toho nejlepšího, jiná místa většinou neodměňovali a nevyzdvihovali; nezajímali je ani rekord, i když se o těch nejlepších, kteří převýšili značně své soupeře, a jejich skvělém výkonu často zmiňovali. Nevedli ani žádné seznamy rekordů. Ve skutečnosti ani moc neměli jak některé výkony měřit, zvláště

běhy a *hippické* soutěže. K měření času používali přesýpací pískové, vodní a sluneční hodiny.

Hlavní kategorií byla kategorie mužská, ale Řekové znali i dorostenecké kategorie. V Olympii se soutěžilo jen v jedné dorostenecké skupině, zhruba od sedmnácti do dvaceti let, tzv. *paides* (věk ale nebyl často určující). Na hrách v Delfách, Nemeji a Isthmu byly však dvě tyto kategorie: mladší (*paides*), dvanáct až šestnáct let, a starší (*ageneioi*), sedmáct až dvacet let (Sábl, 1960).

Po změně válečnického systému na *hoplitský* boj se právě závody a hry stávaly tím, kde mohl vyniknout jednotlivec. V boji tento nemohl prokázat své individuální kvality, v závodě ano. Můžeme tak říct, že tyto soutěže skvěle nahrazovaly původní válečnické pojetí. Cílem těchto her nebyl co možná nejlepší výkon (rekord) jak je tomu v dnešním sportu. Hlavním cílem byla porážka soupeře, překonání jeho *areté* prostřednictvím vlastní zdatnosti. I zde se jako při *hoplitské* bitvě vítězové dělili o slávu se svou rodnou obcí.

Starověké Řecko bylo založeno na síle a s ní šla ruku v ruce tělesná příprava. I řečtí bohové byli silní (Zeus vítěz nad Titánem Kronem – jemu byl zasvěcen svátek olympijský a nemejský či bůh války Áres) a podporovali silné (Apollón jako ochránce zdravé mládeže v boji a v *gymnasiích*). Stejně jako bohů měli Řekové i plno hrdinů a polobohů s obrovskou silou a obratností. A právě tito byli zakladateli velkých řeckých her.

Původ velkých panhelénských her můžeme nalézt v nejstarších dobách. Vznikaly jako oslava hrdinů nad jejich hroby, šlo tedy o hry smuteční pořádané v Olympii nad hrobem Pelopa, v Delfách Pythóna, v Nemei Ofelta a v Korintu nad hrobem Melikerta (Mireaux, 1980). Jedinou nesrovnalostí zde může být fakt, že hry na oslavu padlých reků a králů se konaly jednou (památka hrdiny byla poctěna a rozdělili se jeho hodnosti a majetek, případně manželka či dcery, někdy se rozhodlo i o nástupnictví), poté tedy nemělo smysl je opakovat. Obdobné hry, pořádané nad mohylami zemřelých králů, známe i z etruských dějin. V případě Pelopa však šlo o mýtického krále Písy, již mohl získat až poté, co porazil krále Oinomaia v závodě koňských spřežení¹¹⁵, a dobyvatele Peloponésu („Pelopova ostrova“); jeho otec Tanlaos jej zabil, upekł a předložil bohům k snědku, ti poté ale Pelopovi život vrátili (Graves,

---

¹¹⁵ Výjevy z tohoto závodu bylo možné spatřit na východním štítu Diova chrámu v Olympii.

2004). Pythón byl zase šupinatý drak s hadím tělem, syn Gaie (Země), který žil v úžlabině u Delf a byl zabit bohem Apollónem, jenž zde poté založil chrám a věštírnu (Kramer [ed.], 1977). Ofeltés byl synem nemejského krále Lykúrga, kterého jako maličkého zardousil had, když jej nechala jeho chůva Hypsipylé samotného na zemi, aby odvedla vojáky táhnoucí na Théby (*Sedm proti Thébám*) k nejbližšímu prameni s vodou; k jeho počtě pak tito vojáci uspořádali vojenské hry, v nichž vyhrál každý z těchto sedmi bojovníků jednu disciplínu (Graves, 2004). A nakonec Melikertés (= „vyřezávač medu“) syn Inó a krále Athamanta postihnutého *mania*, byl těsně před smrtí matkou zachráněn a po smrti Diem povýšen mezi bohy, kde přijal jméno Palaimón a byl na hřbetě delfina poslán na Korintskou šíji, kde na jeho počest založil Sisyfos hry konané každý čtvrtý rok (Graves, 2004; Kerényi, 1996). Šlo tedy o řeckou mytologii, ne o obyčejný život, v níž se dá nalézt odkaz na postavy, které se symbolicky staly základem pro zmíněné velké panhelénské hry. Émile Mireaux (1980, 219) pak píše, že *„účelem veřejných her pořádaných v určitých lhůtách bylo skutečně velmi pravděpodobně přispívat k obnově podzemních sil zajišťujících věčné trvání života a vládnoucích nad jeho pravidelným obrozováním. Tato životní energie se obvykle podle primitivních názorů vtěluje do krále. V určitých časových úsecích je nutno ji přezkoušet. A opravdu, v některých helénských obcích bylo patrně běžné trvání každé vlády původně omezeno na osm let (Kréta devět let, Sparta osm let apod. – pozn. autora). [...] Veřejné hry byly bezpochyby původně jen příležitostí ověřit pravidelně – patrně každých osm let – fyzickou svěžest a životní sílu vládnoucího panovníka. Jestliže zvítězil, ujal se znovu vlády; jestliže byl přemožen, postoupil vítězi své místo a spolu s ním i svou ženu nebo dceru.“*

Na to, že byly velké panhelénské hry původně hry pořádané z důvodu smrti hrdiny, odkazují některé rysy těchto her, např. na nemejských hrách, konaných k počtě Ofelta (Archemora), jehož uštknul had, zasedali *hellanodikové* (rozhodčí) ve smutečním oblečení a vítězům darovali věnec upletený z listů petržele, která nosila smůlu (Graves, 2004; Mireaux, 1980)

Ti nejlepší řečtí atleti, kteří dokázali zvítězit na všech těchto všeřeckých hrách – olympijských, pýthijských, isthmijských a nemejských získali čestný titul *periodonikés* a byli oslavováni básněmi, tzv. *epinikiemi* (Kössl, Kroutil et alii, 1982).

Vítězové panhelénských her byli současně skvělými vojáky. Např. u Spartanů tito v bitvách bojovali na čestném místě vedle krále (Garlan in Vernant [ed.], 2005). A platilo, že co olympijský vítěz ze Sparty, to skvělý voják.

Dalším příkladem byl nejúspěšnější řecký atlet, zápasník Milón z Krotónu, přezdívaný „králem zápasníků“, který byl šestinásobným nositelem titulu *periodoníkés*, jelikož dokázal zvítězit na čtyřech velkých panhelénských hrách (Olivová, 1988; Sábl, 1960). V Olympii zvítězil dokonce sedmkrát (jednou jako dorostenec ve 14 letech), v Delfách sedmkrát, v Nemeji devětkrát a na Isthmu desetkrát (Olivová, 1979). Ještě před koncem své olympijské kariéry se Milón zúčastnil války proti sousední Sybaridě u Traenta, kde velel pravému křídlu a byl oblečen do lví kůže a vyzbrojen kyjem, čímž měl připomínat Hérakla a výrazně zde

Obr. 25: Milónova smrt, obraz od Joseph-Benoît Suvée z 18. století (<http://en.wikipedia.org>).

Krotóňanům pomohl k vítězství, když nepřátelské levé křídlo zahnal na ústup (Newby, 2006; Potter, 2012; Sábl, 1968). Jelikož byl Milón nejspíše tím největším antickým „sportovcem“, zmiňme se zde ještě o jeho neslavném a tragickém konci (obr. 25). Když se ve stáří procházel po lese, všiml si našťípnutého pařezu a rozhodl se, že si otestuje svoji sílu. Rukama zkusil tento pařez roztrhnout, vložil je do něj vedle klínu, avšak tento vypadl a Milónovi pařez sevřel prsty obou rukou; zanedlouho poté jej roztrhala smečka vlků (Miller, 2004; Pausaniás, 1973). K tomuto jeho neslavnému konci mohlo odkazovat i granátové jablko, které držela jeho socha v Olympii, protože toto jablko bylo symbolem krve (jeho plod je červený a vyklíčilo údajně z krve Dionýsa roztrhaného Titány) a násilné smrti, symbolem plodnosti a menstruace. Ovšem může to být i jinak – jelikož pověst vážící se ke granátovému jablku byla tajemstvím –, např. tak, že bylo spojováno s Hérrou, jejímž knězem se později Milón stal; granátové jablko bylo zobrazováno právě s Hérrou (ale i Demeter a Athénou) jako bohyní porodu (Thomson, 1952b). Na tohoto nejúspěšnějšího zápasníka všech dob byl Pseudo-Simónidém mimo jiné složen epigram:

„Krásného Milóna socha to krásná. Ten v zápase v Píse
sedmkrát vítězství dobyl, aniž kdy k zemi pad' sám“ (Nejstarší řecká lyrika, 1981, 333).

Významnými vojáky z Messénie byli *olympionikové* Androklos, vítěz v *dromu* ze 3. olympijských her, který padl při obraně vlasti proti Spartě, a Fanas, vítěz v *dolichu* z 26. her (Sábl, 1960).

Dále třeba slavný vojevůdce 7. století př. Kr. Frynón z Athén, dvojnásobný vítěz v *pankratiu* a mnoho dalších, jejich pouhým jmenováním bychom popsali několik stran. Jmenujme tak alespoň ještě poslední významné vojevůdce, a to Alkibiada z Athén, vítěze v *tethripponu* z 91. her, a pětibojaře a rekordmana antiky v hodů diskem Faylla z Krotónu, který ze svého majetku nakoupil a vyzbrojil válečnou loď a po boku Athéňanů proti Peršanům zemřel u Salamíny v roce 480 př. Kr. Samozřejmě sem můžeme přiřadit také Filippa a jeho syna Alexandra z Makedonie.

Odměnou (*áthlon*¹¹⁶) v mnohých starořeckých hrách byl věnec z vavřínu, což odkazovalo na Thésea, který na Délu uspořádal závody k počtě boha Apollóna a vítězi dal vavřínový věnec (Pausaniás, 1974). Případně šlo o jiný vítězný věnec (olivový v Olympii, z miříku v Nemeji a na Isthmu). Dále vítěz obdržel ihned po vítězství palmovou ratolest a stůček červených stuh symbolizující vítězství; tuto si pak ovázel kolem hlavy a ruky či nohy. Mohly mu být skládány mnohé pocty formou oslavných ód a vytvořena socha, postavená v rodném městě, nebo v místě jeho vítězství (Newby, 2006); mohl se též stravovat na státní úhrady či zastávat významné funkce ve státě a v boji ve *falanze* mu náležela čestná místa. V soutěžích druhé kategorie při lokálních závodech získávali závodníci jako *áthlon* i věcné prémie (štít, plášť, různé nádoby plné olivového oleje, zemědělské produkty, ...), jak si můžeme všimnout na *Áthla epi Patrokló*. V pozdější době se udělovaly dokonce i peněžní odměny, což bylo pak přejato a rozšířeno za doby římské, především principátu. Toto se ovšem netýkalo závodů ve velkých panhelénských hrách. Celkově peněžní odměny Řekové moc neuznávali na rozdíl od Římanů či současníků. To je jeden z několika hlavních faktů odlišujících sport v našem či pozdně antickém chápání od starořeckého *agónu*.

Řekneme-li „sport“ v antice, mnozí si hned představí urostlé „sportovce“ natírající se olejem. Olej byl důležitou (i hygienickou) součástí cvičení. Podle všeho byl

---

¹¹⁶ Původně označení pro kořist v boji.

zaveden Spartou, která měla k tělesným cvičením nejbližší vztah; nejspíše tomu také ale bylo proto, že se v lakónské oblasti lisovalo mnoho olivového oleje (Cartledge, 2012).

Starořecký „sport“ se časem vyvíjel a postupně mizela vyváženost, stal se záležitostí profesionálů s přesně předepsaným tréninkem a životosprávou. *Athlétaí* se zaměřovali na konkrétní soutěžní disciplínu, což vedlo k jednostrannému přetěžování jejich těla (dle Sokrata a Platóna speciální trénink hodů činí silnou jen pravou ruku, běh

Obr. 26: Helénistická soška profesionálního těžkého atleta s obrovskými svaly a výrazně neinteligentním výrazem – důkaz jednostranně zaměřeného tréninku a rozvoje osobnosti; pravý opak *kalokagathie* (Olivová, 1988).

na dlouhé tratě zase silná lýtka a slabá ramena, atp.). Už se moc nedalo mluvit o *areté*, *kalokagathii* či *sófrasyné* (obr. 26). Do popředí se začaly dostávat i disciplíny, které nabízely dramatičtější podívanou jako box, zápas a všeboj, na úkor především závodu v běhu, který byl do té doby tím nejdůležitějším, a který, jak tvrdili samotní staří Řekové, byl nejlepší formou *agónu* proto, že nejlépe dokázal porovnat *areté*

jednotlivých *athlétaí*. Tyto změny na poli tělesných aktivit do jisté míry potvrzují Spenglerovo pojetí

kultury, která po vyčerpání svých hodnot směřuje k zániku, a poté je vystřídána civilizací, jež původní kulturu z velké části kopíruje. Ke konci řecké kultury zmizela vyváženost a jakási vyšší podstata. Poté ji nahradila římská civilizace, která zavrhlá původní starořeckou gymnastiku a přejala hlavně pozdní profesionalizaci následně realizovanou převážně v *ludu*¹¹⁷ a *hippodromu*. Profesionalizace řeckých atletů a změny diváctví, spíše žádající krvavé podívané jakými byly box a *pankratíon* a upozaďující běžecký *agón*, byly jakýmsi předstupněm římského diváctví, s nímž také více korespondovaly. Tento vývoj vedl k postupnému úpadku olympijských her – se zánikem kulturních hodnot a odmítnutím starořeckých typů se objevily nové negativní

¹¹⁷ V některých místech naší práce uvádíme název *lūdus*, *ī*, *m*. počestně jako *ludus*, *ludu*, *ludy* apod.

tendence jako korupce¹¹⁸ (první pokus o podplacení soupeřů a nařízení o vystavění první pokutové sochy, či přesněji celkem šesti soch, tzv. *Zánes*, pochází z doby 98. olympijských her z roku 388 př. Kr., když se boxer Eupolis z Thessálie pokusil podplatit tři své soupeře – Agétora z Arkádie, Prytania z Kyziku a Formióna z Halikarnásu [Pausaniás, 1973]) a postupná ztráta všeřeckého pojetí her a ovanutí řeckého *agónu* chladným větrem civilizace, který jej změnil ve sport v našem slova smyslu. Tento přechod do civilizace se projevil rozšířením a upředěním žoldněství na poli válečném i sportovním¹¹⁹, proměnou řeckých *gymnasií* v jednostranně zaměřené instituce (pro vstup začala být důležitější sociální stratifikace s hledem k financím), vyčerpáním *kalokagathie* a vlastně i *areté*.

V tomto postoji o úpadku her s rozvinutím profesionalismu nás podporuje historik F. Mezö ve svých *Dějínách olympijských her*, kde jsou antické olympijské hry rozděleny do pěti období (Zamarovský, 2003):

1. Pravěk (do roku 776 př. Kr.)
2. Doba spartského vlivu (776 př. Kr. – 468 př. Kr.)
3. Zlatý věk Olympie (468 př. Kr. – 400 př. Kr.)
4. Stříbrný věk Olympie (400 př. Kr. – 338 př. Kr.)
5. Úpadek her (338 př. Kr. – 393 po Kr.)

Vůči jeho rozdělení můžeme mít mnohé výhrady, ale kladení profesionalismu do posledních dvou období potvrzuje náš názor.

Přidržíme-li se našeho stanoviska a pod jeho vlivem rozdělíme řeckou atletiku a gymnastiku¹²⁰ a římský sport¹²¹ (přitom neudáváme přesné roky, jelikož změna, která

---

¹¹⁸ Od 4. století př. Kr. se postupně objevují případy pokusů o korupci a podvody v rámci olympijských her, což bylo reflektováno novými sochami, tzv. *Zánes* (čili *Diové*, šlo o pokutové sochy, jež byly vytvořeny na náklady toho, kdo se provinil uplácením soupeřů či rozhodčích – tři případy – nebo jiným prohřeškem jako např. zbabělost, což dokazuje jedna socha, jejíž vytvoření musel zaplatit závodník, který při nastoupení před soupeře zbaběle utekl, falešná výmluva při pozdním nástupu do přípravného předolympijského tábora a dohoda o výsledku). Celkem je zachyceno tedy pouze šest těchto případů (z 293 uskutečněných her!), a to většinou z pozdější doby. Na podstavcích pokutových soch bývaly mnohé nápisy, dva nejčastější pak zněly: 1. „*Olympijské vítězství je nemožné dosáhnout zlatem a stříbrem, ale rychlostí nohou a tělesnou zdatností.*“ 2. „*Sochy jsou tu na výstrahu všem, aby nikdo nekupoval olympijské vítězství za peníze.*“ (Grexa, 2009, 19).

¹¹⁹ Tímto myslíme profesionalizaci atletů.

¹²⁰ Řecká antická gymnastika se vyvinula z krétských tělesných cvičení a na rozdíl od antické řecké atletiky, jež byla určena k závodům a tréninku pro ně, byla tato gymnastika všeobecně tělesně zaměřená (Reitmayer, 1977).

¹²¹ Dělení řecké gymnastiky podle klasického dělení antického Řecka, jak jej podává většina spisovatelů, je vzhledem k jeho jedinečnosti a některým tendencím poněkud nepřesná.

by znamenala přeměnu určité epochy, se nikdy nestala ze dne na den či z roku na rok), bude podle nás ono rozdělení vypadat následovně:

1. *Prehistorie antických pohybových aktivit v Řecku* (do 7. století př. Kr.; původní homérská tělesná cvičení po změny *aristei promachón*, která měla zásadní vliv na podobu řecké gymnastiky; vliv messénských běžců).
2. *Zlatá doba řecké atletiky* (7. století př. Kr. až počátek 5. století př. Kr., rozvoj řecké gymnastiky, tělesná cvičení jako životní styl; pravá *kalokagathia*; rozvoj „sportovně“ kulturních typů jako *areté*, *sófrasyné*, *ekecheiria*, *habrosyné* ad.; gymnastika je zrcadlem kultury; vliv spartských atletů).
3. *Stříbrná doba řecké atletiky* (5. století př. Kr. až konec 4. století př. Kr.; doba, kdy začíná být řecká gymnastika, a nejen ona, více pod vlivem peněz; většími kontakty s Východem se rozvíjí *hybris* a *pleonexie*; i skrz postupnou komercializaci her, cvičení a společnosti začíná postupně zanikat řecká kultura a na poli „sportu“ se konstituuje profesionalismus; *hybris* a *pleonexie* začíná být normou a pod jejich vlivem se objevují muži civilizace, které reprezentuje Alkibiadés a jeho olympijské vítězství; kultura však stále převládá nad civilizací).
4. *Železná doba řecké atletiky* (4. století př. Kr. až 1. století př. Kr.; doba plného profesionalismu a přechodu antiky do civilizace; tělesná cvičení a původní řecká gymnastika se mění ve sport v našem slova smyslu).
5. *Proměna řecké atletiky v římský sport* (1. století př. Kr. až 3. století po Kr.; čistá civilizace; do „sportu“, jehož základem byla řecká gymnastika, vstupuje, a poté jej úplně prostupuje, římská krutost; chladný vítr civilizace obejmul a pohltil zbytky kulturních tendencí; plný profesionalismus a hry zaměřeny primárně komerčně; *hoplítomachii* nahrazují gladiátoři, z boxerů a *pankratistů* se stávají zabijáci, jimiž je *kalokagathia* a Pindarova oslava vzdálena asi jako vzezření Myrónových a Polykleitových atletů; hry ovládnuty gladiátory, závody jako obživa; vliv sportovců z egyptské Alexandrie).
6. *Úpadek a zánik římského sportu* (3. století po Kr. až 5. století po Kr.; pod vlivem krize a nového náboženství zaniká římský sport a civilizace; pád do nicoty, což umožnilo vznik nového kulturního pojetí tělesných cvičení).

Ještě před počátkem helénismu se her, *agónu hippického*, začali zúčastňovat i makedonští králové (Filip II. dokonce několikrát zvítězil). Po Alexandrově tažení se řecký způsob rozšiřuje dále do světa a za helénismu, začínajícím Alexandrovou smrtí v roce 323 př. Kr., se her v Olympii zúčastňují i profesionální atleti z mimořeckých států a míst (Egypt, Sýrie, Malá Asie, později pak i Řím a jeho další provincie – posledním vítězem her, jehož jméno známe, se stal princ a pozdější král z dynastie Arsakovců boxer Barastadés z Arménie). Často se her účastnili i římscí císařové a patricijové, ovšem pouze závodů *hippických*. Zde dobyli svá vítězství Tiberius, Germanicus, Nero – ten se dokonce přímo účastnil her (Kössl, Kroutil et alii, 1982).

O významnosti řeckého „sportu“, reprezentovaného hlavně Olympií, svědčí neskutečné množství písemných oslavných ód a epigramů na vítězné „sportovce“. Z obrovského množství takovýchto památek, na něž jsme narazili, do naší práce citujeme jen některé, ty podle našeho názoru nejkrásnější a nejvýznamnější. Četba těchto nápisů nám značně přiblíží starořecký „sport“ v různých pohledech a spojitostech a otevře nám náhled k jeho lepšímu a přesnějšímu pochopení.

*„Mě sem dal Ergotelés, ten slavný syn Filanorův,
v Pýthu když porazil Řeky dvakráte na dlouhý běh;
dvakrát i v Olympii, i na Isthmu, v Nemeji dvakrát.
Himerské zdatnosti pomník navěky zůstaň zde stát!“*

Nápisný verš na vítězného himerského běžce z Olympie kolem roku 470 př. Kr.
(*Nejstarší řecká lyrika*, 1981, 362).

*„Slyš, mocná Aglaio, slyš i, zpěvná Eufrosyno, vy děti největšího
boha, slyš, Thalie, ty královno zpěvu,
pohled' na průvod! Kráčí lehce provázen štěstím. Thalie,
přicházím zazpívat. Slyš můj zpěv, nadšený lýdský zpěv
na počest hrdiny! Minyjská zem
dobyła vítězství, za něž vděčí jen tobě.
Échó, pospěš k Persefoně, v ten černý dům,
dones jim velikou zvěst! A až spatříš otce, tam, v království snů
a smrti, sděl mu, prosím tě, sděl, že jeho mladý syn
si ověnil své kadeře
peruťmi vzácné výhry v údolí slavné Olympie.“*

Část zpěvu *Mladému Ásópickovi orchomenskému*, vítězi v běhu (Pindaros, 2002, 163).

*„Chci s pomocí Charitek hlubokopásých
hlásat světu vítěze pythického,
chci Telesikrata s kovových štítem
opěvovat, šťastného muže,
jezdecké Kyreny zdobu!“*

Pindaros, z písně *Telesikratovi Kyrenskému*, vítězi v běhu ve zbroji z Pythu (*Řecká lyrika*, 1954, 207).

*„León, syn Leónidův, svou zdatnost projevil tehdy,
když v Pýthó vítězství dobyl nad muži, co vedli tam
zápasy v pětiboji, a tím také ověnil první
prastarou messánskou obec, nezávislou svou vlast“*
(*Obrázky z řeckého života*, 1983, 39).

*„Ze slavné Mantineie mě Kyniskos věnoval tady,
v pěstním zápase vítěz; jméno své po otci má.“*

Nápisný verš na vítězného mantineiského boxera z Olympie po roce 450 př. Kr.
(*Nejstarší řecká lyrika*, 1981, 362).

*„Někdy chceme, aby vál chladivý vítr,
někdy potřebujeme nebeský déšť,
jenž je synem mraků a mlh.
Ale ten, kdo vyhrál závod, dostává za velký výkon
píseň, sladkou jako med,
ve které je počátek a záruka slávy a cti.*

*Takovými zpěvy se s oblibou slaví
olympijský vítěz. A takový zpěv
chtějí nyní zpívat mé rty.
Ale nadání je květ, jenž vyrůstá z milosti boží.
Poslyš, Hágésidáme,
synu Arcestratův, zlatá oliva zdobí tvou skrář
slavnostním věncem a já chci zapět sladký*

*chvalozpěv na počest tvého
vítězného pěstního boje a chci
oslavit tvůj původ! Pojd'te do vlasti
vítězného zápasníka! Věřte mi,
Múzy, že tam bydlí lid
laskavý k hostům a milující krásu, statečný
v boji a moudrý. Ani plavá
liška, ani řvoucí lev nezmění svou přirozenost.“*

Olympijská *epiníka* na vítěze v boxu mladého Hágésidáma z Lokrů (Pindaros, 2002, 137-139).

*„Při toku Alfeia kdysi nám naznačil Pelasgan, boxer,
rukama onen postoj, zápasy Pollux v němž ved',
poté, když vítězem vyhlášen byl; však ty, otče Die,
slávu své Arkadii znovu zas přeskvělou dej!
Tou nyní Filippa pocti, jenž čtveřici mladistvých borců
z ostrovů porazil tak, že vedl poctivý boj“
(Obrázky z řeckého života, 1983, 36).*

*„Korkyra jest má vlast, mé jméno je Filon, syn Glaukův;
v Olympii mi dvou dobyla vínků má pěst.“*
Neznámý básník 5. – 6. století (*Řecká lyrika*, 1954, 303).

*„Na obraz Theognetův zde pohled', jenž mistrně křížkem
při olympijských hrách zvítězil, mladý to hoch.
Krásný na pohled jest, a borec je právě tak krásný:
ozdobil vítězným vínkem udatné předky a vlast.“*
Neznámý básník 5. – 6. století (*Řecká lyrika*, 1954, 304).

*„Hoj, Pověstí, ty dárkyně slávy, ó vzhop se,
na Keos pospěš, svatý ten ostrov,
a zvěstuj občanům poselství blahé,
že Argeios dobyl vítězství
v boji odvážných rukou!*

*Tak připomněl zas všechno to krásné, co od nás,
ze svaté země Euxantiovy,
kdo vykonal na Isthmu, na slavné šíji,
těch sedmkrát deset vítězství,
sedmkrát deset vínků.*

*I budí nyní krajanská Musa
svým hlasem píš'aly k sladkému znění,
slavíc vítězným popěvkem
Argeia Pantheidovce.“*

Bakchylides, z písně *Argeiovi Kejskému*, vítězi v zápase z Isthmu (*Řecká lyrika*, 1954, 227).

*„Vítězství dobyté pěstmi jde krví. Však jinoch, ač ještě
dýchal horoucím dechem, když skončil urputný boj,
připraven k těžkému pankratiu stál zase. Den jeden
Dórokleida dvakrát cenu si odnášet zřel“
(Obrázky z řeckého života, 1983, 44).*

*„Tak jako, cizinče, na soše vidíš tu rozhodnost z kovu,
tak také spatřilo Řecko robustnost Kleitomacha.
Sotvaže z rukou si stáhl své řemení zalité krví,
z pěstního boje se hned v hrůzné dal pankration.
Ani však ve třetím boji prach nepokryl lopatky jemu,
vestoje dokončil zápas, na Isthmu tři dobyl cen.
Jediný z Řeků má takovou poctu a věnec teď zdobí
jak otce Hermokrata, tak thébských sedmero bran“
(Obrázky z řeckého života, 1983, 38).*

*„I. Farsalský Hagio Aknoniův, první z thessalských ty jsi
zvítězil v pankratiu, sváděném v Olympii,
pětkrát pak v Nemeji, třikráte v Delfech a na Isthmu pětkrát.
Není, kdo nad tvou paží někdy se vítězem stal.*

II. A já jsem tohoto bratr, též stejný počet si věnců

*odnáším z vítězných bojů, svedených ve stejné dny,
v zápasech dvojic. Však nejsilnějšího Etruska vůbec
zlomil jsem a on se vzdal. Mé jméno: Télemachos.*

*III. Oba pro ceny závodní stejně sil měli a já tu
Ageláos jich obou příbuzný pak jsem se stal.
Zároveň s nimi já v Pýthu jsem v běhu pro mládež vyhrál.
Tyto vítězné věnce z všech lidí máme jen my!“*

Nápisné verše na sochách vítězných členů rodu thessalského tetrarchy Daocha ve všeboji, zápase a běhu mládeže nalezené v Delfách z roku 337 př. Kr. (*Nejstarší řecká lyrika*, 1981, 363-364).

*„Poseidón, Kallistrate, tvé otěže řídil i držel
pravici nad vozem tvým, jež nelze zapomenout.
Proto i blažená Niké se k tvému dvojspřeží snesla,
sama chce nesmrtnou cenu dát na tvou vítěznou skráň.
Šťastný byl dům otce Nikostrata a radosti plný,
stejně tak námořní Rhodos, slavných to hrdinů vlast“
(Obrázky z řeckého života, 1983, 40).*

*“Já, Eufratés, jak jinoch jsem přišel a dlouhé měl vlasy.
Šesti jsem vítězství dobyl, svoji jsem proslavil vlast“
(Obrázky z řeckého života, 1983, 47).*

Krutost starořeckých „sportovních“ disciplín dokazují i epigramy k počtě mrtvým atletům, které potkala smrt přímo na „sportovišti“. Např.:

*„Z cvičišť, kde zápasy běží, já velmi zmožený Plótis
ležím teď v peirajské zemi, zpovzdálí mořský zní šum,
rychle jsem doběhl v cíl života i útrap všech –
takto totiž mně Moiry upředly života nit“
(Obrázky z řeckého života, 1983, 43).*

*„Tady, když bojoval pěstmi, on skončil na stadionu
poté, když požádal Dia: „Vítězství dej mi, či smrt!““*

Věnováno třiceti pěti letému Agathosovi Daimónovi z Alexandrie, zvanému Velbloud, který předtím zvítězil v Nemeji (*Obrázky z řeckého života*, 1983, 46).

*„Mě, smělce na stadionech, zde mrtvého, poutníku, vidíš,
z Tarsu Melanippa, jenž sítníkem, stíhačem býval.
Teď už se nebudím vůbec, když zvuk trubky z čistého kovu
zaslechnu či ostré tóny, jež vydají píšťaly davů.
Héraklés, tak jak se říká, prý dvanáctkrát vítězství dobyl,
já však, když třinácté dobyl, jsem konec života získal.“*

Věnováno Melanippovi Thallem a Zóé z Níkaie (*Obrázky z řeckého života*, 1983, 46).

Do dnešních dnů se zachovalo i několik vtipných epigramů o antických „sportovcích“:

*„Boxeru Apidovi zde druhové vztyčili pomník
za to, že nikdy on sám nezranil nikoho z nich.“*
Lúkillios (*Obrázky z řeckého života*, 1983, 341).

*„Běžcem Erasistratem, ač všechno se kolkolem chvělo,
nemohla, velická zem, jediným, pořádně hnout.“*
Lúkillios (*Obrázky z řeckého života*, 1983, 341).

*„Závodil v dlouhém běhu kdys Charmos s jinými pěti;
do cíle dorazil sedmý – div je to, pravdivý však.
Tážeš se: ‚Ze šesti sedmý?‘ Tu v plášti ho předběhl jeho
přítel a takto naň volal: ‚Charme, jen odvážně vpřed!‘
Byl tedy v pořadí sedmý. A kdyby byl, Zóile, Charmos
ještě měl dalších pět druhů, dvanáctý doběhl by.“*
Níkarchos (*Obrázky z řeckého života*, 1983, 341).

Stejně tak sloužili „sportovci“ jako předloha bajkařům, prostřednictvím nich se spisovatelé snažili předkládat různá poučení. Jmenujme např. Ezopovy bajky *Chlubivý závodník*, *Blecha a zápasník* či Phaetrovu bajku *Ezop a vítězný atlet*.

1. 5. 1 Vývoj soutěžních disciplín

V této kapitole se blíže podíváme na jednotlivé *gymnické*, *hippické* a *músické* disciplíny, které byly základem mnoha starořeckých typů.

Jednotlivé disciplíny procházely postupným vývojem; postupně se také, hlavně dle politické a společenské situace, tvořily nové soutěže, které umožnily lépe reflektovat vývoj a potřeby řecké společnosti.

1. 5. 1. 1 Gymnický agón

První a základní „sportovní“ disciplínou řeckých soutěží, kterou soutěže jako tou nejstarší disciplínou začínaly, byl běh na jeden *stadion*, *stadiodromos*, zkráceně *dromos* či *stadion* (obr. 27), který v Olympii měřil zhruba 192 metrů. Běžci měli při závodě původně kryty slabiny, později však běhali úplně nahí (*Řecká lyrika*, 1954). Prvním atletem závodícím v Olympii nahý bez roušky (*diazóm* či *tribon*) byl běžec Orsippos či Orrhippos z Megary (a po něm Spart'an Akanthos) v 8. století př. Kr. (Newby, 2006; Potter, 2012; Sábl, 1980). Prvním vítězem zde pak byl Koroibos z Élidy (snad kuchař) a posledním (jehož jméno se dochovalo) Dionýsios z Alexandrie. Navíc se celé olympijské hry jmenovaly vždy dle jména vítěze v této disciplíně. Technika a cvičení *dromu* i druhého (dvojnásobného) běhu spočívala v dlouhých vysokých krocích s prudkým zvedáním kolen (*pitylizó*), důrazným zvedáním pat (*pedanos*), s prudkými švihy paží až k hlavě, otevřenými dlaněmi a předkloněným tělem (Sábl, 1960; Zamarovský, 2003). Cílem bylo doběhnout co nejrychleji do cíle, ale přitom se neměřil čas, rozhodovalo jen umístění, respektive vítězství. Start začínal na signál; „sportovci“ vybíhali ze stoje s mírným předklonem a lehkým předpažením a zanožením a paty či prsty nohy zaklesnutými v žlábcích startovních prahů, pět centimetrů širokých a tři centimetry hlubokých. Bylo-li více běžců než drah, což bylo pravidlem, běžel se rozběh, z něhož postupoval pouze vítěz (Pausaniás, 1973).

Obr. 27: Amfora s běžci *dromu* či *diaulu* (Zamarovský, 2003).

Další běžeckou disciplínou byl běh na dva *stadiony*, čili *diualos*, šlo o dvojitý běh, běh tam i zpět, *dromos* s otočkou.

Běh na čtyři *stadia* (769 metrů) se nazýval *hippios*. Tento se běžel na pýthijských, isthmijských, nemejských a panathénajských hrách, ale nikdy v Olympii. *Hippios* se běhal v mírném předklonu se vzpřímenou hlavou a otevřenými dlaněmi.

Běhal se i dlouhý vytrvalostní běh, tzv. *dolichodromos*, zkráceně *dolichos* (obr. 28); délka tohoto závodu byla různá, pohybovala se v rozmezí sedm až dvacet čtyři stadií, tedy 1356 až 4615 metrů (Kössl, Kroutil et alii, 1982). Běžec musel působit esteticky – nižší a kratší kroky, tělo vzpřímené a vypnutou hrud', mírnější švihy pažemi a ruce sevřené lehce v pěst.

Obr. 28: Amfora s běžci *dolichu* (Sábl, 1968).

Z politického a vojenského hlediska byl jedním z nejdůležitějších závodů na řeckých hrách tzv. *hoplítodromos*, čili běh těžkooděnců v plné zbroji (obr. 29). Šlo většinou o *diaulos*. Tento běh atletů na dva (Olympie), čtyři (Nemea) či patnáct (Plataje) *stadionů* (384,5, 769 či 2662 metrů) s plnou zbrojí a mečem či kopím (později jen kopím) se od roku 450 př. Kr. běhal pouze s přilbou a štítem (Kouřil, 2013; Potter, 2012) případně i holenicemi¹²² a bez rozběhů, takže startovali všichni jeho účastníci dohromady, což mělo odkazovat na stísněné místo při boji ve *falanze*. Na olympijských hrách se objevil poprvé v roce 520 př. Kr. (na delfských hrách poprvé v roce 498 př. Kr.) a prvním vítězem této disciplíny se stal Arkad'an Damaretos. Běh ve zbroji byl do her zařazen hlavně kvůli soudobým událostem. Rozpínavost Perské

Obr. 29: Amfora s běžci *hoplítodromu* (Miller, 2004).

¹²² Přilba a holenice zůstaly atletům nejspíše proto, aby si občané co nejvíce zvykali na pohyb v holenicích a ztížený dech v přilbě. Hlavní částí, která však nesměla být z *hoplítodromu* vyjmuta byl štít (*hoplon, aspis*). Jeho důležitost spočívala v tom, na rozdíl od jiných částí zbroje, kterými bojovník chránil sebe, že právě štítem chránil soudržnost celé *falangy*. Štítem *hoplita* nebránil ve *falanze* sebe, ale svého souseda po levici a jej pak chránil jeho druh o pravici; pokud by bojovník ztratil svůj štít (což bylo současně považováno za velkou potupu), přirozenost by jeho souseda nalevo nutila vlastním štítem chránit sebe, což by následně rozložilo celý vojenský útvar *falangy*.

říše nevyhnutelně naznačovala budoucí střetnutí Řecka a Persie, a jelikož měli Peršané silné lučištníky, museli *hoplíté* změnit svou strategii a co nejlépe se proti lučištníkům bránit. Proto začali řecké *falangy* útočit v běhu (bitva u Marathónu v roce 490 př. Kr. a bitva u Platají roku 479 př. Kr.), čímž se zkrátila doba, po kterou byli *hoplíté* vystaveni střelbě perských lučištníků. A právě kvůli této nové vojenské taktice a výcviku v ní byl na řecké hry zaveden *hoplítodromos* (Pausaniás, 1974; Sekunda, 2008). Závodní štíty (asi 25 kusů) se ukládaly do Diova chrámu. Při vyhlásování nejlepšího v této disciplíně byl vítězný atlet *hoplítodromu* označen jako „nejlepší z Řeků“ (Sábl, 1960).

Méně známou antickou „sportovní“ disciplínou byly překážkové běhy, povětšinou s horizontálními překážkami, běh v kruhu do spirály a běh vpřed – vzad na trati o délce třicet metrů. Tyto sloužily většinou k tréninku. K tréninku sloužily také samotné závodní dráhy, a dokonce i dráhy pro běh po schodech, jedna taková dráha se nám zachovala např. v Pergamu.

Z běžeckých disciplín se vyskytovala ještě štafeta – konkrétně šlo o štafetový běh s hořící pochodní (*lampás*), která nesměla zhasnout (byla to symbolika k Prométheovi, jenž měl dle pověsti lidem dát oheň, a tito s ním pak utíkali před bohy) (Deary, 2013).

„Začíná teď závod, těch nejpěknějších
soutěží vládce, a čas už tu volá;
neváhej nikdo! Tu slyšte, jen slyšte
volání naše. Je heroldem pro vás!
Na startu postav ty nohu teď k noze!
Vítězný konec – ten u Dia je!“
(Nejstarší řecká lyrika, 1981, 300).

V tomto běhu, tzv. *lampadédromia*, bylo cílem přemístit družstvem co nejrychleji hořící pochodně od jednoho oltáře ke druhému. Počet členů družstva, rozestavených v pravidelných intervalech, se pohyboval od 10 k 48. Např. na Délu a v Epidauru měřila trať asi 800 metrů, v Delfách 1500 metrů, v Athénách 2500 metrů (z Prométheova oltáře v Akademii na Akropoli). *Lampadédromie* se mohla účastnit i družstva dívek; a to konkrétně při slavnostech Artemis Braurónské (Zamarovský, 2003). Nejznámější závod v běhu s hořícími pochodněmi vznikl roku 440 př. Kr. u jeskyně boha Pana u

Marathónu k počtě tohoto pastýřského boha a vítězství nad Peršany z roku 490 př. Kr. (Olivová, 1989).

Nejrozšířenější druhy běhu přibližuje a zobrazuje příloha 1.

Jednou z nejnáročnějších soutěžních disciplín byl *pentathlon* (*πένταθλον*, pětiboj), jeho název byl odvozen z řeckých pojmů *pente* („pět“) a *áthlon* („sportovní“ závod o ceny). Zakladatelem byl dle pověsti (Zamarovský, 2003) hrdina Iásón, vůdce padesátičlenné výpravy Argonautů, z nichž asi každý vynikal nějakým „sportem“, ale pět všechny značně převyšovalo (Kalais a Zétés, synové boha větru Borea, byli nejlepší v běhu a skoku, Telamón, král Salamíny, házel nejdál diskem, Lynkeus z Messénie byl nejlepší v hodů oštěpem a Hérakles byl ze všech nejlepším zápasníkem, po něm fthijský král Péleus, otec Achillea, který současně v závodě Argonautů uspořádaným Iásónem, po spojení těchto disciplín, zvítězil). Pětibojaři bývali pravidelně těmi nejzdatnějšími, nejvšestrannějšími a nejkrásnějšími atlety. Původně se nejspíše organizoval samostatný závod v běhu, hodů oštěpem, hodů diskem, skoku do dálky a zápase. *Pentathlon* byl zaveden později. Vítězem se v něm stal ten, kdo měl nejvíce bodů nebo zvítězil ve všech jeho částech či v nejvíce disciplínách, stačila tedy tři (někdy dvě) vítězství; při shodě bodů/ vítězství rozhodoval poslední zápas (v těchto samostatných disciplínách se před vznikem pětibojů udělovaly ceny, tzv. základ, za každý závod zvlášť) (*Řecká lyrika*, 1954). Menší výhodu měli lehčí atleti (měli větší šanci dosáhnout dříve dvou či tří vítězství), ale při shodě pak těžcí atleti (při rovnosti počtu jednotlivých vítězství totiž rozhodoval zápas). Pořadí disciplín v pětiboji není do dnešních dnů jasné, ale podle všeho se končilo zápasem. Podle našeho názoru se začínalo během na jeden *stadion*, jelikož tato disciplína byla tou nejdůležitější (tyto dvě disciplíny jsou z *pentathlonu* také jediné, které jsou i samostatnými soutěžními disciplínami). Podle našeho názoru bylo pořadí disciplín následovné (přestože se liší od názorů některých odborníků):

1. běh, 2. skok do dálky, 3. hod oštěpem, 4. hod diskem, 5. zápas,

nebo:

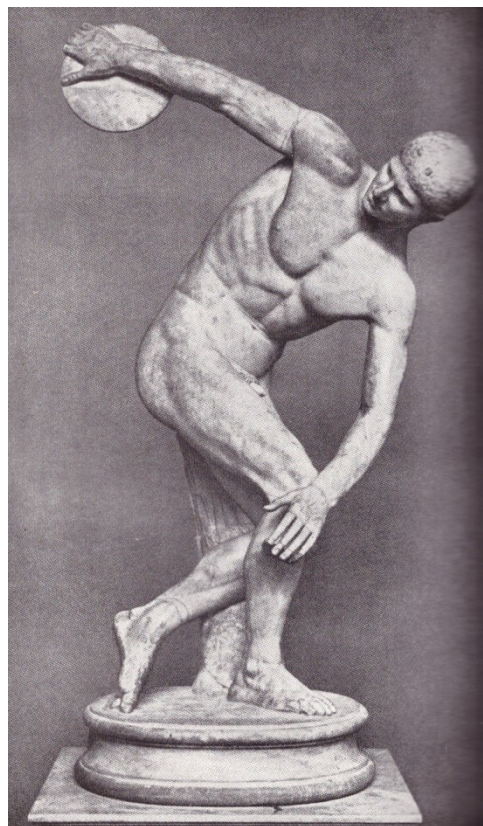
1. běh, 2. hod diskem, 3. hod oštěpem, 4. skok do dálky, 5. zápas

Zápas je na posledním místě doložen, běh předpokládáme jako první, aby mu jako nejvýznamnějšímu náleželo právo zahájit *pentathlon*, hod oštěpem byl spíše na přesnost a vymykalo se lehkootletické a rychlostní dvojici běh-skok, ale i silové dvojici hod diskem-zápas. Z tohoto usuzujeme na výše napsané pořadí; více se však přikláníme

k druhé možnosti, jelikož je asi lepší volit dle svého určení disciplíny střídavě, ne za sebou ty, které zatěžují stejné tělesné partie, což staří Řekové jistě věděli.

Mimo běhu a zápasu do pětiboje tedy patřil zmíněný hod diskem (*diskos* = kotouč, obr. 30), kulatým kotoučem z kovu, převážně bronzu či kamene na povrchu zdrsňeným pískem a často zdobeným rytými či reliéfními obrazy tělesných cvičení nebo delfinů¹²³, jehož velikost a hmotnost se lišily¹²⁴ - průměrem asi od 16,5 do 36 centimetrů (či dokonce snad až 50 centimetrů) a hmotností zhruba od 1,25 do 6,8 kilogramů. Tento Řekové považovali za silovou disciplínu z těžké atletiky jako třeba zápas. Házelo se (snad na tři pokusy) do dálky z čtvercového (vepředu s kamenným prahem, který se nesměl třikrát přešlápnout) a lehce vyvýšeného místa, zvaného *balbis*, s otočkou či bez ní (přesná technika hodu je dodnes předmětem sporu: mohl se házet např. rozkýváním a vytočením trupu z místa, nebo stejnou či obdobnou technikou jako dnes,

Obr. 30: Myrónův *Diskobolos*, snad pětibojař Xenofón z Korintu (Frel, 1952).

hodem z otočky). Jako dnes, tak i v antice závisel výkon hlavně na počáteční rychlosti

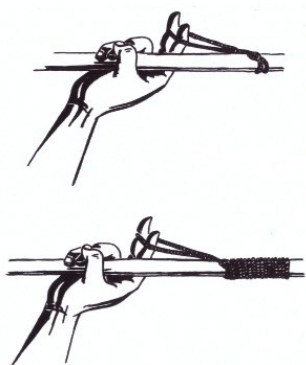

Obr. 31: Oštěpař, asi 420 př. Kr. které se používaly při pětiboji, byly uloženy (Zamarovský, 2003).

¹²³ Delfín byl antickými Řeky považován za symbol rychlosti.

¹²⁴ Toto, stejně jako různá hmotnost *haltér* či délka *stadionů* jen dokazuje výše nastíněné tvrzení, že Řekům nešlo o maximální výkon a rekord, ale primárně překonání soupeřovi *areté*. Tím netvrdíme, že skvělý výkon by nebyl oceněn (to vyvrací např. zmínky o výkonech Sparťanů Lady a Chiónise), ale primární bylo vítězství vlastní zdatnosti.

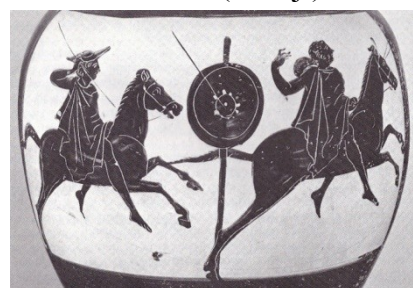
v pokladnici Sikyónských (Pausaniás, 1973).

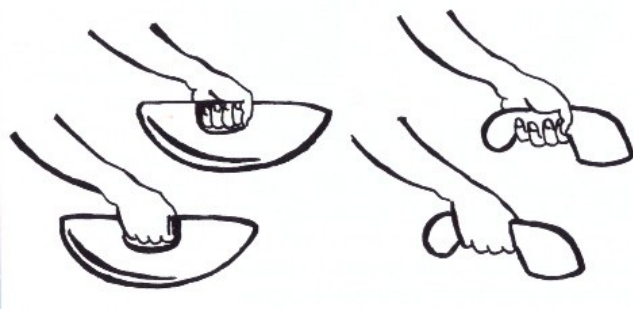
Obr. 32: Oštěpařské klíčky (Zamarovský, 2003).

Při další disciplíně pětiboje se házelo oštěpem (*akon*, *apótomeus*, *doros*, obr. 31), který měřil 120-150 centimetrů a nevážil víc jak půl kilogramu, vyrobeným z topolu či jasanu. Přitom se používal jakýsi řemínek či poutko s očkem (*ankyle*), do něhož atlet zahákl některé prsty (snad ukazovák a prostředník, obr. 32), a které hod prodlužovalo (vycvičený oštěpař údajně tímto dokázal délku hodu více než

zdvojnásobit), stabilizovalo a zpřesňovalo.¹²⁵ Cílem byl dle některých hod do terče (*skopos*) z místa; podle Zamarovského (2003) však šlo hod do dálky s rozběhem horním či (častěji) dolním obloukem (hod z rozběhu s oštěpem v zapažení, těžištěm ve výši pásu a hrotem směřujícím vzhůru musel dopadnout na podélně vyznačené dopadiště, jinak se pokus nepočítal). Původně se tento „sportovní“ oštěp vyvinul z lovecké zbraně nazvané *akontion*. Mimo Olympii bylo možné s oštěpem soutěžit nejen hodem na cíl a hodem do dálky (z místa i z rozběhu), ale i v šermu s oštěpem (*Iliada*) či hodem na terč s oštěpem při jízdě na koni (závody v Athénách a v Argu¹²⁶, obr. 33) (Zamarovský, 2003).

Obr. 33: Jezdci na koních házející kopí na terč (Olivová, 1988).

Obr. 35: Dva druhy skokanských činek, *haltér* (Zamarovský, 2003).

Obr. 34: Skokan do dálky s *haltérami*, oštěpař a dozorce (Olivová, 1988).

A konečně skok do dálky (*halma*, obr. 34), při němž *agónistai* pro delší skok skákali se závažími, činkami (*haltéres*, obr. 35), jejichž hmotnost byla zhruba 1,48-4,63 kilogramů

¹²⁵ Podle řecké mytologie byl tím prvním, kdo opatřil oštěp koženým poutkem, syn Área, boha války, Aitolos.

¹²⁶ Závodník se musel, v plném cvalu koně, trefit do terče na štítě asi ve výšce hlavy, místo hodu bylo také stanoveno. Tato disciplína v Argu patřila k *hippickému agónu*. Podle řeckých bájí byla tato soutěž založena králem Danaem a těšila se velké popularitě.

(většinou ale 2-2,5 kilogramů) a délka 18-26 centimetrů; tyto před dopadem odhazovali; možná jen při skocích bez rozběhu, tedy skocích do dálky z místa (Plútarchos, 2014), ale spíše je používali i při skocích s rozběhy). Skok (obdoba našeho skoku skrčmo) s *haltérami* byl náročný, ale tyto skokanovi údajně pomáhali při odrazu, letu i doskoku. Samotný skok s rozběhem začínal rozkýváním *haltér*, následně asi šestikrokovým rozběhem po odraziště, značku nazvanou *batér* (od ní se měřil pokus), do doskočiště tvořeného jámou s pískem (*skamma*). Po odrazu, ještě při vzestupu, přidržovali činky nad koleny, při sestupu předpažili a švihli rukama; před dopadem je pak odhodili (obr. 36). Výkon se označoval značkou a měřil jako dnes, jen s pomocí dlouhé dřevěné tyče, zvané *kánon*. Nalezené zmínky o skocích pětibojařů jsou ovšem často neuvěřitelné, kupř. výkon Chiónise ze Sparty:

„*Chionis ze Sparty zvítězil v běhu na jeden stadión,
dovedl také skočit do dálky dvaapadesát stop*“ (Sábl, 1968, 263).

Jedna olympijská stopa byla 32,04 centimetrů, tz., že by délka jeho skoku měřila 16,66 metrů. Proto také někteří historici sportu zastávají názor, že se někdy mohl skákat i jakýsi více skok (třeba trojskok). Anebo, spíše, se sčítaly všechny pokusy (tři nebo pět) závodníků během jedné her, kde součet délek platných skoků udával nejdelší skok a vítěze. Tento druhý názor zastáváme i my. To také znamená, že skok do dálky mohl mít už v antice více variant (skok do dálky z místa, skok do dálky s rozběhem, víceskok). Mimo *pentathlon* se jako samostatná disciplína *halma* provozoval snad pouze na hrách v Eleusíně. Pro udržení rytmu kroku mohl skokan do dálky skákat i s hudebním doprovodem, tvořeným většinou flétnistou, *aulétem* (Zamarovký, 2003). Toto odkazuje

Obr. 36: Rekonstrukce skoku do dálky s *haltérami* (Miller, 2004).

na vítězství boha Apollóna v Olympii v běhu nad Hermem a v boxu nad Áreem a jemu zasvěcenou právě flétnu (Pausaniás, 1973). *Pentathlon* byla jednou z nejoblíbenějších „sportovních“ soutěží antických vázových malířů, kteří často zobrazovali dohromady tři z pětibojařských disciplín (Miller, 2004).

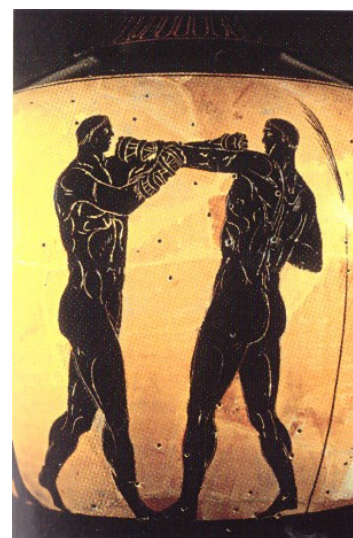
O *pentathlonu* prohlásil jeden z největších filosofů všech dob, Aristotelés ze Stageiry, že je to nejlepší závodní disciplína: „*Kdo má rychlé anebo vytrvalé nohy, je běžcem; kdo má sílu, jíž stiskne soupeře, je zápasníkem, a kdo umí soka zasáhnout silným úderem, je rohovníkem; kdo dokáže toto obojí, je pankratistou. Kdo je však ve všem mistr, je pětibojářem*“ (Sábl, 1960, 110).

Z vrhačských disciplín se kromě hodů diskem a hodů oštěpem soutěžilo i v období vrhu/ hodů koulí. Šlo o vrh kamenem, který ale víc než k oficiálnímu soutěžení sloužil jako tréninková metoda či posilovací cvik (Zamarovský, 2003).

Obr. 37: Zdvihání břemene (Zamarovský, 2003).

Za posilovací cviky i soutěžní disciplíny může považovat např. i jakousi obdobu vzpírání. Sem patřilo jedno i obouruční zdvihání kamenů velikosti jedné až dvou lidských hlav širokým řemenem opásanými atleti (obr. 37) a jednoruční zvedání břemene (kuželovitého kamene) a jeho přehození dozadu. Máme nápisem na jednom takovém kamenu, vážícím 149 kilogramů, doloženo, že jej jistý Bybón koncem 7. století př. Kr. jednou rukou přehodil přes hlavu, čemuž se ovšem dá stěží uvěřit (Zamarovský, 2003).

Obr. 38: Agón v pygmé (Miller, 2004).

Další disciplínou oblíbenou hlavně u Iónů (ne však moc na Peloponésu) byl box (*pygmé*, *pýx*, obr. 38). Myticky byl spojen s Apollónem a Polydeukem a v Olympii patřil k nejkrutějším „sportovním“ kláním. Pro trénink boxu používali „sportovci“ zavěšené pytle s pískem a tzv. stínový box, *skiamachein* (*skia* = stín), který vymyslel a zavedl do praxe *periodonik* a dvojnásobný *olympionik* Glaukos z Karystu v Euboi.

Pravidla sepsal Onomastos ze Smyrny, první olympijský vítěz v boxu. Dovoleny byly rány pěstí do týlu, slabin, pod pás i jinam, políčky otevřenou dlaní, úderý hřbetem ruky i kopání, z úderů se nesměly provádět pouze rány hlavou. Soupeřům pravidla povolovala tedy vše, kromě držení soupeře, hmatů a úderů na pohlavní orgány. Navíc zde neplatily

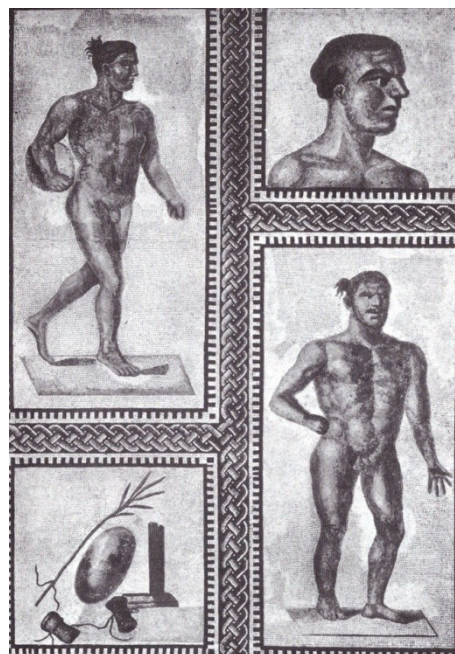

žádné hmotnostní kategorie a zápas končil až zneschopněním soupeře či jeho vzdáním (zvedl-li pravou ruku). Smrt a deformace obličeje nebyly výjimkou. Krutost boxu dostoupila vrcholu tehdy, když střet trval příliš dlouho; pak došlo k tzv. *klimax* (vystupňování) – boxer musel bez krytí přijmout úder od soupeře, a pokud ho vydržel, měl právo na stejnou odvetu. Rukavice (jak je známe z Kréty, Mykén či současnosti)

Obr. 39: Rukavice pro *pygmé*; zleva: „měkké“, z tvrdé kůže a „ostré“ s kovovými vložkami (Zamarovský, 2003).

původně vůbec nebyly, později je nahrazovaly pěstní řemeny, *himantes*. Šlo o měkké řemeny omotané kolem zápěstí a kloubů (mimo horních dvou článků prstů a palce) z hovězí kůže ještě změkčené olejem, tyto řemeny se nazývaly *melichai* či *strofia* („měkké“). Od 5. století př. Kr. se pro dosažení silnějšího úderu zesilovaly pásy tvrdou kůží na vnější straně řemene, nazývaly se *sfaira* („koule“, „míče“); byly však dlouhé zhruba tři metry, což znamenalo dlouhou a náročnou přípravu. Od 4. století př. Kr. do 2. století po Kr. byly tak *sfaira* nahrazeny *oxeis himantes*, „ostrými řemeny“, tedy rukavicemi s našitými řemeny zvyšujícími sílu úderu a zesilovacími pásy na klouby. V římské době vznikly rukavice s vloženými kovovými hroty či olověnými kuličkami, kterým se říkalo *myrmékos* (mravenci), které vystupovaly z pěsti jako prsty; samotné rukavice se pak nazývaly *caestus*, *caesta*¹²⁷. Omotávaly se jimi celé ruce, nechávaly volné pouze konce prstů a palec (obr. 39). Šlo tak o

Obr. 40: Profesionální atleti na mozaice v lázních císaře Caracally; je zde dobře vidět pramen delších vlasů, který byl znakem profesionálních atletů (Olivová, 1988).

¹²⁷ Odvozeno od *caedo* („skolit“, „zabít“).

plné nezměkčované nebezpečné údery rukou, jenž se měnila v nebezpečnou až smrtící zbraň (Deary, 2013; Grexa & Strachová, 2011; Kössl, Kroutil et alii, 1982; Zamarovský, 2003). Box končil často vyraženými zuby, karfiolovými ušima, bezvědomím – knokautem (*atraumatistos*), i smrtí. Však „*největší slávy došel, kdo neobdržev ni sot* (útok pěstí trčením paže vpřed ze střehu – pozn. autora) *ni rub* (úder pěstí – pozn. autora) *soka přemohl*“ (Tyrš, 1968, 31). Olympijské vítězství v boxu se podařilo vydobýt snad i filosofovi Pýthagorovi (nebo jeho jmenovci či předkovi), trenérovi a učitelovi krále zápasníků Milóna z Krotónu. S rozvojem profesionalismu se boxeři začali fyzicky od ostatních diferencovat – „*známkou jejich profese byl pramen delších vlasů na temeni hlavy*“ (obr. 40) (Olivová, 1989, 74). S vývojem boxu se snad objevovaly i zvláštní přilby a chrániče uší (Olivová, 1979, 1988). Víc než co jiného nám krutost antického boxu, který později výrazně zesurověl pod vlivem helénismu a Římanů (obr. 41-44), ukáže několik příkladů:

- 1. Lúkilliův epigram *Zohavený pěstní zápasník*:

„1

Tenhleten Olympijec, ó císaři, míval kdys všecko:

bradu i víčka i nos, brvy a uši též pár.

Potom se odborným boxerem stal a ztratil to všechno;

dokonce ztratil i podíl z dědictví po otci svém.

Přišelť mu na soud bratr a jeho tam předložil obraz:

za cizího byl uznán – nebylť mu podoben nic!

2

Odysseus dvacet let byl v cizině, když se však šťastně

vrátil, poznal ho pes, jakmile uviděl jej.

Tebe však, Stratofonte, kdyžs bojoval několik hodin,

nepozná celá tvá obec, neřku-li nějaký pes.

Libo-li, v zrcadle zhlédni svůj obličej! Zajisté řekneš:

„Problůh, to že má být Stratofon? To není on!“ (Řecká lyrika, 1954, 319)

- 2. další Lúkilliův epigram:

„Jestliže, zápasníku, máš takový frňák, pak nechod’

k studánce, také nehled’ v hladinu průzračných vod.

*Zemřeš jak Narcis i ty, jak jasně svůj obličej spatříš,
zemřeš, neboť se na smrt zoškliviš sobě ty sám“ (Obrázky z řeckého života, 1983, 340).*

- 3. zachycení souboje mezi Kreugem z Epidamnu a Damoxénem z Argu či Syrakús na nemejských hrách. Mladší Kreugás byl sice menší než mohutný Damoxénos, ale zato hbitější a rychlejší. Dlouho tedy probíhal zápas tak, že se Kreugás vyhýbal silným úderům Damoxénovým, jenž jej nebyl s to zasáhnout, a zasazoval mu své údery, které ovšem jakoby dopadaly do prázdna. Po západu slunce rozhodčí zápas přerušil a nařídil *klimax*. Damoxénos nabídl první ránu Kreugásovi, spustil paže podél těla, jakoby nic přijmul soupeřův úder do obličeje, a coby odvetu sokovi vrazil prsty pod žebra a nehty mu protrhl kůži, poté úder snad zopakoval, vytrhl Kreugásovi vnitřnosti, a ten padl mrtev k zemi. Vítězství bylo ovšem přiděleno mrtvému boxerovi, jelikož byl dovolen pouze jeden úder a Damoxénos udeřil dvakrát za sebou (Deary, 2013), nebo udeřil jen jednou, ale při úderu roztáhl všech pět prstů a *hellanodikové* jeho úder brali jako pětinasobné udeření (Sábl, 1960).

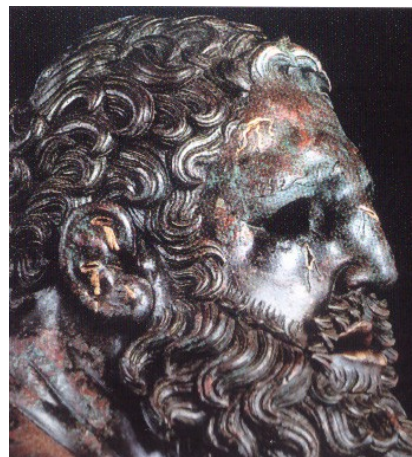
Obr. 41: Podobizna olympijského vítěze v boxu Satyra z Élidy, kterou vytvořil Silanión z Athén; zřetelně jsou vidět četné jizvy, zlomený nos a další stopy zápasů (Zamarovský, 2003).

Obr. 42: Tzv. *Odpočívající boxer*; zobrazení ilustrující drsnost profesionálního boxu (Liberati & Bourbon, 2008).

Zápas (*palé*, obr. 45), další silová disciplína na starořeckých „sportovně“-náboženských hrách, měl svůj původ v mýtech – buď jej vynalezl Prométheus a naučil zápas boha Herma nebo jej vymyslela dcera Hermova, Palaistra, jejíž bratr Autolykos se stal učitelem Héraklovým. Ve skutečnosti se do Řecka dostal snad z Malé Asie přes Egypt a Krétu. Tato disciplína měla jednoduchá pravidla. Atlet musel svého soupeře překonat pomocí chvatů a povalit jej jednou, třikrát či pětkrát na zem (pravidla se v tomto měnila), aby se jí dotknul kolenem, prsty, boky, lopatkami nebo se soupeř musel vzdát; k tomu se zápasilo ve ztížených podmínkách – vodou silně pokropeném písku (*skamma*), což snad pomáhalo i rozhodčím, aby lépe určili místo zápasníkov

Obr. 43: Detail hlavy *Odpočívajícího boxera* se znatelnými šrámy (Miller & 2004).

Obr. 44: Detail rukou a rukavic *Odpočívajícího boxera* (Liberati & Bourbon, 2008).

(*palaistés*) doteku se zemí (*katabletiké*). Rozhodujícími schopnostmi zde byla hbitost a síla. Díky dochovaným zobrazením zápasníků dnes odvozujeme asi čtyřicet chvatů, které byly i pojmenovány; byly dovoleny záruční, krční, břišní, křížní, bederní a podkolení chvaty, podtrhy a podrazy, kroucení prstů; přesněji *anatrepein* (nadzvednutí), *anchein* (škrcení), *ankyrizein* (hákování), *dratein* (přimáčknutí), *hamna* (klika či smyčka), *hyposkelizein* (podražení kopnutím), *mesolabe* (zvednutí za pás), *perisfingzein* (dvojitý nelson), *hedran strefein* (zavěšení se na soupeře), *trachelismós* (uchopení za krk či

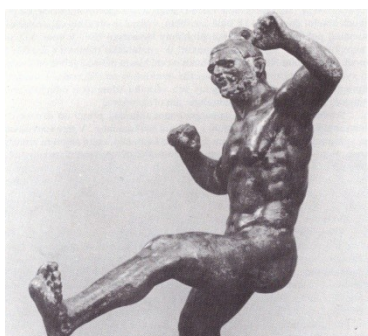

Obr. 45: Amfora se zápasníky od hrnčíře Andokida (Olivová, 1988).

zvrácení se nazad) ad. Zahájení zápasu bylo z podřepu rozkročnému buď boky k sobě (*parathesis*) nebo čely k sobě (*systasis*). Formy zápasu se vyvinuly dvě – *orthopalé* či *stadaipalé*, rovný či vzpřímený styl prováděný v písku, v němž vítězil ten, kdo soupeře donutil dotknout se třikrát kolenem země (v tomto se soutěžilo v Olympii), a *katopalé* či *kylisis* nebo též *halindésis* (= válet se v prachu), přizemní či válivý styl na měkké půdě polité vodou, ve kterém se nekončilo po povalení soupeře, ale pokračovalo se do doby, než se jeden ze soků vzdal (zvednul ukazovák či prostředník) nebo byl absolutně vyčerpán. Zakázané byly úderý, ohrožování pohlavních orgánů a očí, kousání a škrábání, opuštění vyhrazeného čtvercového či obdélníkového prostoru – pak se zápas přerušil a pokračoval z poslední pozice před vykročením jednoho ze „sportovců“ (Sábl, 1960; Zamarovský, 2003). Zamarovský (2003) popisuje různé techniky a jejich obraz v řeckém světě: „*Nejmenší vážnosti se těšil ‚sicilský styl‘, neboť Sicilané si zvykli nahrazovat sílu úskoky a obratnost triky. ‚Bojovat argejsky, nikoli libyjsky,‘ se stalo příslovím pro mužnost Argejců. Právem byli hrdi na svůj způsob boje Spartané: ‚Jiní ať používají lsti,‘ stojí na náhrobním pomníku jednoho z jejich zápasníků, ‚já vítězím silou, jak se sluší na syna Lakedaimonu.‘ Přitom se však hrubá síla příliš necenila, alespoň do římských dob. Svědčí o tom verš básníka Simónida z ódy na Aristodama z Élidy, který vešel rovněž do přísloví: ‚Zvítězil ne tělem mohutným, nýbrž uměním svým.‘“ V homérské době se při zápasu užívalo širokého pásu kolem beder – *perisoma*; později byl tento odstraněn a *agónisté* zápasili jen nazí (Tyrš, 1968). I vítězem v zápasu, stejně jako v boxu, ovšem ne na olympijských, nýbrž na pýthijských a isthmijských hrách, se stal velký filosof – tentokrát Platón.*

Kombinací boxu a zápasu byla nejdřsnější a nejsurovější antická soutěž, všeboj, čili *pankration* (*pankratiastés* doslovně všesilácký zápasník, *pan* = vše, *kratés* = síla, obr. 46) (Platón, 1994; Sábl, 1960), která proslula svou surovostí. Bylo v něm dovoleno vše, kromě úderů na pohlavní orgány, dlabání očí,

Obr. 47: *Pankratista připravený ke kopu; je dobře vidět pramen delších vlasů* (Olivová, 1988).

kousání a škrábání; podle Olivové (1988) bylo však dovoleno i toto vše kromě úderů

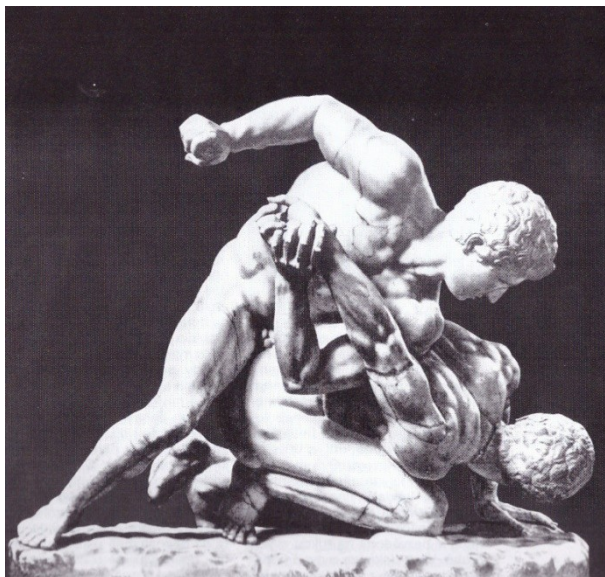
Obr. 46: *Pankratisté a dozorce* (Olivová, 1988).

Obr. 48: *Souboj dvou pankratistů* (Olivová, 1988).

na pohlavní orgány. Soupeř mohl být při střetu tedy přemožen kupř. prostřednictvím kopání (obr. 47, 48), boxování, úderů otevřenou rukou, kolenem, loktem, škrcení, strkání prstů do úst, kroucení rukou, šlapání a skákání na ležícího soka, chvaty atp. Nevyvinuly se zde žádné rukavice či jejich obdoby jako u boxu. Nemůžeme se tedy divit, že tato krutá disciplína přinesla smrt mnoha „sportovcům“. Nepoužívaly se při ní rukavice, ani řemeny, což snižovalo razanci úderů, v opačném případě by šlo spíše než o všeboj o zabijáctví a byl ještě krutější. Pro *pankration*, prováděný na zápasišti pro změkčení politém vodou, byla důležitá rychlost a síla, obratnost, soustředění i lest. Podle pověsti byl jeho zakladatelem buď Hérakles, nebo Théseus. Pravidla všeboje byly vytvořeny Leukarem z Akarnanie.

Obr. 49: Souboj dvou *pankratistů* (Zamarovský, 2003).

Neexistovaly váhové limity, časové omezení či dělení na kola; bylo ovšem možné požádat o krátkou přestávku. Střet byl ukončen vzdáním se či odpadnutím jednoho ze soupeřů. Ve finále mohl *pankration* také skončit nerozhodně, pak bylo vítězství prohlášeno za *hierá*, posvátné – oba atleti si mohli nechat v Olympii postavit sochu, ale vítězný věnec byl dán na oltář Diovi. Také u *pankratia* (jako u zápasu) rozlišujeme dvě formy, zde však nevíme, kterou se soutěžilo v Olympii. Šlo tedy o *orthostaden*, či *ano* – vzpřímenou formu, a *kató* – přízemní formu. Mezi mnohé druhy útoků a obran (obr. 49) patřily např. *apopnigmos* (nůžky), *gastrizein* (útok pěstí či kolenem na žaludek), *hyptiasmos* (úmyslný pád na záda), *klimaktizein* (nastavení žebříku, můstku) (Zamarovský, 2003). I přes svoji krutost byl *pankration* některými soudobými autory považován za nejvšestrannější disciplínu, která spojovala „sílu lva se lstivostí lišky“ (Bouzek & Ondřejová, 1989).

Na panhelénské soutěže se nikdy nezavedla tzv. *hoplítomachia* („boj těžkooděnců“, boj mečem a oštěpem). Tento se vyvinul ze soubojů s oštěpy, jak jej zachytil Homér ve své *Iliadě*. Kdyby se tato rozšířila do Olympie, soutěžilo by se téměř určitě exhibičně s tupými zbraněmi a chrániči, což by ovšem nebylo pokládáno za

opravdový závod hodný oslavy Dia. Řekům-divákům primárně nešlo o krev, nýbrž o samotný *agón*, střet *areté*.

Na řeckých hrách, až na hry na ostrově Keu, Korónei v Boiótii a helléspontském Séstu, se neobjevila ani lukostřelba. Příčinou byl nejspíš *hoplitský* způsob boje a malé využívání lukostřelců v armádě (Zamarovský, 2003).

Časté tělesné aktivity a promyšlené postupy posunuly „sportovní“ úroveň Řeků na vysokou úroveň. K promyšleným zásadám životosprávy, rehabilitace a masáží vznikl i speciální čtyřdenní tréninkový cyklus (tzv. *tetrády*), který popisuje Filostratos ve svém spisu *O gymnastice* a parafrázuje kupříkladu Grexa (2009), Olivová (1988) a Zamarovský (2003):

1. den se prováděly rychlostně-silové, intenzivní a výbušné krátké cviky,
2. den se cvičily cviky pro maximální svalové a nervové zatížení, vrcholná zkouška síly,
3. den se cvičila technika prvků a stylů (startu, odrazu, švihu atp.).
4. den byl volnější, ale s tréninkem se neustávalo a nesměl klesnout pod průměr.

Pankration bez tvrdých rukavic a nezavedení *hoplomachie* do pořadu olympijských her. Zde tkví zásadní rozdílnost Řeka a Římana, Řeka-„sportovce“ a Římana-diváka a jeho nejvyšší zábavy – krvavých gladiátorských her. I když byl řecký „sport“ drsný, nebyl vražedným zabijáctvím, nepřekročil onu mez, jíž by se dotkl čehosi posledního. Ona drsnost je projevem lidské přirozenosti a animality, které v plném rozvinutí však bránil určitý vyšší smysl, díky němuž stavíme řeckou atletiku nad římský sport.

1. 5. 1. 2 Hippický agón

Příjemnou podívanou pro diváky nabízel závod vozů i závod koní, tyto se označovaly jako *hippodromiai* (jízda o závod). Nejrozšířenějším byl závod dvojspřeží a čtyřspřeží koní, mul a hříbat, ale objevilo se i desetispřeží (a dokonce snad i dvanáctispřeží) spojené s římským císařem Nerem, který poté, co tuto soutěž zavedl do pořadu olympijských her a jako jediný se jí zúčastnil, i když dvakrát spadl a do cíle nedojel, zvítězil. Tyto závody byly značně nákladné, proto byly výsadou hlavně řecké

aristokracie. Původně soutěžili samotní majitelé koní a vozů, ale později si najímali vozataje, kteří soutěžili za ně, to ale nezměnilo určení vítězů – vyhlásování a ódami opěvování byli ale stále pouze majitelé koní, ne vozatajové, žokejové či chovatelé. Toto umožnilo, aby se olympijských her zúčastnila a zvítězila i žena, Spartanka Kyniska (později zvítězila ještě jedna Élidanka a dvakrát jistá žena z Makedonie), o níž pojednáváme na jiném místě práce, chlapci z Korintu, thébské státní čtyřspřeží a dokonce kůň z města Argos. Zde si můžeme povšimnout zásadního rozdílu v dějinném pojetí závodu vozů. Tyto byly vždy výsadou aristokracie, ovšem zatímco v mykénské době na vozech závodila sama aristokracie, tak později tito soutěžili jen jako vlastníci spřežení a koní a nechali za sebe povětšinou závodit cvičené vozataje. Toto opět souvisí se systémem válečnictví. Původně byly závody aristokracie brány jako příprava a výcvik na boj na válečných vozech, později, s *hoplitskou* reformou, se na vozech nebojovalo, nebyla tudíž potřeba se na nich cvičit. Čas na výcvik byl namísto toho věnován *hoplitskému* způsobu boje (případně samotné jízdě) a souvisejícím ctnostem.

To, že šlo v těchto závodech o *agón* mezi aristokracií, dosvědčuje i řečník Isokratés (Newby, 2006), který vysvětluje, proč si Alkibiadés, i když nebyl netalentovaný a neměl slabé tělo, vybral raději než atletické soutěže závod vozů. Od doby, co věděl, že mezi atleti byli i nekvalitně vzdělaní občané nižšího původu, řeckou gymnastikou opovrhoval. Ostatně, celý řecký „sport“ byl ve svém počátku výsadou hlavně vyšší třídy – kdo by si mohl dovolit věnovat většinu svého času (a nejen *scholé*) výcviku a tréninku (mimo Spartu, kde toto bylo náplní běžného života) a před olympijskými hrami odjet do Élidy, zanechat doma práce důležité pro zaopatření sebe a své rodiny, a poměrně dlouhou dobu podstupovat přípravu na závody, v nichž, i když by zvítězil, nemohl počítat s peněžní náhradou za tréninku věnovaný čas (i když výhody byly značné a časem vše vykompenzovaly)? Později se ovšem *gymnický agón* rozšířil i mezi třídu nearistokratickou.

V *hippických* závodech často vítězili tyrané, králové a bohatí aristokraté jako např. Dámarátos ze Sparty, Euagorás ze Sparty, Kyniska ze Sparty, Hierón ze Syrakus, Peisistratos z Athén, Kimón i jeho syn Athéňan Alkibiadés, Kleisthenés ze Sikyónu, Myrón ze Sikyónu, Kleosthenés z Epidamnu, Gelón z Gely, Thérón z Akragantu, Arkesilaós IV. z Kyrény, Alexander I. Filhelén, Filip II. Makedonský, Alexander III. Veliký, Attalos I. z Pergamu, císařové Tiberius a Nero ad.

Aristokrat Alkibiadés vlastnil jedny z nejlepších stájí vůbec; jeho účast na 91. olympijských hrách neměla obdoby – vyslal sem 7 spřežení, která se umístila na 1., 2. a buď 3. nebo 4. místě (Plútarchos, 2006). Oslavnou píseň k jeho poctě složil jeden z největších antických dramatiků, Euripidés a ve svém díle ji cituje Plútarchos:

*„Tebe chci opěvovat, synu Kleiniův!
Krásné jest vítězství, ale nejkrásnější
během spřežení dobýt první ceny i druhé a třetí,
být bez potu ověnčen olivou Diovou,
přijít a uložit hlasateli,
aby oznámil vítězství“ (Plútarchos, 2006, 433).*

Na koních a vozech se soutěžilo i v akrobatických cvicích (převážně v Attice a Boiótii). Z koní i vozů se za jízdy seskakovalo a na ně naskakovalo, jezdilo se s čelem vzad i výklonem v zatáčkách (Zamarovský, 2003).

Vozatajové (obr. 50), jak bylo zmíněno, nedostávali věnce vítězů, ty byly určeny majitelům koní, mul, hříbat a vozů. Až na závody klusáků, kde vozatajové seděli na nízké lavičce, během závodu stáli; u závodů mul dokonce i dobíhali do cíle. Nesoutěžili nazí, jako *agónista gymnických* soutěží, ale v dlouhých chitónech nad pasem přepásaných. K pohánění zvířat nepoužívali biče, nýbrž dlouhých prutů. Před závodem tito oběťmi usmiřovali démona Taraxippa, „Strašáka/Děsitele koní“, u jeho kruhového kamenného oltáře (Pausaniás, 1973; Zamarovský, 2003). Pro úspěšné dokončení závodu, a zvláště projetí náročných obrátek (*nyssa*), vozatajové potřebovali oplývat skvělými dovednostmi, odvahou a chladnokrevností. Jednu takovou obrátku

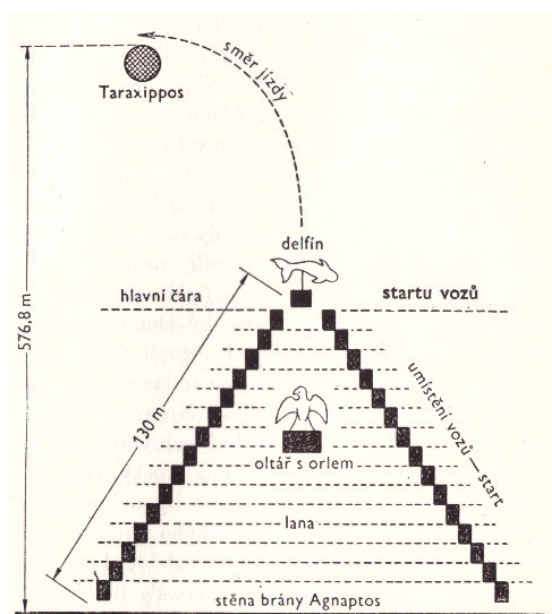

Obr. 50: Delfský vozataj; Archeologické muzeum v Delfách; na paměť svého vítězství ji nechal postavit Polyzálos, tyran z Gely (archiv autora).

tvoril právě zmíněný oltář démona Taraxippa (Sábl, 1960). Z nejlepších vozatajů¹²⁸ jmenujme alespoň Karrota (vozataje krále Arkesiláa IV.), který dokázal na olympijských hrách v roce 460 př. Kr. dojet do cíle jako jediný z jednačtyřiceti spřežení a vyhnout se tak několika hromadným kolizím. Vítězní vozatajové sice nebyli bráni za vítěze olympijských či jiných her, ale odměnou jim po jejich vítězné jízdě byla stuha do vlasů a zisk prestiže s možností případné nabídky vstupu do dobře zaplacených služeb.

Otázkou zůstává délka tratí jednotlivých závodů na *hippodromu*. Častým odhadem, který zastávají např. K. Paleogolos a V. Sábl, to bylo 13 843 metrů pro závod čtyřspřeží, 9228 metrů pro závod čtyřspřeží hříbat, dvojspřeží koní, 6920 metrů pro koňské dostihy (spolu s dostihy klisen a hříbat se však délka tohoto závodu asi měnila) a 3460 metrů pro dvojspřeží hříbat (Sábl, 1960; Zamarovský, 2003).

2003).

Obr. 52: Startovací zařízení na olympijském hippodromu (Sábl, 1960).

Nejoblíbenějším *hippickým* závodem byl závod čtyřspřeží na dvoukolových vozech, *harma tethrippon* (obr. 51). Tento závod měl nejspíše dvanáct kol (tedy kolem 13,5 kilometrů); kdo tedy projel dvanáctým okruhem jako první, zvítězil (*Řecká lyrika*, 1954). Vozy měly dvě kola, byly relativně lehké a kromě zadní strany, kudy se do vozu nastupovalo a z něj seskakovalo, ze všech stran ohraničeny zábradlím (Bouzek & Ondřejová, 1989). Každý závodník si vylosoval místo v *Afesi* (ve tvaru trojhranu), kde

U všech závodů měl svůj oltář bůh moří a vod Poseidón Hippios, kterému jako

Obr. 51: Amfora se závodem čtyřspřeží; Archeologické muzeum Kerameikos Athény (archiv autora).

stvořiteli koní před závodem jejich majitelé obětovali.

Prvním závodem na vozech bylo údajně střetnutí mezi zvítězivším héroem Héraklem a synem boha války Area, Kyknem. Historicky spadá nejstarší závod s vozy a na koních do Thessalie a do města Argos, poté i Athén a Théb (Zamarovský,

Nejoblíbenějším *hippickým* závodem byl závod čtyřspřeží na dvoukolových

¹²⁸ Jménem známe asi jen dvanáct vozatajů. Důvodem může být snad to, že vítězem her byl majitel koní a vozů, většinou aristokrat či král, který se asi moc nechtěl dělit o popularitu se svým vozatajem.

se startovalo. Pokyn (umělým zařízením vznesení kovového orla k nebi a pád delfína k zemi¹²⁹, obr. 52) pro start byl dán z oltáře, v němž *Afesis* vybíhala, současně s ním padala k zemi lana, která koně zadržovala. Koně byly pobízeny hlasem i prutem (v homérské době bičem). Nejtěžší a rozhodující částí závodu byla obrátka (stoosmdesátistupňová, levosměrná, s minimálním poloměrem) – objíždění kamenné mety, kde docházelo k častým haváriím, a jež musel vozataj absolvovat celkem dvanáctkrát (Tyrš, 1968).

Další *hippickou* disciplínou byl *apéné*, závod vozů s čtyřmi koly a párem mul/mezků. Za poslední obrátkou vozataj seskočil a s mulami vedle nich běžel do cíle.

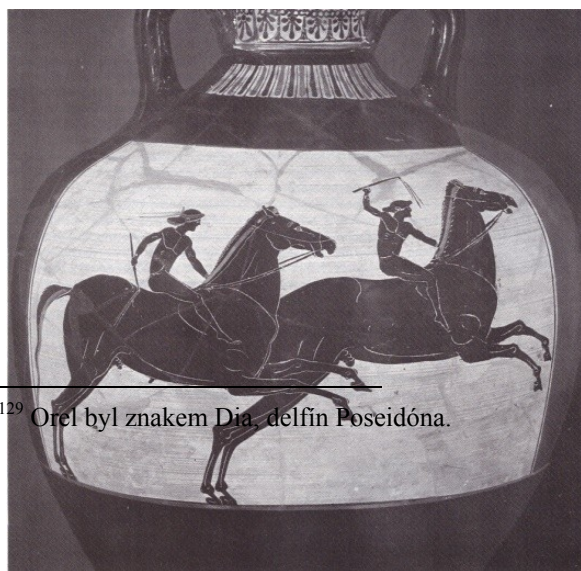
Mezi *hippické* závody s vozy patřily, a podobným způsobem se prováděly, také závody dvojspřeží, *synóris*, (nejrozšířenější závody v homérské době, obr. 53), závod klusáků (*kalpé*), dvojspřeží hříbat, *póloi* (*synóridi póliké/ pólon synóris*) a čtyřspřeží hříbat (*harmati pólikón/ tethrippon pólikon*).

Rozšířené a oblíbené byly také závody koní (*hippos kelés* či *hipposkelétion* nebo jen krátce *kelés*, obr. 54). Tyto byly zavedené s rozšířením jezdeckva; závodilo se zde v chitónu a naboso na válečných koních bez třmenů a bez sedla (možná pouze s vlněnými podložkami), ale s opratěmi, na vzdálenost nejspíše 6,25 kilometrů. Při jízdě jezdci používali bičíky, bodce nebo důtky. Tento závod výrazně vyzdvihoval např. Platón jako závod hodný svobodných mužů

Obr. 53: Závod dvojspřeží (Miller, 2004).

(Tyrš, 1968; Zamarovský, 2003). V průběhu 6. století př. Kr. se objevily primitivní podkovy a bylo zdokonaleno uzdění (převážně jednoduché provazové ohlávky), místo

¹²⁹ Orel byl znakem Dia, delfín Poseidóna.

sedla a třmenů se však používaly pouze příkrývky upevněné řemeny (Jiskrová et alii, 2006).

Z dostihů se závodilo ještě na neosedlaných klisnách a hříbatech (*keléti pólikól/ pólon kelés*).

Známa byla i disciplína nazývaná *parabatai* nebo *apobatai*, která však nebyla součástí her v Olympii. Šlo o závod vozů s vozatajem a *hoplitem*, jenž po projetí cíle z vozu seskočil a ve zbroji a se zbraní běžel *dromos* (Sábl, 1960). Mohlo ale jít i o jízdu samotného vozataje, jeho seskok za jízdy, běh vedle vozu a opětovné naskočení do vozu

Obr. 54: Amfora se závody koní (Miller, 2004). (Olivová, 1979).

1. 5. 1. 3 Músický agón

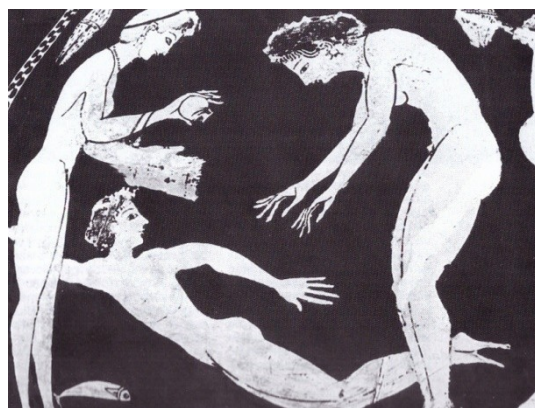
Pojem *músického* umění vznikl v Řecku odvozením od názvu bohyň hry na kitharu, zpěvu a tance, Mús (Platón, 1996).

Músické soutěže tvořily tance, přednesy, hry na hudební nástroj; dále *agón* pištců (*auletés*), trubačů (*salpisté*) a hlasatelů, heroldů (*kérykés*). Soutěžilo se v nich hlavně v Delfách při pýthijských.

Hlasatelé soutěžili v Olympii od 96. olympijských her v síle hlasu. Vítěz měl čestné právo ohlašovat vítěze *gymnických* a *hippických* soutěží (Zamarovský, 2000).

1. 5. 1. 4 Ostatní „sportovní“ agón

Mezi ostatní soutěže, které většinou asi nebyly zařazeny mezi obvykle panhelénské či místní hry (nebo to nemáme doloženo) patřily i vodní „sporty“ jako plavání, potápění, skoky z věže a veslování.

Obr. 55: Scéna s plaváním (Zamarovský, 2003).

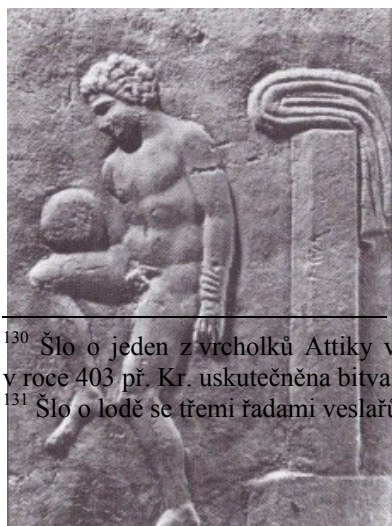

Obr. 56: Nástěnná malba zobrazující skok do vody z věže (Zamarovský, 2003).

Plavání (obr. 55) se realizovalo většinou v moři. O bazénu máme informace pouze z Olympie (na západ od *palaistry* s rozměry 24 x 14 metrů). U plaveckého stylu vypadala práce nohou obdobně

jako u dnešního delfína/ motýlka (plavec byl často zobrazován s delfínem kolem sebe) a práce rukou jako u záchranného kraulu (navíc ale s otáčením hlavy). Plavat museli umět především námořníci. Hérodotos se zmínil, že po bitvě u Salamíny se mnoho Řeků zachránilo právě díky jejich umění plavat a mnoho Peršanů zemřelo, jelikož se tomuto sportu nikdy neučili. Podle Platóna zase nemohl být svěřen žádný úřad nevzdělaným, kteří neumí číst a plavat. O závodech v plavání máme dochovanou jednu zmínku – konkrétně šlo o závod zorganizovaný v Hermioné v Argolidě. Potápění bylo spojeno s lovem mořských hub; do vody se skákalo z lodě, se zátěží a nohama napřed. Skok do vody (obr. 56) můžeme popsat z jediné nalezené malby (z hrobky potápěče v Tempa del Prete u Paestu, 1968), kde skokan skáče s propracovaným držením těla obdobu naší šipky z věže vysoké asi 2,5 metrů. Tato nástěnná malba vznikla před rokem 470 př. Kr. připomíná nástěnnou malbu z etruské hrobky Lovu a rybolovu. Veslování bylo zařazeno na program Panathénají v Pireu, do oslav bohyně Artemis v Munychiu¹³⁰ a závodů u mysu Súnion (nejjižnější část Attiky). Informace o soutěžích ve veslování máme z Athén, Isthmu, Kypru, Níkopole, Salamíny a Babylónu, kde je nechal těsně před svou smrtí uspořádat Alexandr Makedonský. Odměny zde byly většinou finanční (což je v Řecku výjimečné; např. Panathénaje se v tomto ohledu v některých „sportovních“ disciplínách vymykaly), vítězové u mysu Súnia obdrželi 1500 *drachem*, v Pireu 3000 *drachem*. V tomto „sportu“ spolu soutěžily triéry¹³¹ a od 1. století př. Kr. i závodní čluny s šesti či osmi veslaři a kormidelníkem (*kybernétem*). Závodní trať tvořil nejspíše slalom kolem bójí (Bouzek, 1979; Bouzek & Ondřejová, 1989; Olivová, 1989; Zamarovský, 2003).

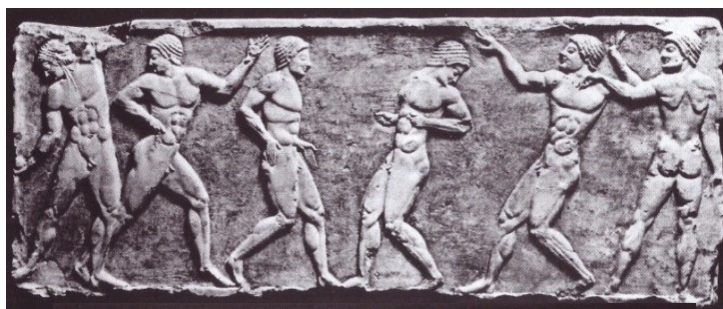
Rozšířené a oblíbené byly i desítky „sportovních“ her (obr. 57-59). Tyto se také nedostaly na žádné panhelénské hry a dobrá většina není ani naše znalost jejich pravidel. Časté byly míčové hry, zvané *sfairiseis*, prováděné v *gymnásích* na hřišti zvaném *sfairistéria* či travnatém rovném povrchu. Hlavní pomůckou při nich byly

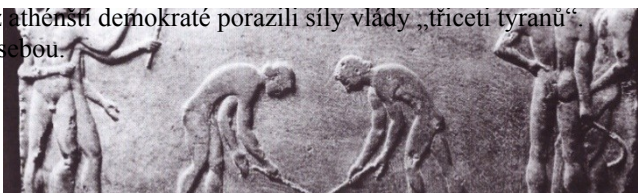
¹³⁰ Šlo o jeden z vrcholů Attiky v I...
v roce 403 př. Kr. uskutečněna bitva, v níž athénská demokracie porazila síly vlády „třiceti tyranů“.

¹³¹ Šlo o lodě se třemi řadami veslařů nad sebou.

Obr. 58: Hra s míčem (Zamarovský, 2003).

Obr. 57: Snad *harpastón* či *episkyros* (Zamarovský, 2003).

Obr. 59: Hra *koretizein* (Zamarovský, 2003).

těžké, tvrdé a barevně pomalované z kůže sešité míče (*sfaira*) vyplněné koňskými žíněmi, peřím, vlnou či chlupy o velikosti tenisáku až medicinbalu. Při nácviu a rozhodování „sportovcům“ pomáhal cvičitel (*sfairisté*). Proti sobě se utkala dvou až desetičlenná družstva chlapců, dívek či mužů. Mezi *sfairiseis* patřily např. *aporrhaxis*, *úrania*, *koretizein*, *episkyros*, *harpastón* a „král-osel“. *Aporrhaxis*, čili „odrážená“, spočívala v házení míče na zem či stěnu; bod a právo nového hodu získal vždy ten, kdo míč chytil. *Úrania*, „do nebe“, byla velmi podobná, jen se míčem házelo do výšky. Hra *koretizein* připomínala dnešní pozemní hokej, neznáme však její přesná pravidla; podle nalezeného výjevu víme jen, že ji hrála dvě trojčlenná družstva a zahajovalo se ji obdobou našeho „buly“. Další dvě hry, *episkyros* a *harpastón*, byly založeny na podobném principu. Hra *episkyros* spočívala v přehazování čáry soupeře; ve středu hřiště byla namalovaná čára a 20 až 30 metrů na obě strany byly vyznačeny další čáry, na něž se postavili členové jednoho a druhého družstva, na středovou čáru se pak položil těžký míč; na signál se hráči rozběhli, a kdo k míči doběhl první, směl jej hodit k soupeřovu poli (při hodech si navzájem hráči podle všeho nesměli bránit), přitom se musel snažit přehodit jeho krajní čáru, a tím získat bod; poté míč házel z místa po jeho chycení další hráč a snažil se o totéž. Drsnější obdobou s menším míčem byl *harpastón*, jenž byl podobný našemu ragby; v něm bylo na rozdíl od *episkyru* dovoleno soupeři bránit, strkat do něj, vytrhovat mu míč z ruky i jej při běhu podrážet. Další hru, „král-osel“, tvořilo několik (zpravidla snad tři) družstev o dvou hráčích („králi“ a „oslovi“); tato hra přetrvala v Řecku na venkově dodnes; „král“ seděl „oslovi“ na ramenou, rozhodčí (postavený proti trojicím) vyhodil míč, který musel „král“ chytil a tak získat bod, v opačném případě se stal „oslem“ (Bouzek & Ondřejová, 1989; Zamarovský, 2003). Míčové hry výrazně doporučoval řecký lékař gladiátorů, pozdější osobní doktor císaře Marca Aurelia, Galénos z Pergamonu, především ve svém díle *Dē parvae pilae exercitiō*. Tyto podle Galéna výrazně zlepšovaly tělesnou kondici, byly levnější a méně náročné na čas než třeba lov; důležitá byla i jejich příjemnost a to, že posilovaly všechny části těla – od hlavy přes záda, hrud' a boky po nohy a ruce – a měly příznivý vliv na duševní schopnosti člověka (Olivová, 1989).

V Thesálii byla rozšířena tzv. *taurokathápsia*, čili štvání býka. Jednalo se o hry k počtě boha Poseidóna, kde byli do volné přírody vypuštěni býci určené k obětování, které naháněči chytali lasem nebo jim naskakovali na hřbet, chytali je za rohy a stočili jim hlavu. Často proti nim nastupovali nazí aristokraté a dráždili je do umdlení, po čemž

je usmrtili. Tyto hry později přejali Římané; Gaius Julius Caesar je přenesl do arény, kde se s nimi střetávali bojovníci na koních i bez nich (Olivová, 1989).

A nakonec, nesmíme zapomenout na tanec. Existovaly zde dva základní směry – dionýský a apollinský. „*Dionýský tanec byl tancem opojení, dával průchod vášním a jeho cílem bylo odpoutání těla od země a jeho splnutí s bohy. Apollinský tanec vyrůstal ze systematického pěstění těla pohybem a jeho řízení rytmem, aby se tak dosáhlo zdravé krásy*“ (Reitmayer, 1977, 31). V Řecku byl tanec darem od bohů, lidu zprostředkovaný Músami. Mohli bychom říci, že to byl „sport“ bohů a héroů. Tančil Zeus, Athéna, Apollón, Dionýsos, tančily Grácie, Músy i Horym tančilo snad každé božstvo. Théseus si po zabítí Minotaura zatančil tzv. jeřábí tanec. Pod ochranou jej měla Músa Terpsichoré. Kladný vztah k tanci měly některé lékařské školy, Sokrates, Platón i Xenofón, jelikož podle něj víc než u jiných pohybových aktivit rozvíjí souměrně celé tělo a nepřetěžuje jen jedny jeho partie. Navíc přispívá k dosažení souladu a ideálního rytmu. Dodnes se nám z antiky zachovalo přibližně dvě stě druhů tanečních pohybů a tanců. Hlavní odlišností antických a našich tanců byla naše párovitost při tanci, kterou antický člověk povětšinou snad ani neznal, tančilo se skupinově nebo individuálně. Tančilo se pouze se svým tělem i se zbraněmi (jako součást speciálních slavností i výcviku). Se zbraněmi se tančilo ve Spartě i jinde; tento druh tance byl realizován i Kúrétý v ídské jeskyni na Krétě, aby byl ochráněn nově narozený Zeus před jeho otcem Titánem Kronem. Tance se zbraněmi mohly být prováděny jako souboj, či s tlukotem meče a štítu nebo dvou štítů o sebe. Při výše zmíněném jeřábím tanci (*géranos*) se večer za svitu pochodní pohybovala tanečnickými kroky a za ruce držela řada chlapců a dívek, které vedl jeřáb, k oltáři s rohy a sochou Afrodity. Současně zpívali chlapci hymnus na oslavu této bohyně a tanečníci napodobovali pažemi let jeřába. Složitou křivkou svého pohybu tanečníci napodobovali knósský labyrint, jelikož tento tanec nejspíše pochází z Kréty. Významnou roli hrál tanec v pohřebních slavnostech, svatbách, narození dětí, ale i v mystériích a kultech (Démétér, Dionýsos) a v divadle. Tančilo se i v dlouhých pláštích, což vypadalo jako by se tanečnice vznášely nad zemí. S divadlem byla spojena kruhová plocha, kde vystupoval chór, tzv. *orchestra* (taneční parket; *orchéstaí* = tanečníci). S komediemi v divadle je spojen hlavně vtipný tanec zvaný *kordax* (tvořen poskoky a kopáním nohama, maskami, vystupujícími břichy a mezi nohama zavěšenými koženými *fally*). Se satirami souvisel *sikinnis* (ruce v pravém úhlu k pažím

a poskoky na jedné noze). Při svatbách, pohřbech a různých hostinách se tančil tanec zvaný *kómos* (Bouzek & Ondřejová, 1989; Olivová, 1989).

1. 5. 2 Olympie: věnec, socha a nehynoucí sláva

Olympie byla v dobách antiky symbolem. Jen ti nejlepší z nejlepších zde mohli zvítězit, jen těm patří nehynoucí sláva. Z hlediska „sportovních“ her a posvátnosti tradic byla Olympie nejvýznamnějším místem v Řecku, z politického hlediska (ve smyslu střetávání se názorů a toku informací, především v tzv. hovornách) před ní ovšem podle všeho byly Delfy. Ale politická a ekonomická významnost náležela i Olympii.

Oslavy v Olympii byly organizovány každé čtyři roky, podrobněji střídavě v měsíci apollonios (srpen) a parthenios (září) v období čtyřicet devět (22. srpna) a padesát (6. září) měsíců (jedny olympijské hry se tedy konaly 22. srpna, další za čtyři roky 6. září a následné opět za čtyři roky 22. srpna). Měly je velmi dlouho na starosti (stejně jako kalendář, který snad i založili) dva kněžské rody – Klytiovci (rod pocházející z boiotského Orchomenu) a Íamovci (pocházející se severozápadní Anatolie; Íamos měl být dle pověsti praprapravnukem krále Lelega z okolí Sparty (Thomson, 1952a, 1958). Podle Pindara (2002) byl však zakladatelem rodu Íamovců Íamos (dítě fial), syn Apollóna Foiba a Euadny, který mohl díky svému otci rozumět věštbám a v Olympii měl po příchodu Hérakla založit věštírnu, u níž při Diově oltáři¹³² měl jeho rod dědičné právo věstit z ohně zdejších obětí.

Podle jedné pověsti (Sábl, 1980) založil olympijské hry zmíněný hrdina Pelops. Podle jiné (Kerényi, 1996; Pausaniás, 1973) ídský Daktyl Hérakles a jeho čtyři mladší bratři (ne známý héroi, syn Dia a Alkméné, ale Ídský Kúrét či Daktyl¹³³. Kúrėti byli bytosti, které pomáhaly Titánce Rhee, matce bohů, při porodu Dia poté, co se dotkla během porodních bolestí hory Idé, a ta vydala tolik duchů/ bohů, kolika prsty se Rheia hory dotkla. Kúrėti malého Dia na Krétě střežili a chránili, a kdykoli se rozplakal, tak bili meči do štítů, aby jej přehlušili a jeho pláč neuslyšel Kronos. Aby vzdali Diovi

---

¹³² Oltář Dia Olympského ve tvaru komolého kužele stál na mramorovém podstavci, do výšky dosahoval šest a půl až deset metrů, dle obětí a v průměru měl jedenáct metrů; oběti se na něj přinášely každý den; jeho symbolický význam tkvěl i v tom, že tvořil přesně střed posvátného okrsku.

¹³³ *Daktylos* = prst; *Daktyloi idaioi* = Ídské prsty, podle hory Idé. Pět Daktylů podle pěti prstů; Kúrét pak znamená Chlapík.

hold, vydali se po jeho dospění tito Daktylové (Hérakles, Paiónaios, Epimédés, Iasios a Idás) do Olympie a nejstarší z bratrů Hérakles navrhl udělat to *agónem* v běhu, skoku do dálky hodu diskem, hodu oštěpem a zápasem (Folprecht, 1988), a místo pojmenovat Olympie. Poté tito odpočívali na olivovém listí (Thomson, 1958) (z tohoto posvátného stromu, který Hérakles údajně přivezl ze země daleko na severu za oblastí boha větrů Borea, země Hyperborejských, se pak vyráběl věnec pro vítěze). Hérakles poté stanovil, aby se závod konal vždy po pěti letech podle počtu sourozenců (Pausaniás, 1973). Jiní autoři (Kössl, Kroutil et alii, 1982; Pindaros, 2002) ovšem udávají za zakladatele her onoho známého reka Hérakla, který zde měl sám zasadit posvátný strom, z něhož se dělal věnec vítězům (Tyrš, 1968), jako oslavu vítězství nad élidským králem Augiášem (Augeiem) nebo po návratu Argonautů z Kolchidy. O založení her slavným rekem Héraklem se nejvíce zasazoval Pindaros, který v oslavné *epiníkii* na vítězného boxera Hágésidáma z Lokrů dokonce zmiňuje první vítěze – velitele vojsk, s nimiž Hérakles¹³⁴ přišel do Písy a hrami složenými ze šesti disciplín vzdal čest dvanácti bohům. Vítězem v běhu se stal Oiónos z Mideie, v zápase zvítězil Echemos z Tegee, v boxu Doryklos z Tíryntu, v závodě vozů pak Sámos z Mantineie, v hodu oštěpem Frastór a v hodu diskem (kamenem) Níkeus (Pindaros, 2002). Můžeme se setkat ještě s názorem, že hry založil sám Zeus, jako oslavu svého vítězství nad jeho otcem Titánem Kronem přímo na místě, kde jej porazil (Newby, 2006). Nebo i tvrzením, že je založili králové Néleus z Pylu (otec starého válečníka od Tróje Nestora), Pelios z Iólku (nepřítel hrdiny Iásóna) a Písa (zakladatel města Písy) (Zamarovský, 2003). Údajně je také mohli založit Klymenos, Epeios či Oxylos, potomek Héraklův, praděd Ífita (společně s Lykúrgem zakladatel či spíše reorganizátor historických olympijských her), vůdce Dórů a vládce Élidy (Sábl, 1968).

První hry se údajně konaly roku 776 př. Kr. (v antické i soudobé literatuře se můžeme setkat i s rokem 884 př. Kr.) (Sábl, 1980). Je velice pravděpodobné, že olympijské hry sahají až za rok 776 př. Kr.; po příchodu Dórů byly tyto upraveny a reorganizovány, což se poté stalo i později právě zmíněným Ífitem, Lykúrgem a Kleosthenem. Po roce 776 př. Kr. hry konaly pokaždé po čtyřech letech. G. Thomson (1958, 123) se přiklání ale k názoru, že „*olympijské hry byly původně slavností každoroční a teprve roku 776 př. n. l., od kdy se také počítají, se pořádaly jednou za čtyři roky, aby nabyly celořeckého významu*“. Hry trvaly až do roku 393/4 po Kr., kdy

---

¹³⁴ Hérakles = Héra + *klés* = „slavný Hérou“, ten, jehož proslavila Hérina nenávisť, když překonával překážky, které mu tato neustále předkládala.

je jako pohanské na popud biskupa Ambrože z Milána zakázal byzantský císař Theodosius I.; zánik poté dokonalo ničení některých staveb jako pohanských, zemětřesení, záplavy a turecká nadvláda, kdy byly ruiny a materiál brán na stavbu mešit a pevností (Folprecht, 1988). To, jakým byly olympijské hry fenoménem, si uvědomíme pohledem na celkový počet slavností – 293 her za 1169 let! V době konání těchto her platilo příměří a trval posvátný mír (*ekecheiria*). Součástí prvních her byly pouze náboženské slavnosti a závod v běhu na jeden *stadion*. Později se zaváděly další „sportovní“ soutěže a od 5. století př. Kr. i umělecké soutěže jako recitace děl básníků, historiků aj. (Frel, 1969). Období mezi olympijskými hrami bylo podle názvu posvátného místa, kde se tyto konaly, nazváno olympiáda (*olympias*); toto bylo také od 4. století př. Kr. bráno jako základní údaj pro starořecké datování.

Každý olympijský vítěz získával titul *olympionikás/ olympionikés* („olympijský vítěz“); jsou však i názory (např. V. Sábl nebo L. Reitmayer), které tento titul přisuzují pouze vítězům *pentathlonu* (Reitmayer, 1977; Sábl, 1960, 1968). Vítěz tří běžeckých disciplín (*dromos, diaulos, hoplítodromos*) na jedněch hrách v Olympii (zpravidla v jeden den) získal čestný titul *tríastés* (tento získalo za celou historii olympijských her pouze šest atletů, ale např. Leónidás z Rhodu si jej vydobyl dokonce čtyřikrát); poprvé jej získal Fanás z Pellény, poté zmíněný Leónidás z Rhodu, Hékatomnos z Élidy či Milétu, Hermogenés z Xanthu a Polytés z Keramu. Vítězové všech panhelénských her (Olympie, Delfy, Isthmos, Nemea) v jedné periodě pak obdrželi titul *periodonikés*. Byl i speciální titul pro těžké atlety, a to *paradoxonikés/ paradoxos*, neboli neobvyklý či překvapující vítěz – šlo o téhož vítěze v jeden den v *pankratiu* a v *palé*, čehož vzorem byl Hérakles a jeho dvojnásobné vítězství (toto dokázalo celkem sedm atletů, „prvním po Héraklovi“ byl roku 212 př. Kr. Kapros z Élidy a „sedmým po Héraklovi“ Níkostratos z Kilikie roku 37 po Kr., dalšími atlety s tímto titulem byli v pořadí Aristomedés z Rhodu, Prótofanés z Magnésie, Stratón z Alexandrie, Marión z Alexandrie, Aristeás ze Stratoníkeie). Vítězům *hoplítodromu* se pak přisuzoval titul „nejlepší z Řeků“.

Olympijské vítězství, ať bylo jakkoli skvělé pro vítěze a znamenalo proň ohromnou prestiž, bylo snad stejně tak významné pro atletovu rodnou obec – i proto se vedle jména vítěze psalo i město, z nějž tento pocházel. Obec prostřednictvím svých vítězných atletů získávala na politickém významu a vlivu a ještě v Olympii měla možnost její oficiální delegace (*theórie*, od řec. *theóreó*, „pozorovat“) podepsat a

uzavřít dohody mezinárodního významu. Vítězové získali červenou stužku jako symbol svého vítězství, palmovou ratolest a olivový věnec, zvaný *kotinos*, vyrobený na místě z posvátné olivy, již Řekové pojmenovali Kallistefanos („Dárce krásných věnců“), rostoucí v posvátném okrsku, kterou Řecku darovala bohyně Pallas Athéna nebo zasadil Hérakles (Zamarovský, 2003); tento věnec, jak věřili antičtí Řekové, měl nadpřirozenou moc a vítězům poskytoval ochranu samotného Dia. Podle Sommera (2003) dostávali vítězové jízdních závodů mimo zmíněný věnec i mladou otrokyni. Za vítěze mluvil jejich výkon, pohyb; tito se nepotřebovali honosit vnějšími znaky jako bohatstvím či politickou mocí, jejich bohatství bylo něčím vyšším. Jak napsala Anna Hogenová: jejich pohyb vedoucí k vítězství „je výsledkem dialogu s Gaiou“ (Hogenová, 2000, 150). Po slavnostním průvodu byli vítězové hostěni v *prytaneiu*. Byly jim povětšinou odpuštěny daně a v jejich rodišti dále prokazovány pocty, které si zadaly s poctami králům a bohům. Slavní vítězové byli často také propuštěni nepřítelem po prohrané bitvě, když tento zjistil, kým že vlastně jsou (Bouzek & Ondřejová, 1989), což je případ slavného *pankratisty* Dóriea, syna Diagora, zajatého a propuštěného Athénany; i jiných (Pausaniás, 1973). Podle Osborna (2010) byli vítězové vyhledáváni vládci některých měst jako vhodní manželé pro jejich dcery. Vjezd do města byl současně triumfálním průvodem (podobným římským triumfům) s květy a ratolestmi ověčeným náměstím, kdy byl vítěz oděn do purpuru a jel na spřežení bílých koní nikoliv branou, ale nově udělanou dírou v hradbách, což mělo odkazovat na to, že tuto chybějící část hradeb tvořila těla vítězů města, kteří ji kryli a chránili od nepřátelských útoků (Tyrš, 1968). První kroky vítěze vedly do hlavního chrámu města, kde složil oběť bohům a věnoval jim nejspíš svůj vítězný věnec. Ve Spartě měli vítězové právo do boje pochodovat vedle krále a bojovat po jeho boku, čehož si nesmírně vážili. To dokazuje příklad spartánského zápasníka, který odmítl ve finále prohrát, když mu byla nabídnuta obrovská částka jako úplata. Když se ho pak po závodě ptali, co má nyní ze svého vítězství, odvětil, že bude v bitvě stát před svým králem (Deary, 2013; Sábl, 1960). V Alexandrii se vítězové stávali členy Múseia (dalo by se říci, že jakési akademie věd a umění); v mnohých městech mohli do konce svého života také jíst na státní útraty v *prytaneiu*, když tam před tím (po jejich návratu do města, byla pro ně uspořádána velká oslavná hostina, byla jim také postavena socha, někdy sochy, pojmenovávány po nich byly „sportovní“ stavby a většinou jim byla na stáří nabídnuta významná pozice v náboženské či městské správě, po smrti je ostatní uctívali jako héroie. Zamarovský (2000) přirovnává všechny výhody pro vítěze, které jim příslušely na mimoolympijské

půdě k fotbalovým superhvězdám. Jak ovšem poznamenává Thomson (1952a), připomínaje Pindara, i když vítězové dostali značné pocty, neměli však chtít příliš mnoho a dívat se daleko do budoucnosti, či dokonce chtít se stát bohem, tedy nepodléhat *hybris*. Vzhledem k cenám pro vítěze si povšimněme zajímavého faktu – ověřeným vítězem s poctami byl pouze jeden, ten první, ostatní upadli v zapomnění, ale na rozdíl od tohoto byli původním homérští válečníci-„sportovci“ v *Iliadě* oceněni, i když nevyhráli; vítěz sice dostal tu nejlepší cenu, ale určitá výhra náležela též druhému a třetímu a dokonce také čtvrtému a pátému.

Organizace takového úchvatného uvítání v rodné obci měla jednu nezanedbatelnou výhodu – téměř jistě zaručovala zvyšování zájmu o tělesné aktivity a probouzení lásky k nim u mládeže, a tak si vlastně obec zaručovala trénované obránce své vlasti.

Získat v Olympii vítězství a tím i tyto výhody ovšem nebylo v konkurenci mnoha skvěle trénovaných mužů nic snadného. Výpověď o dřinách a strastech olympijských závodníků na cestě k jejich cíli nám podává stoický filosof z přelomu 1. a 2. století po Kr. Epiktétos z Hierapole: „*Chceš zvítězit v olympijských hrách? Ví bůh, že i já, neboť je to čestné. Ale uvaž, co předchází i co následuje, a teprve potom se ujmí díla! Musíš dbát kázně, jíst podle přísných předpisů, zdržovat se sladkostí, cvičit se i proti své vůli v určitou hodinu, v horku, v mrazu, nesmíš pít studenou vodu ani víno, jak tě napadne, slovem, jako lékaři se musíš svěřit svému cvičiteli; potom musíš se svým soupeřem o závod kopat, leckdy si vymknout ruku a vyvrtnout kotník, hojně prachu se nalokat, leckdy se dát šlehat a po tom po všem – podlehnout! To všechno uvaž, a budeš-li mít ještě i potom chuť, věnuj se zápasnictví!*“ (Epiktétos, 1972, 37).

Těžké je odhadovat počty diváků a ještě těžší závodníků, jelikož se údaje o tomto nedochovaly. Diváků dle současných odhadů, založených na výpočtech plochy svahů a náspů, mělo být mezi čtyřiceti a pětáctýřiceti tisíci. Samotných závodníků pak v době největšího rozkvětu her ve všech disciplínách celkem snad pět až šest set (Zamarovský, 2003).

soupeření, především závody v běhu. Tělesná cvičení byla téměř určitě součástí všech kultovních slavností v Řecku. Nešlo ovšem tak úplně o to, na co jsme zvyklí z pozdější Olympie (Sinn, 2003).

Mezi léty 476 a 472 př. Kr. se naplňují slova o svornosti Řeků a vzniká zde neutrální rozhodčí soud, do něhož byli vybíráni členové z kultovních úředníků. Stalo se

Obr. 61: Olympie dnes (Potter, 2012).

tak nedlouho po řeckém vítězství a ubránění své svobody v rozhodujících bitvách řecko-perských válek (Marathón, Thermopyly, Salamína, Plataje), i když k úplnému ukončení tohoto konfliktu došlo až v roce 449 př. Kr. Olympia se tímto počinem stává symbolem jednoty Řeků. Asi tehdy se zde poprvé objevuje i ona slavná myšlenka „svatého míru“

(*ekecheiria*). I přesto, že myšlenka nestranného soudu mezi řeckými obcemi brzy selhala, stala se inspirací pro budoucnost. V této řecké ideji, neutrálního soudu jako urovnávatele konfliktů, můžeme bez přehánění hledat i inspiraci ke vzniku Společnosti národů, potažmo Organizace spojených národů v moderních dějinách.

Jedněmi z nejslavnějších se staly hry pořádané roku 476 př. Kr. Významnou se zde stala návštěva Themistokla, který přišel poté, co už hry začaly, a i přesto diváci povstali a tohoto hrdinu od Salamíny přivítali potleskem, což se v dějinách antických olympijských her stalo pouze jedenkrát (Plútarchos, 2006)! Na těchto hrách dobyl jednoho ze svých olympijských vítězství i boxer Theagenés z Thasu, který prý získal za svou kariéru 1200 - 1400 věnců vítězů (většinou šlo však o méně významná vítězství) z různých řeckých, nejen panhelénských, her v *pygmé*, *pankratiu* a *dolichu* (Plútarchos, 2014). V této době vznikla i myšlenka o vytvoření nestranného soudu. Hry hrály i významnou roli pro Hippiovu kroniku; nejspíše dle tohoto roku se autor dopočítal k onomu pro nás slavnému datu 776 př. Kr. (řecký kalendář při propočtech udával rok zaokrouhlený: rok $476 + 75$ olympiád, $476 + 75 \times 4 = 776$) (Sinn, 2003).

Prostředí, v němž se konaly olympijské hry, popisuje poněkud idylicky E. Mireaux: „*V rovině, již vane výjimečně uklidňující a libý vánek, ojedinělý v celé Heladě, vládne ovzduší posvátského rozruchu, žijí tu* (poutníci – pozn. autora) *v očekávání četných vítězství, která proslaví obce vítězných borců, v jarmarečním zmatku a v pouťovém chvatu a shonu*“ (Mireaux, 1980, 220-221).

Pokud se někdo provinil proti *ekecheirii* či jinak, mohl být z her vyloučen jako např. Sparta v roce 420 př. Kr., tedy v době Peloponéské války, která odmítla zaplatit pokutu za své válečné akce na území Élidy v době, kdy už měla platit *ekecheiria*. Pro pohled na řecké, obzvláště spartské, náboženské pojetí a jeho srovnání se stavem naší současné společnosti stojí za to poznamenat, že Lakedaimoňanům bylo umožněno zúčastnit se her, kdyby u oltáře Dia Olympského odpřísáhli, že pokutu zaplatí později. Ani tak politicky a společensky zásadní událost jako olympijské hry nebyla a ani nemohla být motivem pro křivou přísahu (Thukydidés, 1977).

Nejvyšší orgán v Olympii sídlil v búleutériu a tvořila jej vláda Élidy, nazýval se „rada Élid’anů“. Přijímal odvolání závodníků a jejich trenérů proti rozhodnutí *hellanodiků* (rozhodčích), které pak mohla potrestat peněžní pokutou, nemohla ovšem zvrátit jimi určený výsledek. Až na jeden případ skončily dle dochovaných zpráv odvolání nezdarem. K uznání chybování *hellanodiků* tím, že se neshodli jednohlasně na výsledku závodu v *dromu*¹³⁶, došlo roku 396 př. Kr. na 96. hrách (Zamarovský, 2003).

Na řízení her dohlíželi zmínění rozhodčí, zvaní *hellanodikai* („soudci Řeků/Hellénů“) (Cartledge, 2012). Před nimi, v době, kdy byla Élis královstvím, měl jejich funkci král (Zamarovský, 2003). *Hellanodikové* se na svou funkci museli připravovat deset měsíců (Deary, 2013), přitom je vyučovali a dávali jim rady tzv. *exegetové*; měli také kontrolovat zdatnost atletů, kterým se zde říkalo *thlipsis*, přimáčknutí (Sábl, 1960), během jejich společných tréninků, vylučovat barbary některé zločince a neplnoprávné občany. Dále posílali tři poselstva¹³⁷ vedená nedotknutelnými *spondofory* („hlasateli posvátného míru“) s právem od kohokoliv žádat pomoc do všech (!) řeckých měst; na náměstích *spondoforové* vyhlašovali blížící se hry, jejich přesný termín, podmínky účasti a dobu posvátného míru. Dle jejich zdatnosti pak *hellanodikové athlétai* rozdělávali do kategorií, aby se utkávali zhruba stejně silní „sportovci“. Poté

---

¹³⁶ Jeden rozhodčí určil za vítěze Leónta z Ambrakie, druhý Eupolema z Élidy.

¹³⁷ První přes střední Řecko do severního Černomoří, druhé na egejské ostrovy a do Malé Asie a třetí do severní Afriky, Itálie, Sicílie a západního Středomoří.

rozlosovali, kdo se měl s kým utkat (byl-li jich lichý počet, jeden, zvaný *efedros*, vždy v daném kole čekal, a po něm byl snad opět zařazen do losování s vítězi; ovšem vyskytuje se i tvrzení, že tento první *efedros* se utkal až s posledním zůstavším atletem; toto se nám však zdá nepravděpodobné). Samostatné losování popisuje Miroslav Tyrš (1968, 23): „*Sestavování soků dalo se tím, že malá hřebí (los – pozn. autora), z velikosti bobu, po dvou nebo po čtyřech stejnými písmeny znamenáná dle počtu se přihlásivších, do stříbrného osudí dána byla. Pak každý ze závodníkův, blahosklonnost boha vzývav, sáhl v nádobu a vytáhl z ní hřebí svoje. Ti, jimž stejných písmem se dostalo, v dvojici neb čtyřici se sestavili. Podobným opět způsobem vítězové proti sobě postaveni byli, až v každém závodě jeden toliko co přeborník vynikl.*“ Po rozlosování vedli *hellanodikové* před sochou Dia Horkia („Mstitele křivých přísah“, Zeus zde v každé ruce držel blesk a byl vytvořen tak, aby co nejvíce naháněl strach) přísahy závodníků, že se na soutěž pilně připravovali a nijak nebudou podvádět; ohledně podvádění přísahali i jejich otcové, bratři a trenéři (Pausaniás, 1973). Poté přísahali i samotní *hellanodikové*, že budou *agón* soudit spravedlivě a dle pravdy. Podle jiného názoru (Zamarovský, 2003) jde o chybné tvrzení pozdějších autorů, jelikož *hellanodikové* přísahu skládali už dříve, když se ujímali úřadu). Po přísaze tito představovali atlety a vyhlašovali jejich jména (přitom zde mohl proti jednotlivým „sportovcům“ vystoupit i každý přítomný občan, věděl-li, že tito nemají řecký původ či se jinak neslučovali s olympijským kodexem závodníků). Stejně tak rozhodčí kontrolovali „sportovcům“ jejich stravu, čímž se mělo zabránit tomu, aby brali doping. Dávali znamení k zahájení zápasu či závodu, dbali na dodržování jejich pravidel, vedli seznamy atletů, seznam závodníků pak vyvěšovali na desce u *búleutéria* (Sommer, 2003) a rozhodovali o vítězství. Měli také předávat jednotlivým vítězům *áthlon* (olivový věnec, který zlatým nožem uřezal chlapec, jenž měl ještě na živu oba rodiče)¹³⁸ a sledovat, zda socha, již vítězové dostávali, nepřesahovala stanovenou výšku. Do roku 348 př. Kr. (od roku 584 př. Kr., kdy nahradili krále) byli tito pouze dva, poté se jejich počet zvýšil na devět a na krátkou dobu až na dvanáct, po roce 364 př. Kr. pak jejich počet klesl na osm a po šestnácti letech se ustálil na deseti (tři měli na starost běžecký, tři zápasnický a tři *hippický agón*, poslední, kterému náležel titul *athlothetés*, byl jako nejstarší a nejzkušenější a jejich představitelem). Funkční období *hellanodiků* bylo přesně jeden rok. Měli také kontrolovat a vyzpovídat závodníky, zda se doma pilně připravovali minimálně deset

---

¹³⁸ Tento uděloval konkrétně *athlothetés*, tedy nejstarší z *hellanodiků*.

měsíců před jejich příchodem, a dohlížet na to, že se atleti dostavili do Élidy minimálně měsíc před začátkem her a zde po tuto dobu vykonávali soustavný trénink v jakémisi přípravném předolympijském táboře (*Obrázky z řeckého života*, 1983; Sinn, 2003; Tyrš, 1968; Zamarovský, 2000, 2003). Měli právo atletům i divákům naříditi pokutu, tělesný trest či je vyloučit z her. Jinými rozhodčími při závodech v Řecku, kteří také udělovali ceny vítězům, byli tzv. *agónothetés* (Plútarchos, 2014).

Hellanodikové však byli pouze voleným výkonným orgánem (zvolen mohl být kterýkoli občan Élidy, který se rozhodl kandidovat nebo byl navržen svými spoluobčany); o pravidlech, pořadí a náplni her rozhodovala komise „dozorců nad zákony“, tzv. *nomofylaků*. Tito zmíněné určovali mimo hry a na samotné hry dohlíželi; dále také vyučovali a radili *hellanodikům* (Zamarovský, 2003).

Kromě *hellanodiků* byli v Olympii při hrách určeni jako jejich podřízení i „strážci pořádku“, *alytarchové*. Tyto tvořili *mastigoforové* („nosiči biče“) a *rhabdúchové* („nosiči hole“), kteří měli za úkol zajišťování pořádku během slavností a vykonávání trestů. Biči či holemi se mohli vrhnout na diváky, „sportovce“ i trenéry, jež se nějak provinili proti pravidlům nebo pořádku. Do Olympie se nesměly nosit zbraně, proto byli *alytarchové* vyzbrojeni jen biči a holemi. Dostat výprask těmito zbraněmi bylo ovšem pokládáno za obrovskou potupu a mimo Olympii nebyla takováto forma trestání povolena (Thukydidés, 1977; Zamarovský, 2003). Dalšími podřízenými *hellanodiků* byli jako jejich asistenti „pomocní rozhodčí“ a „zapisovatelé“, jež měli na starost dělat seznamy soutěžících a vítězů. Tyto, stejně jako velitele *alytarchů*, jmenovali a platili *hellanodikové*.¹³⁹ Na hrách byli přítomni i lékaři a technická služba mající na starost zabezpečení různých zařízení (hlavně „sportovních“), která podléhala správcům, *prytanům*. V Olympii byli také neodmyslitelní kněží v čele s veleknězem (jimi voleným každý měsíc), jejich pomocníci, věštcí, připravovatelé obětí, očišťovatelé soch a oltářů, předčitatelé modliteb, vykladači zvyklostí, udržovatelé ohně, nosiči dřeva, nalévači vína, kráječ masa, chrámoví klíčníci, pištcí ad. (Zamarovský, 2003).

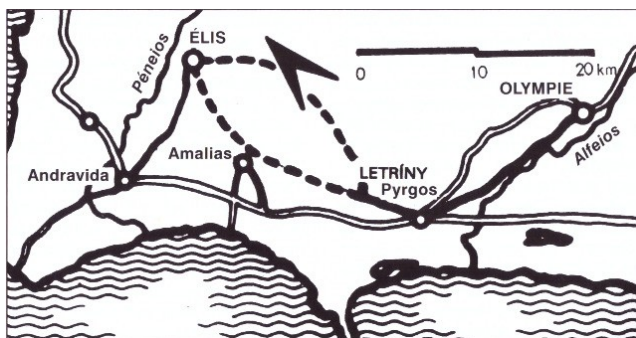
Samotný předolympijský přípravný tábor, o němž jsme se zmínili v souvislosti s *hellanodiky*, probíhal celý měsíc před hrami v élidském *gymnasiu*, jinak největší budově města, v níž byli atleti také ubytováni a společně jedli, stojícím na prostranství *Xystos* („Vypleté“) vedle sídla *hellanodiků*. Tento intenzivní trénink se speciální dietou absolvovali pouze závodníci *gymnického agónu*, nikoli tedy soutěžící v *agónu*

---

¹³⁹ Jejich plat a olej pro atlety byly nejnákladnější složkou her.

hippickém či *músickém*. Podle některých zpráv se tohoto přípravného tábora nemuseli zúčastňovat atleti, kteří jej jednou prošli, tedy ti, kteří už někdy na olympijských hrách soutěžili (Zamarovský, 2003). „*Jestliže jste cvičili tolik, kolik vyžadují olympijské hry, a nespáchali jste nic zločinného ani podlého, pak pojdte a soutěžte s odvahou! Nejste-li však tak vycvičení, jak jsme řekli, pak odejděte odsud, kam je vám libo!*“ (Zamarovský, 2003, 128). Toto byla slova pronesená *hellanodiky* k shromážděným závodníkům na

konci élidského přípravného tábora před cestou do Olympie, která tento tábor ukončovala. Poté následoval zhruba jedno až dvoudenní pěší pochod po „Svaté cestě“ z Élidy do Olympie (obr. 62); šlo dohromady nejméně o 14 hodin chůze. Jako první šli *hellanodikové*, za nimi

Obr. 62: Trasa průvodu z Élidy do Olympie (Zamarovský, 2003).

kněží a členové élidské vlády. Pak za sebou závodníci, trenéři jejich doprovod, na konci élidští i jiní občané. První zastávka vyplněná obřadem a oběťmi byla někde u pramene Piera, další pak v Letríně (dnešní Pyrgos), kde průvod současně přenocoval a ráno pokračoval až do Olympie. Přesnou trasu pochodu dnes neznáme, ale víme, že měřil tři sta *stádií* (57,7 kilometrů) (Prachař, 1933; Zamarovský, 2003).

Součástí slavností a závodů v Olympii byly i soutěže dospívajících, většinou probíhající ve druhý den her odpoledne. Účastnit se mohli jen synové plnoletých občanů od dvanácti do osmnácti let (někdy ovšem nebylo snadné určit skutečný věk chlapců). Někteří nadaní chlapci měli dokonce možnost dostat od města či bohatých soukromníků peníze na trénování (Cambiano in Vernant [ed.], 2005), což jen dokazuje, jak si antičtí Řekové vážili atletiky.

Zákaz účasti na hrách platil pro vdané ženy (i když jiné panhelénské hry směly navštěvovat dle vlastní vůle), otroky, cizince, vrahy a svatokrádežníky, provdané ženy byly z her vyloučeny dokonce pod trestem smrti (Mireaux, 1980) – měly být přiadně shozeny ze strmé skály pojmenované Tupaion; všem (i kněžce Déméter Chamyny), kromě provdaných žen, byl dovolen vstup jen jako divákům. Výjimkou ovšem byl *hippodrom*, kde mohly participovat i ženy vlastníci vůz a koně. Takových bylo však jen pár, a nejspíš to byly především Spartanky (o odlišném vztahu Spartanů k ženám, který

toto umožňoval, jsme se už zmínili). Ženy zde ale mohly být pouze jako majitelky koní, nikoli jako vozatajky či jezdkyně!

Na počátku trvaly hry pouze jeden den, později (v osmdesátých letech 7. století př. Kr.) se prodloužily na dva dny a v roce 472 př. Kr. byla olympijská slavnost znovu reorganizována a hry od tohoto data trvaly pět dní (Kössl, Kroutil et alii, 1982). Účastnili se jich soutěžící a diváci z různých míst Řecka, později, když bylo Řecko římskou provincií, ze všech koutů říše. Počet diváků na olympijských hrách se měl údajně pohybovat mezi čtyřiceti až padesáti tisíci (Grant, 2004).

Jeden z předpokládaných názorů na program her vypadal tak, že se první den olympijských her tvořily přípravy, slavnostní průvod (*πομπή, pompé*), v jehož čele kráčeli *hellanodikové*, a slavnostní přísaha závodníků před chrámem nejvyššího z bohů Dia, že nebudou podvádět a rozhodčích, že budou spravedliví a nestranní (Šílený, 1947). Později první den probíhal ještě *agón* trubačů a hlasatelů. Další den se pokračovalo soutěžemi dorostenců. Třetí den probíhaly závody koní a vozů v *hippodromu* a večer oběti Pelopovi. Předposlední den se místo soutěžení věnoval oslavě Dia prostřednictvím slavnostního ceremoniálu. Pátý den byl na programu hlavní *gymnický agón* – závody v běhu, pětiboji, zápase, boxu, všeboji a běhu těžkooděnců. Závěr tohoto posledního dne vyplňovalo slavnostní dekorování vítězů a určitě velmi dlouhá oslava v *prytaneiu* (Kössl, Kroutil et alii, 1982), kam mohl vítěz přizvat i svého trenéra a otce (Zamarovský, 2003). Jiný program her (prodloužených na sedm dní) popisuje Tomáš Šílený (1947) ve své knize *Život v antickém Řecku*. Na programu her byly i výstupy řečníků a historiků, kteří četli část ze svého díla. Takovým byl např. otec dějepisu Hérodotos, který zde vystoupil s částí svých *Dějín*, Empedoklés, Hippiás, roku 392 př. Kr. sofista Gorgiás, jenž vystoupil s řečí o svornosti (*logos peri homonoiás*), a v ní apeloval na svornost Řeků proti Persii; s podobnou řečí roku 388 př. Kr. či 384 př. Kr. na olympijských hrách vystoupil i řečník Lýsiás, který hlásal spojení Řeků proti Persii a Syrakusám – pod vlivem jeho řeči dokonce dav rozlícených občanů vyplnil v Olympii stan syrakuské výpravy (Oliva, 1995). Později vystupovalo mnoho jiných řečníků s podobnými proslovy i mimo Olympii – kupř. řečník Isokratés poukazoval na zvedající se moc Makedonie, následně pak apeloval na spojení Řeků pod vedením makedonského krále Filipa II. k výpravě proti Persii. Pro spojení Řeků dokonce i s Persií proti Filipovi radikálně později vyzýval řečník Démostenés, jeho řeči jsou obecně známé jako tzv. filipiki. V Olympii vystupovali i jiní umělci a vědci, kupř. zde

vystavoval své obrazy Rhoxány, Alexandrovy manželky, malíř Aetión, svá díla malíř Zeuxis, vlastní desky s astronomickými výpočty Oinopidés aj. (Zamarovský, 2000).

Vítězové byli dekorováni v předsíni Diova chrámu a nakonec se na pozvání Élejců večer účastnili spolu se svými příbuznými a přáteli slavnostní hostiny v *prytaneiu* (úřadovna členů městské správy, kde tito přijímali návštěvy, městská radnice) v hodovní síni (*hestiatorion*) naproti místnosti s ohništěm, které se nacházelo v jihovýchodní části svatyně (Pausaniás, 1973). Sem byli vedeni triumfálním průvodem, a poté před *prytaneiem* rituálně šleháni větvemi, což mělo symbolizovat zvýšení plodnosti. Vchodem do *Altidy* (posvátného okrsku s rozměry 198x152 metrů, odvozeným z pojmu *alsos*, „háj“) nazývaným Cesta průvodu (*pompiké hodos*) byly podle všeho do posvátného okrsku atleti přiváděni (Grant, 2002; Thomson, 1952a). Průvod, zápas, pochod (*pompé, agón, kósmos*) je trojice, již jsme zmiňovali v souvislosti se zasvěcováním a vstupem chlapců do dospělosti. Jde tedy o jeden z mnoha příkladů, které dokazují spojitost a návaznost antických systémů výchovy, stejně jako důležitost kultu a symboliky.

Zpočátku se v Olympii konaly pouze náboženské obřady a závod v běhu. Vůbec prvním vítězem mezi lidmi měl být bájný Koroibos roku 776 př. Kr.¹⁴⁰, jehož hrob ohraničoval hranice Élidy (Pausaniás, 1974). Poté postupně přibývaly jednotlivé *gymnické, hippické a músické* soutěže, které tvořilo celkem dvacet tři disciplín – devět atletických, sedm zápasnických, šest *hippických* a jedna *músická* (Kössl, Kroutil et alii, 1982; Newby, 2006; Zamarovský, 2003):

- *stadion, dromos* na 1. olympijských hrách v roce 776 př. Kr.,
- *diaulos* na 14. olympijských hrách v roce 724 př. Kr.,
- *dolichos* na 15. olympijských hrách v roce 720 př. Kr.,
- *pentathlon (dromos, halma, hod diskem, akon, palé)* na 18. olympijských hrách v roce 708 př. Kr.,
- *palé* na 18. olympijských hrách v roce 708 př. Kr.,
- *pygmé* čili *pýx* na 23. olympijských hrách v roce 688 př. Kr.,
- *tethrippon* na 25. olympijských hrách v roce 680 př. Kr.,
- *pankration* a *hippos kelés* čili *hipposkelétion* na 33. olympijských hrách v roce 648 př. Kr.,

---

¹⁴⁰ Určité závody a slavnosti se podle archeologických vykopávek konaly už před rokem 776 př. Kr., snad už v době mykénské.

- soutěže dorostenců v některých disciplínách (*dromos, palé*) na 37. olympijských hrách v roce 632 př. Kr.,
- *pentathlon* v soutěži dorostenců (hned byl ovšem zrušen) na 38. olympijských hrách v roce 628 př. Kr.,
- *pygmé* v soutěži dorostenců na 41. olympijských hrách v roce 616 př. Kr.,
- *hoplítodromos* na 65. olympijských hrách v roce 520 př. Kr.,
- *apéné* (zrušeny na 84. hrách) na 70. olympijských hrách v roce 500 př. Kr.,
- *kalpé* (zrušeny na 84. hrách) na 71. olympijských hrách v roce 496 př. Kr.,
- *synóris* na 93. olympijských hrách v roce 408 př. Kr.,
- *kérykes* a *salpisté*s na 96. olympijských hrách v roce 396 př. Kr.,
- závod vozů s čtyřspřežím hříbat na 99. olympijských hrách v roce 384 př. Kr.,
- *synóris* hříbat na 128. olympijských hrách v roce 268 př. Kr.,
- jezdecký závod hříbat na 131. olympijských hrách v roce 256 př. Kr.,
- *pankration* v soutěži dorostenců na 145. olympijských hrách v roce 200 př. Kr.

Podrobnější přehled zavádění disciplín, významných změn pravidel a samotných her a přehled vítězů je podán v příloze 5.

1. 5. 2. 1 Héraie

Čtrnáct dní před a následné hry čtrnáct dní po mužských hrách se konaly tzv. *héraie* (Hěřiny hry), v nichž mimo jiné závodily ženy k počtě bohyně Héry. Tyto hry¹⁴¹, jež byly starší než mužské, obsahovaly závod v běhu o úřad velekněžky, který začínal nejspíše na „ulici zvané Alfeta“¹⁴². Pořádány byly hry každý pátý rok, kdy se konaly celkově tři běžecké závody podle věku dívek, kdy začínaly nejmladší a končily ty nejstarší (přednostní postavení měla poslední skupina).

Obr. 63: Běžící dívka (Oliva, 1971).

¹⁴¹ Hlavní hry se konaly na konci padesátého/čtyřicátého devátého měsíce; závod v běhu dívek však každý rok v měsíci Parthenios (panenský, podle těchto her panen).

¹⁴² Ulice „Alfeta“ se nacházela i ve Spartě; a právě zde se pořádal závod nápadníků o Arnaiu či Arnakiu, později pojmenovanou Pénélopé („kachna“), který měl údajně vyhrát Odysseus.

Ženy běžely s chitónem nad kolena, rozpuštěnými vlasy a odhaleným pravým ramenem (obr. 63). Vítězné dívky byly ověnčeny olivovým věncem a získaly část masa z krávy, která se obětovala Héře, a do Héřina chrámu mohly darovat malbu své podobizny (Pausaniás, 1973). Když se však hry konaly každý rok, byl organizován pouze jeden závod, v němž soutěžily všechny dívky na *stadionu* zkráceném o šestinu, tedy v běhu na délku 160,5 metrů, a vítězka se mimo zmíněné ceny stala kněžkou Měsíční bohyně Héry, a nosila olivu jako symbol míru a plodnosti. Dále dostala podíl z posvátné krávy bohyně, a tak s ní splynula v jedno. Období mezi olympiádami bylo rozděleno na šestnáct úseků, v nichž se střídalo šestnáct ctihodných matek ve funkci pomocnice velekněžky (Graves, 2004; Thomson, 1952a). Původ těchto her a zvyku popisuje George Thomson prostřednictvím Wenigera a Cornforda: „*Slavnost se konala každého čtvrtého roku pod vrchním dohledem sdružení nazývaného ‚šestnáct žen‘, které tkaly pro Héru na počest této události slavnostní roucho. Tyto ženy tvořily též dva sbory. Jeden pro Hippodamii, druhý pro Fyskou, místní nevěstu Dionýsovu. Z toho je možno odvodit, že se tato slavnost částečně datuje již od té doby, kdy ještě neexistovala ani Héra, ani Hippodamie, nýbrž jen Fyskoa, dívka, jež ‚působila, že věci rostly‘*“ (Thomson, 1952a, 128). Hry odkazovaly k Hippodameii, která za sňatek s Pelopem uspořádala k počtě bohyně Héry závod v běhu, jehož se zúčastnilo šestnáct žen a zvítězila v něm Chlóris (Pausaniás, 1973), přeživší dcera Nioby, jejíž ostatní děti byly pro Niobinu *hybris* zabity dětmi bohyně Létó, Artemis a Apollónem. Další *héraie* se slavily v Argu v Héřině svatyni (*Héraion*), který byl znám svým uctíváním především bohyně Héry a na ostrově Samu; zde jejich součástí však nejspíš nebyly „sportovní“ soutěže (Kössl, Kroutil et alii, 1982).

1. 5. 3 Pýthijské hry

Delfské, čili pýthijské, hry byly po hrách v Olympii těmi nejdůležitějšími. Měly nejbohatší program a konaly se v Delfách, středu světa, místě pro Řeky nejposvátnějším na konci léta každého třetího roku olympijských her. I dnešní návštěvník tohoto místa, podle nás jednoho z nejkrásnějších a nejtajemnějších míst světa, naplněného duchem a božskostí, pochopí jeho významnost i posvátnost a může jen přemýšlet o jeho nádheře v době největšího rozkvětu pýthijských slavností a her. Slavily se každý čtvrtý rok v létě

v Delfách k počtě boha Apollóna, který podle pověsti porazil draka/hada Pýthóna, jelikož předtím pronásledoval jeho matku Létu a bránil ji v porodu Apollóna i jeho sestry Artemis. Jejich pořadí za olympijskými hrami dokazuje i básník Kallimachos svými iamby na vavřín a olivu (olivový věnec byl cenou pro vítěze v Olympii, vavřínový v Delfách):

Obr. 64: *Stadion* v Delfách (archiv autora).

„*Slyš dále* (oliva promlouvá k vavřínu – pozn. autora¹⁴³): *nejsem lepší cenou závodní než ty? Jeť závod v Olympii cennější než závod v Delfech. Ale mlčme raději!*“ (Řecká lyrika, 1954, 110).

Cenou pro vítěze byl zde tedy věnec z vavřínu z posvátného stromu Apollóna; tento měl pro umělce (básníky, pěvce, hráče na hudební nástroj) váhu asi jako olivový věnec pro atlety.

První obnovené pýthijské hry se měly konat roku 582/1 př. Kr. (Kirk, Raven & Schofield, 2004) či 589 př. Kr. (Kössl, Kroutil et alii, 1982). Do té doby se měly tyto hry údajně slavit jednou za osm let. Původní soutěží v nich byl zpěv na boha Apollóna za doprovodu kithary a zvítězil v něm Krét'an Chrýsothemis. V roce 583 př. Kr. (v době čtyřicáté osmé olympiády) k původní soutěži přibyl zpěv za doprovodu píšťaly a hra na samotnou píšťalu. Následně se začalo soutěžit i ve „sportovních“ kláních. Kromě závodů čtyřspřeží přibyl hlavně běh na jeden a na dva *stadiony* (obr. 64); současně byl zrušen zpěv s doprovodnou hrou na píšťalu. Dále byl připojen závod vozů a soutěž běhu koní. Roku 558 př. Kr. se pýthijské hry rozšířily o samotnou hru na kitharu, v roce 498 př. Kr. se pak dále přidal *hoplítodromos*, 398 př. Kr. závod čtyřspřeží, 378 př. Kr. závod vozů tažených hříbaty, 346 př. Kr. *pankration* dorostenců, dvojspřeží hříbat a závod hříbat (Pausaniás, 1974).

V Olympii měl hlavní postavení *gymnický agón*, zde jej měl naproti tomu spíše *agón músicový*, který lépe oslavoval právě boha Apollóna a jeho boj s Pýthónem. Hry

¹⁴³ Oliva jako dar bohyně Pallas Athény byla cennější než vavřín.

v Delfách trvaly několik dní – den na slavnostní procesí a oběti bohu, asi tři dny na *músický agón*, poté asi několik dní na *agón gymnický* a následně *agón hippický* (Kössl, Kroutil et alii, 1982).

Jako bylo období mezi olympijskými hrami nazváno olympiáda (*olympias*), tak se období mezi pýthijskými hrami nazývalo *pýthias*. Úlohu, kterou měli na oněch hrách *hellanodikové*, zde převzali delfští kněží, *hieromnémoni* („vykonavatelé posvátných úkonů“) a vrchní dozor delfská amfiktyonie (konfederace řeckých městských států utvořená k ochraně svatyně boha Apollóna) (Zamarovský, 2003).

Podle nápisu zde umístěného měli na tyto hry diváci zakázáno nosit si na *stadion* víno (toto omezení bychom ale marně hledali kupř. v Olympii).

1. 5. 4 Isthmijské hry

Korintské či isthmijské hry byly ustanoveny na počest výše zmíněného Melikerta (Palaimóna, tj. Sebevraha) a byly zavedeny jako oslava pádu korintské tyranis a vzniku vlády oligarchie (Grant, 2004). Konaly se od roku 582-570 př. Kr. (Zamarovský, 2000) jednou za dva roky každého druhého a čtvrtého roku olympijských her někdy na počátku jara (nejspíše koncem dubnu či začátkem května) a organizoval je Korint (po roce 146 př. Kr., kdy byl tento zničen Římany, tak Sikyon). Hlavním božstvem zde byl bůh Poseidón, který je měl podle jedné z pověstí i založit; jiná pověst ovšem praví, že zakladatelem byl Sisyfos (dle Korint'anů) či Théseus (dle Athéňanů), další pak, že byly zřízeny a vyvinuly se ze smutečních her nad mrtvými. Z místní slavnosti k počtě boha Poseidóna přerostly ve skutečné „sportovní“ závodění po svržení oligarchie Bakchiovců za tyrana Kypsela a jeho syna Periandra. Kvůli svému zasvěcení bohu moří byla na začátku slavností tomuto prováděna velká oběť. Poseidónovi hry jsou značně opředeny legendami – podle nich se zde měli utkat řeční héroové a první vítězství získat Kastór v běhu, Théseus v *hoplítodromu*, Polydeukés v boxu, Péleus v zápase, Faethón v jízdě na koni, Néleus v závodě čtyřspřeží a Orfeus ve hře na kitharu. Součástí slavností na Isthmu byly běžné soutěže *gymnické*, *hippické*, *músické* i malířské (soutěže vystavených obrazů), taneční (bojové, se zbraněmi) a snad i dramatické a závody lodí (závody na lodích a *hippický agón* odkazoval na Poseidóna jako boha moří a vod a stvořitelé koní). Vítězi byla darována větvka borovice a věnec

ze suchého miříku, druhu celeru, (smuteční rostlina, která měla přiložením na čelo probouzet zemřelé, což odkazuje na původ her jako smutečních slavností pořádaných na počest zemřelých), později ze smrku (symbol Poseidóna) (Kössl, Kroutil et alii, 1982; Sábl, 1960; Šílený, 1947), za římských dob z pinie (Zamarovský, 2003).

Isthmijské hry značně podporovali kupř. Athéňané, kteří zato měli u oltáře a na *stadionu* vyhrazená ta nejlepší místa o celkové rozloze velké lodní plachty (Sábl, 1960).

I zde platil svatý mír, za nějž ručil Korint a Athény.

Při jedněch hrách na Isthmu se prohlásil Alexandr Veliký vůdcem všech Řeků před tažením na Východ, při jiných (roku 196 př. Kr.) vyhlásil Titus Quinctius Flaminius řeckou nezávislost na Makedonii (Sábl, 1960).

1. 5. 5 Nemejské hry

Hry v Nemeji v severní části Peloponésu se ustanovily pro útrapy reka Ofelta (Archemora, Archimora), syna thesalského krále Athamanta, Adrastem (vůdcem *Sedmi proti Thébám*), nebo je založil Hérakles po jeho zabití nemejského lva (ten žil údajně v lesnatém kopci nad místem, kde byl založen *stadion*). Datum jejich vzniku spadá do roku 573 př. Kr. Stejně jako hry v Olympii byly zasvěceny Diovi, který měl ve zdejším posvátném háji zasvěcený chrám. Před tím se konaly k počtě boha vegetace a jeho rození a umírání v rámci vegetačního cyklu (Kössl, Štumbauer & Waic, 2006). Probíhaly vždy v létě (snad červenci) prvního a třetího roku olympiády. Hlavní postavení zde měl Argos, odvěký nepřítel Sparty (do 5. století př. Kr. byly nemejské hry však organizovány obcí Kleónai, po jejich převzetí Argem Kleónští organizovali jiné hry v jejich obci) (Oliva, 1995). Kromě *gymnických* závodů tvořených během prostým i během *hoplítů*, *pentathlem*, zápasem, boxem a *pankratiem* zde probíhal i závod *hippický* a od helénismu i *músický* a dramatický (Kössl, Kroutil et alii, 1982). Na hry dohlíželi jako v Olympii *hellanodikové*. Do klasické doby byl vítěz nemejských her obdarováván věncem z olivových větvíček, poté věncem z čerstvého miříku (Šílený, 1947). Jak jsme viděli výše, hrál zde roli i věnec z listů petržele. Jinde (Zamarovský, 2003) se zase udává, že vítězové byli později obdarováni dubovým věncem z Diova posvátného stromu.

Mezi čtveřici nejvýznamnějších panhelénských her byly nemejské hry zařazeny až v roce 496 př. Kr. (Sábl, 1960).

Názory na to z čeho byly vyrobeny věnce isthmijských a nemejských her se v literatuře značně liší.

Po dobu trvání isthmijských a nemejských her se vyhlášoval mír podobný *ekecheirii*, jehož platnost se vztahovala na okolí her a bezpečnou cestu všech účastníků na hry i domů.

1. 5. 6 Panathénaje

Panathénaje, čili svátek celých Athén, byly svátky ochránčyně města bohyně Athény; pořádaly se v červenci. Vznikly na pokyn prvního athénské krále Kekropa. Největšího rozsahu nabývaly každý čtvrtý rok – tzv. Velké Panathénaje, mezi olympijskými hrami; ale slaveny však byly v menším rozsahu každý rok. „Sportovní“ závody probíhaly pouze při Velkých Panathénajích, které tak trvaly o několik dní déle (Chaline, 2009), celkem šest dní (Kössl, Kroutil et alii, 1982) převážně na athénském *stadionu* (obr. 65).

V 6. století př. Kr. (566-565 př. Kr.) za Peisistrata byly slavnosti

Obr. 65: Obnovený Panathénajský *stadion* v Athénách (archiv autora).

rozšířeny. K zahajovacímu závodu v běhu se zapálenými pochodněmi přibýly závody koní a vozů, šest dorosteneckých a devět mužských disciplín, soutěž lodí v přístavu, *fyl* v kráse a statečnosti jejich mužů, družin ve válečném tanci, jednotlivců v síle a obratnosti a rapsodů v přednesu básní (hlavně z *Iliady* a z *Odyssey*). Krom tohoto rozšíření se na Peisistratův pokyn začaly každý čtvrtý rok Panathénají slavit zmíněné okázalejší a významnější Velké Panathénaje. Další rozšíření proběhlo za Perikla,

slavnost se rozšířila o hru na flétnu a *kitharu* (lyra) a zpěv (zde býval často rozhodčím sám Perikles). Soutěžilo se i ve hře na *aulos* (píšťala) a *diaulos* (dvojitá píšťala). Vrcholem slavnosti bylo procesí (*pompé*)¹⁴⁴ občanů probíhající z Kerameiku (od Dipylské brány) po Panathénajské cestě na *agoru* a dále pak na Akropoli k chrámu Athény, kde byla socha této bohyně oblečena do *peplu* (z urozených rodin dvěma vybranými Athéňankami od sedmi do jedenácti let asi devět měsíců před Panathénajemi tkaného a vyšívaného roucha¹⁴⁵, obarveného šafránem s purpurovými výšivkami a vyzdobeného výjevy z boje bohů, především Athény, proti Gigantům – *gigantomachia*; těmto vybraným athénským dívkám ve tkaní pomáhaly i *arréfor*¹⁴⁶) (Aristotelés, 2004a; Cambiano in Vernant [ed.], 2005; Frel, 1964). Na konci průvodu jelo šedesát jezdců (deset z každé *fýly*) a vozatajové, kteří soutěžili na hrách. Samotné závody se dělily na (Hérodotos, 2004; Chaline, 2009; Kössl, Kroutil et alii, 1982; Thomson, 1952a):

1. část pouze pro Athéňany, tedy soutěže *fýl* v družstvech. Tyto probíhaly pátý den slavností ve dne i noci. Mezi tyto soutěže vojenského charakteru patřily kupř. hody oštěpů na koni, předstírané bitvy pěchoty a jízdy, *apobatés* (skoky mužů ve zbroji na závodní vůz či z něj), *pyrrhiché* (válečný tanec doprovázený *diaulem*), *euandria* (soutěže mužné krásy a zdatnosti těch nejsilnějších a nejkrásnějších mužů a jejich vojenské dovednosti; tyto byly typické pouze pro Panathénaje), závody triér¹⁴⁷, dva noční (bezměsíčné) štafetové běhy s pochodněmi první vedoucí z Peiraiea k Akropoli o délce 38 *stadií* (pod Akropolí byl na popud běžce a posla Feidippida (či Filippida)¹⁴⁸ vystavěn chrám bohu Panovi a tento pochodňový běh je organizován k jeho počtě) a druhý z Prométheova oltáře v Akademii k oltáři Athény na Akropoli po Panathénajské cestě o délce 13,5 *stadií*. Podmínkou vítězství bylo mimo nejrychlejšího běhu i to, aby pochodeň štafety během cesty nezhasla (Pausaniás, 1973). Vítězní efébové těchto běhů měli právo v athénském

---

¹⁴⁴ Toto procesí bylo zobrazeno na vlysu Parthenónu, vytvořeném pod vedením sochař Feidia.

¹⁴⁵ Tato činnost je doložena i v Argu na počest Héry; možné též ze Sparty pro Apollóna během Hyakinthií.

¹⁴⁶ Dvě kněžky, které sloužily Athéně Polias a sídlily v tzv. Domě *Arréfor*.

¹⁴⁷ Lodě s třemi řadami veslařů nad sebou.

¹⁴⁸ K počtě tohoto posla a atleta, který dle pověsti v Athénách zvěstoval porážku Persie v roce 490 př. Kr. (poté co absolvoval s poselstvím a žádostí o pomoc cestu do Sparty a zpět – přes 200 kilometrů), když po vyhrané bitvě doběhl do Athén a řekl *niké* („vítězství“) či *nenikékamen* („zvítězili jsme“), a následně zemřel, se dnes běhá maratónský běh. Podle jiných (Bouzek & Ondřejová, 1989; Hurych in Hurych et alii, 2013) byl tímto maratónským běžcem Diomedón/Diomedés (či jiní: Erchius, Euklés, Tersippus).

prytaneiu každoročně zažehnout oheň (na tento oheň v *prytaneiu* se totiž pohlíželo jako na posvátný krb).

- část pro všechny „sportovce“ Řecka, která zahrnovala všechny obvyklé soutěžní disciplíny jako běh, zápas, *pankration*, pětiboj, jezdecké soutěže. V běhu se zde soutěžilo ve čtyřech jeho druzích: sprint (1 *stadia*), *hippios* (5 *stadii*), dálkový běh (22 *stadii*), *hoplítodromos* (běh ve zbroji – štít, přilba, holenní chrániče). Před finálem následovala čtyři postupová kola. Soutěže v jezdectví probíhaly čtvrtý den slavností za městskými hradbami a byly tvořeny závody koní s různými akrobatickými prvky a seskoky, dvojspřeží a čtyřspřeží (vozataj během jízdy seskakoval, běžel vedle vozu, a pak na něj zase naskakoval).

Po peloponéské válce tento svátek určoval i politický život v obci. Funkční období dozorce nad studnami, správce divadelní pokladny či vojenského pokladníka trvalo od jedné panathénajské slavnosti ke druhé (čtyři roky). Ovšem méně okázalé Panathénaje probíhaly každý rok (zahájeny byly vždy 28. hekatombaiónu), proto se vyskytují i názory, že jejich funkční období mohlo být pouze jeden rok (Aristotelés, 2004a). O slavnosti a hlavně „sportovní“ (gymnastické, jezdecké) a hudební soutěže a závody, které byly součástí některých ze slavností, a průvody při Panathénajích, se starali, odměny vítězům dávali a atletům olej odevzdávali tzv. *athlotheti*¹⁴⁹.

Kromě zmíněného průvodu tedy Panathénaje obsahovaly:

- hudební závod zavedený Periklem; vítězové dostávali peníze a zlato,
- závody v mužné zdatnosti (*enandriá/ euandria*) probíhající v hrách pouze pro Athéňany mezi skupinami mužů jednotlivých *fyli*; odměnou pro vítěze byly štíty,
- noční štafetové závody družstev s pochodněmi organizované také pouze v rámci soutěží jen pro Athéňany; vítězné družstvo získalo jako výhru 100 *drachem*,
- jezdecké a *gymnické* závody, které obsahovaly atletické soutěže; šlo o hlavní část Panathénají, kde byl vítěz ověnčen a získal olivový olej ze stromů posvátného háje v blízkosti Akademie předaný v amfoře z černé figury, kde na jedné její straně byla zobrazena bohyně Athéna stojící mezi dvěma dórskými sloupy, na druhé pak disciplína, v níž „sportovec“ zvítězil (obr. 66). Samotný olej byl vylisovaný z plodů dvanácti posvátných olivovníků (*moriat*) z háje Athény v Akademii. V nejnebezpečnější závodní disciplíně – závod vozů

¹⁴⁹ Šlo o desetičlenný sbor úředníků (jeden z každé *fyly*) losovaný na dobu čtyř let.

tažených dvojspřežím, byl vítěz oceněn dokonce 140 amforami oleje (pro srovnání při malých Panathénajích byla cena pro téhož vítěze pouze 30 amfor oleje) (Aristotelés, 2004a; Chaline, 2009; Miller, 2004).

Vítězové často dostávali finance i věcné dary jako trojnožky se zlatými či stříbrnými věnci, a především pak zmíněné amfory; tak např. vítězové v běhu obdrželi na 50 takových plných amfor (druzí 10), *pankratisté* 40 (druzí 8) a ostatní (pětibojaři, zápasníci, boxeři) 30 (druzí 6) (Olivová, 1979). Podle Millera měla jedna amfora kapacitu 38,9 litrů, což znamená, že vítěz v běhu dostal amforu a asi 1945 litrů oleje; při ceně \$5 na litr by hodnota ceny pro vítěze (amfora a olivový olej) činila kolem \$10 000. Celková cena pro všechny oceněné v *gymnickém agónu* pak snad přesáhla půl milionů dolarů (Miller, 2004).

Obr. 66: Panathénajská amfora; na jedné straně je vyobrazena bohyně Athéna, na druhé soutěžní disciplína, zde konkrétně box (Zamarovský, 2003).

Kvůli Panathénajím byla v Athénách zavedena zvláštní daň, tzv. *leiturgie*, již platili ti, kteří měli majetek alespoň tři talenty¹⁵⁰. Z těchto daní se platily hry, jejich organizace a ceny. V rámci nich byly i čestné povinnosti nazývané *gymnasiarchie* svěřované jen těm nejbohatším; tito *gymnasiarchové* pak měli pečovat o *gymnasia* a závodníky (olej, strava, služebnictvo, ...). Dále do těchto daní patřila kupř. *hestiasis* (hoštění členů vlastní *fyly* během slavností), *lampadarchie* (finančně zabezpečit pochodňový závod) či *architheorie* (nejnákladnější daň, na niž stát přispíval jen málo; šlo o vypravení a vedení poselstva k jiným hrám) (Sábl, 1960).

1. 5. 7 Ostatní hry

Kromě zmíněných velkých panhelénských her v Řecku existovalo velké množství dalších „sportovních“ her většinou jako součást slavností; platilo totiž, že „*pradávný výskyt sportovního závodění jako jedné z hlavních náplní slavností patřil*

¹⁵⁰ Zhruba 78,6 kg stříbra.

k typickým rysům života antického Řecka“ (Sommer, 2003, 38). Konání těchto her dokazuje archeologie a řecká lyrika, např. epigram *Na hrob slavného běžce* (Nejstarší řecká lyrika, 1981, 328):

*„Zde leží argejský Dandés, jenž běhával na stadionech,
proslavil vítězstvími svou koně živící vlast.
Tak dvakrát v Olympii, třikrát v Pýthu zas,
na Isthmu dvakrát, pětkrát zase v Nemeji.
Spočítat ostatní vítězství ale už tak snadné není“*

Či dále nápisné verše z Delf po roce 476/5 př. Kr. *Vítěz vítězů – Theugenés z Thasu* (Nejstarší řecká lyrika, 1981, 361-362):

*„Timoxenův syne, vždyť tebe z hrdinů bájných,
ba ani z pozdějších lidí nikdo by nezdolal svou
tělesnou silou. Však v Olympii též nikdo nebyl
ověnčen za to, že vyhrál v boxu i pankratiu;
ani si tři věnce v Pýthu, když sám nikdy poražen nebyl,
nezískal smrtelník žádný – jen ty, až do těchto chvíl.
Devatenáct je vítězství z Isthmu, však hlasatel dvakrát
vyhlásil toliko tebe ze všech, kdo na světě jsou,
vítězem v boxu i pankratiu, vše v jediném dni jen!
V Nemeji vyhrál jsi též! Však také vítězství tvých
tisíc tři sta je celkem a, Theugene, tys nebyl
v boxu poražen přec po celých dvacet dva let!“*

Dále pak máme dochovaný náhrobní nápisný epigram z 6. století př. Kr. z Troizeny dokazující existenci her v Thébách (Řecká lyrika, 1954, 295):

*„Matka Amfidama zde zřídila Damotimovi
tento rov; neb žádný už syn se nezrodil v domě.
Trojnožku zříš – tu přinesl z Théb, když zvítězil během.
On teď nevnímá poct, však dala ji synovi na hrob“*

V Thébách byly po jejich vítězství nad Spartány u Leukter v roce 371 př. Kr. zřízeny navíc hry Dia Krále, které tady dokázaly zde nalezené nápisné verše (po roce 350 př.

Kr.) nazvané *Mocný Osud*¹⁵¹ (*Nejstarší řecká lyrika*, 1981, 375). Vzhledem k datům obou těchto epigramů můžeme tedy v Thébách předpokládat minimálně dvě různá „sportovně“-náboženská klání:

*„K žádnému života cíli se nedojde z rozvahy lidí,
Osud se objeví vždy mocnějším naděje vší.
Osud přivedl nazmar též Tímokla Asópichova,
dříve než vykonal činy důstojné velkosti vloh.
O hrách Dia Krále a v závodech Hérakleových¹⁵²
tříkráte zvítězil koněm, oslavil rodný svůj dům.
Polykleitos vytvořil“*

V Efesu se v rámci Artemidina kultu každý rok na jaře konaly měsíční slavnosti, tzv. Artemisie, které byly vždy započaty tanci a veřejnými oběťmi. Poté se pokračovalo atletickými závody. Vítězové těchto závodů tvořili tzv. posvátné kolegium. Mezi diváky zde mohly být i ženy (Thomson, 1952b).

Díky jednomu z Lúkilliových epigramů (*Obrázky z řeckého života*, 1983, 341) víme i o dalších hrách pořádaných Platajemi:

*„Ke všem zápasům pěstním, jež Řekové uspořádali,
já jsem se, Androleós, dostavil. Zachránil jsem
v Pise jen jedno ucho, pak v Platajích alespoň jedno
oko, až konečně v Delfech mrtvého vynesli mě.
Dámotelés, můj otec, i občany slyšel pak hlásit:
,Z kola ho vynesete, ať už mrtev či zmrzačen je!“*

V Pindarově (2002) oslavě boxera Díagora z Rhodu¹⁵³ se dovídáme, že tento získal vítězné věnce i mimo Olympii, a to na Isthmu, v Nemeji, Athénách, Arkádii, Argu, Thébách, Pelléně, Aigíně a v Megaře.

---

¹⁵¹ Zde myšleno jako *tyché* (náhodný dar); z pojmů pro Osud v antickém Řecku můžeme jmenovat též *daimón* (božstvo, které dává osud) a *moira* (životní úděl).

¹⁵² Nejspíše původní thébské hry, jejichž bohem Hérakles byl.

¹⁵³ Díagorás z Rhodu byl jedním z nejznámějších antických „sportovců“ a vítězů, který měl dle pověsti zemřít ve stáří v Olympii na oslavné hostině poté, co zde vyhráli oba jeho synové a on tak dostoupil „největšího lidského štěstí“.

Jiný epigram z Magnésie (*Obrázky z řeckého života*, 1983, 41-42), který nám ukazuje odměny i důležitost jednotlivých her, dokazuje také soutěže pořádané na dalších místech Řecka (pevninské, ostrovní, Magna Graecia¹⁵⁴ i Malá Asie):

*„Při Maiandru kdož žijí, z těch já, jinoch pankratiasta,
jménem Aristomachos, zmocnil se všech těchto cen:
Přede vším závod je v Píse, tam odměnou oliva planá,
druhý, kde bohatý vínek vytváří ausonský dub,
na třetím místě je proslulý věnec, jež Neapol dává,
potom je aktijská cena s nemejskou (kde žil ten lev),
dál věnec posvátný z Panathénají a asijské hry, jež
společně překrásná Smyrna s bohatým Pergamem má.
Ve Spartě přezbožné tam, kde tvrz Lakedaimonu stojí,
věncem jsem ozdobil skrář ve slavných Úrana hrách,
dvakrát na Isthmu též, nejdřív v dorostu, pak v mladých mužích.
A co dodati k tomu? Nikdy že neprohrál jsem!“*

Z jiných epigramů a literárních děl pak víme o hrách v Athénách (mimo Panathénaje i Boédromie jako oslava vítězství Thésea nad Amazonkami¹⁵⁵ či k počtě Apollóna Boédromios, V tísni na pomoc spěchající), v Marathónu (závod pochodní a hry na počest Hérakla, tzv. Hérakleie – tyto probíhaly i v Thébách, v Argu, na Samu, na Syru), v Argu se konaly i zmíněné Héraie a Hékatombaie a Sthénie, v Megaře (hry k počtě boha Apollóna, Pýthae, a Alkathoa, syna Pelopa, Alkathoe, dále i Dioklee), v Eleusíně (hry k počtě bohyně Démétér), v Sikyónu (hry Pýthia na počest boha Apollóna založené místním tyranem Kleisthenem), na Rhodu (hry a slavnosti Tlépolemia k počtě Tlépolema, syna Hérakla a Astydameie, zakladatele osad na Rhodu, který zemřel před Trójou; na jaře zde probíhal i svátek boha Héliá, tzv. Halieia, jehož součástí byl i *músický* a *gymnický agón* a vítězové dostávali věnec z větví bílého topolu); na Délu probíhaly Délie a Apollónie (tyto probíhaly i na Lesbu v jeho hlavním městě Mytyléně), na Lesbu (stejně jako v Naxu, Tenedu a Chiu) se pořádaly Dionýsie, na Keu Pýthie, na Teu Antesthésie, v Thébách Iolaeje k počtě Iolaa, druha Héraklova, v Arkádii byly na vrchu Lykaion pořádány Lykaie, v Epidauru Asklépieie, v Orópu

¹⁵⁴ Jde o oblast jižní Itálie a Sicílie, která byla ve starověku osídlena řeckými kolonisty.

¹⁵⁵ Název Amazonky byl odvozen ze slov *ama* (bez) a *zonai* (prso), což odkazovalo na to, že si podle pověsti amazonky uřezávaly jedno prso, aby mohly lépe a přesněji střílet z luku.

v Boiótii probíhaly Minyeie a Amfiaraie, které tvořil *agón gymnický* i *hippický, músiccký* i dramatický, dále hry v Lúsách, Efesu, Smyrně, Puteole, Makedonii, Kyréně, Sicílii aj. Svaz íónských měst pořádal Panjónie a Triopie. V Dodóně se pořádaly Naie, v Thespii Erótidie, v Tegei Aleaie, v Korintu Eukleie a Hellótie (k počtě bohyně Athény Hellótis), v Platajích Eleuterie (slaveny každých pět let jako oslava vítězství nad Persií, významným závodem zde byl *hoplítodromos*), v Lebadei v Boiótii tzv. Basileie (jako oslava porážky Sparťanů u Leukter v roce 371 př. Kr.) a Trofónie. Po bitvě u Actia byly pořádány mimo Actijských her u mysu Actia i Actie v Nikopoli. V Aigíně se slavily Delfinie a Aiakie, Hérae a Hydroforie, v Peiraeiu v Athénách, Spartě (pro dívky) i Eleusíně se konaly Dionýsie, v Salamíně Aianteie, v Athmoru Marysie, ve Feneu Héramaie, v Pergamonu Hallótie a Níkéforie, v Kleitoru Koriasie a Koreie, v Pelléně Díie, Héramaie a Theoxenie. V Aigosthenách se organizovaly Melampodie, na Tanagře Hermie, v Koronei Pamboiótie (všeboiótské hry), v Akrafii Ptóie jako oslava Apollóna, v Euboi Artemisie, Basileie a Geraistie, v Thésalii Prótesilaie a Eleutherie, v Opu Aiantie, v Amyklách Hyakinthie, ve Spartě Karneie, Leonidaie, Úranie. V Milétu se konaly Didymeie, v Byzantiu v Thrákii Bosporeie, v Kydonii na Krétě Hesmaie, v Dafné v Antiochii Dafnéie. Hry zakládal i Alexandr Veliký a diadochové, např.: Démétrie, Alexandreie, Eumenie, Ptolemaie, Seleukeie, Filataireie, Attaleie aj. (Sábl, 1960).

Kromě stálých velkých i menších panhelénských her se po celém Řecku konala i různá „sportovně“-náboženská a kulturní klání k počtě zesnulým, tzv. *athla*, což nám dokazuje básník Hésiodos (1950, 85) ve svém díle *Práce a dni*:

*„Odtud jsem plul ke hrám, k tryzně,
do Chalkidy, když měl pohřeb
velemoudrý Amfidamás;
vyhlásili, vystavili
jeho synové tam dary,
velkodušní: tam jsem získal
jako vítěz za svou píseň
trojnožku se dvěma uchy;
tu jsem věnoval pak Músám,
bydlitelkách Helikónu,
tam, kde prvně vyučily*

zvučné písní moje srdce.“

Mimo mnohé „sportovní“ reálie a zajímavosti můžeme z těchto památek vyčíst důležitost rodu. Ve většině nápisů a epigramů nechávali „sportovci“ kromě svého jména zvěčnit i jméno svého otce (někdy i dědy). Toto je ostatně skutečnost, kterou dělali i řeční historikové jako Homér, Hérodotos, Thukydidés ad. Pro staré Řeky bylo velkou ctí zvítězit v různých „sportovních“ hrách a oslavit tak svou obec i svůj rod, což je vzhledem k současnosti a celkovému pojetí her a pohybových aktivit jeden z dalších velkých rozdílů.

2. Řím: tělesná výchova ovanutá chladným větrem civilizace

S pádem tradičního *gymnasia* a vznikem žoldnéřského sportu se mění i tehdejší společnost a její kulturně-filosofické a „sportovní“ ideály. „*Tato kultura* (římská, nebo přímo dle Kysučana přesněji řecko-římská – pozn. autora) *ovšem měla již velmi daleko k tradiční řecké polis, nýbrž reflektovala stav společnosti kosmopolitního helénistického světa, tak jak jej založil již výboj Alexandra Velikého a politické uspořádání středomořského a předovýchodního světa narýsované diadochy, jeho generály a nástupci. Tento výboj proměnil řeckou společnost prakticky přes noc k nepoznání a lze říci, že ideály, jež se konstituovaly v době klasické polis* (mnohé z nich už v době archaické – pozn. autora), *se v něm staly kulturní starožitností, která sice i nadále měla své místo v kulturní tradici, ale ve zcela akademické podobě, aniž by jakkoliv výrazně ovlivňovala tvář tehdejší společnosti*“ (Kysučan in Šíp [ed.], 2008, 28-29).

Na rozdíl od řeckých tělesných cvičení byl římský sport výrazněji utilitární. Ideálem výchovy zde byl bohům a státu oddaný, zbožný a statečný muž (Kössl, Štumbauer, Waic, 2006).

Pro římský sport byla, na rozdíl od toho řeckého, typičtější také větší komercionalizace. Odměnou vítězným sportovcům byly často peníze; někdy dostávali ti nejlepší dokonce peníze za pouhou účast na určitých hrách pro zvýšení jejich prestiže (Newby, 2006), což je docela podobné k současnosti a vztahu organizátorů určitých zápasů a závodů a sportovních hvězd. Toto také podporuje Spenglerovské a naše pojetí pohledu na kulturu a civilizaci.

2. 1 Sport namísto tělesných cvičení

S helénismem je spojena výrazná profesionalizace (žoldnéřství) původní atletiky. Sice vznikaly v Řecku i mimo něj nová *gymnasia*, *stadiony* a hry, ale nebyla obnovena původní řecká gymnastika. Na přelomu 3. a 2. století se značně zvyšují počty her – her všeřeckého charakteru tehdy bylo více jak dvacet a her místního charakteru více jak sto. Tyto, i když navazovaly na původní starořecké hry, byly v mnohém odlišné a spíše než vyjádřením prostoty a původnosti byly ukázkou honosnosti, chlubitosti a

komerce. Z nejznámějších her jmenujme alespoň alexandrijské ptolemaie, sardské eumenie a pergamské níkéforie (Zamarovský, 2003).

Řecko se dostává stále více pod vliv Říma a jeho geografické možnosti jsou omezovány (Řím dobyl roku 211 př. Kr. Sicílii, v roce 197 př. Kr. i následně porazil Makedonii, roku 190 př. Kr. Seleukovce v Sýrii) až je v roce 146 př. Kr. Řecko podmaněno. Římané řeckou gymnastikou a atletikou opovrhovali, stejně jako jejich *paideou*, kde byla „sportovní“ výchova jedním z hlavních bodů. Namísto aktivního „sportu“ se rozšiřuje sport pasivní, rozšiřuje se fenomén diváctví a diváci touží víc a víc po krvi. Řecká gymnastika byla pro Římany nepřitažlivá a změkčilá. Už nestačilo zvyšování tvrdosti jednotlivých disciplín – ani těžkoatletických (krásně je to vidět na vývoji rukavic pro *pygmé*), musely nastoupit krvavé římské hry, hry gladiátorské.

V polovině 1. století po Kr. Římané rozšiřují své zaběhlé sportovní soutěže (gladiátorské zápasy a závody vozů) o řecký styl slavností s atletickými a *músickými* soutěžemi. Prvními hrami byly hry pro zdraví Caesara, jemu odhlasované senátem. Další zásadnější podnět k rozvoji řeckých her dal císař Augustus, který v Níkopolis v Řecku založil aktijské hry (lůdř Acitiaei), v nichž byl bohatý atletický program. Tyto hry založil koncem 1. století př. Kr. jako pravidelnou oslavu svého vítězství v občanské válce v bitvě u Aktia v čtyřletém cyklu.¹⁵⁶ Od této doby přetrvaly téměř až do pádu římské říše (přesněji asi do 4. století po Kr.) a tvořily je hlavně atletické a *músické* soutěže. Hry se konaly od roku 28 př. Kr. v nově založeném městě – Níkopolis (Vítězné město) (Kössl, Kroutil et alii, 1982; Sábl, 1960). Následovaly další hry k počtě Augusta – v Sebastě u Neapole (sebasteie), které měly být také rovny hrám v Olympii (*Italika Romaia Sebasta Isolympia*). Řecký „sport“ byl v Římě plně představen ještě později, za vlády posledního císaře Júlisko-klaudijské dynastie, Nera. Ten zde představil řecký *gymnický*, *hippický* i *músický agón*. Hry se konaly dvakrát (v roce 60 a 65 po Kr.) pod názvem Neronie (Nerōnia či Neronovy hry). Založil i „hry na věčnost říše“. Nero sám se zúčastnil *músického* a *hippického agónu* na vlastních Neroniích a hrách v Olympii a Naples. V Neroniích zvítězil jako zpěvák, hudebník, tanečník, zápasník a vozataj; v Olympii získal šest olympijských věnců vítězství. Jeho úspěchy však byly později anulovány. Další epizoda řeckých slavností v Římě přichází s císařem

---

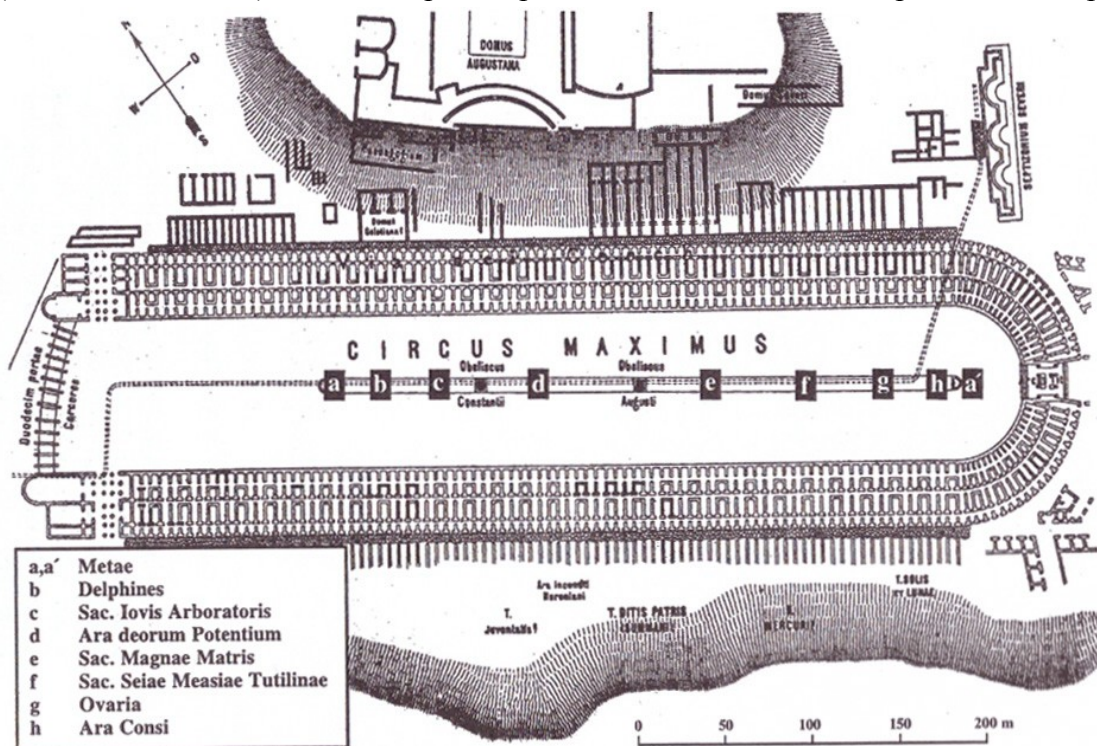
¹⁵⁶ Námořní bitva na konci republiky mezi členy druhého triumvirátu Octavianem a Marcem Antoniem z 2. 9. 31 př. Kr. uskutečněná v Řecku u mysu Aktion, která ve svém konečném důsledku umožnila definitivní konec republiky a vznik římského císařství. Střetlo se v ní zhruba sedm set válečných lodí a přes čtyřicet tisíc legionářů a lučištníků.

Domitiánem. Roku 86 po Kr. vytvořil nový festival k počtě Jova Kapitolského, který nazval kapitolské hry (kapitolské olympijské hry/ kapitolie), které tvořily soutěže *gymnické, hippické i músické*. Konaly každé čtyři roky a vítěznou cenou byl prostý věnec z dubového listí. Při této příležitosti nechal Domitián v Římě zbudovat nový *odeion* a *stadion*. I když, jako po sebevraždě císaře Nera, se po zavraždění Domitiána v čele římské říše objevila nová vládnoucí dynastie, na rozdíl od Neronií Kapitolské hry přetrvaly až do konce doby trvání římské říše a staly se jedněmi z předních her v římském světě. Vítězství zde bylo často srovnáváno s vítězství na hrách v Olympii, Delfách, Isthmu a Nemeji. Kapitolské hry se spolu s aktijskými hrami, sebasteiemi v Neapoli a štítovými hrami v Argu, které oslavovaly bohyni Héru, staly znakem nové doby oslavující a odkazující na staré období, kde jejich místo náleželo slavné čtveřici panhelénských her. V následujícím století začaly vznikat i jiné hry na dalších místech říše (Itálie, jižní Galie, severní Afrika) (Newby, 2006). Jedny nechal zorganizovat např. císař Traianus, tzv. Traianie (Traiānia), jiné císař Hadrián v Athénách (do této doby, 140-144 po Kr., spadá i rekonstrukce panathénajského *stadionu*, již nechal udělat Héródés Attický). Na přelomu 2. a 3. století po Kr. se prostřednictvím Řeků konalo přes tři sta různých her a od helénismu jich bylo asi dvacet celořeckého charakteru. Některé byly císaři povýšeny na *isoolympijské, isopythijské* či *isoisthmijské* (*isoi* = rovný) (Zamarovský, 2003). Ale i přesto, že byly značně finančně dotované a některými císaři podporované, nikdy nedosáhly úrovně původních panhelénských her. Toto nám dodnes skvěle ilustruje důležitost „sportu“ pro antické Řeky.

V Římě se dále rozvinuly veřejné hry, které se nazývaly *lūdī, ōrum, m.* (název *lūdī* byl odvozen buď od Lýdů, *Lydi*, od nichž si Římané půjčili první umělce, nebo od *lūdus, ī, m.*, žert, smích, hra, zábava, a *lūsus, ūs, m.*, žert, zábava, hraní) (Tertullianus, 2004). Prvně byly hry součástí římských triumfů (*triumphōrum*), později se osamostatnily (od roku 366 př. Kr. se konaly jednou ročně, 4. – 16. září). Tyto původní hry se nazývaly Lūdī Rōmānī/ Lūdī Magnī a byly zasvěceny Iovovi Nejlepšímu Nejvyššímu. Zanedlouho pak přibýlo dalším pět her, a to: Apollónovy hry (Lūdī Apollinārēs, od 212 př. Kr., 6. – 13. července), Flóřiny hry zasvěcené Flóře (Lūdī Florālēs, od 240 př. Kr., 28. dubna – 3. května), hry maloasijské Velké Matky, Kybély (Lūdī Megalēnsēs, od 204 př. Kr., 3. – 9. dubna), hry bohyně Cerery (Lūdī Ceriālēs, 12. – 19. dubna, hry k počtě bohyně orby a dárkyně polní úrody) a Plebejské hry (Lūdī Plēbēī, od 216 př. Kr., 4. – 17. listopadu). Mimo tyto známější hry se konaly i Lūdī

Saeculārēs (konané jednou za 100 let, na Martově poli v květnu a červnu po tři dny a noci), Lūdī Taureī Quinquennālēs (25. a 26. června jednou za pět let do roku 186 př. Kr. v Cīrcō Flāminiō), Lūdī Victōriae Caesaris (k počtē Caesara a bohyně vítězství jako oslava po vítězství v bitvě u Farsalu v roce 48 př. Kr.), Lūdī Capitolīnī (13. října k počtē vládce bohů) a Lūdī Victōriae Sullānae (26. října – 2. listopadu, vznikly jako oslava Sullova vítězství nad Samnity z roku 82 př. Kr. v bitvě u římské brány Collīna Porta k počtē bohyně vítězství). Součástí těchto her (původně jedno, od konce republiky sedmnáctidenních, a v průběhu 1. až 3. století po Kr. se jejich délka zvyšovala z osmdesáti osmi, přes sto třicet pět až k sto sedmdesáti šesti dnům) byly a mohly být oběti, *pompē*, *lūdī circēnsēs* (hry v cirku), *lūdī vēnātiōnēs* (hry se zvířaty, *lūdī cum vēnātiōnibus*), *lūdī scaenicī* (hry divadelní) a *lūdī Graeci*. Součástí ale nebyly *mūnus gladiātōrium*, gladiátorské hry (Baker, 2002; Marek, Oliva & Charvát, 2008).

Lūdī circēnsēs se vyvinuly z etruských sportovně-náboženských slavností a obsahovaly boxerská a vozatajská, od 2. století př. Kr. nakrátko i běžecká a zápasnická, utkání. Jednu z prvních zmínek o těchto hrách nám podává Livius ve svých *Dějínách od založení města (Ab Urbe conditā)*, který zde píše, že je na oslavu svého vítězství nad Latiny a dobytí jejich města Apiol uspořádal Tarquinius Priscus. Hry, konané následně každého roku, byly uspořádány bohatěji než doposud a tvořily je koňské závody a box (Titus Livius, 1971). Hlavní náplní a podívanou her v *circu* – eliptická stavba pro

Obr. 67: Circus Maximus (Tertullianus, 2004).

závody vozů odlišná od řeckého *hippodromu*; jeho název pochází od jména kouzelnice Kirké, Circa, která zde nechala uspořádat první závody k počtě jejího otce, boha Sola (Tertullianus, 2004), *sōl* = slunce –, především Circu Maximu¹⁵⁷ (obr. 67), byly později závody vozatajů (vozataj = *aurīga, ae, m.*). Tito, můžeme říci profesionálové, závodili za jednu ze dvou (později čtyř) stájí (*factiōnēs*) – červenou (*Russī*) či bílou (*Albātī*), poté (asi od počátku císařství) i blankytně modrou (*Venetī*) nebo světle zelenou (*Prasinī*) (objevily se i snahy císaře Domitiána o zavedení zlaté a purpurové, ty se však úspěšně neprojevily) – které vlastnila povětšinou soukromá aristokracie. Největší oblibě se těšili Zelení a Modří, kteří měli také své zvláštní organizace sdružující fanoušky své stáje (Kössl, Štumbauer & Waic, 2006; Olivová, 1989) a později snad pojmulí zbylé stáje (zelení bílé a modří červené) (Tertullianus, 2004). „*Tyto čtyři strany brzy zaujaly místo ve veřejném životě a k vysvětlení barev posloužily různé přírodní jevy ve čtyřech ročních obdobích: červená ‚psí‘ hvězda Sirius v létě, sníh v zimě, temné stíny podzimu a svěží zeleň jara. Jiný výklad dával před ročními obdobími přednost přírodním živlům a dovozoval, že boj mezi zelenými a modrými znázorňuje vádu mezi zemí a mořem. Vítězství těch či oněch ohlašovalo buď bohatou sklizeň, nebo úspěšnou mořeplavbu; ale řevnivost mezi rolníky a námořníky byla o něco méně nesmyslná než slepá náruživost římského lidu, ochotného obětovat životy i majetek pro barvu, které držely palce*“ (Gibbon, 2005, 202). Červená se také spojovala s Martem, bílá se Zefyry a modrá nebem (Tertullianus, 2004). Každý den stáje soutěžili ve 25 (původně méně – od 10) závodních disciplínách o délce sedmi kol projížděným proti směru hodinových ručiček (Grexa, 2009; Liberati & Bourbon, 2008). Šlo tedy o závod v délce 8400 metrů (2x 600 – délka dráhy – x 7). Závody byly buď s dvojspřežím, *bīgae*, nebo čtyřspřežím, *quadrīgae*, vyskytly se však i závody šesti, osmi a desetispřeží. Bylo na nich dovoleno mnohé, řekli bychom nečestné, jednání – natlačit vůz a koně soupeře na *spīnam*¹⁵⁸, co nejdále od ní či bránění jim v předjetí apod. Římské *circy* byly menší než řecké *hippodromy*, což znamenalo, že se zde závodů účastnilo méně spřežení (na

¹⁵⁷ Krom tohoto největšího a nejstaršího *circu*, který údajně pojmul až 250 000 diváků a měl 600 x 190 metrů, se v Římě nacházely ještě další tři *circy* (221 př. Kr. Circus Flāminius, počátek 4. století po Kr. Maxentiův *circus*, jeho funkci mohl plnit i Domitiánův *stadion* na Martově poli). Základ Circu Maximu byl postaven etruským králem Tarquiniem Priscem v centru (650 metrů dlouhém a 100 metrů širokém údolí) nově založeného města mezi Aventinem a Palatinem v 8. století př. Kr. Současně bylo vymezeno místo pro jezdců a otce, tzv. *forī*, čestné řady (Titus Livius, 1971).

¹⁵⁸ *Spīna, ae, f.*, páteř; šlo o nízkoou zed' uprostřed arény dlouhou 340 metrů; její součástí byl obelisk Ramesse II. a sedm velkých vajec z pozlaceného bronzu na jedné a sedm bronzových delfinů na druhé straně; vejce a delfini určovali kola a vždy po projetí se ubírali. Delfini odkazovali na boha vod a moří Neptuna a vejce na Dioskúry Castora a Polluxe, kteří se narodili z vejce labutě, proměněného Iova (Liberati & Bourbon, 2008; Tertullianus, 2004).

hippodromech závodilo až 40 spřežení, v *circu* pouze 4 až 12). Za jednu stáj jel jeden, dva či tři závodníci v barvách svého týmu. Tito vozatajové organizovaní dle stájí pocházeli z otroků, propuštěnců, Římanů nižších vrstev i cizinců; jsou však známy případy, kdy závodili mladíci z římské aristokracie, ve 3. století po Kr. za Modré závodil dokonce i římský císař Caracalla. Opratě si vozatajové uvazovali podle původního etruského vzoru kolem pasu. Pro případ kolize měli na hlavě přilbu, na nohou holenice a na sobě krátkou tuniku s pásem z kožených řemínků kolem hrudi, u sebe měli také nůž, kterým se mohli odříznout od opratí a utéct na bezpečné místo, i přesto však při těchto závodech mnoho vozatajů zahynulo. Zahajovací ceremoniál byl obdobný zahajování tzv. triumfů (nom. sg. *triumphus*, *ī*, *m.*). Začínalo se *pompou*, v jejímž čele jel pořadatel závodu v oděvu vojevůdce. Samotný závod začínal vhozením bílého šátku (*mappa*, *ae*, *f.*¹⁵⁹), který zavedl král Tarquinius nebo císař Nero, na trať, což bylo privilegium pořadatele závodu či císaře a zatroubením na trubku. Jeden takový popis zahájení závodu nám se svou kritikou římských her podává Tertullianus: „, *Už ho pustil!*‘ křičí (dav – pozn. autora) a navzájem si sdělují to, co právě všichni viděli. Tady je důkaz jejich zaslepenosti: nevidí, co prétor skutečně ‚pustil‘; myslí si, že to byl startovací šátek, ale je to ztělesnění d’ábla padajícího z výšin“ (Tertullianus, 2004, 159-161). Poté následoval drsný a nebezpečný závod (obr. 68), především v místě *spīnae* a *mētae* (tři kuželové sloupy na obou koncích; odvozeno od pojmu *mēta*, *ae*, *f.*, hranice, cíl, konec; obr. 69), kde se spřežení vždy otáčela. Podle zachovaných náhrobních nápisů víme, že úmrtnost vozatajů a koní byla poměrně vysoká. Podtrženo sečteno, byly tyto

Obr. 68: Závod čtyřspřeží v Circu Maximu (Olivová, 1988).

¹⁵⁹ Šlo i o barevný kousek látky používaný *bēstiārīs* při dráždění zvěře v arénách v rámci disciplíny *vēnātiō*.

závody často tragické a krvavé. Vítěz obdržel vítězný věnec, oděv a velké množství peněz. Mnoho úspěšných vozatajů se stalo oblíbenci prostého a bohatého lidu či vládnoucí vrstvy, výrazně si tak zlepšilo svůj sociální status a stalo se boháči. Zvláštní oblibě a odměnám se těšili závodníci, kteří měli na kontě víc jak tisíc vítězství (Olivová, 1979, 1989). Nejúspěšnějším vozatajem v římské říši byl Gaius Appuleis Diocles z Hispánie (přesněji z dnešního Portugalska), který za svou kariéru ve 2. století po Kr. (od 17 do 42 let) absolvoval 4257 závodů, v nichž zvítězil 1462x, a své stáji tak vydělal 35 863 120 *sestertii*¹⁶⁰ (Potter, 2012). Poslední hry v Circu Maximu se konaly roku 549 a zorganizoval je Gót Totila. O celkové velké oblíbenosti těchto závodů svědčí kupř. to, že už ve 2. století př. Kr. byly v Římě raženy *denáry* s obrazem vozu s dvojspřežím a bohyní Vítězství na něm (*nummī bīgātī*) (Tacitus, 1976).

Rozdělením závodníků do klubů, rozvinutím fenoménu diváctví a vznikem fanouškovství (někdy i fanatickým) podobným tomu současnému, můžeme poměrně dobře odvodit psychologické pochody uvnitř diváků. Tím, že v Římě neexistovalo něco jako etický kodex, mohlo a nabývalo fanatické fanouškovství určitých negativních tendencí – mimo přetahování a podplácení úspěšných vozatajů, které však v určité období můžeme pozorovat i dnes, byli také nejlepší koně rivalů otravováni jedem; je též dochován záznam o tom, že císař Caracalla nechal v *circu* povraždit několik fanoušků konkurenční stáje. Ke krvavé příhodě

Obr. 69: Vozataj s opratěmi kolem pasu na závodním vozu při otočce u *mētae* (Olivová, 1988).

došlo i za císaře Gaia Caliguly, který vyprovokoval výtržnosti, jejichž výsledkem bylo mnoho mrtvých. Údajně také, poté, co dav diváků fandil více jiné stáji než sám císař, prohlásil: „*Kéž by měl lid římský jen jedinou šíji!*“ (Suetonius, 1966, 184). Kromě Caliguly a Caracally se z císařů o závody v *circu* více zajímali i Nero, Vitellius, Verus, Commodus, Elagabalus a i oni se ve svém fanouškovském zaslepení nechovali zrovna vzorně. Příkladů útlaku občanů na základě pouhé náklonnosti k jiné stáji je více; proti útlaku zelených od modrých reprezentovaného především jistým bohatým patricijem a

¹⁶⁰ 1 *sestertius* = 1 gram stříbra. 500 *sestertii* by uživilo jednu rolnickou rodinu po celý rok.

konzulem musel až silou zakročít Theodorich (Gibbon, 2005). O nectnostech římských fanoušků a diváků se zmiňuje i Ammianus Marcellinus: „*Horlivě pak zápolí ve hře v kostky, vydávající při vdechování ohavný zvuk svými hřmotnými nosy, nebo se moří – což je jejich zaměstnání ze všech nejoblíbenější – od svítání až do večera na slunci či v dešti a pátrají do všech podrobností po přednostech nebo nedostacích vozků a koní. A je nadmíru podivuhodné vidět nesčetný dav, jak visí svou myslí, naplněnou jakýmsi zápallem na výsledku dostihů*“ (Ammianus Marcellinus, 1975, 44). Tito zahálčiví a leniví lidé „*věnují všechnen čas, co žijí, vínu, kostkám, nevěstincům, rozkoším a divadlům. Pro ně je chrámem, přibýtkem, sněmem i veškerou nadějí jejich tužeb Circus maximus. Na náměstích, křižovatkách, širokých ulicích i shromaždištích lze vidět mnoho shluklých skupin, jak se navzájem hádají, přičemž každý hájí, jak to bývá, něco jiného. Mezi nimi se často ti, kteří už do sytosti žili a mají svou letitou vážností větší vliv, dovolávají svých šedin a vrásek a vykřikují, že se stát může zhroutit, nevyřítí-li se o příštích závodech z ohrady prvý ten, koho se právě kdo zastává, a neobjede-li se zlořečenými koňmi v těsné blízkosti metu. A tam, kde je tak zatuchlá nečinnost, kvapí všichni ve vytoužený den jezdeckých dostihů, ještě než plně zazáří slunce, horempádem v širokém proudu, jako by chtěli svou rychlostí předběhnout samy vozy, které budou závodit. A poněvadž si v napětí přejí rozdílné výsledky, tráví velmi mnozí z nich noci bděním*“ (Ammianus Marcellinus, 1975, 384). Mnohé negativní tendence římského závodu vozatájů podědila i východořímská Konstantinopol. Negativnější tendence římského diváctví můžeme pozorovat především v *amfiteátrech*. V dnešním světě by málokdo snesl realistický pohled na mučení a vraždění, upalování zaživa a trhání lidí dravou zvěří jako formu zábavy. I přesto můžeme říci, že kousek lidskosti zbyl z našeho pohledu v divácích i ve fanatickém diváckém a fanouškovském vytržení; to dokládá příklad, který předkládá např. Konstantin Nossov ve své publikaci o gladiátorech, týkající se slonů, kteří v *amfiteátru* dokázali v římských občanech lítost probudit: „*Na honosném venetiu, pořádaném Pompeiem, byli donuceni (sloni – pozn. autora) bojovat proti mužům. Nejprve čelili tomuto úkolu, pak si však uvědomili, že jejich postavení je beznadějně, sklonili se a začali prosit o smilování. Diváci byli dojatai k slzám a hlasitě proklínali organizátora her*“ (Nossov, 2012, 32-33). Přesto, i když odsuzujeme krutost a toto diváctví a fanouškovství pohlížíme jako na sadismus, musíme si uvědomit, že šlo o naprosto rozdílnou kulturu. A jejím naprostým odsouzením, bez tohoto přihlídnutí, upadáme do chybného uchopení skutečnosti a náš popis se pak nutně musí stát nepřesným. Podle našeho názoru je zde zásadní role náboženství, i když i tyto měly

v dějinách mnoho chyb, za ně odpovídali povětšinou jednotlivci. Nesnažíme se zde rozebrat jednotlivá náboženství a jejich vliv na psychiku jednotlivců a společnosti, jen se snažíme vysvětlit rozdílnost kulturního vnímání s jejich podkladem. Řecké náboženství bylo do značné míry přejato Římany, ale to hlavní Římané nepřejali, a to etické normy vyjádřené povětšinou ve výše popsaných typech řecké antické kultury. Starořecká mytologie v sobě měla mnohé etické ponaučení a směřovala člověka k životu podle uměřenosti (*sófrsyné*), zdatnosti (*areté*), odmítnutí *hybris* a *pleonexie*, což mělo na Řeky zásadní vliv (především prostřednictvím dramatu, jež bylo povinné navštěvovat, a i těm nejchudším byly dokonce vypláceny peníze na vstupné – tzv. *theorikon*) tímto můžeme vysvětlit rozdílnost a krutost římských sportovních her a jejich životního způsobu. Římané sice přejali řecké náboženství, ale odmítly tyto i jiné podkladové ideály, které byly do řeckého náboženství pevně zakomponovány (v určité době přejali pouze řecký typ *andreia* jako římskou *virtūs*). Toto jen rozevřelo nůžky mezi etickými normami Řeků a Římanů; právě zde můžeme hledat kořeny odmítnutí řeckého „sportu“ Římany, právě zde můžeme hledat podklad nové kultury, či spenglerovsky civilizace, která se nám v dnešní době zdá tolik krutá především díky našemu podkladu v křesťanských hodnotách. Moderní zvěrstva francouzských a bolševických revolucionářů ve Francii a Rusku, nacistických v Německu a Mao Ce-tungových v Číně a Tibetu či Pol Potových ve Francouzské Indočíně/ Kambodži nemají s křesťanstvím nic společného a spíš jen potvrzují slova o souvislosti etického podkladu společenské morálky a náboženství. V etických hodnotách řeckého antického a křesťanského náboženství je možné upozorovat paralelu; sice k mnohým zvěrstvům docházelo i v rámci starořecké a křesťanské kultury, ale zde šlo především o vliv jedinců, ne samotného křesťanství a řecké mytologie (především pokud porovnáme duchovní rozměr *areté* a křesťanství – sice je každé na první pohled rozdílné, ale duchovní etický výstup a jeho vliv na soudobého člověka se porovnat už dá), která vedla Řeky k odmítnutí zařazení *hoplomachie* na řecké panhelénské hry, a která by vedla nás v odmítnutí zařazení gladiátorských her do programu moderních olympijských her. Je důležité si uvědomit rozdílnost kultur a hlavně jejich etického podkladu, abychom byli skutečně schopni pravdivě reflektovat skutečnost a nezabarveně nahlížet na dějiny celého světa.

Při pokusu o srovnání řeckých a římských závodů vozů se nám vykryštalizuje několik základních faktů a rozdílností. Zmínili jsme, že na řeckých *hippodromech*

startovalo současně více závodníků než v římských *circích*. Další odlišností např. byly: způsob startu, přímá přístupnost k závodům (v Řecku mohl startovat jakýkoli aristokrat prostřednictvím svého vozataje, v Římě byly speciální družstva, za něž startovali povětšinou cizinci či otroci), organizace závodů (řecké závody pořádali organizátoři panhelénských či jiných her, naopak římské většinou kněz, konsul, kvéstor či prétor, někdy sám císař).

Mimo závodů vozatajů *circy* sloužily i pro skupinové jezdecké hry a jezdeckou akrobacii, zvláště *ars dēsultōria*, tedy přeskoky z jednoho koně na druhého během jejich klusu; dále závody v běhu, zápas, box, bojová cvičení, tzv. *lūdus Trōiae* (jezdecké a vozatajské závody plnoprávných aristokratických mladíků s akrobacií a přeskoky na jiné koně, kteří předstírali souboj dvou skupin – starší a mladší; podle pověsti hry zavedl syn Aenea Ascanius) (Suetonius, 1966; Tacitus, 1975) a další jezdecké soutěže a vystoupení. Později se atletické závody, kterým Římané moc nepřáli, místo *circů* prováděly na *stadionech*, vyhrazen jim byl Domiciánův *stadion* (Sábl, 1960).

Popis závodu *lūdus Trōiae* nám zanechal římský básník Augustovy doby Vergilius. Mladíci měli ovinitý věnec kolem přilby, v pravé ruce po dvou oštěpech, na plecích toul a řetízek ze zlatých kroužků. Vergilius (1970) poznamenává, že se proti sobě postavily tři jízdní čety o 12 chlapcích a 1 vůdci. V jeho reportáži o tom, jak konkrétně vypadala tato hra, čteme:

*„... syn Épytův výkřikem z dálky
chlapcům znamení dává a zároveň zapráskne bičem:
stejně se rozjedou chlapci a rozvednou všechny tři čety
do stejných polovin dvou, pak na povel, od vůdců daný,
kpředu se obrátí čelem a útočí na sebe dřevci.*

*Jiný počnou pak rej, hned dopředu, hned zase nazpět,
řadou projíždí řada a do kruhů vplétají kruhy
střídavě, budí tak dojem, že opravdu bojují zbrani.
Brzy se na útěk dají a brzy zas obrátí dřevce
k boji, pak jakoby v míru si v párech vyjedou družně“ (Vergilius, 1970, 158).*

Tyto jízdni reje chlapců, popisované Vergiliem, byly v jeho díle uspořádaných k počtĚ zemřelého Anchísa¹⁶¹, mimo ně byly součástí pohřebních slavností i závody lodí, běh, box a střelba z luku, které tak můžeme počítat mezi soutĚže, jež Římané, potažmo Trójané, znali a absolvovali.

Ve 4. století bylo v ŘímĚ věnováno svátkům 176 dnů – 102 dní divadlu, 64 dní hrám v *circu*, 10 dní gladiátorským zápasům (Marek, Oliva & Charvát, 2008).

„Sportovní“ aktivity, které původně v Řecku tvořily *gymnický agón*, především ty silácké, byly v ŘímĚ už v plném područí profesionalismu. O tom jak se provozování této činnosti profesionálním sportovcům vyplatilo můžeme zjistit z Papyru z Hierapolis (doba 253 – 268 po Kr., tedy doba, kdy v ŘímĚ vládl císař Publius Licinius Egnatius Gallienus): „Vítěz ‚svatých her‘ dostával císařskou pensi zvanou ‚obsonia‘, která činila 180 až 200 drachem měsíčně. KromĚ toho mohl mít ještě dvě i více dalších pensí za jiná vítězství. Dále se za dvě vítězství dosažená v rozmezí čtyř let dávaly zvláštní odměny dvou talentů a 3900 drachem. V téže době dostávali kvalifikovaní pracovníci na stavbě kolonády čtyři drachmy dennĚ a průmĚrná mzda pracujících byla jedna drachma dennĚ“ (Sábl, 1960, 186). „Sport“ a původní tělesná cvičení se tak plně profesionalizovala a komercializovala. Jen těžko můžeme mluvit o shodné kvalitĚ pojmání tělesných cvičení.

V římské době začaly v souvislosti s profesionalismem ve „sportu“ vznikat organizace, které zajišťovaly zájmy a sdružovaly atlety z povolání (především *pankratisty*, boxery a zápasníky); šlo o cechy či synody. Tyto vznikaly především na východĚ říše¹⁶² a úspěšní atleti zde měli vystaveny své sochy; jmenujme především Héraklův cech v Sardech a Svatý cech z Xystu. TĚmito se nechal inspirovat i samotný Řím a ve 2. století po Kr. zde tak mohl vzniknout Herkulův cech, jenž následně svou významností ostatní synody zastínil. Sportovci se zde scházeli ve spolkové místnosti plné soch tĚch nejlepších sportovců a zvané *cūria athlētārum*. V čele cechu byli veleknĚží (*xystarchové*, *archiereové*); krom toho měli od dob císaře Traiána na rok také

---

¹⁶¹ Otce Aenea.

¹⁶² To, že vznikly na východĚ, nikoli na západĚ, vysvětluje historický vývoj a celkový rozdíl východu (Malá Asie, Sýrie, ...) a západu římské říše. Díky Řecku, především Alexandrovi Velikému a diadochům, vznikalo mnoho urbanizovaných měst, kterých zde bylo více, a byly na mnohem vyšší úrovni, než na západĚ říše. Velký vliv na pozici východních měst měl bezesporu i dálkový obchod. Díky tomu se zde také mnohem ménĚ projevovala permanentní krize římského zemědělství. Tyto helénistické základy schopné odolat jak ekonomické, tak politické (absolutismus nebyl ničím cizím pro zde původní staroorientální království, lidé na něj v tĚchto oblastech byli historicky už zvyklí) krizi, mohou také vysvětlit, proč římský východ a Byzanc přežily, i dlouho poté, co se západ rozpadl.

funkci představeného lázní římských císařů. Herkulův cech byl i místem, kde vznikaly novinky a úpravy v pravidlech jednotlivých sportovních disciplín. Hlavní rolí Olympie se tehdy stala především vizitka, kterou získávali vítězové, ale mnohé hry ji překonaly v tom smyslu, že sportovcům poskytovalo vítězství v nich nemalé finance a zabezpečení. Z největších představitelů tohoto cechu jmenujme T. Flavia Archibia z Alexandrie, P. Ailia Alkandrida ze Sparty a M. Aurelia Damostrata Dama ze Sard (Olivová, 1979; Sábl, 1968). Od 1. století př. Kr. existoval snad i spolek sdružující elitní sportovce – vítěze panhelénských her (Olivová, 1988).

Základem římské občanské sportovní výchovy, především vojenské výchovy do zavedení professionalism, byly běhy a pochody, skoky, plavání, zápas, šerm, lukostřelba a hody oštěpem (Kössl, Štumbauer, Waic, 2006). Z řecké atletiky byly nejoblíbenějšími disciplínami box, zápas a *pankration*, které se zprofesionalizovaly a výrazně zesurověly. Mimo profesionální box existovala i jakási městská forma tohoto sportu bez pravidel. Její existenci nám potvrzuje Suetonius: „*S největším pak zájmem se díval na pěstní zápasníky, obzvláště na latinské, a to nejenom na profesionální a řádné, kterým rád dával se utkávat se zápasníky řeckými, nýbrž i městské lidi, kteří v tlupách zápolili v úzkých ulicích jen tak a beze všech pravidel*“ (Suetonius, 1966, 91). Důkazem o profesionalizaci je, že se v Římě na úkor vlastní sportovní aktivity rozvíjí ještě více diváctví. Řeckými stavbami pro vlastní cvičení obyvatelstva, atletikou i nahotou Římané pohrdali jako změkčilostmi. Každopádně platilo, že „*Římané nepřikládali tělocviku takové důležitosti jako Řekové, u nich pěstován ponejvíce tělocvik válečný*“ (Základy sokolského vzdělávání, 1914, 13).

Profesionalizuje se i armáda. Rozšiřuje se chůze formou dlouhých pochodů a speciální výcvik s různými druhy zbraní.

Nováčci vstoupivší do armády (upřednostňovali se vesničané před měšťany, muži z mírného pásma před muži z východního horkého klimatu, lovci, kováři a řezníci před tkalci, rybáři a pekaři, atp.) podstupovali po dobu čtyř měsíců každodenní tvrdý trénink (Cowan, 2009; Goldsworthy, 2010). Tento výcvik římské armády popisuje např. Flavius Vegetius Renatus ve svém *Nárysu vojenského umění*. Základem sportovní výchovy římských vojáků, tvrdí F. V. Renatus (*Antické válečné umění*, 1977), je vojenský pochod (*ambulātiō*); bez souhry v pochodu by nebylo možné, aby se perfektně

udržoval vojenský šik. Normálním krokem mělo vojsko ujít za pět hodin 30 km, rychlejším krokem 36 km. Každý měsíc měli vojáci absolvovat minimálně tři cvičné pochody. Běh byl pro vojáky důležitý zase proto, aby mohli vyrazit prudčeji proti nepříteli a případně jej (při vítězství) i účinněji pronásledovat. Důležitost skoku pak tkvěla v překonávání překážek a příkopů. Důležité bylo také umět plavat, a to jak pro pronásledování, tak pro ústup. Vojáci cvičili dvakrát denně u šest stop vysokých kúlů (*pālōrum*) se štíty s dvojnásobnou hmotností, než bylo obvyklé, a s dřevěnými holemi místo mečů, také dvakrát tak těžkými. Cvičili se povětšinou v bodných útocích a ranách, nikoli sečných. Dobré bylo, prošel-li voják šermířským výcvikem zvaným *armātūra*¹⁶³; při nedostatečné úrovni výcviku jim byly ochuzovány příděly potravy (místo pšenice dostávali ječmen), dokud nedosáhli potřebné kvality. U kúlu cvičil každý voják dále s těžkým oštěpem, kterým musel tento nejlépe trefit; někteří pak i s lukem a tupými šípy pěšmo či koňmo. Mladí rekruti se měli cvičit i v házení kamenů, metání kamenů prakem a metání střel s olověnou zátěží (*mattiobarbulī, plumbatae*); tyto střely (celkem pět) nosil každý voják na vnitřní straně štítu (asi od 2. století po Kr.). Nutné bylo cvičit vojáky také v nasedání na koně zleva i zprava – nejdříve beze zbraní, poté i se zbraněmi (tasenými meči či kopími). Mladí vojáci se ještě museli cvičit v nošení a pochodování s břemeny do hmotnosti zhruba 20 kg (nepočítaje zbraně a zásoby na 15 až 22 dní). Velmi důležitý byl nácvik pohyblivých manévrů a formací i s překonáváním různých překážek, přesunů, střídání a vyskakování z řad; šlo především o klín, kruh, prázdný čtverec, *testūdō* („želva“), což byla pohyblivá formace chráněná ze všech stran i shora štíty (Cowan, 2003). Obdobnou formaci popisuje i Plútarchos ve svých životopisech: „*Tu se vojáci vyzbrojení štíty obrátili proti nim* (Parthům střílející na ně šípy – pozn. autora), *sevřeli ve svém středu lehkooděnce, sami se spustili na koleno a postavili štíty před sebe, ti pak, kteří stáli za nimi, zakryly je shora svými štíty, a podobně následující zase je. To postavení se podobá střeše a poskytuje malebný pohled; to je také nejbezpečnější ochranou proti šípům, jež ze štítů sklouzají*“ (Plútarchos, 2007, 661). Tato profesionální armáda necvičila jen nováčky, ale vojáci cvičili po celou dobu své kariéry v armádě, v době války i v době míru, v táborech, při pochodu i při jejich pobytu na okraji říše podél hranic (Liberati & Bourbon, 2008).

Trénink jízdních oddílů spočíval hlavně ve výcviku jízdy na koni a zasahování terče za jízdy vrhacími zbraněmi (oštěpy) a zbraněmi nablízko (meči). K tomuto

---

¹⁶³ Výcvik se zbraní, který pokračoval po výcviku u kúlu, ve dvojicích a s řádnými zbraněmi – meči krytými koženými pouzdry.

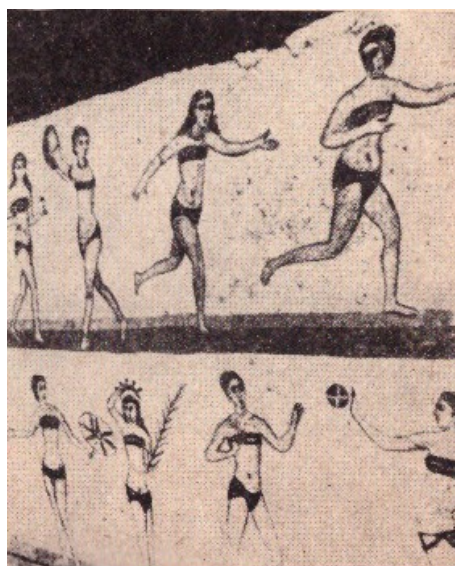
výcviku sloužily i různé hry vyžadující dobrou techniku jízdy a obratnost. Jejich součástí byly různé manévry, individuální a skupinové soutěže. Při posledně jmenované hře byli jezdci rozděleni na dvě skupiny, a buď soupeřili přímo proti sobě s oštěpy s tupými hroty, nebo najížděli na štíty jako terče a házeli na ně z různého směru a rychlosti jízdy především oštěpy; dobrý voják za přímé jízdy hodil na terč 15 oštěpů, skvělý voják až 20 (Goldsworthy, 2010).

„Malé, ale dobře vycvičené vojsko je ve válečném střetnutí spolehlivou zárukou vítězství“
(*Antické válečné umění*, 1977, 414).

Soustavnější formu cvičení si mohli dovolit pouze bohatší občané; tato probíhala na Martově poli (Campus Martius) a byla tvořena (jak už bylo částečně zmíněno) speciálním výcvikem se zbraněmi (především krátkým mečem, oštěpem a lukem), jízdou na koních a válečných vozech, dále plaváním a míčovými hrami. Rozšířenými byly sportovní míčové¹⁶⁴ hry jako *trigōn* (s míčem hráli tři muži) a *harpastum* (viz výše). Tyto se hrály nejčastěji na hřišti (*palaestra*), která byla součástí většiny lázní. Hrál se buď venku nebo v uzavřeném sálu (*sphaeristērion*) (Liberati & Bourbor, 2008).

Plavání se v Římě učilo a cvičilo na Martově poli, a jelikož toto bylo poblíž Tiberu, mohli se muži po tělesné námaze také umýt od špíny a potu. Samotná důležitost plavání spočívala v jeho důležitosti pro vojsko, při ústupu armády i pronásledování nepřítele se mohla překážkou stát řeka či jezero, poté by byli ti, kdo neuměli plavat ztraceni, nebo mohlo ztroskotat stíhání nepřátel.

Tuto důležitost dosvědčuje také existence spolku potápěčů v Římě, kterým bylo potápění obživou, šlo o tzv. *ūrīnātorēs*. Podle Olivové (1989) šlo snad i o speciální potápěčský vojenský oddíl. K výuce plavání se používaly nafoukané zvířecí měchyře a korkové či rákosové ochranné pásy. O plavání se několikrát zmiňuje i Gaius Suetonius Tranquillus; a to např. v souvislosti s Caesarem, jenž se díky plavání zachránil před nepřáteli, Augustem, který jemu učil své vnuky či Tiberiem a jeho poněkud nechutnými

Obr. 70: Římské sportovkyně (Krátký, 1974).

¹⁶⁴ Mezi nejrozšířenější typy míčů patřily *follis*, *pāgānica*, *pila*; byly vyplněny peřím, vzduchem nebo pískem.

choutkami v jeho vile za Římem (Suetonius, 1966). Plavání mělo také významnou roli v římské zdravotní gymnastice (obr. 70), a i proto byly plavecké bazény neodmyslitelnou součástí lázní a vil. Jak se dále zmíníme, nebylo ničím neobvyklým utěsnit *anfiteátr* a napustit jej vodou pro inscenace gladiátorských námořních bitev, *naumachiae*. Při té příležitosti zde vystupovaly i nahé či málo oděné plavkyně s různými plaveckými scénami – vytvářely lodě a posádku, kotvy, jednoduché a dvojité hvězdice (Olivová, 1989).

Na Martově poli nechal císař Domitiánus zbudovat *stadion* pro řecké hry; bylo zde místo pro 15 000 diváků a konaly se zde disciplíny jako *pankration*, *palé* a *pygmé*, který byl pro svou krutost a *caestus* tím nejoblíbenějším. Vůbec poprvé se ale zápasy řeckých profesionálů uskutečnily v Římě v roce 186 př. Kr. (Olivová, 1979).

Celkově můžeme říci, že v Římě měly zelenou spíše pasivní formy péče o tělo jako masáže, zdravotní gymnastika a návštěvy lázní (*thermae, ārum, f.*, *thermy*), které obsahovaly i knihovny, odpočívárny, sály pro míčové hry a gymnastiku (míčové hry a gymnastiku, jako i běh, veslování, jízdu na koni a šerm, velmi doporučoval zakladatel léčebné gymnastiky lékař Galénos z Pergamu). Jmenujme alespoň lázně Traianovy, Titovy, Caracallový a Diokleciánovy (Olivová, 1988).

2.1.1 Krev a pot arény

Mimo *lūdōs* (akuzativ plurálu druhé deklinace od *lūdī*) se začaly organizovat i tzv. *mūnera* (podívané, v jednotném čísle *mūnus*). V průběhu 3. století př. Kr. se tak na římském fóru začaly organizovat souboje ozbrojených dvojic zajatců, zvané gladiátorské¹⁶⁵ hry. Na jejich vznik měly vliv pravděpodobně etruské hry nad mohylami zemřelých králů a snad i jimi též ovlivněný řecký *pankration*. Podle Sexta Pompeia Festa tyto vznikly jako náhražka lidských obětí jako méně krutá forma uctívání zemřelých (Baker, 2002). První hry, jich se zúčastnilo šest gladiátorů nazývaných *bustuārii* (od *bustum, ī, n.* = pohřební hranice, hrobka; tedy, určených pro hrobku), se konaly přesně roku 264 př. Kr. na místě zvaném Forum Boārius (dobyččí trh) jako slavnosti k počtě zemřelého senátora Decima Junia Bruta Pera, probíhaly snad devátý den pohřbu – po ukončení oficiální tryzny (Baker, 2002). Podle Connollyho (2004) se

---

¹⁶⁵ Odvozeno od *gladius, ī, m.*, meč.

ale konaly v jižní Itálii gladiátorské zápasy typu *sammīs* ještě minimálně půl století před pohřbem tohoto senátora). Tyto se časem rozrůstaly, až se v roce 183 př. Kr. konaly souboje asi šedesáti párů či dokonce v roce 65 př. Kr. pod organizací Caesara souboje tři sta dvaceti párů. Na přelomu letopočtu začaly pro tato střetnutí sloužit *amfiteátry*¹⁶⁶ (obr. 71, 72). Lov zvířat v aréně se konal poprvé roku 186 př. Kr. Růst oblíbenosti her, a tak i počtu gladiátorů vedl k zestátnění či koupi gladiátorských škol (*lūdus gladiātōrius*) státem. Už roku 105 př. Kr. hry organizovala říše. Po roce 27 po Kr. bylo vydáno nařízení, že minimální majetek toho, kdo by hry organizoval, musí mít hodnotu 400 000 *sestertiū* (průměrná hodnota příbytku občana z jezdeckého stavu), a že se *amfiteátr* musí budovat na dostatečně pevné půdě. Později byly zase stanovovány maximální částky, které bylo možné do her investovat. V roce 176 po Kr. vydal císař Marcus Aurelius výnos, jímž gladiátorské hry rozdělil do pěti kategorií (hry pod 30 000, hry za 30-60 000, za 60-100 000, za 100-150 000 a za 150-200 000 *sestertiū*). Dále též císař uzákonil konzistentní cenu za pronájmy gladiátorů, čímž omezil výhody majitelů gladiátorských škol (Baker, 2002). Po vybudování Amphitheātrum Flāvium (ve středověku nazvaného Colosseum podle blízké sochy císaře Nera – Colossus Nerōnis) roku 82 po Kr. císaři z rodu Flaviovců Vespasiánem a Domitiánem, vznikly čtyři gladiátorské školy, v nichž mohlo být vycvičeno až deset tisíc gladiátorů (Grexa, 2009;

Obr. 71: Zbytky *amfiteátru* v Aquincu v Budapešti (archiv autora).

Obr. 72: *Amfiteátr* v Pompeích (Wisdom, 2008).

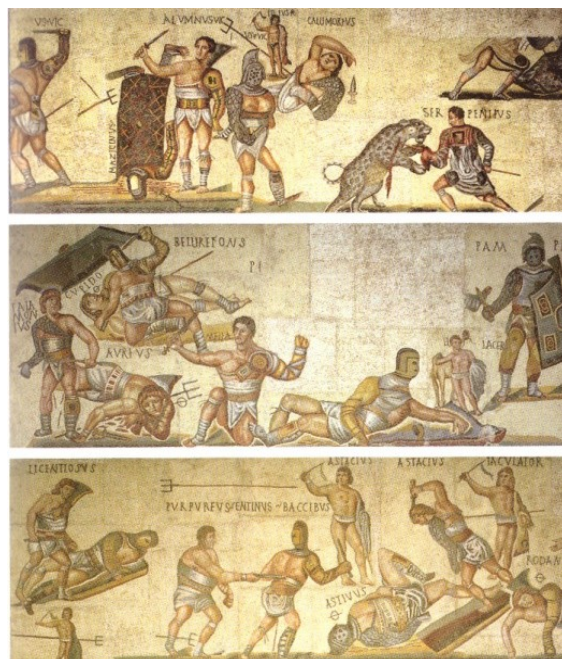
¹⁶⁶ V Římě bylo celkem pět *amfiteátrů* (z *amfi*, na obou stranách); nejznámější a největší (průměr 190 metrů, výška 57 metrů, celková plocha 186 x 156 metrů, plocha pro zápasy 86 x 54 metrů) byl *amfiteátr* později zvaný Colosseum, který pojmul až 50 – 80 000 diváků; císařská lóže se nacházela ve výšce 3,5 metrů nad úrovní plochy pro zápasy, v první terase byla místa pro vysoké úředníky, ve druhé pro vznešené rodiny, ve třetí a čtvrté pro lid; vespod, pod bojištěm, bylo skladiště pro zbraně a kulisy, klece pro zvířata a cely (Grexa & Strachová, 2011). Téměř jistě se platilo vstupné (pokud císař či bohatý *ēditor* pro zisk přízně lidu nevyhlásil hry zdarma), které bylo značné a vylučovalo tak mnoho občanů z podívané na zápasech, popravách a lovech v Colosseu (srovnejte s řeckými olympijskými hrami, kde diváci žádné vstupné neplatili).

Kössl, Štumbauer & Waic, 2006; Tacitus, 1975). Ještě před tím např. založil G. J. Caesar jednu školu v Capue a jednu v Ravenně (gladiátoři se nazývali „Juliani“, „juliánovci“); jednu školu založil i Nero („Nerōnian“). Z dynastií Júlijsko-Klaudijských a Fláviiovských císařů svou školu založili i císaři Caligula, Claudius a Domitián (Dunkle, 2011). Jeden příběh o Caligulových gladiátorech zachytil historik Gaius Suetonius. Caligula, aby získal potřebné peníze, vyhlásil dražbu svých věcí, kterou sám z pozadí řídil a stanovoval vyvolávací ceny, které pak následně hnal do obrovských částek, že mnohé nuceně kupující přivedl na mizinu. „Známý je příběh jak Aponius Sáturnínus začal při dražbě v lavicích klímat, vyvolávač dostal pokyn od Gája, aby si dobře všimal váženého bývalého přetora, který prý mu stále hlavou na souhlas pokyvuje, a přihazování skončilo teprve, až nic netušícímu muži bylo přiklepnuto třináct gladiátorů za devět miliónů sestertiů“ (Suetonius, 1966, 189).

Nejznámější římský *lūdus* (škola, cvičiště) byl *Lūdus Magnus*, roční plat ředitele tohoto *ludu* činil 200 000 *sestertiů* (Meijer, 2006), dále pak *Lūdus Dācīcus*, *Lūdus Gallicus* a *Lūdus Mātūtīnus/ Bēstiārius*. Tyto *ludy* nechal zřídit císař Domitiánus a nacházely se v blízkosti Colossea. Nacházela se zde ještě *Castra Mīsēnātium* (ubytovna námořníků, kteří měli na starost baldachýn Colossea chránící diváky od deště, slunce a horka) a *Armāmentārium*, gladiátorská zbrojnice (Connolly, 2004).

Skupiny gladiátorů spolu cvičily a žily v kasárnách (*ludus/ lūdus*), spaly v cele o rozměrech 3x4 metry a byly označeny jako tzv. *familiae*. Žili jako otroci a vězni, kterým však bylo dovoleno přijímat návštěvy žen a fanoušků. S gladiátorem mohla přechodně v *ludu* žít žena, ta byla pak zvaná *lūdia/ō*, „žena z *ludu*“ (Dunkle, 2011).

Majitel gladiátorské školy byl nazýván *lanista, ae, m.* (přeneseně rváč, podněcovatel k boji; *lanius, iī, n.* = řezník; v etruštině znamenalo slovo *lanista* kat, popravčí (Meijer, 2006); po státním vedení gladiátorských škol stál v čele

Obr. 73: Tři fragmenty mozaiky z vily Borghese (Nossov, 2012).

ludu nebo všech *ludů* v provincii daný *prōcūrātor*, kterého jmenoval císař). Podle Wisdoma (2008) byli často *lanistae* propuštěnými úspěšnými gladiátory. Tito však patřili do nejnižší vrstvy společnosti. Svě gladiátory pronajímali na hry za obrovské sumy peněz, jež dostávali od organizátorů gladiátorských soubojů. Podle zpráv z Aquinca¹⁶⁷ víme, že za nezraněného či jen lehce zraněného gladiátora organizátor zaplatil *lanistae* 20 *denárů*, ale za zabitého či těžce raněného 1000 *denárů* (Löwe & Stoll, 2000). Z lidí se tak stávala pouze komodita i na poli sportu (nejen organizace společnosti). Je to velký rozdíl, vzpomeneme-li si na řeckou gymnastiku a nahotu starořeckých „sportovců“, v níž můžeme hledat základy *isonomie*, a tedy i demokracie.

Mimo zajatce, otroky a zločince se těchto her mohli účastnit i římsí občané (dobrovolníci či většinou lidé, kteří upadli do dluhů, a tímto způsobem je mohli splatit) a ženy, zvané Amazonky.

S rozvojem gladiátorských her rostl i druh a zaměření jednotlivých gladiátorů (tab. 1), kteří podstupovali speciální výcvik dle této své orientace. Bojovaly spolu dvojice i skupiny stejných či různých gladiátorských typů (někdy i ženy), zvířat apod. (obr. 73).

Tab. 1: přehled jednotlivých typů gladiátorů, jejich vybavení a zaměření (Connolly, 2004; Dunkle, 2011; Meijer, 2006; Nossov, 2012; Wisdom, 2008).

<u>Název gladiátora</u>	<u>Útočná výzbroj</u>	<u>Obranná výzbroj a výstroj</u>	<u>poznámky</u>
<i>Amazonka/ gladiātrix</i>	Štít	Snad těžká zbroj, helma, holenice, <i>manica</i> (kožené, kovové či prošíváné pásy – chrániče – na ruce)	Ženská bojovnice; pro ženské gladiátorky asi nebyl speciální název, jméno Amazonka odkazuje na to, za které válečnice se gladiátorky mohly vystrojít (jako jistá Mevia, která si odhalila jedno ňadro a bojovala proti jiné ženě). Někteří si v ženských gladiátorskách libovali (Nero), jiní je odsuzovali (Juvenalis, Septimus Severus, který také vydal roku 200 po Kr. zákon o jejich zákazu)
<i>Andabata</i>	Kůň, meč	Úzká uzavřená přilba (boj naslepo, kůň ji nejspíš neměl), snad řetízkové brnění	Těžký opancěrovaný jezdec, bojovali nejspíš vzájemně proti sobě. Dle Junkelmana šlo o „zápas odporlivé grotesknosti“ (Dunkle, 2011, 117)
<i>Crupellārius</i>		„Plně oděný v železe“, velmi těžká zbroj (při upadnutí nemohl bez	Oblíbený v Gallii, odkud asi i pochází

¹⁶⁷ Nachází se v dnešní Budapešti.

		pomoci ani vstát)	
<i>Dimachaerus</i>	Dva meče či dýky (alespoň jedna zbraň zakřivená)	Holenice a kazajka či řetízkové brnění, helma se širokou kreprou	Bojoval asi jen proti druhému <i>dimachaerō</i>
<i>Essedārius</i>	Vůz s jezdcem, luk, meč, vrhací kopí a malý oválný štít velikosti <i>scūtī</i> ; případně laso a zahnutá hůl.	Přilba někdy s dvěma péry a bez krepky, na pravé paži <i>manica</i> , kamaše, hmotnost zbroje snad 10-12 kg	Bojoval proti jinému <i>essedāriō</i> snad prvně na voze s lukem a šípy či vrhacím kopím, poté pěšmo s mečem a štítem; jeho název je odvozen z pojmu <i>essedum</i> , <i>ī</i> , <i>n.</i> označujícím dvoukolový lehký keltský vůz, s nímž se Římané setkali v Británii (snad s ním bojovala i Boudicca), proto byli také <i>essedāriī</i> často Britové
<i>Eques</i>	Bílý kůň, 2-2,5 metru dlouhé kopí s hrotem ve tvaru listu (<i>hasta</i> , <i>ae</i> , <i>f.</i>) či meč (<i>gladius</i> , <i>ī</i> , <i>m.</i>), středně velký kulatý štít (<i>parma equestris</i>) s průměrem 60 cm	Lehký šupinový pancíř, výrazná téměř po kolena dlouhá tunika bez rukávů (dříve šupinové brnění) a plochá zlatá přilba s hledím a širokou kreprou a dvěma páry per na obou stranách, bez chocholu a hřebenu, segmentový chránič pravé paže, někdy plátěné kamaše, nikdy však holenice, hmotnost zbroje byla asi 10-12 kg	Bojoval v páru vždy proti jinému <i>eques</i> jako jeden z prvních gladiátorů na programu daných her, po boji na koni bojoval i pěšmo
<i>Gal</i>	Kopí či dlouhý rovný meč (asi 60 cm), později dlouhý meč na sekání a dlouhý plochý štít s vřetenovitým výčnělkem	Přilba, holenice, asi od 1. století př. Kr. ochranná zbroj (nejspíše tím se z něho vyvinul <i>mirmillō</i>)	
<i>Hastārius/ Hastātus</i>	Kopí	<i>hastārius</i> znamená „kopiník“. Možná tak byl nazývaný <i>hoplomachus</i> s kopím	
<i>Hoplomachus</i>	Dlouhé kopí a krátký rovný bodavý meč (jako <i>secūtor</i>) či dýka a malý kulatý vypouklý bronzový štít (<i>parmula</i> ; obdoba štítu makedonských kopiníků) ¹⁶⁸	Těžká zbroj, holenice do půlky stehen, slabé, upnuté a prošívané kamaše, jeden silný prošívaný chránič stehna, segmentovaný chránič útočné paže a přilba s hledím, velkým hřebenem a ozdobným peřím po obou stranách (brnění <i>hoplomachī</i> vážilo asi 17-18 kg)	Název <i>hoplomachus</i> byl odvozen od <i>hoplītēs</i> a znamenal „těžce ozbrojený“ či „bojovat se zbraněmi“ (<i>hoplon</i> – štít, zbraň a <i>makein</i> – bojovat), měl nejlepší ochranu; bojoval většinou s <i>mirmillōne</i> či <i>thrāce</i> . Jako <i>hoplomachī</i> se rekrutovali především svalnatí muži
<i>Laqueārius</i>	Krátké kopí, laso a dýka	Pancíř na paži a pevný štít na rameni (jako <i>rētiārius</i>).	Jeho název byl odvozen z pojmu <i>laqueus</i> , <i>ī</i> , <i>m.</i> (smyčka, oko, léčka), zápasil snad s <i>rētiāriō</i> , šlo

¹⁶⁸ Štít *hoplomachī* umožňoval strukturou své rukojeti, aby bojovník držel v těže ruce i zbraň.

			možná jen o druh <i>rētiārii</i>
<i>Murmillus/ murmillō/ mirmillō</i> (obr. 74)	40-55 cm dlouhý rovný meč a velký oválný (později velký vydutý obdélníkový) štít vysoký 1 metr (<i>scūtum</i>) o hmotnosti 11,5-12,8 kg	Těžká zbroj a hladká leštěná bronzová přilba s emblémem ryby (<i>murmuros</i> – odtud jeho název, možná ale i od <i>mūrex</i> , mořský hlemýžď, hřbet), širokou kreprou a hledím, po obou stranách přilby byla ozdobná péra, tepáním zdobený holenní chránič levé nohy, husté prošívání kamaše a chránič pravé paže, bojoval bosý, zbroj vážila asi 16-18 kg	Střetával se s <i>rētiāriō</i> jako symbol boje rybáře a ryby, dále s <i>hoplomachō</i> a s <i>thrāce</i> jako symbol boje římského západu a řeckého východu, jejich zbroj byla na čas zredukována – císař Caligula jako fanoušek <i>thrācium</i> , častého soupeře <i>mirmillōnis</i> , chtěl tohoto poněkud znevýhodnit
<i>Paegniārius</i>	Dřevěný meč (<i>rudes</i>), či bič a hůl se zakončením ve tvaru háku	Snad obvazová ochrana těla, prošívání chrániče levé ruky a nohou a vycpávková ochrana hlavy	Herci a imitátoři boje vystupující před samotnými zápasy, případně o přestávkách, jejich boj doprovázeli hudebníci hrou na činely, trubku (<i>tuba</i>) a vodní varhany (<i>hydraulos</i>), v překladu by se dal pojmenovat jako „hravý gladiátor“. Za císaře Commoda, jinak vášnivého obdivovatele gladiátorských střetů a podle toho přezdívaného „Kapitán <i>secūtōrum</i> “, vystupovali jako <i>paegniārii</i> mrzáci, jejichž chybějící končetiny byly nahrazeny improvizovanými hadími ocasy; s těmito se pak v aréně utkal sám Commodus a jako Herkules zabíjel příšery, on ubil tyto mrzáky palicí, Caligula k těmto zápasům pro své potěšení zase odsuzoval vážené osoby
<i>Prōvocātor</i> (obr. 74)	Výzbroj podle vzoru legionářů, krátký rovný meč (<i>gladius</i>) a velký vydutý obdélníkový (dříve oválný) štít.	Levá holenice, <i>manica</i> na ruce se zbraní, krátký náprsní pancíř, tzv. <i>cardiophylax</i> , který byl na zádech připevněn zkříženými pásky, přilba původně podobná přilbě <i>secūtōris</i> , později nabyla cibulovitého tvaru, lícní chrániče nahradilo hledí s kulatými mřížkovanými průhledy pro oči, později chránila celý krk, byla bez hřebenu a chocholu, zbroj vážila asi 14-15 kg	Gladiátor období pozdní republiky překládaný jako vyzyvatel či útočník, nebojoval s jiným typem gladiátora, snad šlo o profesionálního vojáka; jeho styl boje byl založen na falešných ústupech a rychlých protiútocích
<i>Rētiārius/ jaculātor/ pontārius</i>	1,6 metrů dlouhý trojzubec (<i>fuscina</i>) a vrhací síť (<i>rēte</i>) o průměru 3 metry se závažími (oba	Pancíř na paži (<i>manica</i>) jako <i>secūtor</i> a pevný kovový štít na rameni (<i>galērus</i>) o hmotnosti 1,1-1,2 kg a délce 30-35 cm, který měl chránit hlavu	Gladiátor nejnižšího zařazení, slabší, ale hbitý, bojoval se <i>secūto</i> , někdy s <i>mirmillōne</i> , zřídka se <i>scissore</i> , mohl bojovat i se dvěma <i>secūtōribus</i> – pak byl ovšem na vysoké (asi jako muž)

(obr. 75)	konce lana na obvodu síťe měl připoutány k zápěstí, dýka (<i>pūgiō</i>) či krátký meč	<i>rētiārii</i> proti soupeřovým úderům zprava, dále lehká tunika, bojoval bosý, bez chrániče hlavy	plošně o dvou šikmých přístupech a měl k dispozici hromadu kamení; byl zvaný i <i>pontārius</i> , pod plošinou mohla být též voda, což poté lépe ilustrovalo boj <i>rētiārii</i> a <i>secūtōrum</i> jako boj rybáře a ryb; jako <i>rētiārii</i> („síťaři“) se rekrutovali většinou pružní a hbití bojovníci, jejich zbroj vážila 7-8 kg (z toho 2-3 kg síť)
<i>Sagittārius</i>	Luk a šípy (luk podobný luku pomocných sborů římské armády)	Kónická přilba a šupinové brnění	Název je odvozen z pojmu <i>sagitta</i> , <i>ae, f.</i> , tedy „šíp“
<i>Samnīs/ samnītis</i>	Kopí, rovný meč a pozlacený nebo stříbrný snad obdélníkový, kulatý či velký oválný štít bez horní hrany	Tunika, brnění (možná trojdiskové), holenice na levé noze, železné rukavice a otevřená opeřená přilba	Nejspíše první gladiátoři (první zmínka o nich je z roku 308 př. Kr.
<i>Scissor/</i> později zvaný <i>arbelas</i>	Meč kombinující rovný a půlměsícový tvar s trubcovitým chráničem lokte (rovný a srpovitě zakončený) v levé ruce a rovná dýka v pravé ruce	Dlouhé šupinové či řetízkové brnění (skoro až po kolena; snad nejtěžší brnění z typů gladiátorů), přilba, kovový nebo prošívaný chránič pravé paže (<i>manica</i>), holenní chrániče (pouze do půli holení)	Překládal se jako „sekáč“ či „kráječ“, bojoval proti <i>rētiāriō</i> či jinému <i>arbelasovi</i>
<i>Secūtor/ sequūtor/ contrarētiārius</i> (obr. 75)	Krátký meč jaký používali legionáři (<i>gladius</i>) a velký obdélníkový poloválcový štít (<i>scūtum</i>)	Přilba s hledím vejčitého tvaru s žádným nebo krátkým hřebenem ve tvaru ploutve, bez křempe (okraje, střechy přilby), s malinkými otvory (o průměru asi 3 cm) pro oči (uzpůsobená na boj s <i>rētiāriō</i>) – tato přilba poskytovala sice skvělou ochranu, avšak značně byl omezen sluch a zrak; dále měl <i>secūtor</i> krátký holenní chránič levé nohy, segmentovaný chránič pravé paže uchycený pásem přes hrud'	Překládal se jako „stíhač“, často bojoval proti <i>rētiāriō</i> jako pronásledovatel a pronásledovaný – taktikou <i>rētiārii</i> byl často únik a snaha o nalezení strategické pozice a výhody, byli to oblíbenci císařů Caliguly a Commoda
<i>Thraex/ thrāx</i> (thrák)	Krátký zahnutý meč (<i>sīca</i>) a malý hluboko vyklenutý téměř čtvercový štít (<i>parmula</i>) o rozměrech 55x60 cm a hmotnosti asi 2 kg, někdy i	Jednoduchá a otevřená přilba (otvory pro oči byly vyplněny bronzovou mřížkou s devíti dírkami) s širokou křempe, hřebenem ozdobeným chocholem z peří (<i>crista</i>) a zahnutým okrajem hledí (s gryfem na jeho	Často bojoval s <i>mirmillōne</i> někdy i s <i>hoplomachō</i> , do Říma je uvedl až diktátor Lucius Cornelius Sulla

	oštěp	vrcholku) jako ochranou proti sečné ráně na krk (hmotnost přilby byla 3,3-6,8 kg), holenice (<i>ocreae</i>), chrániče stehen, prošívané kamaše a chránič paže s mečem, hmotnost brnění byla asi 17-18 kg	
<i>Vēles</i>	Oštěp (<i>iaculum</i>) či kopí (<i>hasta</i>), meč a malý štít	Nejspíše měl pouze tuniku a koženou čapku	Podobně jako <i>prōvocātor</i> šlo o profesionálního vojáka pozdní republiky, který bojoval stejným způsobem boje a jen se stejným typem gladiátora

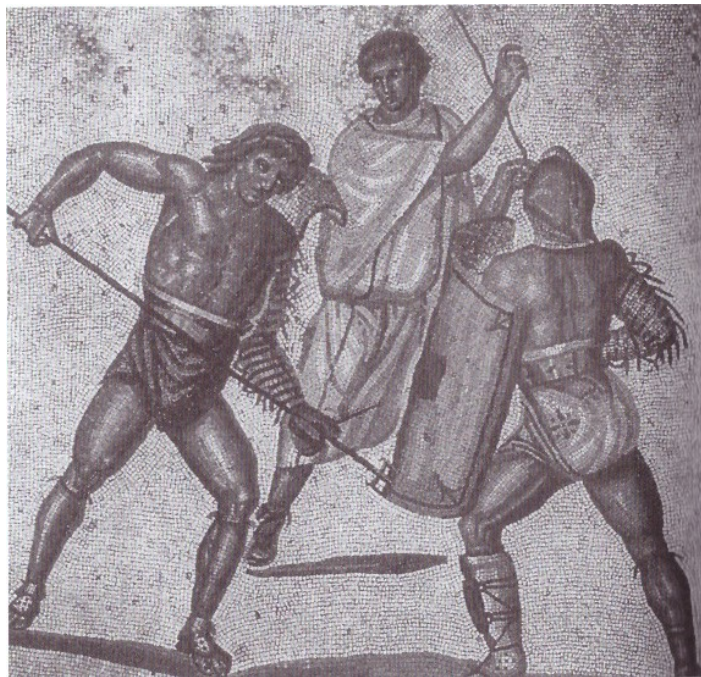
Obr. 74: Reliéf dvou *prōvocātorum* s jedním *mirmillōne* (Connolly, 2004).

Každý gladiátor nosil bederní roušku ve tvaru rovnostranného trojúhelníku, tzv. *subligāculum*, kterou zajišťoval široký opasek z kůže (*balteus*). Ženy gladiátorky nosily prsní pás (*fascia*) nebo ovázanou bandáž (*strophium*). Zbytek oblečení a výstroje se lišil podle typu gladiátora. Meče (*sīca* a *gladius*) měli gladiátoři jílcem připoutány k zápěstí, aby jim nemohly být vyraženy z ruky a mohli je případně opět rychle uchopit (Wisdom, 2008).

Mimo souboje dvojic se mohly konat i zápasy většího počtu gladiátorů, tzv. *gregātim*, „v houfu“. Gladiátor, který se jich účastnil, byl zván *gregārium*.

Kromě střetů cvičených gladiátorů se konaly i tzv. *vēnātiō*, čili boje se zvířaty, při nichž taktéž vystupovali cvičení bojovníci (tab. 2). Tyto se organizovaly od roku 186 př. Kr. v Circu Maximu, poté i v *amfiteátrech*. Průkopníky v popravách *ab bēstīs* (zvěří)

byli generál Lucius Aemilius Paulus (167 př. Kr.) a Publius Cornelius Scipio (146 př. Kr.), kteří je využili u dezertérů. V arénách se objevovaly před samotnými gladiátory. Střetávali se zde (v soubojích i nacvičených představeních) lvi, leopardi, panteři, tygři, medvědi, divocí kanci, sloni, hroši, nosorožci, krokodýli, býci, bizoni, pštrosi, žirafy, velbloudi, hyeny, vlci, psi, opice, jeleni, tuleni, zajíci a

Obr. 75: Souboj *secūtōris* (vpravo) s *rētiārīō* (Meijer, 2006).

další. Podle Olivové (1988) byla zvířata před jejich krvavým vystoupením v arénách někdy i různě oslabována, byli do nich posíláni např. bezzubí lvi. *Vēnātiō* mohly probíhat v několika různých formách; šlo o:

- a) předvádění exotických zvířat,
- b) zinscenovaná zábavná představení,
- c) zvířata jako lovná zvěř, tzv. *silvae* (aréna uspořádána jako les i s keři a stromy),
- d) býčí zápasy (*ταυροκαθάψια*, *taurokathápsia*),
- e) popravy odsouzenců zvěří,
- f) boje zvířat proti sobě,
- g) zvířata proti *vēnātōribus* či gladiátorům (obr. 76) (Nossov, 2012).

Zvířata byla často provokována a poháněna holemi a bodci k větší zuřivosti.

Např. na popud císaře Claudia proti sobě nastoupili *eques* a panteři, na podnět Nera *eques* a 400 medvědů a 300 lvů. Kvůli značné oblíbenosti těchto střetů byl během principátu založen *lūdus mātūtīnus*, škola pro výcvik bojovníků se zvěří. Zvláště nebezpečné šelmy, které přežily dlouho, byly pojmenovávány – víme např. o levhartech jménem Alexandrīa („Alexandrie“), Crūdēlis („Nelítostný“), Glōriōsus („Slavný“), Homicīda („Vrah“), Nīlus („Nil“), Simplex („Jednoduchý“), Victor („Vítěz“).

Tab. 2: přehled jednotlivých typů bojovníků se zvěří, jejich vybavení a zaměření.

<u>Název bojovníka</u>	<u>Útočná výzbroj</u>	<u>Obranná výzbroj a výstroj</u>	<u>Poznámky</u>
<i>Vēnātor</i> ¹⁶⁹	Lovecké kopí (<i>vēnābulum</i>) a bič, meč, kulatý, oválný či čtvercový štít, někdy i pes	Bederní rouška a tunika, přilba, holenní chrániče a <i>manica</i>	Lovil/ bojoval proti zvířatům; raněná zvířata poté dobíjel tzv. <i>cōnfector</i>
<i>Bēstiārius</i>	Oštěp a meč, malý kulatý štít. ¹⁷⁰	Bederní rouška, krátká tunika, na nohách a levé paži prošívaná tkanina	Bojovník s býkem, ale i zločinec předhozený šelmám

Dále se konaly tzv. *naumachiae*, čili napodobeniny námořních bitev přímo v *amfiteátrech*, bazénu na břehu Tiberu, jezeře či rybníku, nebo šlo též o název pro umělá jezera pro tyto bitvy vytvořená. Vystupovali při nich gladiátoři vycvičení bojem na lodích. První *naumachia* se uskutečnila roku 46 př. Kr. jako součást Caesarova

Obr. 76: *Vēnātiō* (Nossov, 2012).

triumfu na uměle vytvořeném rybníku na Martově poli; imitovala námořní bitvu mezi Egypťany a Foiničany. Největší *naumachia* se pak konala na Fucinském jezeře¹⁷¹ v roce 52 po Kr. na popud císaře Claudia (střetlo se v ní 19 000 mužů na 100 válečných lodí a pozorovalo ji 500 000 diváků). Tacitus o této bitvě píše: „*Bojovalo se, i když to byli jen zločinci, s odvahou statečných mužů*“ (Tacitus, 1975, 322). Známá byla také Augustova *naumachia* v Zátibeří na místě Caesarovi vily (536x357 metrů), do které se přiváděla voda speciálním vodovodem; toto místo se nazývalo Stará Naumachia (později nechal císař Domitiánus za Tiberem vybudovat arénu, jíž nazval Nová Naumachia). Augustus

¹⁶⁹ Pojmy *vēnātor* a *bēstiārius* někdy splývají a je složitější je přesněji odlišit; rozlišení by mohlo být takové, že *vēnātor* byl lovec zvěře v aréně a *bēstiārius* zápasník s divokou zvěří.

¹⁷⁰ Podle Nossova (2012) neměli *bēstiārii* nikdy zbraně, pouze *mappam*, bič, pochodně či laso a disky s malými zvonečky, které měly odhozením do různých směrů odvádět pozornost zvěře.

¹⁷¹ Dnes Lago di Celano.

nechal napodobit významnou historickou bitvu – porážku krále králů Xerxa u Salamíny z roku 480 př. Kr. (Connolly, 2004). Poslední zmíněná *naumachia* byla zorganizovaná v roce 274 Aureliánem. První účastníci *naumachiārum* se nazývali *naumachiārī* (*naumachové/ naumachiárové*); většinou šlo o zločince, ale také o speciálně vycvičené gladiátory.

Poslední částí vystoupení v *amfiteátrech* byli tzv. *noxii*, vrahové, lupiči a násilníci odsouzení k ostudné smrti. Mimo střety gladiátorů, zápasy se zvířeti a *naumachiās* bylo možné pozorovat i „zápasy“, či spíše popravy trestanců. K této podívané na jejich popravy se negativně vyjádřil např. stoický filosof Lucius Annaeus Seneca: „*Všechno předchozí bojování bylo proti tomu ještě milosrdenství. Zde nebylo po žertu ani stopy: zato čiročiré vraždění. Ubožáci nemají, čím by se kryli, na jejich těla, plně vystavená úderu, nikdy se ruka nerozpřahuje nadarmo. Takovému druhu podívané dávají mnozí přednost před řádnými a vysoce vycvičenými gladiátorskými dvojicemi. A proč by nedávali? Meči se tu nestaví v cestu ani prilba, ani štít. K čemu jakákoli možnost obrany? K čemu šermířská dovednost? To vše jen zdržuje příchod smrti. Ráno jsou lidé předhazováni lvům a medvědům, v poledne přihlížejícím divákům. Vrahové se podle rozkazu předhazují nastávajícím vrahům, vítěz je uchován k dalšímu krveprolití; všechny bojující nakonec čeká smrt. Zde se řeší vše ohněm a mečem. A to se děje až do vyprázdnění zápasistiště“ (Seneca, 1969, 16). Z této ukázky jasně vysvítá, že Seneca neodsuzoval samotné gladiátorské zápasy, ale spíše masakrování trestanců jako formu zábavy, která by se měla gladiátorským střetům vyrovnat. Tyto masakry podstupovali zločinci – vrahové a zloději, a později bohužel také mnozí křesťané. Seneca nás přibližuje k tehdejšímu krveprolití a krutosti přihlížejících, když nám při těchto masakrech zachytil výkřiky ozývající se arénou během poprav: „*Ať se spolu bijí s nastavenou holou hrudí!*“, „*Proč tenhle ten nabíhá na meč tak bázlivě?*“, „*Proč umíráš tak nerad?*“, „*Proč vraždíš tak váhavě?*“, „*Zabíjej, bičuj, upaluj!*“, „*Žeňte je bičem, aby se bili!*“; a o přestávkách: „*Popravujte lidi, ať se něco děje!*“ (Seneca, 1969, 16-17). Nešťastníci, kteří byli odsouzeni (odsouzení, *damnātiō*, *ōnis*, *f.*) k takové popravě před publikem, mohli být zabiti mečem (*ab gladiō, damnātiō ad gladium*)¹⁷², rozsápání zvířeti (*damnātiō ad bestiam*, odsouzení k šelmám), nebo sťati, ukřižování (*crucifixiō*), upálení (*crematiō, damnātiō ad flammās*), pokrytí hořlavým materiálem a*

---

¹⁷² Zpočátku tak byli popravováni pouze římský občané; po rozšíření občanství na všechny obyvatele říše v roce 212 po Kr. se tato smrt týkala jen vznešenějších občanů – městských radních, císařských úředníků a senátorů (*honestiōrēs*).

zapálení (měli tak sloužit jako noční hořící pochodně, *pyrrichārii*), oběšeni, rozčtvrceni, byly jim trhány údy, drceny kosti apod. Oblíbeným bylo vzájemné zabíjení dvou zločinců – jeden dostal meč, druhý byl neozbrojený, poté, když ozbrojený zabil neozbrojeného, musel odevzdat meč dalšímu odsouzenci, scénář se tak opakoval, až zůstal poslední odsouzenec, který byl zabit kupř. *vēnātōre* či *vēnātōribus*.

Chtěl-li někdo uspořádat gladiátorské hry, musel po přípravách vydat oznámení. Večer před dnem gladiátorských zápasů se uskutečnila bezplatná hostina (*cēna lībera*) pro aktéry krvavých střetů. V *amfiteátrech* se časně z rána konalo *pompé* (slavnostním nástupu gladiátorů – údajně i s oním známým pozdravem „*Avē Caesar, moritūri tē salūtant*“¹⁷³ – pořadatelů, *lanistās*, rozhodčích, zbrojírů a nosičů mār, původně i odsouzenců) za hudebního doprovodu pištců (*tībīcinēs*),¹⁷⁴ jako předehra se poté konal *vēnātiō* a různé frašky s trpaslíky, mrzáky, muži na chůdách atp., poté následovaly v odpolední přestávce popravy, předstírané souboje s dřevci a tragické herecké vystoupení; odpoledne a k večeru se den zakončil samotnými souboji gladiátorů, které začaly střety *eques* a souboji bojovníků druhořadých škol (*meridiāni*), končilo se souboji gladiátorů nejvyšší třídy (*prīmus pīlus*) (Connolly, 2004; Wisdom, 2008).

Při samotném souboji na život a na smrt byli poblíž gladiátorů i dozorcí vyzbrojeni holemi či tyčemi s rozžhaveným železem, kteří jimi měli gladiátory, vyhýbali by se boji, pobízet. Zvednutím ukazováku levé ruky či zkřížením rukou za zády nebo na prsou dával zápasník signál k tomu, že se vzdává. O jeho životě a provedení *ferrum recipere* (smrtící rána) však rozhodli diváci a organizátor her (tzv. *ēditor*) či nejméně postavený muž gestem palce (*pollice versō*)¹⁷⁵ a výkřiky „*missus!*“ či „*mitte!*“ („ušetři ho!“, „propust’ ho!“) nebo „*iugulā!*“ („prořízni mu hrdlo!“), „*ūre!*“ („spálit!“), „*verberā!*“ („zbičovat!“), podle toho zda bojoval zbaběle, nebo čestně,

---

¹⁷³ O tomto pozdravu se zmiňuje pouze historik Suetonius v souvislosti s pozdravem císaře Claudia od gladiátorů a odsouzenců před započatím *naumachiae*. O to, zda tak gladiátoři zdravili *ēditorem* či císaře normálně, se vedou spory.

¹⁷⁴ V některé literatuře se uvádí, že slavnostní průvod probíhal těsně před samotnými gladiátorskými zápasy.

¹⁷⁵ O signálu „palec dolů“ či „palec vzhůru“ nemáme žádné doklady; *pollice versō* mohlo imitovat úder mečem. Už dlouho se vedou spory o to, zda se ukazovalo palcem vzhůru a palcem dolů, a který z těchto signálů znamenal smrt, který život. O určitém znamení palce máme doklad snad jen u Iuvenala: „*Řídí se rozmary davu, a dá-li lid znamení palcem, potvrdí ortel.*“ (Iuvenalis, 1972, 44.). Nejrozšířenějším názorem je dnes ten, že palec zvednutý nahoru znamenal smrt (při volání „*iugulā*“, „prořízni mu hrdlo“ otočili diváci palec v sevřené pěsti vzhůru jako by názorně toto proříznutí hrdla ukazovali) a palec dolů složení zbraní, tedy život; palec dolů v Římě znamenal souhlas.

statečně a zmužile (pro takové jednání měli Římané pojem *virtūs*¹⁷⁶). Následně, pokud diváci rozhodli pro jeho smrt, byla mu vítězem dána do krku *coup de grâce*, a poté přiběhli muži s maskou Chárona a rozžhavenou berlou (*cadūceus*) vyzkoušeli, zda je poražený opravdu mrtev (pokud stále žil, byl ubit palicí, a poté mu bylo proříznuto hrdlo), po čemž jej odtáhli do vnitřních prostorů arény (Connolly, 2004). Poražený gladiátor mohl doufat ještě v jedno znamení signalizující milost – zvednutý šátek (Baker, 2002).

Odměnou gladiátorům zvítězivším v souboji, jenž většinou trval 15-20 minut (Wisdom, 2008), byla palmová ratolest (*palma, ae, f.*) nebo za skvělé vítězství vavřínový věnec (*corōna laurea*), dále peníze (*praemium, pecūnia*; od dob Marca Aurelia a Commoda šlo o poměr peněžní odměny na $\frac{1}{4}$ pro otroka a $\frac{1}{3}$ pro svobodného muže, který z výhry nepřípadl *lanistae* a gladiátor si jej mohl ponechat; peníze gladiátoři dostávali i za samotnou účast na zápasech, přestože nezmohli, a hlavně jejich vlastní život. Někdy mohl vítěz dostat také speciální ceny jako např. náhrdelník (*torquēs*) či čestný oštěp (*hasta*). Poté si s věncem prošli své vítězné kolečko po aréně a odešli „branou živých“ (*Porta Sānīvīvāria*) ven. Mnohonásobný vítěz mohl získat dřevěný meč (*rudis*) a stát se *rudiārius*, což vlastně znamenalo jeho osvobození, *rude dōnārī* (to se naplnilo následným udělením plstěné čepice). Naopak pro poraženého gladiátora končil souboj v aréně povětšinou jeho smrtí (především u nižších kategorií).

Na gladiátorské souboje si bylo možné i vsázet; byly dostupné tabulky (*tabellae*) s aktuálním seznamem gladiátorů, do nichž se zaznamenávalo skóre – „V“ znamenalo vítězství, „M“ *missus*, tedy porážka, ale přežití a „Θ“ porážka a smrt (z řeckého *thanatos*). Bylo možné i vítězství obou gladiátorů, čili nerozhodný zápas – *stantēs* („stojící“) (Connolly, 2004; Wisdom, 2008).

Gladiátoři byli často předmětem zájmu žen a podobně jako u závodů vozů se občané stávali až fanatickými fanoušky. Tito se tak dělili především na dvě kategorie:

- *scūtārī* – podporovali gladiátory s velkým štítem; patřil sem např. Nero a Domitiánus (upřednostňovali *mirmillōnem*),
- *parmulārī* – podporovali gladiátory s malým štítem; patřil sem např. Caligula a Titus (upřednostňovali *thrācem* a *hoplomachum*) (Connolly, 2004).

---

¹⁷⁶ Původně statečnost a mužnost, poté i jakákoliv ctnost; římská bohyně, personifikace ctnosti.

Tyto hry se organizovaly především u příležitostí, jako byl nástup císaře na trůn, narození jeho potomka, výročí jeho vlády, triumf, pohřeb atp. Kromě těchto příležitostí, kdy vystupovali v arénách, mohli gladiátoři vystupovat i na soukromých hostinách bohatých Římanů, aby jim zpříjemnili večer krvavou „zábavou“ (Meijer, 2006).

Jelikož byli gladiátoři prostředkem *lanistās* ke zbohatnutí, museli o ně tito pečovat. Kromě vydatné stravy s velkým podílem ječmene¹⁷⁷, který zabraňoval vytváření tuku v žilách, a tak způsoboval snížení krvácivosti při zranění, jim byli k dispozici i lékaři (*medicī*) a maséři (*ūnctorēs*), výrobci zbraní a krejčí, na jejich výcvik pak dbal speciální učitel zvaný *doctor* (Olivová, 1979). Těchto trenérů bylo několik, každý jako odborník na určitý gladiátorský typ – *doctor rētiāriōrum*, *doctor secūtōrum*, *doctor Thraecōrum*, ... (Connolly, 2004).

Po zápisu do *ludu* se gladiátoři svému novému pánu upisovali tělem i duší; přísahu, kterou skládali poslušnost, popisuje Petronius: Gladiátoři prohlašovali, že udělají vše, co jim jejich *lanista* poručí, dají se „*upálit, spoutat, zbičovat, i mečem zabít*“ (Petronius, 1970, 100), „*ūrī, vincīrī, verberārī, ferrōque necārī*“ (Wisdom, 2001, 17). Po této přísaze byl gladiátor nazván *auctorātus* (možná tak byl zván i gladiátor, který se k zápasům a výcviku přihlásil dobrovolně).

Po přežití a vypršení doby dohodnuté ve smlouvě se z gladiátora stal propuštěnec, nyní už zvaný *rudiārius*, a často i zápasník na volné noze nebo *doctor*. K tomuto obdržel (podle svých schopností) titul a dřevěný meč – *secunda rudis* (druhý meč), *summa rudis* (vrcholný meč) či *prīmus pālus* (odpovídal nejvyšší hodnosti centuriona v legii – *prīmus pīlus*, *prīmum pīlum dūcere*) (Connolly, 2004). Kdo dosáhl tohoto nejvyššího stupně, měl obvykle v *ludu* to nejlepší ubytování a byl i jinak „hýčkán“, jelikož představoval zaručeně vysoký zdroj financí pro *lanistārum*.

Samotný výcvik byl velmi brutální a založený na přísné disciplíně; byl podobný výcviku armády a skládal se za prvé z výcviku u dřevěného kůlu (*pālus*) či slaměné figuríny se cvičnými zbraněmi (dřevěný meč a proutěný štít) o dvojnásobné hmotnosti, než byla ta, která odpovídala skutečným zbraním (hlavně z důvodu posílení síly a zocelení se), gladiátor zde nacvičoval jednotlivé útoky a obrany zvané „čísla“ (*numerī*) nebo také „cviky“ (*dictātus*) dle pokynů *doctōris* (tyto *dictātus* obsahovala kupř. útoky na protivníkovu tvář, nohy, útoky z boku, předstírané útoky, stáhnutí se s rychlými

---

¹⁷⁷ Od této stravy se odvozovala přezdívka gladiátorů – *hordeārī*, pojídači ječmene (Wisdom, 2008).

protiútoky); za druhé ze soubojů s cvičnými zbraněmi; za třetí ze soubojů s ostrými zbraněmi. Mimo trénink přísné kázně, síly, rychlosti, vytrvalosti a obratnosti probíhal i výcvik se zacházením se zbraněmi a psychologický výcvik. Podle úrovně výcviku a toho, co dokázali bojovníci předvést v arénách, rostla jejich cena i odměny a dosahovali určité ze čtyřstupňové stupnice úrovně gladiátora (*prīmus pālus*, *secundus pālus*, *tertius pālus*, *quartus pālus*). Tuto úroveň si mohli gladiátoři zjišťovat i sami tím, že po svém prvním boji obdrželi tabulku (*tessera gladiātorīa*) se svým a *lanistae* jménem, kterou měl na starost otrok-archivář/ zapisovatel (*tabulāriū/ commentāriensēs*), do níž následně zaznamenával gladiátorovy souboje a výhry. Záznamy se také užívaly pro sestavování programu her pro diváky (Dunkle, 2011).

Po ukončení základního výcviku se z rekruta stal *tīrō* (začátečník, nováček), po přežití prvního zápasu v aréně pak *veterānus* (veterán). Tento zápas byl většinou také proti nováčkovi, i když to nebylo zákonem. Z Pompejí se dochoval nápis, který říká, že *tīrō mirmillō* Attilius porazil čtrnáctinásobného veterána *thrācis* Hilara, a poté porazil i dvanáctinásobného vítěze, též *thrācis*, veterána Lucia Raecia Felixe (Connolly, 2004).

Jméno si mohl gladiátor zvolit poté, co se stal *tirōne*. Mezi nejčastější jména patřili: *Invictus* (Neporazitelný), *Leō* (Lev), *Tigris* (Tigr), *Ferōx* (Zuřivý), *Ursus* (Medvěd), *Callidus* (Obratný/ Zkušený), *Hektor*, *Diomedēs*, *Aiás*, *Perseus*, *Herkules*, *Metyst*, *Beryl*, *Perla*, ad. (Connolly, 2004).

Kromě mužů gladiátorů a mužských jmen, se v arénách objevily i ženy – buď jako součást úvodních představení, kdy soupeřily nebo se naháněly s trpaslíky, nebo jako gladiátorky. Římský satirik Iuvenalis nám zanechává satirickou poznámku k těmto ženám válečnicím: „*Znáte je v sportovních pláštích a v zápalu boje... Či dosud někdo je neviděl s panákem cvičit a vrážet mu rány? Věčně jej rapírem hloubí ta dáma a popouzí štítem přesně, jak žádá si předpis, že hodna je účasti přímé při bujných Flořiných hrách, ač nemá-li úmysly vyšší ve své ctihodné duši a snahu též vystoupit v cirku. Jakýpak stud lze na ženě chtít, jež přilbici nosí? Která se pohlaví zřiká a pěstuje sílu? Však přesto stát by se chtěla mužem: my malý díl požití máme... [...] To jsou ty choulostivé, jimž v tenounkém šatě je horko, kterým i hedvábná látka prý rozdírá citlivou kůži? Pohled, jak křičí, když zasadí rány, jež žádá si předpis; jaká ji přilbice tíží, až celá se ohýbá pod ní, jaké to vázání z pevného lýka jí kolena svírá, – s chutí se zasměj, až odloží zbraně a uchopí nočník!*“ (Iuvenalis, 1972, 82). Vystupování žen jako gladiátorek zakázal v roce 200 po Kr. císař Septimus Severus.

Pro samotné gladiátory, především zajaté svobodné muže poražených kmenů a národů, byl tento *modus vivendi* však natolik cizí a depresivní, že často páchali sebevraždou. Dalším výstupem tohoto útrpného života byly vzpoury gladiátorů; tu nejznámější vedl Thrák Spartakus a Keltové Crixus a Oinomaus. Osobnost Spartaka, který v poslední bitvě sám zabil dva centuriony, jež se na něj současně vrhli, popsal Plútarchos (2007, 218) v Crassově životopise: „*Obsadili (uprchlí otroci a gladiátoři – pozn. autora) jakési pevné místo, zvolili si tři velitele, z nichž první byl Spartacus, Thrák z maidského rodu, který měl nejen velkou odvahu a sílu, ale i svým rozumem a ušlechtilostí byl lepší, než odpovídalo jeho postavení, a víc se projevoval jako Řek, než by se čekalo od člověka jeho původu.*“ Tato vzpoura začala roku 73 př. Kr. v Capui v Kampánii v *ludu* Lentula Batiata útekem 74 otroků, brzy se však jejich počet rozrostl na desítky tisíc lidí; některé údaje uvádějí dokonce až 120 000 otroků; podle Eutropia (in Eutropius, Festus, 2008) šlo téměř o 60 000 ozbrojených mužů. Povstání se postupně stalo natolik silným, že výrazně ohrozilo i samotný Řím. V průběhu vzpoury se od hlavních Spartakových oddílů odpojili otroci (především Galové), které vedl Crixus; tito byli však brzi poraženi a pobiti. K počtě svého padlého spolubojovníka uspořádal Spartakus souboje 300 zajatých římských legionářů jako obdobu gladiátorských soubojů (Nossov, 2012). Potlačit vzpouru se povedlo až roku 71 př. Kr. Markovi Liciniovi Crassovi (Burian & Oliva, 1984).

Zánik gladiátorských her spadá do 4. století po Kr. a počátku 5. století po Kr. První edikt proti nim vyšel 1. 10. 325 z nařízení císaře Konstantina Velikého¹⁷⁸; vojáci měli zakázáno účastnit se her výnosem císaře Konstantia II. z roku 357 (Gibbon, 2005). Roku 365 byl vydán císařem Valentiniánem zákaz odsuzovat do arény křesťany; v západní části říše byly gladiátorské hry zakázány císařem Honoriem v roce 399; o pět let později, v roce 404, je pak úplně zakázal (Grexa, 2009). Poslední zápasy se zvířaty poté spadají do roku 523 (Vandenberg, 2004). Oficiální zakázání prakticky už nekonaných soubojů proběhlo ještě v roce 681 (Wisdom, 2008).

O jiném využívání gladiátorů – jejich zařazování do vojska – se zmiňuje kupř. Tacitus (1975, 1976), který to současně do určité míry i odsuzoval (označoval to za „hnusnou pomoc“). Ve válce proti Markomanům gladiátory nasadil odpůrce jejich

---

¹⁷⁸ Tento edikt, který byl zaslán jako oficiální dopis guvernérovi části východních provincií Maximovi, zněl: „*V čase, kdy všude vládne mír a vnitřní klid je obnoven, nemůžeme nacházet zalíbení v krvavých hrách. Proto zakazujeme gladiátorskou existenci zcela; postarej se, aby osoby dosud odsouzené za zločiny ke gladiátorskému způsobu života byly od nynějška odsuzovány do dolů, kde by mohly splatit svůj trest za zločinné chování, aniž by se prolévala jejich krev*“ (Meijer, 2006, 170).

zápasů císař Marcus Aurelius; nasazenou jednotku pojmenoval Poslušní (Nossov, 2012).

Mimo gladiátorské hry se v arénách konaly i divadelní představení s trestanci odsouzenými k smrti. Většinou tragické mytologické příběhy zde nabývaly opravdovosti, když herci-odsouzenci po vzoru tragického příběhu skutečně umírali; hrál se např. Orfeus, kterého rozsápal medvěd, příběh náčelníka lupičů Laureola, jenž byl vždy chycen, přibit na kříž a zde ještě zaživa roztrhán divokými zvířaty, příběh připoutaného Promethea, jemuž orel požíral játra, tragické příběhy létajícího Ikara, vykastrovaného boha Attise, zaživa upáleného Herkula ad. Jiní herci byli také oblečeni do tzv. *tunica molesta* (obtížná tunika), kterou tvořily zlaté věnce, purpurové pláště a tuniky protkávané zlatem; součástí tohoto oděvu však byla i speciální látka, která po vyvrcholení děje vzplála a herec tak uhořel (Connolly, 2004; Olivová, 1979). Nero rozkázal hrát představení o Pasifae, manželce krétského krále Mínoa, matce Minotaura, kterého počala s býkem, do něž se zamilovala. Hlavní herečka byla připoutána a uvězněna do dřevěné krávy (nebo oblečena do kravské kůže s přirozením potřeným krví z krávy v říji) a do arény byl následně vpuštěn divoký býk... (Baker, 2002; Meijer, 2006). Konala se zde i různá představení akrobatů, kouzelníků, žonglérů a trpaslíků honících zajíce. Některé tyto inscenace měly působit tak, aby to vypadalo, že císař ovládá přírodu a má nezměrnou moc, že je bohem. Jmenujme např. inscenaci z doby vlády císaře fláviovské dynastie Tita v aréně, kdy utíká laň před loveckými psy, zastaví se před císařem a prosí jej o pomoc, ten jí vyhoví a psy odežene (Dunkle, 2011). Těchto příkladů zobrazujících císaře jako boha bylo více, domníváme se však, že tento byl dostatečně ilustrujícím.

Odraz krutosti římského sportu, reprezentovaného především gladiátorskými hrami, akcentují kupř. sto dvacet tři denní hry gladiátorů a zvířat zorganizované po Traiánově vítězném tažení proti Dákům – 10 000 gladiátorů se zde střetlo v boji na život a na smrt a k tomu se také vyvraždilo 11 000 zvířat (Sábl, 1968); za léta 107 až 113 se v římské aréně vyskytlo 20 500 gladiátorů (Nossov, 2012) a za sedm dní slavností císaře Septima Severa bylo vyvražděno 700 zvířat (Olivová, 1979). Za Augustovy vlády zahynulo 3 500 divoké zvěře a během pouhého jednoho představení Gaia Caliguly bylo pobito 400 medvědů a dalších 400 afrických divokých zvířat, za Nerona 400 medvědů a 300 lvů (Meijer, 2006). Na hry císaře Gordina I. bylo do arény posláno 100 šelem z Afriky, jindy 1000 medvědů, ale jeho nejslavnější štvaniče se

účastnilo 300 maurských červených pštrosů, 300 divokých oslů, 200 jelenů, 200 kamzíků, 200 daňků, 150 divokých prasat, 100 divokých ovcí, 100 býků z Kypru, 30 divokých koní a 10 losů. Poněkud jiný lov nechal uspořádat císař Probus, který nařídil *circus* upravit jako les, a poté do něj všemi vchody vpustit 1000 pštrosů, 1000 divokých prasat, 1000 jelenů, mnoho daňků, divokých ovcí, kozorožců a nespočet jiných býložravých zvířat; nakonec byl do arény vpuštěn lid a kdokoli si mohl vzít, co chtěl, chytil a unesl. Z šelem v aréně předvedl 100 lvů, 100 lvic, 100 levhartů ze Sýrie, 100 levhartů z Afriky a 300 medvědů; všechna tato zvířata byla také pobita (*Portréty světovládců II*, 1982). Na dřívější štvanci zvěře bylo zase Pompeiem poskytnuto 500-600 lvů, 18 slonů a 410 kusů jiné zvěře z Afriky. Na krvavé římské hry se získávali zubři z Germánie, sloni a tygři z Indie, pštrosi a lvi z Afriky (Krátký, 1970). Hry konané jako slavnost při otevření Colossea přinesly nejspíše smrt 2000 gladiátorů a denně 5000 zvěře (Liberati & Bourbon, 2008; Vandenberg, 2004). S bídou prostého lidu se musely organizovat hry obdobného typu, aby zde tento ventiloval svůj hněv; toto římské elity a císařové věděli, proto nešetřili životy otroků a zvěře. Překročením hranice a jejím neregulováním třeba právě prostřednictvím krvavých her by panovníci ohrožovali především sebe. V této souvislosti je známé soudobé heslo *pānis et circēnsēs*¹⁷⁹ („chléb a hry“).

Proti římskému sportu a hrám výrazně vystupovali křesťanští myslitelé. Tertullianus sice ve svém díle *De spectaculis* (*Dē spectāculīs*) píše, že byly věci jako kůň (odkaz na hry v *circu*), lev (odkaz na gladiátorské hry), tělesná síla (odkaz na hry na *stadionu*) a příjemný hlas (odkaz na hry v divadle) svěřeny lidem od Boha, ale tito neví, jak Bůh zakazuje a přikazuje s nimi nakládat (Tertullianus, 2004).

---

¹⁷⁹ Někdy chybně překládáno jako *pānem et circēnsēs*; což je však akuzativ singuláru třetí deklinace pro „chléb“; nominativ singuláru zní *pānis* (pro „hry“ je akuzativ plurálu shodný s nominativem plurálu); či jako *panem et circenses* totéž navíc bez délek.

3. Rytířství

V raném středověku došlo ve vojsku k sociální diferenciaci podobné té, kterou známe ze starých dějin řeckého válečnictví. Vojsko bylo pěší a jízdní podle toho, jakou si kdo mohl dovolit výstroj a výzbroj či koupi a starání se o koně; významnější byla jízda. Brzy však proběhla vojenská reforma, kterou zavedl Karel Veliký. Ve vojsku poté mohli být pouze svobodní občané s určitým majetkem nebo lénem. V 10. století už můžeme mluvit o jízdním vojsku tvořeném pouze vazaly; tato nová vrstva byla vrstvou rytířů (Märtlová, 2007), jízdních bojovníků. To že šlo od počátku o jezdce na koních, dokazuje francouzština, v níž je výraz rytíř (*chevalier*) odvozen ze slova kůň (*cheval*) (Baker, 2004).

Rytířství a výcvik v něm souvisel s výcvikem armády a vedením válek. Výrazné rozvinutí rytířství je spojeno s kruciáty (křížovými/ křížáckými výpravami), které poprvé vyhlásil papež Urban II. na koncilu v Clermonte v listopadu roku 1095. První křížová výprava trvala od roku 1096 do roku 1099, byl dobyt Jeruzalém, zakládány křížácké státy (Antiochijské knížectví, Edesské hrabství, Jeruzalémské království a Tripolské hrabství), a rytířské řády (Řád johanitů/ Řád maltézských rytířů, Řád templářů/ Chudí rytíři Krista a Šalamounova chrámu, Řád sv. Lazara, Řád rytířů z Montjoie, Řád rytířů sv. Tomáše z Akry). Tou nejznámější křížovou výpravou byla v pořadí třetí výprava v letech 1189 - 1192, jejíž elitnost byla dána postavami účastníků (Richard I. Lví srdce, Filip August, Fridrich Barbarossa).

Celkově se rytířství dá vymezit pro Německo léty 919 (počátek vlády Jindřicha I. Ptáčníka) a 1519 (smrt císaře Maximiliána, „posledního rytíře“), pro Francii od 9. století (vláda Karla Velikého) po 1. polovinu 15. století (Krátký, 1970). Petr Dvořáček (2008) však původ rytířství hledá už ve starověku u římských jezdců. Hlavním důvodem zániku rytířstva byly nové způsoby boje, především pak vynález střelného prachu. Rytířství, turnaje a rytířské ideály se začaly postupně vytrácet. I když v 16. století už o rytířství moc mluvit nemůžeme, přece jen bylo ještě naplněno při setkání anglického krále Jindřicha VIII. s králem Francie Františkem I. u Calais v tzv. bitvě chvastounů na Field of Cloth of Gold. Při této nabídce přátelství probíhaly turnaje, bankety i zápas obou králů. V témže století v roce 1589 nabídl hrabě Essexu při obležení Lisabonu boj muže proti muži, který by rozhodl o celkovém výsledku obležení (Gravett, 2009). Toto jsou ovšem pouze ojedinělé případy, které jen potvrzují pád rytířství.

Předchůdcem rytířstva, „*milicie terrienne et chevalerie humaine*“ („*pozemského vojska a lidského rytířství*“), je čin mečem ozbrojeného archanděla Michaela, který byl současně zatím vůbec prvním příkladem rytířské udatnosti a vojenských schopností (Huizinga, 2010). Patronem rytířů je svatý Mořic (přesněji vojáků a koní) a svatý Jiří, rytíř zabíjející kopím draka.

3. 1 Výchova k rytířství: statečnost, čest, láska

Rytířská výchova jako systematická výchova se datuje 11. stoletím – rokem 1054, kdy byl poprvé vydán spis *Rytířské zrcadlo* (Grexa, 2009). Začal se vytvářet kult hrdiny, čili udatného rytíře¹⁸⁰ bojujícího na straně spravedlnosti. Tohoto opěvovali *truvěři* (sever), *trubadúři* (Francie) a *minnesängři* (Německo) v tzv. *chansons de geste*, písních o hrdinských činech (o Artušovi, Cidovi, Niebelunzích, Rolandovi, ...) (Kohoutková & Komsová, 2005). Za největšího představitele rytířských románů je pokládán Chrestien de Troyes. Z představitelů *trubadúrů* jmenujme alespoň Bertranda de Born, Joffroye de Rudela, Pierre Vidal, Marcabruna a Guillaumea de Cabestagne (Žukov et alii, 1960).

Budoucí rytíř byl systematicky vychováván zhruba od 7 let; do 12 až 14 let sloužil jako páže, a poté jako panoš u svého lenního pána asi do 18 až 20 let, kdy byl pasován na rytíře (Kössl, Štumbauer & Waic, 2006).

Obsah výchovy pážete, která se realizovala často u vlastního otce, tvořila hudba a tanec, způsoby předepsaného společenského chování, obsluha u stolu, základy čtení, psaní a počítání. Učil se hrát na hudební nástroj (flétnu, kytaru či loutnu) a cizímu jazyku. Z fyzické výchovy se jednalo o běhy, skoky a hody kameny, plavání, otužování a zápasení, zacházení s mečem, lukem, kuší, kopím, házení nožem; důležitá byla jízda na koni a lov. Většinou cvičili s dřevěnými zbraněmi na zemi, později se zbraně učili ovládat i na koni; k tomu dobře sloužila tzv. kvintána (sud či brnění zavěšené na kůlu), kterou se za jízdy snažil chlapec „sundat“ na zem (Grexa, 2009; Hošťálek, 2002).

---

¹⁸⁰ Rytíř: něm. *ritter*, angl. *knight*, franc. *cavalier*, špan. *caballero*, lat. *miles*.

V dalším období rytířské výchovy se z pážete stal panoš (*knappe, bachelier, garzume, junkherr*), který se intenzivněji zdokonaloval v zápasení, výcviku se zbraněmi i v jízdě na koni a k tomu se zúčastňoval rytířských cvičení, her i turnajů; někdy také válečných tažení svého lenního pána (ovšem pouze jako pomocník). Dlouhodobou a náročnou část výcviku tvořilo cvičení s mečem. Učil se i psaní básní, hudbě, hře na další hudební nástroj, tanci a způsobům dvoření dámě, jejich doprovodu a ochraně. Tento výcvik panoš nepodstupoval už doma, ale většinou u svého lenního pána a zpravidla pod vedením zkušeného cvičitele, staršího rytíře. V posledních letech své služby se také musel účastnit několika *tirocinií* (speciálních pro ně určených turnajů). Mimo obsluhu a starosti o cizince, jejich zbraně a koně se panoši starali také o lovecké sokoly a plnili roli poslů (Hošťálek, 2002).

Kolem 20 let, když byl panoš připraven, následovalo jeho slavnostní pasování na rytíře (*adoubément*, obr. 77). Toto pasování (od 12. století prováděné jako obřad a rituál) bylo většinou kolektivní a prováděl jej především král, jeho zástupce (i královna) nebo slavný či významný rytíř mečem (meč v podobě kříže byl chápán jako odznak důstojenství; byla to zbraň především sečná, její čepel byla broušená z jedné strany zakončená hrotem a z druhé záštitou, rukojetí

Obr. 77: Pasování na rytíře (Flori, 2008).

a hlavicí, jež zbraň současně vyvažovala; dvouruční meče se začaly používat od 16. století lancknechty). Samotný rituál ve Francii (v Německu byl pouze během mše posvěcen meč, kterým se pak uchazeč opásal), pokud nedošlo k pasování přímo na bitevním poli, což bylo také celkem časté, začínal zpovědí, po níž následovala očistná lázeň (jako smývání hříchů a zlých návyků) a ulehnutí na čerstvě povlečené lůžko (symbolika míru a usmíření s Bohem). Poté byl budoucí rytíř oblečen do nového oděvu, který tvořil rudý plášť (symbolika v budoucnu prolité krve při obraně víry), černé střevíce (jako připomínka toho, že vzešel z prachu a v prach se opět obrátí) a bílý pás (jako symbolika cudnosti). Po tomto symbolickém oblečení strávil uchazeč celou noc bděním ve stoje v kapli. Samotný den pasování začal mší a připnutím zlatých ostruh budoucímu rytíři (McGlynn, 2010). Při této byl meč, jímž měl být budoucí bojovník

Boží pasován, posvěcen, a po níž se uchazeč oblékl do brnění (*adoubé*) – starší rytíři mu připevnili pravou a levou ostruhu, upravili brnění a připevnili helmu. Následoval hlavní ceremoniál s pasováním (*la colée, alapa militāris*), během něhož mu byl posvěcený meč položen na rameno a mladík musel přísahat, že bude dodržovat a ctít rytířské ideály včetně věrnosti pánu a Bohu, křesťanské hodnoty a morální normy. Poté byl s doprovodnými slovy pasujícího rytíře – kupř.: „*Ve jménu Boha, svatého Jiří a svatého Michala tě pasuji na rytíře. Bud' statečný, zmužilý a věrný*“ (Olivová, 1979, 175). Nebo: „*Bud' vojákem, který působí pokoj, chrabřým, věrným, a oddaným Bohu*“ (Flori, 2008, 192). Či: „*Víru Bohu, život králi, srdce dámě, čest sobě*“ (Dvořáček, 2008, 8) – udeřen plochou meče do týlu či krku, a byl jím objat a políben na tváře, čímž bylo samotné pasování zakončeno. Poté následoval turnaj, jehož se účastnili i nově pasovaní rytíři (Sommer, 2003). Spolu s Huizingou můžeme tvrdit, že pasování na rytíře má své kořeny v dávných dobách. Stejně paralely bychom našli ve více kulturách; např. spartská *krypteia* jako zkouška dospělosti a předání zbraně (místa v bojovém šiku), staří mytologičtí Normané apod. Stejně tak se nám tyto *survivals* (Huizinga, 2010) (pozůstatky) objevují v rytířství: „*pasování na rytíře je eticky a sociálně zaměřený rituál dospívání, představuje předání zbraně mladému válečníkovi*“ (Huizinga, 2010, 89).

Tyto tradice se ovšem uchovávaly jen v těch nejvyšších skupinách, jelikož byly přístupny pouze těm, kteří si mohli dovolit pořídit koně a obrannou a útočnou výzbroj, jejichž cena neustále rostla (Cardini in Le Goff [ed.], 1999). Pro příklad, Jean Flori (2008) uvádí, že na konci 8. století stálo povinné plné vybavení vojáka, které tvořil válečný kůň (*destrier*) a kyrys (*lōrīca*), šupinová zbroj a tunika, kopí, meč, nůž a dřevěný štít, 40 *sous*, což byla cena asi 20 krav. Následně pak – na začátku 12. století, měla dle Kovaříka (2005) zbraň a zbroj cenu 25 volů, ve 13. století 50 volů a v 15. století 125 volů. Flori (2008) uvádí, že hauberk, helma a meč stály ve 12. století 250-300 *sous*, tedy kolem 30 kusů hovězího dobytka a cena válečného oře se např. v předvečer křížových výprav, tedy na konci 11. století, pohybovala od 40 do 200 *sous*.

Jako rytíř se poté dál připravoval a rozvíjel v boji se zbraněmi a lovu, účastnil se turnajů a válečných tažení. Měl se snažit o naplňování *septem probitatum*, „sedmi rytířských ctností“, dalších ctností a *kurtoazie*.

Zmíněných „sedm rytířských ctností“ tvořily fyzické i psychické aktivity:

- *Equitāre* (jízda na koni): základní část výcviku rytíře.
- *Natāre* (plavání): pokud víme, tak nebylo oficiální částí výcviku rytíře, ale v souvislosti s oživením *Nárysu vojenského umění* od Flavia Vegetia Renata, kde toto zaujímalo významnou roli pro vojsko a válku, postupně nabývalo na důležitosti.
- *Sagittāre* (lukostřelba): střelba lukem i kuší na dálku a cíl; proti této ctnosti bylo během dějin rytířstva vydáváno několik (i papežských) zákazů, později však zvítězila její významnost v boji a natrvalo se stala součástí rytířských ctností.
- *Caestibus certāre* (šerm, zápas): se zbraněmi jako byl meč, kopí nebo sekyra.
- *Aucupāri* (lov, sokolnictví, štvanice): šlo o lov drobné zvěře, králíků, ptactva, ryb, lišek, vysoké, ale i nebezpečnějších zvířat jako vlků, kanců a medvědů; symbolický význam měl lov jelena; později se lovalo i v uzavřených arénách. Zvláštním druhem lovu byl lov se sokolem. Lov zrcadlil celkovou zdatnost připravenost rytíře pro boj a turnaj; byl odrazem jeho jezdeckého umění, obratnosti i umění zacházení se zbraněmi; byl také vhodnou náplní volného času mladých rytířů, která je odváděla od zahálky a pití, a ventilem jejich agresivity. Lov měl tedy fyzickou, psychickou i morální rovinu. Součástí lovu byly i soutěže o trofeje – především jelení paroží, ale i jiné.
- *Scacis lūdēre* (hra v šach, obr. 78): šlo o trénink a školu válečné taktiky a strategie.
- *Versificāre* (veršování): často bylo veršování naplňováno memorováním a přednesem veršů z paměti; rytíř, jenž se naučil čtení a psaní však mohl verše i skládat a jejich přednes doprovázet hrou na loutnu. Dochovala se nám i milostná rytířská lyrika mistrovské úrovně.

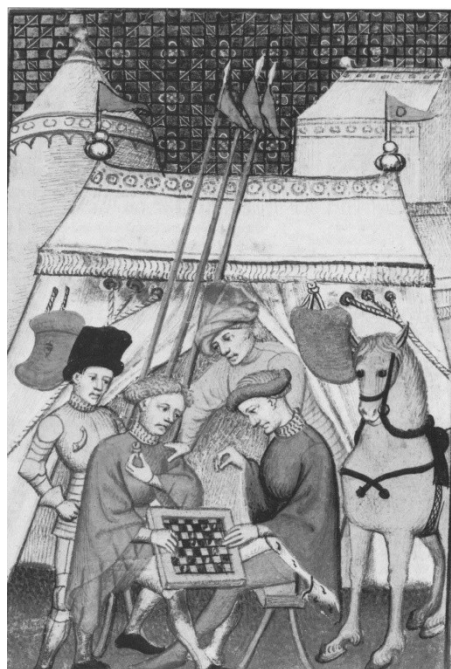
Patřily sem i další fyzické aktivity (běhy, výběhy kolmé stěny, skoky, hody, vrhy, šplh, voltíže a tanec). Původní rytířský kodex tvořily také tři mravní vlastnosti, jimiž procházel, a které (dá se říct) formovaly *honneur* (čest): *prouesse* (statečnost), *loyaulté* (loajalita, věrnost – králi i dámě) a *largesse* (štedrost); později se tyto rozšířily o *religion* (víra), *franchise* (přímost, upřímnost) a *courtoisie* či *kurtoazie* (dvornost, zdvořilost; pojem byl odvozen od slova *court*, dvůr) (Kovařík, 2005). Takový rytíř byl

v pravém smyslu *mīles Christī* (voják Kristův). Mimo kodex a výcvik byli rytíři vzdělávání i v triviu (čtení, psaní, počítání).

Soubor nároků na ně kladených měl tedy jak fyzickou, tak i duševní a duchovní (křesťanství), intelektuální, morální a společensko-sociální rovinu. Antický Řek naplňující ideál *kalokagathie* musel být vzdělaný a fyzicky vytrénovaný, zabývat se hudbou a dodržovat etické normy a ctnosti. Toto vše můžeme pozorovat i u stanovené výchovy rytířů.

Etickou normu jako ochranu společnosti vyjadřuje i tato modlitba z 10. století vztahující se k rytířům: „*Požehnej tento meč, se kterým služebník tvůj touží ochraňovat a bránit kostely, vdovy, sirotky a všechny tvoje služebníky před krutostí pohanů*“ (Grexa & Strachová, 2011, 55).

Obr. 78: Rytíři hrají šachy (Gravett, 2001).

Obr. 79: Scéna z turnaje (Gravett, 2001).

Panovníci, kteří byli skvělými reprezentanty rytířství jako Friedrich I. Barbarossa, Jindřich V. Plantagenet, Richard I. Lví srdce a Richard II. vydávali nařízení ke zdrženlivosti. V nich se můžeme dočíst o trestu smrti za loupeže a přepadení kostelů, duchovních, žen, civilistů a zneuctění eucharistie. Obávanou formou trestu bylo jmenovitě zostuzení uplatňované za porušení přísahy, dezerce a různé zločiny; znakem tohoto bylo zavěšení rytířova štítu vzhůru nohama či jeho přivázání ke koňské ohánce (McGlynn, 2010).

S rytířstvím je neodmyslitelně spjat turnaj (z latinského *tornāre*, zápasit, obr. 79). Jeho vznik pravděpodobně souvisí s nutností speciálního výcviku. Turnaj

pravděpodobně zavedl nejspíše v 11. století francouzský rytíř Geoffroy de Preuilly (i když to někteří medievalisté jako J. R. V. Barker a M. Barber popírají). Počátky ale můžeme klást podle Krátkého (1970) do Francie 9. století jako *lūdī Gallicī* či *cōnflīctus Gallicī*. V roce 842 u příležitosti spojení Karla Holého a Ludvíka Němce proběhla předstíraná bitva, kdy se proti sobě obě strany vyřítily, a poté předstíraly ústup – bezpochyby zde šlo o trénink a cvičení (Flori, 2008). Poté se hlavně ve 12. století rychle rozšířil; k nám se dostal ve 13. století za vlády Václava I. (Kössl, Štumbauer & Waic, 2006). Vrchol těchto turnajů spadá do 12. a 13. století. Mezi tyto můžeme počítat i souboje v rámci práva, tzv. *ordály* (boží soudy). Rozvoj těchto rytířských soubojů vedl ke vzniku větších turnajů a her, které navazovaly jak na *tjost*, tak na *buhurt*.

S rytířskými turnaji můžeme spojit i rytířské dostihy. Tyto se konaly o Velikonocích na Bílou sobotu. První v cíli dostal jako odměnu 20 liber čistého zlata (Olivová, 1989).

Turnaje, původně konané pouze pro čest, se většinou vnitřně proměnily a nabyly civilizačního charakteru – vítěz dostal velkou finanční částku od poraženého rytíře jako výkupné¹⁸¹ (většinou; poražený rytíř se však častokrát musel pro své vykoupení zadlužit), dále získal i jeho zbroj a koně, což byly ceny velké symbolické i faktické hodnoty. S každým dalším vítězstvím tak rytíř bohatl a naopak, s každou další prohrou chudl a zadlužoval se. Jelikož je soukromé vlastnictví hybným motorem vývoje, byly tímto motorem i rytířské turnaje. Mimo peněžní výkupné mohl vítěz od poraženého žádat spojeneckou dohodu, vstup do poddanství, výhodný sňatek či vzdání se pevnosti (Flori, 2008). Někdy se konaly i turnaje o „nevěstu“ a její majetek, o nichž často vypovídá dvorská poezie. Turnaj byl tak příležitostí pro růst prestiže konkrétního rytíře a možnosti, že si jeho kvalit všimne panovník.

Místem konání rytířských turnajů bylo zprvu hradní nádvoří či volné prostranství před hradem, poté se tyto konaly přímo ve městech. Ohlašování blížícího se turnaje se provádělo zhruba tři týdny dopředu. Začínaly zpravidla v pondělí a před samotným turnajem probíhaly souboje mezi vzájemně vybranými dvojicemi rytířů. Tyto často vyřadily několik rytířů ze samotného pozdějšího turnaje a nazývaly se francouzsky *viesprée* či německy *vesperil*. V den turnaje proběhla mše; poté byli účastníci vyvolávači (*grôgierer*), jež je museli dobře znát, promyšleně rozděleni do dvou

---

¹⁸¹ Bohatší rytíři někdy poraženého protivníka či jeho zbroj darovali některému z hlasatelů, který za odměnu jeho jméno velebil na mnohých turnajích a místech kam až se dostal.

zhruba stejně silných skupin, které proti sobě následně bojovaly. V každé skupině byl zvolen její velitel. Bylo-li účastníků turnaje hodně, byly základní skupiny rozděleny na několik menších skupinek. Po tomto rozdělení následovala snídaně (*pittimansiere, turneischen inbiz*) tvořená dvěma pečenými kuřaty na muže. Následovalo vyzbrojení, navlečení brnění a hedvábného pláště s erby (muže i jeho koně). Poté se pokračovalo samotným turnajem, zajímáním sražených soupeřů, jejich výzbroje a výstroje. Po skončení turnaje mohly následovat tzv. zápasy k poctě dam, kterých se o slávu a popularitu účastnili ti rytíři, jímž zbyla ještě síla, a měli k tomu chuť; tyto mohli vyzvat jakéhokoli soka; pokud tento přijal, došlo k souboji (Olivová, 1979).

Při turnajích byl určen i soudcovský sbor starších rytířů, kteří každý den vyhlášovali nejlepšího bojovníka (především podle počtu jimi sražených a zajatých rytířů), z nichž se na konci turnaje vybral ten nejlepší a nejstatečnější. Tento získal cenu (psy pro lov, krahujce, jestřába, věnec, peníze, polibky od osmdesáti dívek nebo ruku jedné z nich). Od roku 1180 cenu často rytíři předávaly dámy.

Kupř. rytíř Vilém Maréchal za svůj život na turnajích obdržel mnoho cen a zajal více než 500 rytířů, od nichž získal zbraně, zbroje, koně a výkupné (Flori, 2008). Původ zisku zbroje poraženého rytíře se dá vysledovat až v Homérově *Iliadě* a zvyku *hippeis* ukořistit zbroj jimi zabitého protivníka – tak získal např. Hektor Achillovu zbroj poté, co zabil do ní oblečeného Patrokla.

Turnaje, které se organizovaly pouze pro čest, byly svým vnitřním puzením velmi podobné panhelénským hrám archaického a klasického období. Účastnit se jich však mohli pouze šlechtici. Trvaly 3 až 10 dní a byly zakončeny tancem. Samotné turnaje měly pevná pravidla – údery se dělily na čestné (vedené zepředu) a nečestné (vedené zezadu či při okamžitém soupeřově handicapu).

Tyto turnaje ve své podstatě navazovaly na *buhurt* a *tjost*, starší formy rytířských střetů, které však existovaly i vedle samotných turnajů.

Buhurt (z francouzského *bouhourt*) tvořil skupinový souboj většinou na koních a s cvičnými tupými zbraněmi. Střetly se dvě sevřené řady, po prolomení jedné se bojovalo ve dvojicích. Jeho počátek ve středověku spadá už do Franské říše (Regnum Francorum). Předchůdcem *buhurtů* byl *méleés*, velké simulované bitky s ostrými zbraněmi. Při jednom takovém turnaji v Neusse v roce 1240 zemřelo 60 rytířů.

Tjost (čili kolba, klání) byl na rozdíl od *buhurtu* soubojem jednotlivců. Šlo o souboj na koních s dřevci nebo pešky s meči. Podélný mantinel (původně pouze lano s látkou) mezi oběma jezdci se zavedl v 15. století; později byl tento mantinel tvořený dřevěným hrazením, tzv. šraňky. Vítězil ten, kdo protivníka srazil z koně k zemi, pokud oba soupeři zlomili dřevce, vzali si nové, pokud oba dva spadli z koně, bojovali následně na zemi meči (Baker, 2004; Hošťálek, 2002).

Při turnajích i samotném *buhurtu* a *tjostu* se bylo možné setkat s obdobnými formami útoků a najíždění na soupeře. Tyto popisuje např. V. Olivová (1979, 184): „*Prorazit nepřítele vyžadovalo totiž přesně vedené zásahy do zcela určitých míst. První z těchto úderů byl veden na prsa, do protivníkovy štítu. Síla úderu byla tak silná, že kopí zasáhnuvší cíl se velmi často roztránilo. Protivník mohl však zůstat neotřesen a v tom případě musel být založen nový útok. Nejúčinnější rána na štít směřovala do středu štítu, tam, kde bylo z druhé strany čtyřmi hřeby připoutáno řemení. V této části byl sice štít nejsilnější, ale úder na hřeby uvolnil řemeny navlečené na levici protivníka a štít se již nedal pevně ovládat. Tím byl jezdec alespoň dočasně vyřazen z boje. Rána do štítu mohla však i tak rudce otrást protivníkem, že ztratil rovnováhu a spadl z koně. Další druh úderu byl veden těsně nad štít, tam, kde přiléhala k brnění helma. V případě neúspěchu se rytíři srazili v novém útoku. V případě však, že rána na helmu byla vedena přesně a s dostatečnou silou, uvolnila se helma a buď se posunula tak, že zakryla hledí a protivník neviděl, anebo mu spadla z hlavy. V obou případech byl rytíř vyřazen ze zápasu. Sraženou helmu si vítěz triumfálně odnášel z kolbiště na svém kopí jako mimořádně cennou vítěznou trofej. A konečně třetí úder byl veden na koně. Nápor mohl být tak silný, že kůň pod ním klesl a strhl svého jezdce k zemi. Nebo kůň sice vydržel nápor, ale řemeny držící sedlo nárazem popraskaly, sedlo se uvolnilo a protivník, pokud ihned nespádl z koně, byl z dalšího boje vyřazen.*“

V souvislosti se středověkem a turnaji a souboji se můžeme setkat i s dalšími druhy středověkého soupeření, které zde v krátkosti zmíníme.

Karusel měl poněkud jinou podobu, šlo v něm o to, aby rytíř na koni za jízdy sundal dřevcem většinou prsten zavěšený na provázku (Baker, 2004).

Kvinterna byl otočný panák se štítem na jedné a zavěšeným pytlek písku na druhé straně. Úder dřevcem do štítu panáka roztočil a rytíř musel být rychlý a obratný, aby jej tento neshodil z koně (Baker, 2004).

Další obdobou byla jakási ulička panáků na levé i pravé straně, kterou měl rytíř projet a co nejvíce panákům usekat hlavy (většinou mečem).

Tironicia byly speciální turnaje pro mladé panoše těsně před tím, než se stali rytíři. Šlo o ukázkou toho, jak zvládali organizaci, pravidla a zvyklosti klasických turnajů, a jak byli fyzicky připraveni na to, aby se stali rytíři (Sommer, 2003).

Âventure byl souboj bez pravidel, ke kterému se vzájemně vyzvali rytíři; mohlo k němu dojít kdekoliv a končil až uznáním porážky jednoho ze soků (Olivová, 1979).

Torneāmentum acūleātum et hostīle (nepřátelské turnaje s ostrými zbraněmi) byly turnaje či spíše souboje dvou nepřátelských rytířů, kteří si tak chtěli vyřešit vlastní spory; do boje kromě samotného rytíře zasahovala i jeho družina; všichni přitom bojovali ostrými zbraněmi (Olivová, 1979).

Artušovské rytířské hry či hry kruhového stolu (známé i jako Grál, *Table Ronde*, *Tafelrunde*) pochází snad z Kypru z roku 1223 a odkazují na krále Artuše a jeho rytíře (při samotném turnaji rytíři vystupovali v roli krále či jeho družiníků). Jejich další rozvoj spadá do Anglie a roku 1344 za krále Edwarda III. Mimo Kypr a Anglii máme doklady o jejich konání i ve Španělsku, Francii, Nizozemsku a Brabantsku. Hlavní sportovní částí těchto her byla rytířská klání a tanec, lov zvířete a stíhání zloděje. Mělo jít spíše než o zisk slávy a cti daného rytíře nejspíše o reálně sehranou podívanou (Sommer, 2003).

Na důležitou myšlenku, které se zde ovšem skrz nedostatek prostoru více nevěnujeme, poukázal Johan Huizinga, když tvrdil, že „*středověký sport a především turnaj byl sám o sobě vysokou měrou dramatický a současně měl silně erotický obsah*“ (Huizinga, 2010, 82); tento byl zdůrazňován především v pozdější fázi rytířství a v obměněné podobě přetrval v různých sportech dodnes.

Nejvýše, co do kulturního vyjádření a blízkosti k samotnému rytířství a *kalokagathii*, z těchto všech typů turnajů a soubojů stály turnaje pro čest.

Jeden z největších turnajů byl uskutečněn v květnu 1184 v Mohuči císařem Friedrichem Barbarossou, kterého se zúčastnilo kolem 70 000 rytířů z různých koutů Evropy (Německo, Francie, Rakousko, Flandry, Lucembursko, Čechy, ...). První den této slavnosti byl obdobný antickým hrám a *pompé*, součástí turnaje (druhý den) bylo pasování císařových dvou synů do rytířského stavu. Poté se v turnaji střetlo více než

20 000 rytířů (včetně 62letého císaře). Nejčastější počty rytířů v turnaji se však pohybovaly kolem 250 či 1000-4000 mužů (Olivová, 1979).

Těžký rytíř a jeho družina, tzv. „kopí“ (podle postavení rytíře šlo o 4-7 lidí: rytíř-těžkooděný jezdec s mečem a kopím, palcátem a sekýrou, štítem, brněním a obrněným koněm, kterého doprovázel zbrojnoš, jízdní lučištník, pěší lučištník, pěší kopiník, jízdní a pěší služebnictvo)¹⁸² byl základní jednotkou feudálního vojska. 25-28 těchto „kopí“ tvořilo rytířský „prapor“. Mimo tyto rytíře-těžkooděnce existovali i rytíři-lehkooděnci vyzbrojeni mečem a štítem či lukem a šípy. Negativem těžkého rytířského vojska bylo to, že boj se často rozpadal v řadu individuálních bitek a to, že spadl-li tento z koně, stával se nemotorným a těžko pohyblivým (Krátký, 1970).

Na rozvinutí rytířství a rytířského turnajů do podoby, jakou si dnes pod těmito pojmy představíme, měl velký vliv objev sedla a třmenů, které se na západě objevily v době vlády Karla Velikého (snad se sem dostaly z Číny přes Araby); došlo také ke zdokonalení podkov a vzniku pákového udidla, podbradních řetízků a dlouhých otěží (Jiskrová et alii, 2006). Tímto byl umožněn poprvé pevný sed, což znamenalo opravdovou reformu v jezdeckví i válečnictví. Nebyl to však hlavní důvod vzniku samotného rytířstva. Jak tvrdí Franco Cardini (in Le Goff [ed.], 1999, 71), byl jím růst prestiže „*bojovníka usazeného na koni*“. Zásadním pro příchod rytířství byl i vznik různých knížectví tvořených řadou hrabství, menších celků a autonomních panství vládoucím svém okolí z hradů (od roku 1000 se každých 50 let zvyšoval počet hradů o troj až pětinasobek) prostřednictvím *militum* (mužů ve zbrani) (Flori, 2008).

3. 2 Vyšší ideál: rytířství a kurtoazie

Kromě rytířských ctností byla k rytířství vázána i zbožnost, ochota pomoci slabým a bezbranným, statečnost, velkorysost, věrnost (králi a dámě) a tzv. *kurtoazie* (zdvořilost, dvornost), která se vztahovala k ženám a jiným rytířům, většinou jako vzdávajícím se protivníkům. Součástí *kurtoazie* byli též *minnesängři* a *trubadúři*.

---

¹⁸² Svě zbraně si mohli rytíři kdykoli nechat posvětit v kostele, čímž se vlastně stali božími bojovníky.

Žena, k níž měl rytíř vztahovat *kurtoazii*, byla většinou pro něj nedostupným ideálem; mohlo jít i o dívku z královského rodu. Jméno své vyvolené mělo zůstat utajené a udržovat ho k tajnosti patřilo k rytířské cti. Mohl se však vyskytnout i rytíř zvaný *vrower ritter* (rytíř dámy), který ve službách vyvolené dámě vystupoval veřejně a její jméno tak netajil.

Složité cyklus dvoření rytíře dámě (obr. 80) popisuje Věra Olivová (1979, 171-172): „Rytíř, který se neodvážil ještě svou lásku projevit, se nazýval *feignaire*. Když to učinil, stával se *preignaire*. *Entendaire* byl vyslyšen, jeho láska byla dámou přijata. *Drutz se pak*

Obr. 80: Vítěz turnaje je odměňován dámou (Flori, 2008).

stával skutečným milencem. V průběhu těchto čtyř stupňů dvoření, které mělo trvat asi pět let, dávala dáma rytíři mnoho úkolů, v nichž musel osvědčit svou statečnost a prokázat svou rytířskou čest. Nejtěžší zkoušky musel podstupovat, aby jeho láska byla dámou přijata. Někdy žádala v tomto stádiu dáma, aby se její rytíř účastnil např. křížáckého tažení. Ale většinou se spokojila s tím, aby prokázal svou statečnost a dovednost v turnaji. Mimořádnými činy získal pak rytíř souhlas k tomu, aby mohl vstoupit do čtvrté a nejvyšší kategorie.“ Dokonalým příkladem této rytířské dvornosti je prototyp příkladného rytíře Boucicaute – „*Sloužil všem a prokazoval úctu všem ve jménu lásky k té jediné. Když byl se svou paní, mluvil s pŕvabem a choval se k ní dvorně a starostlivě*“ (Huizinga, 2010, 82).

O čest dámy mohlo mezi rytíři kdykoli dojít k souboji; jeden takový případ popisuje známý francouzský kronikář Jean Froissart (1977, 151): „*Jednoho dne se stalo, že francouzský průzkumný šik, vedený panem Launcelotem de Lorris, se srazil s oddílem posádky, která jako obvykle vyjela z Cherbourgu do okolí za plenem a lupem. Rytíři a panoši obou stran dychtili po boji, a tak všichni sestoupili z koní, jenom pan Launcelot vzepřel kopí, a štít maje zavěšený kolem krku, zvolal: ‚Kdo semnou podstoupí souboj o čest mé paní?‘ Mezi Angličany bylo několik rytířů a panošů vázaných slibem dámě, takže se ochotně k výzvě hlásili, ale myslím, že to byl sir John Copeland, kdo na výzvu odpověděl první. Soci se proti sobě postavili jako dva praví rytíři a zasazovali si*

strašné rány. Potom však anglický rytíř zasáhl pana Launcelota tak mocnou ranou, že mu prorazil štít i brnění a smrtelně ho zranil. Bylo to smutné, protože pan Launcelot byl mladý, hezký a znamenitý rytíř, jehož smrt tu i jinde oplakali. Pak následovala bitka ostatních, v níž četní Francouzi byli zabiti či odvedeni jako vězni na Cherbourg, kde se setkali s panem du Guesclinem, jenž dosud seděl v kobce.“

Celkově měl rytíř tedy sloužit jen dvěma paním (paní svého srdce a Panně Marii) a dvěma pánům (svému lennímu pánovi a Bohu).

Srovnáme-li však *kurtoazii*, případně rytířský kodex a boj, s řeckým pojetím boje, ukazují se nám Řekové v krutějším obraze. Nic zde Řeky nenavádělo k tomu, aby se slitovali nad nepřítelem, který se zdával a prosil o milost. Tento byl navíc v mykénské době obrán o zbroj a zbraně, což Řekové ovšem nechápali jako krádež, ale jako symbol vítězství, kde vlastnictví poraženého protivníka bylo odměnou zdatnějšímu válečníkovi za jeho vítězství. Na toto ukořistění nepříteľovy zbroje odkazovalo a navazovalo ukořistění věcí daných do středu, jak jsme o tom pojednali výše. Pokud bychom ovšem měli zdůraznit něco, co se rytířství mohlo blížit, zmíníme uzavírání krátkodobých příměří pro pohřby padlých, o němž se zmiňuje už Homér. Jednalo se o logickou a praktickou věc – mrtvý nepotřeboval výzbroj či výstroj, pohřební praktiky a tradice však byly pro Řeky podstatou jejich víry. Bylo nutné, aby řečtí bojovníci věděli, že budou tyto dodrženy i po jejich smrti. V opačném případě by se během válečného tažení a bojů vyskytovaly problémy minimálně s morálkou mužů.

4. Řecko, nikoliv Řím: inspirace rytířství v kalokagathii

V naší práci chceme dokázat podobnost kultur, včetně jejich pohybových aktivit, antického Řecka a středověku. Pro podporu této myšlenky si bereme dílo Oswalda Spenglera. Proto je důležité se filosoficky zamyslet nad jeho myšlenkami a srovnáními (například i přílohy 2, 3 a 4), aby se nám otevřela cesta k pro nás zásadní komparaci *kalokagathie* a rytířství. V dosavadních kapitolách jsme podrobněji rozebrali antická a středověká tělesná cvičení a systémy výchovy, což s vnuknutím myšlenky o jejich podobnosti umožní vlastní náhled čtenáře.

Spengler psal svůj *Zánik Západu* zhruba v době první světové války. Původně se ho dovolávali i nacisté; od nich se však distancoval knihou *Léta rozhodování* z roku 1933 a nacismus později přirovnával k bolševismu, podle něj nejhoršímu zlu. Svým myšlením zásadně ovlivnil značné množství filosofů, historiků a spisovatelů, jmenujme kupř. Thomase Manna, Arnolda Toynbeeho či Nikolaje Berďajeva. Filosof nám svým dílem ukázal méně známou variantu budoucího vývoje naší civilizace, jejímž primárním znakem je dnes neexistence univerzální pravdy.

Řecko bylo dle Spenglera kulturou, helénismus přechodem a Řím civilizací, poté přišel zánik. Středověkem se tento cyklus opakoval. Takovýto cyklický model by vypadal následovně:

KULTURA – POSTUPNÁ TRANSFORMACE – CIVILIZACE – ZÁNİK - KULTURA

K potvrzení tohoto stanoviska srovnáme kupř. *Píseň o Nibelunzích* a *Iliadu* a *Odysseu*, dórský sloh a gotiku, dionýské umění a renesanci, Polykleita a J. S. Bacha, Athény a Paříž, Aristotela a Kanta, Alexandra a Napoleona apod. Křížové výpravy jsou *alter ego* trojské války či evropský imperialismus imperialismu římského. Imperialismus je výdobytkem civilizace, „*imperialismus je čistá civilizace*“ (Spengler, 2011, 43), stejně tak nacismus a bolševismus, který „*už překročil všechny meze, strašlivým způsobem se dotkl čehosi posledního*“ (Berďajev, 2004, 23). Pod vlivem těchto myšlenek můžeme poznamenat, že vývoj naší civilizace/ kultury bude velmi podobný dalšímu vývoji Římské říše. Podle Spenglera je současnost (počátek 21. století) druhým já doby římské (Spengler, 2011). „*Toto je velmi zásadní a současně též zajímavý postřeh a srovnání. Jednou z příčin úpadku a pádu Říma byl pokles morálky,*

pijáctví, orgie atp. Rozvoj těchto byl umožněn a vlekl se hlavně od počátků císařství; rozklad Římské říše pak trval zhruba půl tisíciletí. V současnosti, přibližně od konce minulého a počátku tohoto století, můžeme pozorovat něco, co není nepodobné zmíněnému stavu ve velké říši“ (Kouřil, 2012, 4). Nejsme tak naivní, abychom tvrdili, že se vše opakuje natolik, a je to naprosto stejné. Povrchně mohou být tyto události a období sice odlišné, ale svým vnitřním puzením jsou shodné. Stejně tak je to při komparaci kalokagathie a rytířství.

Spenglerovo srovnání současnosti s Římem je více než vhodné. „Dnes jsme se Římu přiblížili více, než by si mnozí vůbec připustili – člověk je orientován primárně na hédonistické prožitky, pokleslá zábava, duchovní prázdnota, snadné zmítání se vlastními pudy, pokles víry (v Boha, sebe, druhé, ...), ztráta zájmu o přírodu i další lidi, rezignace na boj za pravdu a svobodu, výrazný nárůst sociálně patologických jevů, drogových závislostí, podvodů, korupce, falšování, kriminality, násilí, sexuální promiskuity, napětí, odcizení (mezigeneračního, mezitřídního, mezirasového) apod., konzumní postoj, materiální požitkářství, bezmezná chtivost a touha po mamonu a úspěchu dělá ze života pouze prostředek, v němž se duchovní bohatství a moudrost stávají čímsi nepotřebným. Každá země si vždy vážila a váží svých starších občanů jako zkušených a moudrých (spartská gerusie ad.). Dnešní pokrytecká společnost však na nás ze všech stran působí protistařecky (či promládně). Každý dělá, jako by stárnutí nebylo přirozené a součástí života. Politické elity dávají starcům neustále najevo jejich „nepotřebnost“ (jakoby tito pro stát za celý svůj život „nehnuli prstem“) a jen tím tak navíc posilují mezigenerační napětí v současné společnosti. Naše civilizace je plná paradoxů. I přes větší domy má dnešní západní člověk stále menší rodiny; má čím dál méně času a více problémů, přestože se zlepšila technika a znalosti; vědomosti a lékaři jsou na stále vyšší úrovni, avšak rostou počty nemoudrých a nemocných. Komunikace je stále bohatší, ale o to víc orientovaná egoisticky (já, jen já); je hodně knih, avšak málo čtenářů; roste počet prolidských teorií a principů, ale snižuje se morálka. Přitom všem si dnešní lidé ani nedokážou představit naplnění slov prorokujících zánik civilizace a neuvědomují si přitom to, že právě staří Římané měli týž sebevědomí ...“ (Kouřil, 2012, 19-20). Spengler by řekl, že to přece jen něco dobrého přinese – ze zaniklé civilizace se vytvoří

kultura a navrácení k antickým a středověkým¹⁸³ hodnotám. Nikolaj Berd'ajev (2004, 12-14), významný ruský filosof napsal, že sice končí den a začíná noc, ale „*noc není o nic horší než den, o nic méně božská, v noci září hvězdy, noc má svá zjevení, jež nezná den, noc je původnější, živelnější než den. Propast (Ungrund) Jakoba Böhma se rozevívá pouze v noci. Den ji zahaluje příkrovem (...) Noc je více metafyzická a ontologická než den. Denní háv je nejen v přírodě, ale i v dějinách nestálý, nemá hloubku. Veškerý smysl naší epochy, tak nešťastné pro vezdejší život jednotlivých lidí, spočívá v tom, že se rozevřela propast bytí, že jsme postaveni tváří v tvář prazákladům života, že jsme objevili ‚sílu nezvratného osudu‘. To znamená, že jsme vstoupili do noci.*“

O konci naší civilizace mluvilo a mluví mnoho filosofů a politologů (P. J. Buchanan, F. Fukuyama ad.), zmiňme ještě Benjamina Kurase, který v úvodu své práce *Jak zabít civilizaci* píše: „*V průběhu roku 2010 pád západní civilizace nabírá většího tempa a síly [...] I povrchnímu pozorovateli současných událostí z nich vyplývá obava, že v Evropě se schyluje k politické, kulturní, duchovní a fyzické katastrofě*“ (Kuras, 2011, 9).

Spengler nebyl jediný, kdo hledal a našel shodné tendence událostí a faktů v průběhu dějin. Německý historik starověku Robert von Pöhlmann ve své knize *Geschichte der sozialen Frage und des Sozialismus in der antiken Welt* z roku 1925, snad i pod Spenglerovým vlivem došel k závěru, který s tímto filosofem korespondoval. Tvrdil, že problémy helénistické Sparty, byly obdobné těmž, jež řešilo Německo na přelomu 19. a 20. století. Ještě více než Pöhlmann tuto podobnost zdůrazňoval E. Bux, který ve svém díle ze zhruba stejné doby *Zweim sozialistische Novellen bei Plutarch* dokonce označil helénistické filosofy za socialisty a jejich školy za komunistické státy v malém („kommunistische Staaten im Klein“). Analogii viděl ve Spartě 2. poloviny 3. století př. Kr. a Německu po 1. světové válce. Neúspěch stoicismu, který je v této době ve Spartě dokázán (především díky činnosti stoika Sfaira) pak přirovnává k neúspěchu sociální demokracie v Německu v roce 1918 (Oliva, 1971).

---

¹⁸³ Středověk v žádném případě nechápeme jako temný, což byl výmysl osvícenců; vznikalo mnoho myšlenek, staveb i idejí, měl mnohem blíž antice než současnost. Každý, kdo se zabývá dějinami středověku a středověkého filosofického myšlení, musí objektivně uznat, že přídomek „temný“ je značně přehnaný. Jiná možnost, kdy můžeme určité období nazvat temným je tehdy, když o této epoše nemáme žádné písemné zmínky (např. temné čili homérické Řecko). Toto tvrdit vzhledem k středověku je ovšem také nesmyslné.

Samotný přechod (transformace) z kultury do civilizace, tvrdí O. Spengler (2011), je doprovázen kritikou, mohli bychom říci, jakýmsi zmítajícím se odmítáním, pnutím. Toto provázal Apollodórův revoluční způsob malby a Euripidova tvorba, což bylo zopakováno odporem proti Ibsenovi, Nietzscheovi a Manetovi. O ideu se bojovalo naposledy u Chairónie (338 př. Kr.) a u Lipska (tzv. Bitva národů na podzim 1813). „Alexander a Napoleon byli romantici na prahu civilizace, již ovanutí jejím chladným a jasným vzduchem; jednomu se však zalíbilo v roli Achilla a druhému v roli Werthera. Caesar byl pouze člověk faktu s obrovským rozumem“ (Spengler, 2011, 44). Byl-li symbolem Řeků Don Quijote de la Mancha, za symbol Římanů pak můžeme považovat Sancho Panzu (Spengler, 2011).

Po rozboru jednotlivých systémů výchovy a cvičení a přiblížení filosofie, v jejímž duchu chceme tyto porovnávat a hledat inspirativní ideje, se blíže podíváme na samotnou inspiraci rytířské výchovy ve výchově starořecké. Toto nejlépe dokládá inspirace samotného rytířství v *kalokagathii*.

Oba tyto ideály, důležití hybatelé vývoje kultur, jsou si velmi podobné. *Kalokagathia* je chápána jako harmonie duše a těla (blíže jsme se jí věnovali v příslušné podkapitole). Vzhledem k ní převažuje pojetí, vycházející z pojmání krásy a dobra jako charakteristik zastupujících dokonalé tělo (krásné tělo) a dokonalou duši (dobrou duši). Vyším obdobným ideálem ve středověku, rozvíjejícím též duši a tělo, bylo rytířství; mimo *animae* a *corporis* zde byl navíc obdobně důležitý *spiritus*, duch, „který vdechuje život [...] a nadto spojuje lidské duševno s třetí osobou Svaté trojice“ (Le Goff in Le Goff [ed.], 1999, 15). Jeho základnou, jak poznamenává Huizinga (2010, 76), byla čistá bojová odvaha, „hluboké citové pohnutí nad kamarádovou statečností, slast věrnosti a sebeobětování“. To vedlo k tomu, že obraz rytíře byl ušlechtilým obrazem mužné dokonalosti, velmi blízký řecké *kalokagathii*. Poznamenejme ovšem důležitou skutečnost – oba tyto ideály byly současně (mimo svou vyšší kulturní hodnotu) i jakousi maskou, za níž bylo možné skrýt brutální svět. A i když skutečnost do určité míry usvědčila oba ideály ze lži, nemůžeme tuto lež generalizovat na celou společnost. Zaručeně se o antickou *kalokagathii* a středověké rytířství ve své nejvyšší podobě mnozí snažili a nemálo jich svého cíle dosáhlo. Hlavní pozitivum těchto ideálů tkví ovšem ve snaze a tendenci přebudovat společnost v čestnější, spravedlivější a lepší svět.

Pokud tyto snahy selhaly, pak selhal člověk jako jednotlivec, stejně jako jiný, jenž na tomto místě v též oblasti uspěl.

Vztah rytířského ideálu a skutečnosti navíc výrazně ovlivnila realita. Držet se rytířství za všech okolností, především v bitvě, by vedlo k mnoha národním katastrofám ne nepodobným, leč dokonce horším, než byla tragédie Nikopolská ze září 1396. „*Laskavý rytíř*¹⁸⁴ *byl na bitevním poli k ničemu*“ (McGlynn, 2010, 11). Realita a chyby jednotlivců byly podle nás dvě hlavní příčiny krachu plného naplnění rytířských ideálů v praxi.

Nahlédnout podobnost *kalokagathie* a rytířství mohou i tzv. rytířské ctnosti - pět ze sedmi těchto ctností (*septem probitātēs*) rozvíjelo a soustředilo se především na tělo, byly to:

1. střelba z luku
2. plavání
3. jízda na koni
4. šerm, zápas, běh, skok
5. lov (sokolnictví)

Zbývající dvě ctnosti se zase soustředily na rozvoj duše, byly to:

1. hra v šach
2. veršování/ básnictví a zpěv/ hudba

V dějinách filosofie se často můžeme setkat s myšlenkou, která pokládá básnictví za součást filosofie (první starověcí okcidentální filosofové jako Anaximandros, Parmenidés a jiní¹⁸⁵, dále Platón, Friedrich Wilhelm Joseph Schelling, Jan Patočka aj.). O jedné z rytířských ctností tedy můžeme říct, že měla být pro rytíře jakousi obdobou filosofie (nebylo možné, aby se tito zabývali filosofií, ale i tak zde bylo myšleno na rozvíjení jejich duše. Někdo může namítnout, že mnozí rytíři neuměli

---

¹⁸⁴ Myšleno i Chaucerovsky – „*verray, parfait gentil knyght*“ (pravdymilovný, čestný a dvorný rytíř).

¹⁸⁵ Filosofická díla byla předsokratiky často psána básnickou formou i přesto, že už existovala klasická odborná a filosofická forma; básnictví mnozí tito filosofové pokládali za vyšší a tím i lépe se hodící pro filosofické vyjádření.

číst a psát a nemohlo tak jít o jakousi obdobu filosofie, můžeme dodat pouze to, že mnozí antičtí Řekové ideál *kalokagathie* také nenaplnovali). K této ctnosti vzhledem k porovnání starověku zmiňme i její druhou část – hudbu. *Músické* umění bylo ve starověku neodmyslitelnou součástí *kalokagathie*, jejího duševního rozvoje, na nějž měl velký vliv i „sport“. Tělesné aktivity, básnictví/ filosofie a hudba, tři složky *kalokagathie* zaměřené na duši, v sobě ideál rytířství splňuje; a splňuje i druhou složku tohoto antického ideálu – zaměřenou na rozvoj těla člověka. A s antickým pojetím a ideály souvisely i další ctnosti a hodnoty jako statečnost, zbožnost, čest a jistá uměřenost.

Jelikož se tedy v rytířství vyskytovaly ctnosti zaměřené na tělo i duši, můžeme jej, stejně jako *kalokagathii*, považovat za vysoký typ komplexně rozvíjející psychofyzickou stránku člověka.

Zde se nám tedy ukazuje shodné vnitřní puzení antických a středověkých vysokých typů jako typických představitelů kultury.

Nemůžeme vše ovšem idealizovat; oba ideály měly několik negativních tendencí (ale i v tomto jsou, dá se říct, shodné). Známe a už jsme psali o surovosti rytířů a vystupňování v boxu (*klimax*). Krutost a divokost rytířských soubojů a bitev je možné přirovnat k masakrování řeckých boxerů. „*Skutečnost je krutá, tvrdá a strašná; proto je převáděna na krásný sen o rytířském ideálu, na němž se buduje hra na život*“ (Huizinga, 2010, 82). Podobně i s *kalokagathii*. Je ovšem důležité si uvědomit, že „*společná krutost spojená se zmíněnými ideály je projevem animální lidské přirozenosti, zatímco vyšší oduševňující smysl těchto ideálů je vyjádřením kulturního člověka*“ (Kouřil, 2012, 18). *Kalokagathie* a rytířství se v civilizaci velmi rychle vyčerpaly a spotřebovaly, hlavně jejich vyšší smysl. Došlo sice k několika snahám o jejich obrodu, především pokusy barona Pierre de Coubertina, ovšem „*vyšší duch ideálu obnoven nebyl, nebo byl okamžitě spotřebován. Dnešní překomercializovaný sport může být jen stěží vyjádřením jakéhokoli ideálu, natož obdobného kalokagathii. Pojetí našeho sportu (ovlivněného penězi) je mnohem bližší sportu starořímskému než starořeckému. Samotný sport jako takový navíc není spojen s kulturou; s tou souvisí spíše cvičení, gymnastika, agón; sport je výtvozem civilizace. Podobně, jako je produktem civilizace popový zpěvák, nikoli rapsód, aoid či trubadúr*“ (Kouřil, 2012, 19). Starořecký „sport“ částečně porovnával se svou dobou i Dr. Miroslav Tyrš, když tvrdil, že starořecká cvičení „*nebylať konečně věcí jednotlivcům přenechanou, bez*

porozumění jí ze strany obecnstva a bez významu státního: než veškeré závody tyto vytrvalé a téměř nevyčerpatelné síly vyžadovaly a vychovávaly pěstovatele své ke skutečné utuženosti a neohroženosti, sebranosti (soustředění – pozn. autora) a smělosti. Dále pak opravdovostí a praktickým směrem svým byly' ustavičnou přípravou válečnou a skutečnou školou povahy nepoddajné a bojovné, bez níž by Řekové nikdy nebyli obhájili svobodu a osvětu svou [...] Byly' konečně divadlem i nejzajímavějším i nejnárodnějším, založeny jsou i jmenem i skutkem na závodivosti řevníčích proti sobě sil živých a samy jsou základem bezpečnosti obce, slávy a moci státu, jenž nedala vzniknouti pohodlnosti a nestatečnosti jednotlivců sám povolával a odchoval k nim veškeré občany svoje“ (Tyrš, 1968, 43-45).

Při srovnávání s dneškem si musíme uvědomit a brát v potaz, že tehdy byla úplně jiná doba, kterou v žádném případě nelze měřit podle našich měřítek a hledisek.

Určitou shodnou vnitřní tendenci můžeme spatřit i v antickém *areté* a rytířské kurtoazii – čestnost, spravedlnost, ušlechtilost.

I když považujeme antické Řecko a středověk za kultury a jejich ideály a typy za vyšší než ideály civilizace, bylo Řecko to původnější. Středověk v mnohém navázal a některým ideálům dal stejnou i vyšší hodnotu, to však udělal třeba i Řím jako civilizace (v civilizaci je toto ovšem mnohem složitější, i když navázal na Řecko, nedokázal tomu svému dát vyšší hodnotu). Řecko je v tomto zajisté to nejpůvodnější. Proto, i když se dá najít v *areté* a kurtoazii jakési shodné vnitřní pnutí, je *areté* ještě výš, už jen svou těžší uchopitelností a vysvětlením.

Dnes je bohužel stále hodně lidí pod vlivem stereotypů a lživé propagandy, které udělaly ze středověku období temna, v němž se nerozvíjela věda, filosofie, umění, hodnoty, ni sport a lidstvo zbrzdil ve svém vývoji. To je ovšem výsledkem nekritického přijímání určitých závěrů. Obsahem naší práce není všechny tyto vyvrátit, ale můžeme to udělat u informací týkajících se vyššího smyslu a „sportu“. Předtím poznamenejme pouze jeden fakt – současný stereotyp udává, že středověk považoval planetu Zemi za placku, což krom jiného vyvrátí tzv. královské „jablko“, které nemá symbolizovat jablko (nikde nemáme vysvětlené, proč by středověcí panovníci měli mít za jeden z nejdůležitějších atributů jablko s křížem, v antice bylo někdy chápáno jako symbol krve či porodu a menstruace a dáváno do souvislosti např. s bohyní Hérrou, ale

vzhledem k době následující o nic takového také nejde). Toto královské „jablko“ mělo symbolizovat kulatou Zemi, nad níž je jako ochránce kříž. Na to, že je země kulatá došli už učenci v době starověku – např. během tažení Alexandra Velikého do Indie se domnívali jen ti méně vzdělaní, že je zde velký vodopád a konec světa. Dokonce už za helénismu byl na základě vědeckého pozorování vysloven názor o heliocentrismu, který představil vynikající astronom Aristarchos ze Samu. A za další, kdyby byl středověk jednou z nejtemnějších etap lidského vývoje, jak vysvětlíme fakt, že se Evropa a zbytek Západu následně stal nejvyspělejší částí Země (co do vědy, filosofie, literatury apod.)? Vraťme se však zpět k tomu, co se týká našeho tématu. Vyšší ideály odkazující na vyšší smysl celé kultury představuje samotné rytířství – výše jsme si popsali podobnost řecké *kalokagathie* a středověkého rytířství, které kladlo v plném pochopení důraz na všechny části tohoto ideálu (tělesná cvičení, básnictví-filosofie, vzdělání, hudba – to přesně jsou složky *kalokagathie*).

V tomto názoru nás a Spenglera podporuje i Lubor Kysučan, jež připomíná Kosmu a jeho Kroniku českou a autorovu charakteristiku knížete Břetislava, která je plně v duchu antických tradic a *kalokagathie*. *Kalokagathické* není jen samotné líčení postavy a osobnosti knížete, ale i jeho epiteton – „z jinochů nejkrásnější a hrdina nejudatnější“. Kosmas o Břetislavovi kupř. píše:

„Břetislav, syn knížete, přešel z dětského věku v jinošský, krácel od ctnosti ke ctnosti. Měl nad jiné zdar v svém počínání, ztepilé tělo, krásnou postavu, velikou sílu a moudrost, v neštěstí statečnost, ve štěstí rozumnou mírnost“ (Kosmas, 2005, 70).

„Jako Slunce v své síle zastiňuje a oslabuje silným leskem svým světlo hvězd a Měsíce, tak nový Achilleus, nový Tydeovec, Břetislav, novými triumfy umenšuje a zatemňuje hrdinství a nejskvělejší vítězství svých dědů. Neboť Bůh mu dal takovou milost, že přednosti, kterých jednotlivcům popřává částečně, jemu, ač mu nechyběly, v hojné míře popřál úplně. Neboť v něm byly všechny přednosti tou měrou vyvrcholeny, že na vojně vynikal statečností nad Gedeona, tělesnou silou převyšoval Samsona a jakousi zvláštní převahou moudrosti předčil nad Šalomouna. Tím se stalo, že ve všech bitvách býval vítězem jako Jozue, že byl na zlato a stříbro bohatší než králové arabští, a oplývá všude nevyčerpatelným bohatstvím a neustává v rozdávání darů, mohl se rovnati řece, v níž nikdy se neztratí voda“ (Kosmas, 2005, 79).

Druhý Achilleus, neporazitelný, zdatný a statečný bojovník, síla a krásné tělo, pán ctností a moudrosti, bohatý, štědrý a ušlechtilý aristokrat. Kdo jiný než takto popsaný rek by byl Řeky pokládán za ideálního představitele *kalokagathie*?

Zdůrazňujeme zde ovšem, že tímto neidealizujeme antiku ani středověk, obě tyto etapy byly bezesporu drsné a kruté. Drsné (a snad ještě krutější) byly ovšem i ostatní období našeho vývoje (doba římské říše a novověku), které považujeme za civilizaci. Kulturní etapy vyzvedáváme hlavně pro jejich vysoké hodnoty a ideály, které značně určovaly tehdejší lidský život. „*Středověk a antické Řecko byly zásadně transcendentní a transcendentnost byla jejich cílem. Zde nemluvíme o zavrženíhodných krutostech, násilí, hrubosti a otroctví, které v nich byly neoddiskutovatelně přítomny, ale o jakémisi vyšším a těžko uchopitelném smyslu*“ (Kouřil, 2012, 9). Naproti tomu říká Spengler (2011, 39): „*Civilizace je nevyhnutelným osudem kultury. Zde je dosažen vrchol, z něhož se stávají řešitelnými ty poslední a nejtěžší otázky historické morfologie. Civilizace jsou nejzazší a nejunějnější stavy, jichž je vyšší druh lidí schopen. Jsou jistým závěrem; následují po vzniku jako to vzniklé, po životě jako smrt, po vývoji jako strnulost, po venkově a duševním dětství, jak je ukazují dórský a gotický styl, jako duchovní stařectví, jako kamenné, zkamenělé světové město. Jsou neodvolatelně jistým koncem, ale s tou nejniternější nutností byly dosahovány stále znovu.*“

I když se dá srovnat vyšší podstata *kalokagathie* s rytířstvím, vystupuje zde jeden podstatný rozdíl spočívající v samotné fyzické stránce člověka, který toto srovnání celkově však nepopírá. Jde o ideál fyzické krásy rytíře a antického „sportovce“ archaického a klasického období. Fyzická krása antického člověka byla zobrazována, a myšlena jeho nahotou. Šlo o krásné a souměrné nahé tělo. V nahotě se dá hledat počátek *isonomie*. Dokonalý Řek naplňující *kalokagathii* po fyzické stránce byl zobrazen jako nahý muž s dokonalými proporcemi a tělesnou vyrovnaností. Přemítáme-li o fyzické stránce dokonalosti rytíře, pak: „*Rytíř měl být štíhlý, pohyblivý, s širokou hrudí a rovnými nohama. Ale nebyl to ideál nahého těla, ale naopak těla co nejvíce a především co nejnádherněji oblečeného. Krásný rytíř – to byl rytíř s krásným koněm, s krásnou zbrojí a s krásným oděvem. Pro dámu stál v popředí požadavek krásné tváře. Zlaté, vlnité vlasy měly lemovat hladké čelo, sněhobílé spánky, lehce zardělé tváře a*

malá ústa s plnými rudými rty. Bílé hrdlo mělo být tak něžné, aby bylo možné sledovat, jak jím protéká červené víno. Ale i pro dámu byl akcentován především požadavek krásného, bohatě řaseného a šperky zdobeného oděvu“ (Olivová, 1989, 12). Tento rozdíl spočíval především ve společenských normách a konvencích. Řecká antická a křesťanská společnost pohlížely na nahotu diametrálně, proto nebylo možné, aby byla fyzická stránka dokonalosti antického a středověkého člověka shodná. Na nahotu ovšem nepohlížela stejně celá antika – antický Řím se k ní stavěl obdobně jako křesťanský středověk. Navíc ji popíralo i římské nadřazenecké pojetí, jelikož by se v nahotě stal Říman rovný řeckému otrokovi či propuštěnci, který byl povětšinou sportovním trenérem. Shoda *kalokagathie* a rytířství se tak na první pohled může zdát rozdílná, ale při hlubším zamyšlení i tato rozdílnost potvrzuje jejich shodnost – oba ideály kladly důraz krom duševna i na fyzično, i když jinak pojaté. Odhlédneme-li od společenských norem a zaměříme-li se na vyšší filosofický výstup *kalokagathie* a rytířství, nalezneme jejich shodné vnitřní puzení a hlavní tendenci.

Závěr

Povaha a zaměření naší práce s výrazným ovlivněním především Spenglerovského chápání dějin se někomu může jevit jako chybné, avšak i přesto nabízí alternativu nahlížení na dějiny, kultury, civilizace, tělesné aktivity a vůbec západní a antickou společnost.

K alespoň částečnému pochopení rozdílů mezi řeckou kulturou založenou na vysokých filosofických a etických hodnotách a naší současnou civilizací postačí krátké citování Vojtěcha Zamarovského (2000, 142): „*Řekové kvůli olympiádám odkládali své války, my kvůli válkám odkládáme olympiády... A v poslední době ani to už ne.*“

Staří Řekové sice nevytvořili sport, jako ani matematiku, astronomii či např. medicínu, ale na vše dokázali nahlížet jinak, nově, a výrazně to rozšířit a vylepšit, takto vlastně mohli starší fyzikové od Tháleta a Anaximandra položit základy filosofie a vědy. Rozšíření obchodu a střetávání kultur převážně v bohatém přístavu Milétos umožnilo přejímat poznatky Egyptanů a Babylónanů a rozvíjet je mimo náboženskou oblast. To je to, co nám dalo filosofii a umožnilo vědecký pohled na svět. Obdobné to bylo i se sportem. Řekové jej nevyalezli, ale dali mu vyšší podobu ve formě tělesných cvičení a vznikl „sport“ ve starořeckém smyslu. Postupný vývoj a jejich přijetí Římany bylo ovšem jiné a vyšší smysl starořeckých pohybových aktivit byl opomenut. Z tohoto důvodu vyzvedáváme právě řecký „sport“ nad římský.

Pro doplnění našich úvah o dějinách okcidentální kultury a civilizace musíme uvést na pravou míru několik problémů a nepřesností. V první řadě nevykládáme dějiny Západu při dějinách světa; stejný a obdobný vývoj lze vypožorovat i v jiných oblastech. Náš výklad se tedy soustředí jen na západní oblast, která není určující i pro zbytek světa. Přitom chápeme, že antická kultura, ze které jsme vyrostli, je v některých oblastech také naprosto rozdílná a nemůžeme ji měřit dle našich měřítek (viz např. popis diváctví a fanouškovství římských vozatajských a gladiátorských her).

Spolu s Oswaldem Spenglerem (2011) se odvažujeme tvrdit, že nesmyslné je též členění dějin na starověk – středověk – novověk.¹⁸⁶ Zánik Říše římské a Kolumbovo znovuobjevení Ameriky jsou události týkající se jen části světa, převážně Evropy (první událost se kromě Evropy týkala zásadně pouze části Asie a severní Afriky a druhá jen

---

¹⁸⁶ Když se tohoto v naší práci držíme, tak s ohledem na tuto myšlenku a pro lepší pochopení nahlíženého problému skrz zaběhnuté tradice.

Ameriky – vliv na zbylé části světa se dostavil později, ale k tomu bylo potřeba mnoho jiných následných událostí i dějů přímo před minutím těchto dělicích momentů: pro příklad, pád Říma nebyl způsoben náraz, ale šlo o relativně dlouhý proces a kompilát událostí a dějů. K tomu, aby měl zánik Římské říše vliv i na Ameriku musely dějiny probíhat tak, aby se narodil Kryštof Kolumbus, nebo případně někdo jiný, kdo by místo něj objevil Nový svět, tento vliv na Ameriku se tedy dostavil až za 1016 let!). Kde však končí starověk a začíná středověk, kde končí středověk a začíná novověk pro svět? Proč by měl pád Říše římské zajímat soudobé americké indiány nebo proč by se starali původní obyvatelé Austrálie a Nového Zélandu o Kolumba a jeho objevitelské cesty do té míry, že by to pro ně znamenalo změnu dějinné epochy?

Na závěr naší práce o významnosti starořeckých pohybových aktivit a jejich následovném vlivu na formování vysokých ideálů se více než co jiné hodí ocitovat alespoň část povídky Lúkiána ze Samosaty *Anacharsis neboli O tělesné výchově*, která krásně ilustruje řeckou jedinečnost a výjimečnost. V této spolu fiktivně rozprávějí Athéňan Solón a Skyth Anacharsis v athénském *gymnasiu* zasvěceném Apollónovi Lykeiovi:

„Anacharsis: Řekni mi, Solóne, proč to vaši mladí lidé dělají? Například jedni si v těsném objetí vzájemně podrážejí nohy, jiní se škrtní a jeden druhým kroutní; zmazaní blátem se válejí po zemi jako čuňata. Začalo to tím, že se před mýma očima rychle svlékli, tlustě namazali olejem a jeden druhého po pořádku docela mírumilovně namasíroval. Potom však – nevím, co se to s nimi stalo – se proti sobě vrhnou se skloněným čelem a jako berani si rozbíjejí hlavy! No podívej se – tam jeden druhého zdvihl za nohy a praštil s ním o zem! Pak na něj padl, teď ho nenechá vstát a tlačí ho do bláta. K dovršení všeho ho ještě nohama pevně objal v pase, loktem ovinul kolem krku a teď chudáka škrtní. Ale ten mu buší do ramene a myslím, že prosí, aby ho ještě nakonec nezardousil.

Ani olej není nic platný: setře se a stejně se zmažou. Jsou plní bláta a pot se z nich jen řine. Ale současně se jim musím smát, protože si kloužou v rukách jako úhoři.

A druzí – na dvoře na čerstvém vzduchu – dělají totéž: jen s tím rozdílem, že nezápasí na blátě, ale v příkopu, vysypaném silnou vrstvou písku. Ten tam jeden na druhého schválně sypou a hrabou kolem sebe jako kohouti; asi proto, aby jim soupeř nemohl vyklouznout, když ho chytí. Podle mého názoru totiž písek odstraní kluzkost pokožky a uchopení na sucho je pevnější (v obou případech jde o palé – pozn. autora).

Další stojí zpřímá, jsou také poprášeni pískem a rukama do sebe vzájemně tlučou. A hele, tady chce zřejmě jeden nešťastník vyplivnout své zuby? Jak vidíš, dostal ránu pěstí do čelisti, a tak má ústa plná krve a písku. Ale ani rozhodčí – myslím, že je to někdo z úředníků, podle purpurového šatu – je od sebe neodtrhne a neukončí zápas. Dokonce je povzbuzuje a chválí útočníka, který dal ránu! Na jiném místě jsou další: všichni nasadí prudké tempo, jako by

chtěli běžet, přitom však zůstávají na jednom místě, vyskakují vzhůru a kopou do vzduchu (jde o pankration – pozn. autora).

Jedno bych tedy chtěl vědět: k čemu je to dobré? Zdá se mi, že takové jednání se spíš podobá šílenství. Nikomu se jen tak nepodaří mě přesvědčit, že kdo se podobně chová, není blázen!

Solón: Není divu, Anacharside, že se ti toto počinání zdá zvláštní. Vždyť je to pro tebe cizí a skythským zvykům naprosto vzdálené. [...] Mladí mužové, které pozoruješ, jak se válejí v blátě nebo kolem sebe rozhrnují písek, nejsou ani blázni, ani si neubližují. To, co dělají, je prospěšné a dodává tělům nemalou sílu. Jestliže se v Řecku, jak doufám, zdržíš, budeš také jedním z těch, kteří jsou od bláta a od písku: do té míry se ti bude zdát toto cvičení příjemné a zároveň i užitečné.

Anacharsis: Přestaň, Solóne! Nechte si takovou rozkoš a užitek pro sebe! Kdyby si někdo ke mně něco takového dovolil, poznal by, že nenosíme dýky nadarmo! [...]

Solón: [...] máme i jiná cvičení, jako rohování, hod diskem, skok, a ve všech těchto disciplínách pořádáme závody; ten, kdo zvítězí, je považován za nejlepšího a získává cenu.

Anacharsis: A jaké jsou ty vaše ceny?

Solón: Na olympijských hrách je to věnec z divoké olivy, na Isthmu jedlový, na nemejských také věnec, ale pletený z miříkových větviček, na pýthijských jablka ze stromů zasvěcených Apollónovi a u nás při panathénajských slavnostech olivová ratolest z Athénina posvátného háje. Proč jsi se zasmál, Anacharside? Zdá se ti to být málo?

Anacharsis: Ale ne, Solóne, vyjmenoval jsi velmi vznešené odměny. Jsou hodné těch, kteří s velkorysou štedrostí stanovili, aby se o ně zápalem bojovalo a aby se závodníci – ve snaze získat je – nadlidsky dřeli. Takže pro jablka a pro miřík se tolik namáhají a vydávají v nebezpečí, že se navzájem uškrtí a přerazí! Jako by nebylo možné, aby si kdokoliv podle chuti opatřil jablka nebo se ověnil miříkovou či jedlovou větvičkou, aniž si nechal zamazat obličej od bláta a kopat od protivníků do žaludku?

Solón: Ale drahý příteli, nám nejde pouze o odměny. Vždyť to jsou odznaky vítězství a označují toho, kdo vyhrál. Ale sláva, která tato znamení provází, je pro vítěze nesmírně cenná. Závodníci, kteří se za ní ženou v potu tváře, považují za krásné třeba i nechat do sebe kopat. Ale nezískává se bez námahy! Kdo po ní vztahuje ruce, musí od počátku podstupovat mnoho obtíží, a pak teprve může očekávat sladký a šťastný výsledek své usilovné práce.

Anacharsis: Tím sladkým a šťastným výsledkem, Solóne, chceš říci, že se všichni budou dívat na vítěze s ověncenými skráněmi a že je budou chválit za vítězství, ačkoliv je předtím velice litovali pro jejich rány? A že pak budou závodníci, odměnění za námahu jablkem a miříkovým věncem, tonout v blaženosti?

Solón: Vidím, že nám stále ještě nerozumíš. Ale brzy to budeš posuzovat jinak! Jen až půjdeš na slavnosti a uvidíš pohromadě tak obrovské množství lidí, shromážděných, aby sledovali podobné závody, nebo až navštívíš závodistiště s hledišti, naplněnými tisíci diváků, kteří se rozplývají chválou nad zápasníky a vítěze považují za rovného bohům!

Anacharsis: A to právě je, Solóne, na celé věci nejvíc k politování. Nedostávají rány před několika lidmi, ale svědkem jejich potupy je množství diváků. A ti je dokonce velebí za to, že je vidí zbrocené krví nebo škrčené jejich protivníky! V tom tedy spočívá ta nejblaženější odměna za jejich vítězství! Kdyby u nás, ve Skythii, někdo udeřil nějakého občana nebo do něho

strčil, povalil ho na zem a strhl z něj šaty, naši přední mužové by na něj uvalili velký trest, i kdyby se to někomu stalo pouze před několika málo svědky, a ne při tak masové podívané, jaká je podle tvého vyprávění na Isthmu a v Olympii. Ale závodníky litují za to, co vytrpí, a divákům – mezi nimiž, jak říkáš, se objevují na slavnosti i členové nejpřednějších rodin – se velice divím, jestliže zanedbávají závažné povinnosti a mrhají časem na tyto záležitosti. Nějak to ani nemohu pochopit, jakou rozkoš shledávají v podívané na lidi, jak se bijí, tlučou, srážejí k zemi a vzájemně třískají.

[...]

Anacharsis: [...] *ty nádherné ceny za vítězství. Řekni mi: to je dostávají všichni závodníci?*

Solón: *Ale ne, jenom jediný ze všech: vítěz, který je přemohl.*

Anacharsis: *A to se jich, Solóne, tolik namáhá, i když vítězství je tak nejasné a nejisté? I když vědí, že vítěz bude určitě jenom jeden, ale poražených hromada? A že budou, chudáci, zbytečně dostávat rány a někteří se i poraní?*

Solón: *Je vidět, Anacharside, že jsi ještě vůbec nepřemýšlel o správném uspořádání státu. Jinak bys totiž nekritizoval náš nejkrásnější zvyk.*

Jestliže ti však bude jednou záležet na tom, abys poznal, jak má být nejlépe spravován stát, aby jeho občané byli co nejdokonalejší, pak budeš schvalovat i tato cvičení, i horlivost a zápal, které jim věnujeme. Uvidíš, že s námahou je spojen velký užitek, i když se teď zdá, že se trmácení nesmyslně“ (Lúkiános, 1981, 246-250).

Anacharsis to celé nechápal a vlastně chápat ani nemohl, jelikož to byl pouze BARBAR!

Naše práce se zabývala také antickými (především starořeckými) tělesnými cvičeními a jejich vlivem a významem pro formování ideálů ve středověku.

Chtěli jsme také ukázat opakovatelnost dějin. Uvedme ještě jeden příklad. Do helénismu byly v popředí spíše humanitní vědy, helénismus výrazně rozvinul přírodní vědy a docházelo k mnohým objevům; humanitní vědy byly upozaděny, s tím souvisel i úpadek *kalokagathie* a jeho nahrazení profesionalismem a jinými přístupy k člověku a tréninku. Na člověka-sportovce bylo nahlíženo už ne tak z roviny ideálů a vyváženosti, ale z roviny biologicko-medicínské a snahy o dosažení maximálního výkonu novými formami neúprosného tréninku. Obdobně v Římě byl kladen důraz spíše na praktičnost a techniku (i když díky řeckému vlivu nebyly humanitní vědy poslány na druhou kolej). Při komparaci dalších etap vývoje okcidentální společnosti můžeme říct, že humanitní vědy měly velký význam ve středověku, ale v dnešní době je opět zásadní technika a přírodní vědy. Humanitní vědy, neprofesionální sport a celkový harmonický vývoj

občanů není ve společnosti tak důležitý. Na sportovních univerzitách nebývá kladen takový důraz na katedry společenských věd ve sportu a filosofické fakulty jsou podporovány mnohem méně než přírodovědecké nebo technické univerzity. Historie nám jako učitelka může ukázat mnohé výhody společnosti zaměřené na ideály, jako tomu bylo v antickém Řecku, ale člověk je nepoučitelný a raději kráčí ve šlápějích technické civilizace směřující k zániku.

Základní myšlenkou této práce bylo též hledání ideálů souvisejících s tělesnou a duševní výchovou v antickém Řecku a jejich vliv ve středověkém rytířství. V žádném případě zde nechceme idealizovat skutečnost. Realitu tvoří člověk a člověk byl, je a bude ve své podstatě v zásadě stejný. Člověk staroorientálního státu, občan řecké antiky, člověk římské antiky, středověký člověk, novověký člověk, moderní revolucionář i modernistický a postmoderní či transpostmoderní člověk; člověk západní, východní, blízkovýchodní, latinskoamerický i africký je stále člověk, žádná jednotlivá skupina těchto lidí by v Zimbardově stanfordském vězení nevykázala lepší výsledky. V naší práci netvrdíme, že zvěrstva páchaná bolševiky v Rusku a jejich satelitech tzv. republikách rad, nacisty v Německu, fašisty v Itálii, francouzskými revolucionáři ve Vendée či Římany v Colosseu nemohli páchat (či nepáchali) Řekové a středověcí rytíři. Vždyť ani současná, jakkoli humánní a humanizovaná společnost není o moc lepší, než byly ty předcházející (v tomto smyslu ji chápeme jako dobu po skončení 2. světové války a vzniku OSN). Zmiňme jen zlomek. Např. Americké a Ruské agrese po celém světě, mudžáhedíny v Súdánu, kmen Hutuů ve Rwandě, před a po de Klerkovskou éru v Jižní Africe, Čínu po vyhnání Čankajška a Kuomintangu, Kambonžu Pol Pota (Saloth Sara) a Rudých Khmerů, Vietnam a Koreu, krvavé převraty v téměř celé Jižní Americe, NATO a střety různých etnik v bývalé Jugoslávii, především genocida páchaná jednotkami UÇK reprezentovaná Hashimem Thaçim a Ibrahimem Rugovou za podpory těch, kdož si „*nevybírají cíle podle jejich přátel, ale vybírají si přátele podle svých cílů*“¹⁸⁷, „Arabské jaro“, Sýrii a Ukrajinu. S přihlédnutím k těmto vybraným příkladům by bylo naivní mluvit o drsném a krvavém středověku a antice jako odstrašujícím příkladu lidských dějin, i když to dnes mnozí stále tvrdí. Tím, co jsme v naší práci mysleli vyšší kulturou a dokonalejší výchovou, jsou právě „sportovní“ a kulturně-spoolečenské ideály, které měly občana usměrňovat a regulovat v jeho zlobě a nenávisti a snažily se zamezit tomu, aby člověk podlehl temnotě v něm, nutící jej páchat zlo, a v tomto se vyžívat.

---

¹⁸⁷ Tato slova pronesl jeden americký politik v souvislosti s útokem letounů NATO na Jugoslávii.

Právě toto byla jedna ze stránek lidské osobnosti, na níž se snažily reagovat ideály vyšších kultur a některá náboženství (řecká antická mytologie, křesťanství, buddhismus aj.), nebyla-li však pochopena špatně. Za to, že nebyly tyto ideály v plné míře odrazem skutečnosti, může paradoxně jejich tvůrce, člověk.

Hlavní částí práce je tedy, s přihlédnutím k výše napsanému, snaha o komparaci antické řecké *kalokagathie* s evropským středověkým rytířstvím. Do jaké míry se nám to povedlo, může posoudit pouze čtenář.

Antické myšlení, kultura a „sport“ jsou základem a začátkem dějin Západu. Přesněji to vyjádřil Martin Heidegger (2012, 14): „*Starověk, jímž je určen Anaximandrov výrok, patří do časnosti úsvitu Západu [in die Frühe der Frühzeit des Abend-Landes].*“ I pro naši práci je vhodné a předmětné dát si otázku, jíž si následně tento velký filosof pokládá (a vztáhnout ji na celé staré Řecko, nejen zachovaný výrok Anaximandra z Milétu): „*Ale co když to časné [das Frühe] překoná a přetrvá vše pozdní, co když dokonce to nejčasnější v největší míře překoná to nejpozdnější?*“ (Heidegger, 2012, 14). Nietzsche (2001, 97) by zde souhlasil: „*Antický člověk byl pod výchovným kouzlem své morálky hlubší a silnější nežli člověk dnešní. Byl to dosud jediný ‚zdařilý člověk‘.*“ Nietzsche zřejmě velmi dobře pochopil význam starořeckých ideálů a jejich morálního poučení v mytologii. Nerozlišoval ovšem mezi morálkou Řeků a Římanů a Římany vyzvedával i pro jejich sílu a důraznost, s níž potírali své nepřátele.

„Nastav, mládeži, slunci tvář a setrvej chvíli v klidném okamžiku.

*Než vyběhneš k vzdálené metě, než zdoláš výšku nesmírnou,
než hodiš břemenem. Než svaly ve tvém těle se napnou tětivou,
aby v příštím čase harmonie tvého těla se podobala*

bohům olympským ...“ (Folprecht, 1988, 5).

(323 př. Kr., ostrov Thasos)

Souhrn

Mgr. Jiří Kouřil, Antická tělesná cvičení a systémy výchovy jako inspirativní ideje výchovy k rytířství, Olomouc: UP FTK, 2015, 4 kapitoly, 289 s.

Klíčová slova: antika, tělesná výchova, sport, ideály/ typy, Olympie, profesionalismus, rytířství, kultura/ civilizace.

Tato rigorózní práce se zaměřuje na tělesná cvičení a systémy výchovy v antickém (obzvláště řeckém) světě. Hlavním cílem práce je srovnat kulturní a civilizační vyjádření tělesných a sportovních aktivit především v rovině kulturně-filosofických a společensko-sportovních ideálů (konkrétně zejména *kalokagathii* a rytířství) na pozadí ovlivněném filosofií Oswalda Spenglera. Po úvodu se v práci zaměřujeme na státy staroorientálního typu (Kréta, Mykény), které měly výrazný vliv na vznik a rozvoj tělesných cvičení v antickém Řecku, jemuž se dále věnujeme podrobněji. V druhé části práce popisujeme sport v antickém Římě spíše jako srovnání kultury a civilizace v oblasti výchovy, ideálů a sportu. Poté následuje rozbor rytířství v tomtéž duchu, nyní ovšem jako srovnání kultury s další kulturou. Závěrečná část poté dokončuje tato srovnání.

Summary

Mgr. Jiří Kouřil, Ancient exercises and systems of education as an inspirational ideas of education for chivalry, Olomouc: UP FTK, 2015, 4 chapter, 289 p.

Keywords: antiquity, physical education, sport, ideals / types, Olympia, professionalism, chivalry, culture / civilization.

This thesis focuses on exercises and systems of education in the ancient (especially Greek) world. The main aim of this thesis is to compare the cultural and civilizational explication of physical and sport activities, primarily in terms of cultural, socio-philosophical and sports ideals (specifically, *kalokagathia* and chivalry) in the background influenced by the philosophy of Oswald Spengler. After the introduction, the paper focuses on states old-oriental type (Crete, Mycenae), which had a significant influence on the formation and development of physical exercises in ancient Greece,

which is further discussed in detail. The second part describes the sport in ancient Rome rather as a comparison of civilization and culture in education, ideals and sport. This is followed by an analysis of chivalry in the same interpretation, now as compared culture with other culture. The final part completes the comparison.

Použitá literatura

Hlavní pramenná literatura

AISCHYLOS (1954). *Peršané*. Praha: Orbis. 84 s.

AMMIANUS MARCELLINUS (1975). *Soumrak římské říše*. Praha: Odeon. 568 s.

Antické válečné umění (1977). Praha: Svoboda. 620 s.

ARISTOFANES (1960). *Lysistrate: Komédie o čtyřech jednáních*. Praha: Orbis. 146 s.

ARISTOTELÉS (1939). *Politika*. Praha: Jan Laichter. 339 s.

ARISTOTELÉS (1946). *Metafysika*. Praha: Jan Laichter. 512 s.

ARISTOTELÉS (1958). *Kategorie (Organon I)*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd. 80 s.

ARISTOTELÉS (1975). *Topiky (Organon V)*. Praha: Academia. 302 s.

ARISTOTELÉS (2004a). *Athénská ústava*. Praha: Arista a Baset. 176 s.

ARISTOTELÉS (2004b). *Politika II*. Praha: Oikoymenh. 232 s.

ARISTOTELÉS (2010). *Magna moralia*. Praha: Petr Rezek. 142 s.

ARISTOTELÉS (2013). *Etika Nikomachova*. Praha: Petr Rezek. 304 s.

ARRIÁNOS (1972). *Tažení Alexandra Velikého*. Praha: Svoboda. 348 s.

DECIMUS IUNIUS IUVENALIS (1972). *Satiry*. Praha: Svoboda. 316 s.

EPIKTÉTOS (1972). *Rukojeť. Rozpravy*. Praha: Svoboda. 408 s.

FLAVIUS EUTROPIUS; RUFIIUS FESTUS (2008). *Stručné dějiny Říma. Slavné osobnosti města Říma*. Praha: Arista, Baset, Maitrea. 320 s.

FROISSART, Jean (1977). *Kronika stoleté války*. Praha: Mladá fronta. 232 s.

GAIUS PETRONIUS ARBITER (1970). *Satyrikon*. Praha: Odeon. 152 s.

GAJUS SUETONIUS TRANQUILLUS (1966). *Životopisy dvanácti císařů*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění. 372 s.

HÉRODOTOS (2004). *Dějiny aneb Devět knih dějin nazvaných MÚSY*. Praha: Academia. 552 s.

HÉSIODOS (1950). *Práce a dni*. Brno: Rovnost. 104 s.

- HÉSIODOS** (1990). *Zpěvy železného věku*. Praha: Svoboda. 134 s.
- HOMÉR** (1940). *Odysseia*. Praha: Evropský literární klub. 304 s.
- HOMÉR** (1980). *Ílias*. Praha: Odeon. 516 s.
- HOMÉR** (2000). *Achillova pomsta*. Olomouc: J. W. Hill. 192 s.
- KOSMAS** (2005). *Kosmova kronika česká*. Praha: Ladislav Horáček – Paseka. 304 s.
- LUCIUS ANNAEUS SENECA** (1969). *Výbor z listů Lucilioví*. Praha: Svoboda. 284 s.
- LÚKIÁNOS** (1981). *O bozích a lidech*. Praha: Svoboda. 400 s.
- MARCUS VITRUVIUS POLLIO** (2001). *Deset knih o architektuře*. Praha: Arista a Baset, 440 s.
- Nejstarší řecká lyrika* (1981). Praha: Svoboda. 448 s.
- Obrázky z řeckého života* (1983). Praha: Svoboda. 460 s.
- PAUSANIÁS** (1973). *Cesta po Řecku I*. Praha: Svoboda. 584 s.
- PAUSANIÁS** (1974). *Cesta po Řecku II*. Praha: Svoboda. 430 s.
- PINDAROS** (2002). *Olympijské zpěvy*. Praha: Petr Rezek. 214 s.
- PLATÓN** (1925). *Zákony, část první*. Praha: Česká akademie věd a umění. 228 s.
- PLATÓN** (1945). *Listy*. Praha: Jan Laichter. 116 s.
- PLATÓN** (1961). *Zákony*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd. 376 s.
- PLATÓN** (1992). *Gorgias*. Praha: Oikoymenh. 132 s.
- PLATÓN** (1993). *Ústava*. Praha: Svoboda. 528 s.
- PLATÓN** (1994). *Euthydémos. Menón*. Praha: Oikoymenh. 128 s.
- PLATÓN** (1995a). *Charmidés, Lachés, Lysis, Theagés*. Praha: Oikoymenh. 152 s.
- PLATÓN** (1995b). *Theaitétos*. Praha: Oikoymenh. 120 s.
- PLATÓN** (1996). *Alkibiadés I. Alkibiadés II. Hipparchos. Milovníci*. Praha: Oikoymenh. 134 s.
- PLATÓN** (1997). *Epinomis. Minós. Kleitofón. Pseudoplatonika. Epigramy*. Praha: Oikoymenh. 240 s.
- PLATÓN** (2005). *Faidón*. Praha: Oikoymenh. 108 s.

- PLATÓN** (2008). *Timaios. Kritias*. Praha: Oikoymenh. 128 s.
- PLÚTARCHOS** (2006). *Životopisy slavných Řeků a Římanů I*. Praha: Arista, Baset, Maitrea. 858 s.
- PLÚTARCHOS** (2007). *Životopisy slavných Řeků a Římanů II*. Praha: Arista, Baset, Maitrea. 846 s.
- PLÚTARCHOS** (2014). *O politické činnosti*. Praha: Arista, Baset. 160 s.
- Portréty světovládců II: Od Maximinů po Carina* (1982). Praha: Svoboda. 304 s.
- PUBLIUS CORNELIUS TACITUS** (1975). *Letopisy*. Praha: Svoboda. 556 s.
- PUBLIUS CORNELIUS TACITUS** (1976). *Z dějin císařského Říma: Dějiny. Život Iulia Agricoly. Germánie. Rozprava o řečnících*. Praha: Svoboda. 476 s.
- PUBLIUS VERGILIUS MARO** (1970). *Aeneis*. Praha: Svoboda. 428 s.
- QUINTUS SEPTIMIUS FLORENS TERTULLIANUS** (2004). *O hrách. De spectaculis*. Praha: Oikoymenh. 280 s.
- Řecká lyrika* (1954). Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění. 364 s.
- Svět ezopských bajek* (1976). Praha: Svoboda. 596 s.
- THUKYDIDES** (1946). *Perikleova řeč nad padlými*. Brno: Jan V. Pojer. 44 s.
- THUKYDIDES** (1977). *Dějiny peloponnéské války*. Praha: Odeon. 600 s.
- TITUS LIVIUS** (1971). *Dějiny I*. Praha: Svoboda. 502 s.
- XENOFÓN** (1970). *O Kýrově vychování*. Praha: Svoboda. 344 s.
- XENOFÓN** (1972). *Vzpomínky na Sokrata. Hostina. Sokratova obhajoba. O hospodaření. Hierón neboli Kniha o tyranidě. Agésiláos*. Praha: Svoboda. 452 s.
- XENOFÓN** (1982). *Řecké dějiny. Lakedaimonské zřízení. O státních příjmech*. Praha: Svoboda. 376 s.
- Zlomky starořeckých atomistů* (1953). Praha: Státní nakladatelství politické literatury. 324 s.

Další základní literatura

- BAKER, Alan** (2002). *Gladiátor*. Praha: Metafora. 224 s.
- BAKER, Alan** (2004). *Rytíř*. Praha: Metafora. 216 s.
- BANDINI, Ditte & BANDINI, Giovanni** (2011). *Kdo je kdo v nebi aneb O prostopášnosti bohů*. Praha: Euromedia Group, k. s. 320 s.
- BARTONĚK, Antonín** (1983). *Zlaté Mykény*. Praha: Panorama. 304 s.
- BERĎAJEV, Nikolaj** (2004). *Nový středověk: Úvahy o osudu Ruska a Evropy*. Červený Kostelec: Pavel Mervart. 142 s.
- BERKA, Karel** (1966). *Aristoteles*. Praha: Orbis. 204 s.
- BOUZEK, Jan** (1979). *Objevy ve Středomoří*. Praha: Odeon. 224 s.
- BOUZEK, Jan** (2010). *Pravěk egejské oblasti. In Zprávy České archeologické společnosti, supplement 79*. Praha: Česká archeologická společnost – Sdružení archeologů Čech, Moravy a Slezska. 88 s.
- BOUZEK, Jan & ONDŘEJOVÁ, Iva** (1989). *Periklovo Řecko*. Praha: Mladá fronta. 272 s.
- BURIAN, Jan & OLIVA, Pavel** (1984). *Civilizace starověkého Středomoří*. Praha: Svoboda. 550 s.
- CARTLEDGE, Paul** (2012). *Sparta: Heroická historie*. Praha: Academia. 280 s.
- CONNOLLY, Peter** (2004). *Koloseum: Římská aréna smrti*. Praha: Euromedia Group, k. s. – Knižní klub. 224 s.
- COWAN, Ross** (2003). *Roman Legionary: 58 BC – AD 69*. Oxford: Osprey Publishing. 64 p.
- COWAN, Ross** (2009). *Římští legionáři: Od Caesara po Nerona*. Brno: Computer Press, a. s. 64 s.
- Čtení o antice 1978-1979* (1979). Praha: Svoboda. 96 s.
- DEARY, Terry** (2013). *Úžasní Řekové*. Praha: Egmont. 128 s.
- DETIENNE, Marcel** (2000). *Mistři pravdy v archaickém Řecku*. Praha: Oikoymenh. 196 s.

- DUNKLE, Roger** (2011). *Gladiátoři: Krutá podívaná ve starověkém Římě*. Praha: Vyšehrad. 360 s.
- DVOŘÁČEK, Petr** (2008). *Rytíři od Římanů po současnost*. Olomouc: Rubico. 144 s.
- ELIADE, Mircea** (1993). *Mýtus o věčném návratu: Archetypy a opakování*. Praha: Oikoymenh. 104 s.
- ELIADE, Mircea** (1995). *Dějiny náboženského myšlení I: Od doby kamenné po eleusinská mystéria*. Praha: Oikoymenh. 430 s.
- FLORI, Jean** (2008). *Rytíři a rytířství ve středověku*. Praha: Vyšehrad. 256 s.
- FOLPRECHT, Václav** (1989). *Světová atletika v obrazech*. Praha: Olympia. 224 s.
- FRANKENBERGER, Otakar; FIDLER, Jiří et alii** (1997). *Kdo byl kdo: Slavní vojevůdci*. Praha: Libri. 336 s.
- FREL, Jiří** (1951). *Počátky řeckého sochařství*. Praha: Orbis. 181 s.
- FREL, Jiří** (1952). *Klasické řecké sochařství*. Praha: Orbis. 220 s.
- FREL, Jiří** (1964). *Feidias*. Praha: Orbis. 164 s.
- FREL, Jiří** (1969). *Od tyranů k Sókratovi: Malý český Plutarch*. Praha: Mladá fronta. 212 s.
- FÜRST, Kamil & MEISSNER, Josef** (1926). *Slovník latinsko-český, slovník česko-latinský*. Praha: Kvasnička a Hampl. 736 s.
- GEISS, Heinz** (1985). *Starověký Knóssos*. Praha: Vyšehrad. 120 s.
- GIBBON, Edward** (2005). *Úpadek a pád římské říše*. Praha: Levné knihy KMa. 384 s.
- GOFF, Jacques Le (ed.)** (1999). *Středověký člověk a jeho svět*. Praha: Vyšehrad. 320 s.
- GOLDSWORTHY, Adrian** (2010). *Armáda starého Říma*. Praha: Slovart. 224 s.
- GRAESER, Andreas** (2000). *Řecká filosofie klasického období: Sofisté, Sókratés a sokratikové, Platón a Aristotelés*. Praha: Oikoymenh. 446 s.
- GRANT, Michael** (2002). *Zrození Řecka*. Praha: Jiří Buchal – BB art. 380 s.
- GRANT, Michael** (2004). *Klasické Řecko*. Praha: Jiří Buchal – BB/ art. 376 s.
- GRAVES, Robert** (2004). *Řecké mýty*. Brno: Levné knihy KMa. 744 s.

- GRAVETT, Christopher** (2001). *English Medieval Knight 1400 – 1500*. Oxford: Osprey Publishing. 62 p.
- GRAVETT, Christopher** (2009). *Rytíři za Tudorovců*. Brno: Computer Press, a. s. 64 s.
- GREXA, Ján** (2009). *Přehled světových dějin sportu*. Brno: Masarykova univerzita. 72 s.
- GREXA, Ján & STRACHOVÁ, Milena** (2011) *Dějiny sportu: Přehled světových a českých dějin tělesné výchovy a sportu*, Masarykova univerzita, Brno, Czech Republic, 236 s.
- GRGURIC, Nicolas** (2005). *The Mycenaeans c. 1650 – 1100 BC*. Oxford: Osprey Publishing. 64 p.
- HART-DAVIS, Adam, et alii** (2012). *Dějiny: Velký obrazový průvodce historií lidstva od úsvitu lidské civilizace po současnost*. Praha: Euromedia Group, k. s. – Knižní klub. 612 s.
- HECKEL, Waldemar & JONES, Ryan** (2006). *Macedonian Warrior: Alexander's elite infantryman*. Oxford: Osprey Publishing. 64 p.
- HECKEL, Waldemar & JONES, Ryan** (2008). *Alexandr Veliký a jeho elitní pěchota*. Brno: Computer Press, a. s. 60 s.
- HEIDEGGER, Martin** (2004). *Věda, technika a zamyšlení*. Praha: Oikoymenh. 64 s.
- HEIDEGGER, Martin** (2012). *Anaximandrov výrok*. Praha: Oikoymenh. 88 s.
- HOGENOVÁ, Anna** (2000). *Areté: Základ olympijské filozofie*. Praha: Karolinum, 166 s.
- HOŠŤÁLEK, Stanislav** (2002). *Kniha o rytířích*. Praha: Půdorys. 144 s.
- HRYCH, Ervín** (2002). *Velká kniha vládců starověku*. Praha: Regia. 656 s.
- HUIZINGA, Johan** (2010). *Podzim středověku*. Praha a Litomyšl: Paseka. 424 s.
- HURYCH, Emanuel, et alii** (2013). *Spiritualita pohybových aktivit*, Brno: Masarykova univerzita. 252 s.

JAEGER, Werner (1973). *Paideia: The Ideals of Greek Culture, volume I: Archaic Greece. The Mind of Athens*. New York/Oxford: Oxford University Press. XXIX + 510 p.

JAEGER Werner (1986a). *Paideia: The Ideals of Greek Culture, volume II: In Search of the Divine Center*. New York/Oxford: Oxford University Press. XV + 442 p.

JAEGER Werner (1986b). *Paideia: The Ideals of Greek Culture, volume III: The Conflict of Cultural Ideals in the Age of Plato*. New York/Oxford: Oxford University Press. VIII + 374 p.

JIRÁSEK, Ivo (2005). *Filosofická kinantropologie: setkání filosofie, těla a pohybu*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci. 356 s.

JISKROVÁ, Iva et alii (2006). *Jezdeckví a vozatajství*. Brno: Mendelova zemědělská a lesnická univerzita. 80 s.

KAVAFIS, Konstantinos, 2013, *Básně*, Pavel Mervart, Červený Kostelec, 392 s.

KERÉNYI, Karl, 1996, *Mytologie Řeků I*, Oikoymenh, Praha, 248 s.

KIRK, Geoffrey Stephen; RAVEN, John Earl & SCHOFIELD, Malcom (2004). *Předsókratovští filosofové: Kritické dějiny s vybranými texty*. Praha: Oikoymenh. 607 s.

KOHOUTKOVÁ, Helena & KOMSOVÁ, Martina (2005). *Dějepis na dlani*. Olomouc: Rubico. 256 s.

KÖSSL, Jiří, KROUTIL, František et alii (1982). *Malá encyklopedie olympijských her*. Praha: Olympia. 616 s.

KÖSSL, Jiří, ŠTUMBAUER, Jan & WAIC, Marek (2006). *Vybrané kapitoly z dějin tělesné kultury*. Praha: Karolinum. 160 s.

KOUŘIL, Jiří (2012). *Směřování vývoje naší civilizace/kultury*. Brno: Masarykova univerzita. 43 s. (Závěrečná práce).

KOUŘIL, Jiří (2013). *Forgotten Heroes of Ancient Greek Olympic Games*. In *Perspectives in Physical Education and Sport*. [CD-ROM]. Constanta: Ovidius University Press. 837-843 pp.

KOVAŘÍK, Jiří (2005). *Meč a kříž: Rytířské bitvy a osudy I. 1066-1214*. Praha: Mladá fronta, a. s. 280 s.

KRAMER, Samuel Noah (ed.) (1977). *Mytologie starověku*. Praha: Orbis. 448 s.

- KRÁTKÝ, František** (1970). *Dějiny tělesné výchovy I.: Od nejstarších dob do roku 1848*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství. 386 s.
- KURAS, Benjamin** (2011). *Jak zabít civilizaci*. Praha: Baronet a.s. 192 s.
- LIBERATI, Anna Maria & BOURBON, Fabio** (2008). *Starověký Řím*. Praha: Rebo Productions CZ. 288 s.
- LÖWE, Gerhard & STOLL, Heinrich Alexander** (2000). *ABC antiky*. Praha: Ivo Železný. 472 s.
- MAREK, Václav; OLIVA, Pavel & CHARVÁT, Petr** (2008). *Encyklopedie dějin starověku*. Praha: Libri. 536 s.
- MÄRTLOVÁ, Claudia** (2007). *101 nejdůležitějších otázek: Středověk*. Velké Bílovice: TeMi CZ. 160 s.
- McGLYNN, Sean** (2010). *Mečem a ohněm: Ukrutnosti a zvěrstva středověkého válečnictví*. Praha: Mladá fronta, a. s. 328 s.
- MEIJER, Fik** (2006). *Gladiátoři: Lidová zábava v Koloseu*. Praha: Aurora. 224 s.
- MILLER, Stephen G.** (2004). *Ancient Greek Athletics*. New Haven and London: Yale University. 288 p.
- MIREAUX, Émile** (1980). *Život v homérské době*. Praha: Odeon. 264 s.
- MONTAIGNE, Michel de** (1966). *Eseje*. Praha: Odeon. 400 s.
- MORE, Thomas** (1978). *Utopie*. Praha: Mladá fronta. 160 s.
- NEWBY, Zahra** (2006). *Athletics in the Ancient World*. London: Bristol Classical Press. 112 s.
- NIETZSCHE, Friedrich** (2001). *Tak pravil Friedrich Nietzsche*. Olomouc: Votobia. 200 s.
- NOSSOV, Konstantin** (2012). *Gladiátoři: Krev a písek*. Praha: Deus. 192 s.
- NOVOTNÝ, František** (1922). *Gymnasion: Úvahy o řecké kultuře*. Praha: Nákladem Gustava Voleského knihkupce a nakladatele v Praze na Královských Vinohradech. 66 s.
- NOVOTNÝ, František** (1948). *O Platonovi, díl druhý*. Praha: Jan Laichter. 504 s.
- NOVOTNÝ, František** (1949). *O Platonovi, díl třetí*. Praha: Jan Laichter. 628 s.

- OLIVA, Pavel** (1971). *Sparta a její sociální problémy*. Praha: Academia. 340 s.
- OLIVA, Pavel** (1976). *Zrození řecké civilizace*. Praha: Academia. 180 s.
- OLIVA, Pavel** (1995). *Řecko mezi Makedonií a Římem*. Praha: Akademie věd České republiky. 328 s.
- OLIVA, Pavel** (2003). *Zrození evropské civilizace*. Praha: Arista, Epoque. 160 s.
- OLIVOVÁ, Věra** (1979). *Lidé a hry: Historická geneze sportu*. Praha: Olympia. 608 s.
- OLIVOVÁ, Věra** (1988). *Sport a hry ve starověkém světě*. Praha: Artia. 208 s.
- OLIVOVÁ, Věra** (1989). *Odvěké kouzlo sportu*. Praha: Olympia. 288 s.
- OSBORNE, Robin** (2010). *Dějiny klasického Řecka*. Praha: Grada Publishing. 240 s.
- PATOČKA, Jan** (1996). *Péče o duši I*. Praha: Oikoymenh. 506 s.
- PATOČKA, Jan** (1999). *Péče o duši II*. Praha: Oikoymenh. 400 s.
- POTTER, David** (2012). *The Victor's Crown: How the Birth of the Olympics and the Rise of the Roman Games Changed Sport For Ever*. London: Quercus 416 p.
- PRACHAŘ, Augustin** (1933). *Čtení z dějin starého věku*. Brno: Pokorný a spol. 100 s.
- PRESSOVÁ, Ludwika** (1978). *Stará Kréta: Život za časů krále Mínóa*. Praha: Panorama. 260 s.
- ROUSSEAU, Jean-Jacques** (1978). *Rozpravy*. Praha: Svoboda. 288 s.
- REITMAYER, Ladislav** (1977). *Přehled vývoje tělesné výchovy ve světě*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství. 200 s.
- SÁBL, Václav** (1960). *Od Olympie k Římu 1960: Z dějin olympijských her*. Praha: Sportovní a turistické nakladatelství. 352 s.
- SÁBL, Václav** (1968) *Hrdinové antických olympiád: Olympijské příběhy a pověsti*. Praha: Olympia. 448 s.
- SÁBL, Václav** (1980). *Olympijské pověsti a příběhy*. Praha: Olympia 208 s.
- SEKUNDA, Nick** (1986). *The Ancient Greeks*. Oxford: Osprey Publishing. 65 p.
- SEKUNDA, Nick** (1998). *The Spartan Army*. Oxford: Osprey Publishing. 65 p.
- SEKUNDA, Nick** (2008). *Spartské vojsko*. Praha: Grada Publishing, a.s. 64 s.
- SINN, Ulrich** (2003). *Olympia: Kult, sport a slavnosti v antice*. Praha: Epoque. 120 s.

- SLOTERDIJK, Peter** (1997). *Na jedné lodi: Pokus o hyperpolitiku*. Olomouc: Votobia, 96 s.
- SLUŠNÝ, Jaromír** (2002). *Světové dějiny policie: starověk*. Praha: Orac. 364 s.
- SOMMER, Jiří** (2003). *Dějiny sportu: aneb o sportech našich předků*. Olomouc: Fontána. 273 s.
- SPENGLER, Oswald** (1997). *Člověk a technika: Příspěvek k jedné filozofii života*. NEKLAN. 72 s.
- SPENGLER, Oswald** (2011). *Zánik Západu: Obrisy morfologie světových dějin*. Praha: Academia. 774 s.
- ŠÍLENÝ, Tomáš** (1947). *Život v antickém Řecku*. Praha: Jednota českých filologů v Praze. 250 s.
- ŠÍP, Radim (ed.)** (2008). *Kalokagathia: Ideál, nebo flatus vocis?*. Brno: Masarykova univerzita a Paido. 96 s.
- THOMSON, George** (1952a). *Aischylos a Athény: O původu umění ve starověkém Řecku*. Praha: Rovnost. 508 s.
- THOMSON, George** (1952b). *O staré řecké společnosti: Egejská oblast v pravěku*. Praha: Rovnost. 596 s.
- THOMSON, George** (1958). *První filosofové: O staré řecké společnosti II*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury. 356 s.
- TOMAN, Josef** (1975). *Sokrates*. Praha: Československý spisovatel. 488 s.
- TRENCSENYI-WALDAPFEL, Imre** (1967). *Mytologie*. Praha: Odeon. 344 s.
- TYRŠ, Miroslav** (1946). *Náš úkol, směr a cíl*. Praha: Československá obec sokolská. 24 s.
- TYRŠ, Miroslav** (1968). *Hod olympický*. Praha: Olympia. 64 s.
- VANDENBERG, Philipp** (2004). *Gladiátor*. Praha: Euromedia Group, k. s. – Knižní klub. 272 s.
- VERNANT, Jean Pierre** (1995). *Počátky řeckého myšlení*. Praha: Oikoymenh. 88 s.
- VERNANT, Jean Pierre** (2004). *Hestia a Hermés: Studie k duchovnímu světu Řeků*. Praha: Oikoymenh. 224 s.

VERNANT, Jean Pierre (ed.) (2005). *Řecký člověk a jeho svět*. Praha: Vyšehrad. 272 s.

WISDOM, Stephen (2001). *Gladiators 100 BC – AD 200*. Oxford: Osprey Publishing. 65 p.

WISDOM, Stephen (2008). *Gladiátoři*. Brno: Computer Press, a. s. 60 s.

Základy sokolského vzdělávání: 12 otázek vzdělávacích určených k závodům župy Pernštýnské (1914). Nové Město na Moravě: Sokolská župa Pernštýnská. 32 s.

ZAMAROVSKÝ, Vojtěch (2000). *Řecký zázrak*. Praha: Euromedia Group – Knižní klub. 528 s.

ZAMAROVSKÝ, Vojtěch (2003). *Vzkříšení Olympie*. Praha: Euromedia Group – Knižní klub – Erika. 260 s.

ŽUKOV, J. M. et alii (1959a). *Dějiny světa v deseti svazcích, svazek I*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury. 792 s.

ŽUKOV, J. M. et alii (1959b). *Dějiny světa v deseti svazcích, svazek II*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury. 908 s.

ŽUKOV, J. M. et alii (1960). *Dějiny světa v deseti svazcích, svazek III*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury. 908 s.

Jiné zdroje

BEDNAŘÍKOVÁ, Jarmila. *Vývoj Sparty v helénistickém období a řecké spolky* (vysokoškolská přednáška). Brno: 6. 11. 2014.

Seznam obrázků

- Obrázek 1: Plán paláce v Knóssu
Obrázek 2: freska Boxující děti
Obrázek 3: skok přes býka
Obrázek 4: Válečný vůz z Pylu
Obrázek 5: Lineární písmo B, válečník na dvojspřeží
Obrázek 6: Bojiště bitvy u Thermopyl
Obrázek 7: Památník krále Leónida poblíž historického bojiště
Obrázek 8: Zlomek zprávy o Kynisčiných vítězstvích na podstavci její sochy
Obrázek 9: Socha vojevůdce Themistokla
Obrázek 10: Socha Perikla
Obrázek 11: Lov jelena na mozaice z Pelly
Obrázek 12: Lov na lva na mozaice z Dionýsova domu z Pelly
Obrázek 13: Archaické sochy bratrů Kleobise a Bitóna; sochy tzv. kúrů
Obrázek 14: Socha, která může být zobrazením fyzické stránky *kalokagathie*
Obrázek 15: Boj *hoplítů* ve *falanze*
Obrázek 16: Běžecká dráha *stadionu* v Olympii
Obrázek 17: Vstup na *stadion* v Olympii
Obrázek 18: Místo v hledišti vyhrazené *hellanodikům* na *stadionu* v Delfách
Obrázek 19: *Hippodrom* a *stadion* v Olympii
Obrázek 20: Rekonstrukce *afesis* a startu na *hippodromu*
Obrázek 21: Socha stratéga Miltiada v místě maratonského bojiště
Obrázek 22: Rekonstrukce palaistry dle Birnbauma a Otoupalíka
Obrázek 23: Polykleitův Doryforos
Obrázek 24: *Aryballos* a *strigilis*
Obrázek 25: Milónova smrt
Obrázek 26: Helénistická soška profesionálního těžkého atleta s obrovskými svaly a výrazně neinteligentním výrazem
Obrázek 27: Amfora s běžci *dromu* či *diaulu*
Obrázek 28: Amfora s běžci *dolichu*
Obrázek 29: Amfora s běžci *hoplítodromu*
Obrázek 30: Myrónův *Diskobolos*
Obrázek 31: Oštěpař
Obrázek 32: Oštěpařské kličky
Obrázek 33: Jezdci na koních házející kopí na terč
Obrázek 34: Skokan do dálky s *haltérami*, oštěpař a dozorce
Obrázek 35: Dva druhy skokanských činek, *haltér*
Obrázek 36: Rekonstrukce skoku do dálky s *haltérami*
Obrázek 37: Zdvihání břemene
Obrázek 38: *Agón* v *pygmé*
Obrázek 39: Rukavice pro *pygmé*
Obrázek 40: Profesionální atleti na mozaice v lázních císaře Caracally
Obrázek 41: Podobizna olympijského vítěze v boxu Satyra z Élidy
Obrázek 42: Tzv. *Odpočívající boxer*
Obrázek 43: Detail hlavy *Odpočívajícího boxera* se zřetelnými šrámy
Obrázek 44: Detail rukou a rukavic *Odpočívajícího boxera*
Obrázek 45: Amfora se zápasníky od hrnčíře Andokida
Obrázek 46: *Pankratisté* a dozorce
Obrázek 47: *Pankratista* připravený ke kopu
Obrázek 48: Souboj dvou *pankratistů*

Obrázek 49: Souboj dvou *pankratistů*
Obrázek 50: Delfský vozataj
Obrázek 51: Amfora se závodem čtyřspřeží
Obrázek 52: Startovací zařízení na olympijském *hippodromu*
Obrázek 53: Závod dvojspřeží
Obrázek 54: Amfora se závody koní
Obrázek 55: Scéna s plaváním
Obrázek 56: Nástěnná malba zobrazující skok do vody z věže
Obrázek 57: Snad *harpastón* či *episkyros*
Obrázek 58: Hra s míčem
Obrázek 59: Hra *koretizein*
Obrázek 60: Plán Olympie
Obrázek 61: Olympie dnes
Obrázek 62: Trasa průvodu z Élidy do Olympie
Obrázek 63: Běžící dívka
Obrázek 64: *Stadion* v Delfách
Obrázek 65: Obnovený Panathénajský *stadion* v Athénách
Obrázek 66: Panathénajská amfora
Obrázek 67: Circus Maximus
Obrázek 68: Závod čtyřspřeží v Circu Maximu
Obrázek 69: Vozataj s opratěmi kolem pasu na závodním vozu při otočce u *metae*
Obrázek 70: Římské sportovkyně
Obrázek 71: Zbytky *amfiteátru* v Aquincu v Budapešti
Obrázek 72: *Amfiteátr* v Pompeích
Obrázek 73: Tři fragmenty mozaiky z vily Borghese
Obrázek 74: Reliéf dvou *prōvocātōrum* s jedním *mirmillōne*
Obrázek 75: Souboj *secūtōris* s *rētiāriō*
Obrázek 76: *Vēnātiō*
Obrázek 77: Pasování na rytíře
Obrázek 78: Rytíři hrají šachy
Obrázek 79: Scéna z turnaje
Obrázek 80: Vítěz turnaje je odměňován dámou

Seznam tabulek

Tabulka 1: přehled jednotlivých typů gladiátorů, jejich vybavení a zaměření

Tabulka 2: přehled jednotlivých typů bojovníků se zvěří, jejich vybavení a zaměření

Seznam příloh

Příloha 1: Zobrazení několika druhů běhu

Příloha 2: Komparace antické a západní epochy ducha

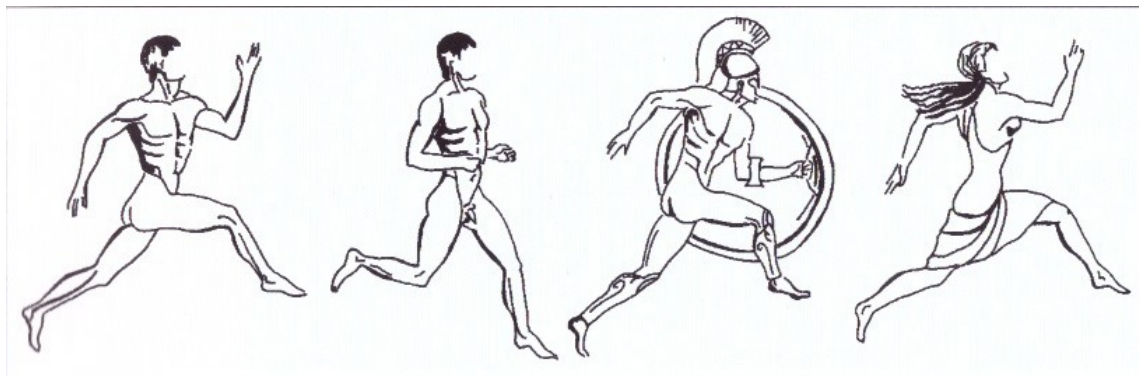
Příloha 3: Komparace antických a západních uměleckých epoch

Příloha 4: Komparace antických a západních politických epoch

Příloha 5: Přehled antických olympijských her, změn programu a vítězů

Přílohy

Příloha 1: Zobrazení několika druhů běhu; zleva *dromos* či *diaulos*, *dolichos*, *hoplítodromos* a běh dívek (Zamarovský, 2003).

Příloha 2: Komparace antické a západní epochy ducha (Spengler, 2011).

<i>antická kultura (od 12. století př. Kr.)</i>	<i>západní kultura (od 10. století po Kr.)</i>
JARO (probuzení mocný výtvorů duše):	
Olympijský mýtus, Homér, báje (Hérakles, Théseus), ...	Germánský katolicismus, Edda, František z Assisi, rytířské (Grál) a národní eposy, legendy o svatých, ...
Nejstarší orfika, Etruskové, Hésiodos, kosmogonité, ...	Tomáš Akvinský, Duns Scotus, Dante, Eckhart, mystika, scholastika, ...
LÉTO (zrající vědomí, různá hnutí):	
Orfické hnutí, dionýské náboženství, ...	Mikuláš Kusánský, Mistr Jan Hus, Savonarola, Luther, Kalvín, ...
Předsokratenci	Galileo, Bacon, Descartes, Bruno, Boehme, Leibniz, ...
Číslo jako veličina, geometrie, aritmetika, Pythagoras, ...	Číslo jako funkce, Descartes, Pascal, Newton, Leibniz, ...
PODZIM (velkoměstská inteligence, vrchol):	
Sofisté, Sokrates, Démokritos, ...	Locke a další angličtí senzualisté, Voltaire s ostatními francouzskými encyklopedisty, Rousseau, ...
Platón, Eudoxos, ...	Euler, Laplace, ...
Platón (Aristotela zde Spengler řadí do arabské kultury)	Goethe, Schelling, Hegel, Kant, Fichte, ...
ZIMA (příchod civilizace a vyhasnutí tvořivé (duševní) síly, nemetafyzická éra):	
Kynikové, Pyrrhón, ...	Comte, Darwin, Spencer, Marx, Feuerbach, ...
Helénismus, Epikúros, Zénón z Kitia, ...	Schopenhauer, Nietzsche, socialismus, anarchismus, Wagner, Ibsen, ...
Eukleidés, Archimédes, ...	Gauss, Cauchy, Riemann, ...
Peripatetici, stoikové, epikurejci, ...	Kantovci, ...
Stoicismus (helénsko-římský) (od 260)	Etický socialismus (od 1900)

Příloha 3: Komparace antických a západních uměleckých epoch (Spengler, 2011).

<i>antická kultura (od 17. století př. Kr.)</i>	<i>západní kultura (od 6. století po Kr.)</i>
PRAVĚK (chaos, mystická symbolika):	
Mykénská a mínójská doba, ...	Merovejsko-karolínská epocha, ...
KULTURA: I. Rané období – dórský styl vs. gotika („Primitivové“):	
Dřevěná architektura, dórské sloupy, ...	Románský styl, raná gotika, ...
Architráv, pohřební vázy, ...	Malby na skle, katedrální plastika, ...
Konec archaického (dórsko-etruského) stylu	Pozdní gotika a renesance (od Giotta po Michelangela)
Protokorintsko-staroattické malby hlínou	Jan van Eyck až Holbein, olejomalba, kontrapunkt, ...
KULTURA: II. Pozdní období – iónský styl vs. baroko („Velcí mistři“):	
Iónské sloupy, fresková malba po Polygnota, apollinské umění, ...	Malířský stavební styl od Michelangela po Berniniho, olejomalba od Tiziana po Rembrandta, hudba (Orlando di Lasso ad.), ...
Plastika od Myróna po Feidia, Zeuxis, ...	Rokoko, klasická hudba od J. S. Bacha po W. A. Mozarta, klasická olejomalba po F. Goyu, ...
Korintské sloupy, Lýsippos, Apellés, ...	Empír a biedermeier, L. van Beethoven, E. Delacroix, ...
CIVILIZACE (bez symbolického obsahu):	
Helénismus, helénské způsoby malby, architektura měst diadochů, ...	19. a 20. století, R. Wagner, impresionismus po Maneta, americká architektura, ...
Řím, 100 př. Kr. – 100 po Kr., fóra, divadla, triumfální oblouky, ...	Umění po roce 2000, nápodoba, vyumělkovaná a prázdná architektura, ...
Od Traiana po Aureliána, lázně, triumfální sloupy, sloupové ulice, ...	-----

Příloha 4: Komparace antických a západních politických epoch (Spengler, 2011).

<i>antická kultura (od 17. století př. Kr.)</i>	<i>západní kultura (od 6. století po Kr.)</i>
PRAVĚK (kmeny a náčelníci, bez politiky, žádný stát):	
Mykénská doba – Agamemnón, ...	Frankové – Karel Veliký, ...
KULTURA: I. Rané období – dórské období vs. období gotiky šlechta a kněžstvo):	
Homérské království, Ithaka, Sparta, ...	Šlechta křížových výprav, papežství, císařství, ...
<i>Synoikismos</i> ¹⁸⁸ šlechty, oligarchie, ...	Renesanční státy, Lancasterové a Yorkové, ...
KULTURA: II. Pozdní období – iónské období vs. období baroka (idea státu, město-venkov: třetí stav - měšťanstvo):	
První tyranie: Kleisthenés, Tarquinovci, ..., městský stát, ...	Kardinál Richelieu, Valdštejn, Cromwell, ...
Čistá <i>polis</i> a politika <i>agory</i> , tribunát, Perikés, Themistoklés, ...	Absolutismus, dvorská šlechta (Versailles), Habsburkové, Bourboni, Ludvík XIV., Friedrich Veliký, ...
Dionýsos, Alexander, ...	Revoluce (USA, Francie), Washington, Mirabeau, Robespierre, Napoleon, ...
CIVILIZACE (světové město, čtvrtý stav – masa):	
Od 4. století př. Kr., Alexander až Hannibal a Scipion, Kleomen III. až Marius, ...	Od 19. století, Napoleon až první světová válka, velmoce, stálá armáda, ústavy 20. století, imperialismus, zničující války, ...
100 př. Kr. – 100 po Kr., Sulla až Domitián, Caesar, Tiberius, ...	2000 – 2200 (vnitřní rozpad národů v beztvaré obyvatelstvo, ...)
100 – 200, Marcus Aurelius, Traianus, Septimus Severus, ...	Léta po roce 2200 (ztuhlost, touha po kořisti, cizí dobyvatelé, ...)

¹⁸⁸ *Synoikismos* – politické sjednocení ve starověkém Řecku; postupné administrativní slučování sídlišť.

Příloha 5: Přehled antických olympijských her, změn programu a vítězů.

<u>rok/ hry</u>	<u>program a poznámky</u>	<u>vítězové</u>
776 př. Kr./ 1. OH	<i>dromos</i>	Koroibos z Élidy (<i>dromos</i>)
768 př. Kr./ 3. OH		Androklos z Messénie (<i>dromos</i>)
764 př. Kr./ 4. OH		Polycharés z Messénie (<i>dromos</i>)
756 př. Kr./ 6. OH		Oibótás z Paleia (Dymé) (<i>dromos</i>)
752 př. Kr./ 7. OH	olivový věnec	Daiklés z Messénie (<i>dromos</i>)
748 př. Kr./ 8. OH	první „Nepravá“ olympiáda (neuznané hry, neuspořádané Élid'any)	Antiklés z Messénie (<i>dromos</i>)
744 př. Kr./ 9. OH		Xenodokos z Messénie (<i>dromos</i>)
740 př. Kr./ 10. OH		Dotadés z Messénie (<i>dromos</i>)
736 př. Kr./ 11. OH		Leocharés z Messénie (<i>dromos</i>)
724 př. Kr./ 14. OH	<i>diaulos</i>	Dasmón z Korintu (<i>dromos</i>), Hyperios/ Hypénos z Písy (<i>diaulos</i>)
720 př. Kr./ 15. OH	<i>dolichos</i> ; nahota; první Spart'ané na olympijských hrách	Orsippos z Megary (<i>dromos</i>), Akanthos ze Sparty (<i>dolichos</i>)
708 př. Kr./ 18. OH	<i>pentathlon, palé</i>	Lampis ze Sparty (<i>pentathlon</i>), Eurybatos ze Sparty (<i>palé</i>)
696 př. Kr./ 21. OH		Pantaklés z Athén (<i>dromos</i> , poté zvítězil ještě 1x)
688 př. Kr./ 23. OH	<i>pygmé</i>	Ikaros z Hyperésie (<i>dromos</i>), Onomastos ze Smyrny (<i>pygmé</i>)
684 př. Kr./ 24. OH		Filombrotos ze Sparty (<i>pentathlon</i> , poté zvítězil ještě 3x – na 25., 26. a 28. hrách)
680 př. Kr./ 25. OH	<i>tethrippon</i>	Pagondás z Théb (<i>tethrippon</i>)
676 př. Kr./ 26. OH	na 308 let poslední Messéňan v seznamu vítězů ¹⁸⁹	Fanas z Messénie (<i>dolichos</i>)
672 př. Kr./ 27. OH		Daippos z Krotónu (<i>pygmé</i> , někdy předtím zvítězil 1x)

¹⁸⁹ Olympijský vítěz ve vytrvalostním běhu Fanas padl při obraně vlasti proti Spartě ve Druhé messénské válce; Messénie pak na celá staletí zmizela z mapy Řecka jako svobodný stát. Osvobození se Messéňané dočkali až po thébské porážce Sparty u Leukter v roce 371 př. Kr.

668 př. Kr./ 28. OH		Charmis/ Chiónis ze Sparty (<i>dromos</i> , poté zvítězil ještě 3x v <i>dromu</i> i <i>diaulu</i>)
648 př. Kr./ 33. OH	<i>pankration, hippos kelés</i>	Lygdamis ze Syrakús (<i>pankration</i>), Krauxidás z Krannonu (<i>hippos kelés</i>), Myrón I. ze Sikyónu (<i>tethrippon</i>)
644 př. Kr./ 34. OH	druhá „Nepravá“ olympiáda (neuznané hry, neuspořádané Élid'any)	
640 př. Kr./ 35. OH		Kylón z Athén (<i>diaulos</i>)
636 př. Kr./ 35. OH		Frynón z Athén (<i>pankration</i> , poté zvítězil ještě 1x, možná i vítěz v <i>pentathlonu</i>)
632 př. Kr./ 37. OH	<i>dromos a palé</i> dorostenců	Polyneikés z Élidy (<i>dromos dorostenců</i>), Hipposthenés ze Sparty (<i>palé dorostenců</i> , poté zvítězil ještě 5x v mužské kategorii)
628 př. Kr./ 38. OH	<i>pentathlon</i> dorostenců (následně však zrušen) ¹⁹⁰	Eutelidás ze Sparty (<i>pentathlon dorostenců, palé</i> dorostenců, poté při dalších olympijských hrách snad i vítěz pětiboje mezi muži)
616 př. Kr./ 41. OH	<i>pygmé</i> dorostenců	Filétás ze Sybaridy (<i>pygmé dorostenců</i>)
612 př. Kr./ 42. OH		Alkmaión z Athén (<i>tethrippon</i>)
600 př. Kr./ 45. OH		Hetoimokleos ze Sparty (<i>palé</i> , poté zvítězil ještě 4x, syn Hipposthena ze Sparty)
596 př. Kr./ 46. OH		Polymnéstor z Milétu (<i>dromos dorostenců</i>)
588 př. Kr./ 48. OH	tento Pýthagorás ze Samu byl snad pouze jmenovcem známého filosofa a matematika, který současně „jako první muž pěstoval box	Pýthagorás ze Samu (<i>pygmé</i> , vítězí jako dorostenec)

¹⁹⁰ Zrušení pětiboje dorostenců mělo snad souvislost s určitou protispartskou opozicí, které se nelíbily mnohé spartské úspěchy na těchto hrách; tuto teorii by potvrdzoval i fakt, že poměrně brzy po zrušení dorosteneckého *pentathlonu*, pro ně byla zavedena nová disciplína, jíž se Spartaňané vyhýbali, a v níž nesoutěžili.

	vědecky“	
584 př. Kr./ 49. OH	krále nahrazují 2 <i>hellanodikové</i> , třetího roku her zavedení pýthijských a isthmijských her	
576 př. Kr./ 51. OH	čtvrtého roku her zavedení nemejských her	tyran Kleisthenés ze Sikyónu (<i>tethrippon</i> , vnuk Myróna, vítěze z 33. her)
572 př. Kr./ 52. OH		Tísandros z Naxu (<i>pygmé</i> , poté zvítězil ještě 3x) Arrhachión z Figalie (<i>pankration</i> , poté zvítězil ještě 2x)
564 př. Kr./ 54. OH	nejspíše první tragická smrt „sportovce“ na OH (<i>pankratista</i> Arrhachión z Figalie)	Miltiadés z Athén (<i>tethrippon</i>)
556 př. Kr./ 56. OH		Dámagétos ze Sparty (<i>pygmé</i> , syn <i>efora</i> Cheilóna, jednoho z tzv. Sedmi mudrců)
552 př. Kr./ 57. OH		Eurymenés ze Samu (<i>pygmé</i> , speciální masná dieta vytvořená jeho trenérem Pýthagorem ze Samu)
548 př. Kr./ 58. OH	<i>aulétés</i>	Euagorás ze Sparty (? , <i>tethrippon</i> , poté zvítězil ještě 2x); Pythokritos ze Sikyónu (<i>aulétés</i>)
544 př. Kr./ 59. OH	jedna ze dvou prvních soch vítězů v Olympii (dřevěná)	Práxidamantés z Aigíny (<i>pygmé</i>)
540 př. Kr./ 60. OH		Milón z Krotónu , „král zápasníků“ (<i>palé</i> dorostenců, poté zvítězil ještě 6x v mužské kategorii; při pokusu o celkové 8. vítězství poražen ve finále svým spoluobčanem Tímasitheem, navíc získal 6x titul <i>periodoníkés</i>)
536 př. Kr./ 61. OH	jedna ze dvou prvních soch vítězů v Olympii (dřevěná)	Agatharsos z Kerkýry (<i>dromos</i>), Rhéxibios z Opúntu (<i>pankration</i>)

532 př. Kr./ 62. OH		Kimón z Athén (<i>tethrippon</i> , poté zvítězil ještě 2x, následující vítězství daroval tyranovi Peisistratovi za umožnění návratu do vlasti)
528 př. Kr./ 63. OH		Feidolas z Korintu (<i>hippos kelés</i> , jezdec při závodě spadl z koně jménem Aura, čili Vítr, ale ten i tak doběhl do cíle jako první, poté zvítězil ještě 3x, podruhé a potřetí s novým koněm – Lykem)
520 př. Kr./ 65. OH	<i>hoplítodromos</i>	Dámaretos z Héraionu (<i>hoplítodromos</i> , poté zvítězil ještě 1x), Anochos z Tarentu (<i>dromos, diaulos</i>), Glaukos z Karystu , „boxer od pluhu“ (<i>pygmé</i> , poté zvítězil asi ještě 1x, získal 1x titul <i>periodonikés</i>), Filippos z Krotónu (? snad <i>pentathlon</i>)
516 př. Kr./ 66. OH		Tímasitheos z Krotónu či Delf (<i>pankration</i> , na 67. hrách zvítězil opět v <i>pankratiu</i> , a také v <i>palé</i>), Eualkidés z Élidy (<i>pygmé</i> dorostenců, poté zvítězil ještě 1x), Kleosthenés z Epidamnu (<i>tethrippon</i>)
512 př. Kr./ 67. OH		Fanás z Pellény (<i>dromos, diaulos, hoplítodromos</i> , první získal titulu <i>tríastés</i>),
508 př. Kr./ 68. OH		Frikios z Thessálie (<i>hoplítodromos</i> , poté zvítězil ještě 1x)
504 př. Kr./ 69. OH		Thessalos z Korintu (<i>diaulos</i> , otec vítěze 79. OH Xenofónu), Dámarátos ze Sparty (<i>tethrippon</i>)
500 př. Kr./ 70. OH	<i>apéné</i>	Thersiás z Thessálie (<i>apéné</i>), Kalliás z Athén (<i>tethrippon</i> ,

		poté zvítězil ještě 2x), Akmatidos ze Sparty (<i>pentathlon</i>)
496 př. Kr./ 71. OH	<i>kalpé</i> , smrt Ikka z Epidamnu v <i>pygmé</i> způsobená Kleomenem z Asypalaie, kterému ovšem nebylo přiznáno vítězství, a následně se zbláznil a způsobil smrt asi šedesáti dětí; her se poprvé účastnil ne-Řek, král Alexander I. Makedonský ¹⁹¹	Pataikos z Dýmé (<i>kalpé</i>), Empedoklés z Akragatu (<i>hippos kelés</i> , strýc jeho jmenovce, známého filosofa), Ikkos z Epidamnu (posmrtně <i>pygmé</i>), Exainetos z Akragantu (<i>palé</i>)
492 př. Kr./ 72. OH		Tísikratés z Krotónu (<i>dromos</i>), Filón (Tilón) z Korkýry (<i>pygmé a/</i> nebo <i>dromos</i> dorostenců, poté zvítězil ještě 1x v <i>pygmé</i> , syn boxera Glauka z Karystu)
488 př. Kr./ 73. OH		Astylos z Krotónu (později Syrakús , <i>dromos</i> a <i>diaulos</i> , poté zvítězil ještě 2x, na 75. hrách i v <i>hoplitodromu</i>), Euthyklos z Loker (<i>pentathlon</i>), Diognétés z Kréty (<i>pygmé</i>), král Gelón z Gely a Syrakús (<i>tethrippon</i>)
484 př. Kr./ 74. OH	smrt Hérakla v <i>pygmé</i> způsobená Diognétem z Kréty, vítězem předchozích her	Euthýmos z Loker (<i>pygmé</i> , poté zvítězil ještě 2x – ne však za sebou), Dromeus ze Stymfalu (<i>dolichos</i> , poté zvítězil ještě 1x, získal také 2x titul <i>periodoníkés</i>), Agios z Farsalu (? , <i>pankration</i>)
480 př. Kr./ 75. OH	nově desetiměsíční instruktáž pro <i>hellanodiky</i> od <i>nomofylaků</i> a zvýšení jejich počtu na 9, zrušení jejich dědičnosti a zavedení volby	Dandés z Argu (<i>dromos</i> dorostenců, poté zvítězil ještě 1x mezi muži v <i>diaulu</i> , získal také 2x titul <i>periodoníkés</i>), <u>nebo</u> Xenopeithés z Chiu , Dromeus z Mantineie (<i>pankration</i> , zvítězil poprvé bez

¹⁹¹ Svou účastí v běhu chtěl Alexander spíše než zvítězit, dokázat rovnost Řeků a Makedoňanů.

		<p>dotyku prachu),</p> <p>Theagenés z Thasu (<i>pygmé</i> poté zvítězil 2x v <i>pankratiu</i> a ještě 1x v <i>pygmé</i> – ne však za sebou, 2x získal titul <i>periodonikés</i>),</p> <p>?phanes z Héraje (<i>pygmé</i> dorostenců),</p> <p>Hieronimus z Andru (<i>pentathlon</i>, vítězí za stavu 2 ku 2 vítězstvím v zápase a poráží Tísamena z Elejí (později známého věštce Spartánů), nebo</p> <p>Theopompos z Erean,</p> <p>Daiton a Arsilochos z Théb (<i>tethrippon</i>)</p>
476 př. Kr./ 76. OH	slavné hry, návštěva Themistoklea, vítěze od Salamíny; her se účastnil ne-Řek – makedonský král Alexander I. Filhelén	<p>Scamander z Mytilény (<i>dromos</i>),</p> <p>Ladas ze Sparty (? možná ale 80. či 85. hry – na těchto hrách určitě však zvítězil Spartán, <i>dolichos</i>, smrt snad na následky běhu),</p> <p>?rus ze Syrakús (<i>hoplítodromos</i>),</p> <p>? z Tarentu (<i>pentathlon</i>),</p> <p>? ze Sparty (<i>dromos</i> dorostenců),</p> <p>Theognetos z Aigíny (<i>palé</i> dorostenců),</p> <p>Hagesidámos z Loker (<i>pygmé</i> dorostenců),</p> <p>Hieron ze Syrakús (<i>hippos kelés</i>, poté zvítězil ještě 2x, vyhrál s koněm jménem Ferenikos),</p> <p>Theron z Agrigenta (<i>tethrippon</i>)</p>
472 př. Kr./ 77. OH	hry se prodloužily na 5 dní	<p>Kalliás z Athén (<i>pankration</i>),</p> <p>Ergotelés z Knóssu/ Himery (<i>dolichos</i>, poté zvítězil ještě 1x, získal také 1x titul <i>periodonikés</i>),</p>

468 př. Kr./ 78. OH	začátek výstavby Diova chrámu pod vedením architekta Libóna z Élidy (do roku 456 př. Kr.)	Chrómídás (vozataj)/ Hierón ze Syrakús (<i>tethrippon</i> , v této disciplíně zvítězil snad ještě někdy před těmito hrami),
464 př. Kr./ 79. OH	datace Myrónova <i>Diskobola</i> do let 465-460 př. Kr. by mohla klidně znamenat, že zobrazuje vítěze Xenofóna z Korintu	Xenofón z Korintu (<i>dromos a pentathlon</i> , poprvé vítězství v této kombinaci závodů), Diagorás z Rhodu (<i>pygmé</i> , získal 1x titul <i>periodoníkés</i>), Charmidés z Élidy (<i>pygmé</i> dorostenců), Feriás z Aigíny (<i>palé</i> dorostenců)
460 př. Kr./ 80. OH		Kyniskos z Mantineie (některý z běhů dorostenců), Karrotos (vozataj)/ král Arkesiláos IV. z Kyrénie (<i>tethrippon</i> , několik kolizí, do cíle dojíždí jako jediný ze 41 čtyřspřeží!), Sókrates z Pellény (<i>dromos</i> dorostenců),
456 př. Kr./ 81. OH		Leontiskos z Messény (<i>palé</i> , poté zvítězil ještě 1x), Tímatheos z Kleónu (<i>pankration</i>)
452 př. Kr./ 82. OH	Pýthoklea z Élidy zobrazuje snad jedna z Polykleitových soch (<i>Doryforos, Diskofofos, Diadúmenos</i>)	Lachón z Keu (některá běžecská disciplína dorostu), Pýthokleos z Élidy (<i>pentathlon</i>), Dámagetos z Rhodu (<i>pankration</i> , poté zvítězil ještě 1x), Aristión z Epidauru (<i>pygmé</i>)
448 př. Kr./ 83. OH	Dámagétos a Akúsiláos byli bratři, synové vítěze 79. her v <i>pygmé</i> Diagora	Krisón z Himéry (<i>dromos</i> , poté zvítězil ještě 2x), Akúsiláos z Rhodu (<i>pygmé</i>), Alkainetos z Leprejí (<i>pygmé</i> dorostenců, poté zvítězil ještě 1x mezi muži)
444 př. Kr./ 84. OH	zrušení <i>kalpé</i> a <i>apéné</i>	Ikkos z Tarentu (<i>pentathlon</i>), Taurosthenés z Aigíny (<i>palé</i>)

440 př. Kr./ 85. OH		Arkesiláos ze Sparty (<i>tethrippon</i> , poté zvítězil ještě 1x)
436 př. Kr./ 86. OH	sochu Kyniska vytvořil Polykleitos	Pantarkés z Élidy (<i>palé dorostenců</i>), Kyniskos z ? (<i>pygmé</i>)
432 př. Kr./ 87. OH	do roku 430 př. Kr. vytvořena Feidiem Diova socha; Dóreios byl bratr vítězů <i>pankratisty</i> Dámagéta a boxera Akúsiláa a syn vítěze boxera Diagora ¹⁹²	Dórieos z Rhodu/ Thúrijí (<i>pankration</i> , poté zvítězil ještě 2x; zvítězil i 8x na Isthmu a 7x v Nemeji, získal 1x titul <i>periodonikés</i>)
424 př. Kr./ 89. OH		Hellaníkos z Leprejí (<i>pygmé dorostenců</i>)
420 př. Kr./ 90. OH	z her pro porušení <i>ekecheirie</i> vyloučena Sparta	Lichás ze Sparty (<i>tethrippon</i> , po prozrazení jeho identity vítězství připsáno „ thébskému lidu “), Androthenés z Mainalu (<i>pankration</i> , poté zvítězil ještě 1x), Theantos z Leprejí (<i>pygmé dorostenců</i>)
416 př. Kr./ 91. OH	Alkibiadés nasazuje sedm čtyřspřeží a získává 1., 2., (3.) 4. místo	Exainetos z Akragantu (<i>dromos</i> , poté zvítězil ještě 1x), Alkibiadés z Athén (<i>tethrippon</i>), Lakratés ze Sparty (? snad <i>pentathlon</i>)
408 př. Kr./ 93. OH	<i>synóris</i>	Púlydamas ze Skottúsy (<i>pankration</i>), Eubatos z Kyrény (<i>dromos</i>), král Archeláos I. z Makedonie (<i>tethrippon</i>), Euagorás z Élidy (<i>synóris</i>)
404 př. Kr./ 94. OH	nařízení o povinné nahotě trenérů olympijských závodníků	Promachón z Pellény (<i>pankration</i>), Lasthenés z Théb (<i>dolichos</i> ?)
400 př. Kr./ 95. OH	zvýšení počtu <i>hellanodiků</i> na 9	Antiochos z Leprea (<i>pankration</i>),

¹⁹² Mimo tři zmíněné Diagorovi syny v Olympii zvítězili v boxu i jeho dva vnuci Euklés a Peisirrhodos.

		Euthymenés z Mainalu (<i>palé</i> dorostenců, poté zvítězil ještě 1x mezi muži)
396 př. Kr./ 96. OH	<i>salpisté</i> s, <i>kérykés</i> ; 7 élidských vítězství; 2 ze 3 <i>hellanodiků</i> posuzujících <i>dromos</i> potrestání za špatné rozhodnutí o vítězi tohoto běhu	Kyniska ze Sparty (<i>tethrippon</i> , poté zvítězila ještě 1x), Eupolémós z Élidy (<i>dromos</i> , údajně jej však v tomto běhu porazil Leon z Ambrakie), Euklés z Rhodu (<i>pygmé</i> , vnuk slavného Diagora), Timaios z Élidy (<i>salpisté</i> s), Kratés z Élidy (<i>kérykés</i>)
392 př. Kr./ 97. OH	zvýšení počtu <i>hellanodiků</i> na 10 (přidán <i>athlothetés</i>)	Formión z Halikarnásu (<i>palé</i>), Antipatros z Milétu (<i>pygmé</i> dorostenců), Dikón z Kaulónie , později Syrakúsy (některá běžecká disciplína, poté zvítězil ještě 2x)
388 př. Kr./ 98. OH	první případ pokusu o podplácení soupeřů – nařízení prvních šesti <i>Zánes</i> (boxeři Eupolis z Thessálie, Formión z Halikarnásu, Agetor z Arkádie a Prytanidás z Kyziku)	Aristodémós z Élidy (<i>palé</i>), Peisirrhodos z Rhodu (<i>pygmé</i> dorostenců, vnuk slavného Diagora, aféra s ženou, jeho matkou, na <i>stadionu</i>), Eupolos z Thessálie (<i>pygmé</i> , vítězem i přes jeho pokutování za uplacení tří soupeřů)
384 př. Kr./ 99. OH	<i>harmati pólikó</i> / <i>tethrippon pólikon</i>	Hysmón z Élidy (? , <i>pentathlon</i>), Sótadés z Kréty (<i>dolichos</i> , poté zvítězil ještě 1x, ale jako Efesan), Sybariadés ze Sparty (<i>tethrippon pólikon</i>), Dámón z Thúrie (<i>dromos</i> , poté zvítězil ještě 1x)
376 př. Kr./ 101. OH		Astynax z Milétu (<i>pankration</i> , poté zvítězil ještě 2x)
372 př. Kr./ 102. OH	vítěz Trólios z Élidy současně zastává funkci <i>hellanodika</i>	Stomiós z Elejí (<i>pentathlon</i>), Trólios z Élidy (<i>synóris</i> , na následujících hrách vítězí v <i>synóridi póliké</i>)
368 př. Kr./ 103. OH	zvýšení počtu <i>hellanodiků</i> na	Damiskos z Messénie (<i>dromos</i>)

	12; Damiskos z Messénie vítězí ve věku pouhých dvanácti let (šlo současně o pozdějšího vítěze <i>pentathlonu</i> na Isthmu a v Nemei	dorostenců), Satyros z Élidy (<i>pygmé</i> , poté zvítězil ještě 1x na následujících hrách), Euryleónis ze Sparty (<i>tethrippon</i> , druhá spartská žena zvítězivší v Olympii)
364 př. Kr./ 104. OH	třetí neuznané / neplatné hry (anolympiáda), které organizovala namísto Élidy Arkádie, ztráta území (ve prospěch Arkádie) znamenala i snížení počtu <i>hellanodiků</i> na 8	Sóstratos ze Sikyónu , „Akrochersités“, čili Lamač prstů“ (<i>pankration</i> , poté zvítězil ještě 2x, získal 2x titul <i>periodonikés</i>), Hysmón z Élidy (<i>pentathlon</i>), Archiás z Hybly (<i>kérykés</i> , poté zvítězil ještě 2x)
356 př. Kr./ 106. OH		Chairón z Pellény (<i>palé</i> , poté zvítězil ještě 3x), král Filip II. Makedonský (<i>hippos kelés</i>)
352 př. Kr./ 107. OH		král Filip II. z Makedonie (<i>tethrippon</i> a <i>synóris</i> , poté zvítězil v obou disciplínách ještě 1x)
348 př. Kr./ 108. OH	opětovné zvýšení počtu <i>hellanodiků</i> na 10	
336 př. Kr./ 111. OH		Dióxiippos/Dexiippos z Athény (<i>pygmé</i> , vítězí <i>akoniti</i> , bez boje, jelikož byl jeho soupeř ve vylučovacích zápasech natolik pomlácen, že nebyl schopen nastoupit do finále; člen dobovyvačného tažení Alexandra Velikého a jeho přítel ¹⁹³)
332 př. Kr./ 112. OH	druhý případ pokusu o podplácení soupeřů (pětibojař Kalliippos z Athén) – nařízení o postavení šesti <i>Zánes</i>	Cheilón z Pater (<i>pygmé</i> či <i>palé</i> , poté zvítězil ještě 1x), Kalliippos z Athén (<i>pentathlon</i> , uznán za vítěze i přes jeho uplacení soupeřů)
328 př. Kr./ 113. OH	počátek čtyřicetileté! vítězné šňůry Hérodota z Megary;	Ageás z Argu (<i>dolichos</i>),

¹⁹³ Některá naše literatura jej označuje za člena osobní stráže Alexandra (*somatophylakés*), o tom však všechny prameny mlčí; to, že je tato informace nepravděpodobná potvrzují zmínky Diodóra Sicilského a Quinta Curtia Rufa, kteří píší, že jej měl Alexander rád, ale jako Řek se Dióxiippos vzájemně nesnášel s Makedonci a po jistém incidentu na jedné slavnosti a rozporech spáchal sebevraždu.

	předčítání Alexandrovým zpráv o jeho vojenských vítězstvích	Timón z Élidy (<i>pentathlon</i>), Hérodotos (Hérodoros) z Megary (<i>salpisté</i> s, poté zvítězil ještě 9x, získal také asi 10x titul <i>periodoníkés</i>)
296 př. Kr./ 121. OH		Archidámos z Élidy (<i>tethrippon</i>)
292 př. Kr./ 122. OH		Télemachos z Élidy (<i>tethrippon</i>)
276 př. Kr./ 126. OH		Idaios z Kýrény (<i>dromos</i>),
272 př. Kr./ 127. OH		Kratínos z Aigíny (<i>palé dorostenců</i>)
268 př. Kr./ 128. OH	<i>synóris</i> hříbat	Filínos z Kóu (<i>dromos</i> a <i>diaulos</i> , poté získal na následujících dvou hrách v těchto disciplínách další 3 věnce vítězů, navíc získal 4x titul <i>periodoníkés</i>), ? z Thessalie (<i>synóris</i> hříbat)
264 př. Kr./ 129. OH	<i>synóridi póliké/ pólon synóris</i> na hrách vítězí žena, ne-Řekyně, milenka egyptského krále, Belistiché z Makedonie	Belistiché/ Bilistiché/ Filisiachos z Makedonie (<i>synóridi póliké</i>)
256 př. Kr./ 131. OH	<i>keléti pólikó/ pólon kelés</i>	Hippokratés z Thessalie (<i>synóris</i> hříbat), Tlépolemos z Lykie (<i>pólon kelés</i>), Mnasidés z Argu (? , otec olympijského vítěze Polykrata)
252 př. Kr./ 132. OH		Aischinés z Élidy (<i>pentathlon</i> , poté zvítězil ještě 1x)
240 př. Kr./ 135. OH		Kleoxénos z Alexandrie , pro svou obranu zvaný „Nezranitelný“ (<i>pygmé</i> , získal 1x titul <i>periodoníkés</i>)
216 př. Kr./ 141. OH		Kleitomachos z Théb (<i>pankration</i> a <i>pygmé</i> , poté zvítězil v <i>pygmé</i> ještě 1x, v <i>pankratiu</i> skončil jako druhý; na hrách v Isthmu dokázal na jedněch hrách zvítězit v <i>pygmé</i> , <i>palé</i> i <i>pankratiu</i>),

		Paianios z Élidy (<i>palé</i>)
212 př. Kr./ 142. OH		Kapros z Élidy (<i>palé</i> a <i>pankration</i> , tímto získává titul <i>paradoxonikés</i> „první po Héraklovi“), Akestódorios z Tróje (<i>tethrippon</i>)
208 př. Kr./ 143. OH		neznámý atlet z Argu (<i>diaulos</i> , poté zvítězil ještě 3x)
200 př. Kr./ 145. OH	<i>pankration</i> dorostenců	Faidimos z Alexandrie v Tróadě ¹⁹⁴ (<i>pankration</i> dorostenců), Moschos z Kolofónu (<i>pygmé</i> dorostenců, jako jediný dorostenec získal titul <i>periodonikés</i> – 1x)
196 př. Kr./ 146. OH		Tímón z Élidy (<i>pentathlon</i> , vítěz této či následující olympiády, možná též obou)
192 př. Kr./ 147. OH		Agemachos z Kyziku (?), Kleistostratos z Rhodu (<i>palé</i> ?)
164 př. Kr./ 154. OH		Leónidás z Rhodu (<i>dromos</i> , <i>diaulos</i> a <i>hoplítodromos</i> , poté zvítězil ve všech těchto disciplínách ještě 3x; získal tak celkem 4x titul <i>tríastés</i>)
156 př. Kr./ 156. OH		Aristomedés z Rhodu (<i>palé</i> a <i>pankration</i> , získává tak titul <i>paradoxonikés</i> „druhý po Héraklovi“)
152 př. Kr./ 157. OH		Epithersés z Iónie (<i>pygmé</i> , získal 2x titul <i>periodonikés</i>)
132 př. Kr./ 162. OH		Menodóros z Athén (?), snad <i>palé</i> a <i>pankation</i> , možná jen jedno vítězství a další na jiných hrách
100 př. Kr./ 170. OH		Níkokleos z Akriónu (<i>dromos</i> , <i>diaulos</i> , <i>hoplítodromos</i> a <i>dolichos</i> , poté zvítězil ve všech těchto běžeckých disciplínách ještě 1x)

¹⁹⁴ Oblast slavné Tróje.

92 př. Kr./ 172. OH		Prótofanés z Magnésie (<i>palé a pankration</i> , získává tak titul <i>paradoxonikés</i> „třetí po Héraklovi“)
84 př. Kr./ 174. OH	Olympie vypleněna vojsky Sully	
80 př. Kr./ 175. OH	na Sullův rozkaz hry (až na soutěž/e? dorostenců) přesunuty do Říma (jediné hry neuskutečněné v Olympii)	Epainétos z Argu (<i>dromos dorostenců</i>)
72 př. Kr./ 177. OH	poprvé vítěz z Říma; vítěz v <i>pygmé</i> Atyanadés z Mysie v Malé Asii umírá při cestě domů v boji s piráty	Atyanadés z Mysie (<i>pygmé</i>), Hekaitomnés (Hékatomnos) z Élidy (<i>dromos, diaulos, hoplítodromos</i> , získá titulu <i>tríastés</i>), Isidoros z ? , nazývaný „Aptótos“, „Nesklonitelný“ (<i>palé</i> , získal i 1x titul <i>periodonikés</i>)
68 př. Kr./ 178. OH	do 194. her vypuštění <i>hippického agónu</i> ; další pokus o podplácení a nařízení o postavení šesti soch <i>Zánes</i> (Filostratos z Rhodu a Eudelos)	Stratón z Alexandrie (<i>palé a pankration</i> , poté zvítězil v jedné či obou těchto disciplínách ještě 1x, získává tak titul <i>paradoxonikés</i> „čtvrtý po Héraklovi“, v zápase zvítězil po vyškrtnutí dvou jeho soupeřů namočených do uplácení)
52 př. Kr./ 182. OH		Marión z Alexandrie (<i>palé a pankration</i> , získává tak titul <i>paradoxonikés</i> „pátý po Héraklovi“)
40 př. Kr./ 185. OH		Aristón z Rhegia (<i>dromos?</i> , poté zvítězil ještě 1x)
24 př. Kr./ 189. OH		Glykón z Pergamu (<i>palé</i>), Démostenés z Milétu (<i>salpisté</i> s, poté zvítězil ještě 2x)
12 př. Kr./ 192. OH	pokus o podplácení soupeřů – dohoda otců Polyktóra z Élidy a Sósandra ze Smyrny o vítězství; otec Polyktóra Dámonikos z Élidy pokutován postavením jedné sochy <i>Zánes</i> a jedné sochy do élidského <i>gymnasia</i>	Polyktór z Élidy (<i>palé dorostenců</i>)

4 př. Kr./ 194. OH		Tiberius Claudius Nero (později římský císař Tiberius) (<i>tethrippon</i> , poté zvítězil ještě 1x)
1 po Kr./ 195. OH		Démostenés z Milétu (<i>salpistés</i> , poté zvítězil ještě 1x)
13 po Kr./ 198. OH		Aristeás ze Stratoníkeie (<i>palé</i> a <i>pankration</i> , získává tak titul <i>paradoxonikés</i> „šestý po Héraklovi“), Germanicus Caesar (<i>tethrippon</i> , šlo o syna Drusa a adoptovaného syna císaře Tiberia)
17 po Kr./ 199. OH		
25 po Kr./ 201. OH	pokus o podvod – <i>pankratista</i> Sarapión se zalekl a pokusil utéct před soupeřem	Damasiás z Kréty (některá běžecká disciplína), Démokratés z Magnésie (<i>pygmé</i> , poté zvítězil ještě 2x), Héras z Frygie (<i>pankration</i> , získal i 1x titul <i>periodonikés</i>)
37 po Kr./ 204. OH		Níkostratos z Aigů v Kilikii (<i>palé</i> a <i>pankration</i> , získává tak poslední titul <i>paradoxonikés</i> „sedmý po Héraklovi“)
49 po Kr./ 207. OH		Athénodóros z Aigia (<i>dromos</i> , poté zvítězil ještě 2x), Patrobios z Antiocheie (<i>palé</i>), Melamkomas z Kárie (<i>pygmé</i>), Poplios Kornélios Aristón z Efesu (<i>pankration</i> dorostenců)
57 po Kr./ 209. OH		Aulos z ? (<i>pygmé</i>)
61 po Kr./ 210. OH		Androleos z ? (<i>pygmé</i>)
65 (konané 67) po Kr./ 211. OH	přednes tragédie, hra na lyru, závod desetispřeží (tyto tři císařem Nerem nově zavedené disciplíny však okamžitě zrušeny); odvoz děl do Říma	Tryfón z Filadelfie (<i>dromos</i>), římský císař Nero a jeho šest „vítězství“ v <i>salpistés</i> , <i>synóridi póliké</i> , <i>synóris</i> , hře na lyru, přednesu tragédie a jako jediný účastník v závodu desetispřeží)
69 po Kr./ 212. OH		Polités z Keramu (<i>dromos</i> , <i>diaulos</i> a <i>dolichos</i> ; poslední

		držitel titulu <i>tríastés</i>), Diogenés z Efesu (? , <i>salpístés</i> , poté zvítězil ještě 4x), Artemidóros z Tralleidy (<i>pankration</i> dorostenců)
81 po Kr./ 215. OH		Hermogenés z Xanthu , „Híppos“, čili „Kůň“ (<i>dromos</i> , <i>diaulos</i> , <i>hoplítodromos</i> , na dalších hrách totéž bez <i>hoplítodromu</i> a na následujících hrách opět všechna 3 běžecká vítězství, byl tak i 2x nositelem titulu <i>tríastés</i>), T. Flavios Artemidóros z Kilikie (<i>pankration</i>)
85 po Kr./ 216. OH		Metróbios z Iasu (<i>dolichos</i>)
89 po Kr./ 217. OH		Sarapión z Alexandrie za ostrovem Faros (<i>pygmé</i>)
93 po Kr./ 218. OH	pokus o podvádění – falešná výmluva při pozdním příjezdu na přípravný tábor (boxer Apollónios Rhantés z Alexandrie)	Hérakleidés z Alexandrie (<i>pygmé</i> , vyhrává <i>akoniti</i> , poté byl však rozzuřeným sokem Apollóniem zbit)
105 po Kr./ 221. OH		T. Flabios Archibios z Alexandrie (<i>pankration</i>)
109 po Kr./ 222. OH	Élidžané vyhlásují, že chtějí opět pravidelně pořádat <i>hippický agón</i>	
117 po Kr./ 224. OH		P. Aílios Alkandridás ze Sparty (<i>palé</i> , poté zvítězil ještě 1x, získal také 2x titul <i>periodoníkés</i> , pořímštělý Spartan),
121 po Kr./ 225. OH		M. Aurelios Demetrios z Alexandrie (? , získal také 1x titul <i>periodoníkés</i>)
125 po Kr./ 226. OH	pokus o podvádění – dohoda o výsledku v boxu (Didás a Sarapammón z Arsinoitina v Egyptě) – nařízení o postavení dvou bronzových soch <i>Zánes</i>	Didás z Arsinoitina (<i>pygmé</i> , vítězství i přes prokázané uplácení)
129 po Kr./ 227. OH		L. Minicisus Natalis (<i>tethrippon</i> , šlo o římského

		<i>praetoria</i>)
133 po Kr./ 228. OH		M. Aurelios Démostratos Damas ze Sardů ¹⁹⁵ (<i>pankration</i> , získal také 2x titul <i>periodonikés</i> a čestné občanství 9 měst)
141 po Kr./ 230. OH		Tyllios z Bithýnie (<i>pygmé</i> , vítězí na těchto hrách či hrách před nimi nebo po nich, poté zvítězil ještě asi 2x), M. Ulpios Domestikos z Efesu (<i>pankration</i>)
149 po Kr./ 232. OH		Sokratés z ? (<i>pygmé</i> , zvítězil i v <i>pankratiu</i> a měl být zván „osmý po Héraklovi“, ale toto druhé vítězství mu bylo odňato a předáno jím poraženému finalistovi Dionýsiovi), Dionýsios z Kilikie (<i>pankration</i>)
153 po Kr./ 233. OH		M. Ulpios Firmos Domestikos z Efesu (<i>pankration?</i> , získal i 1x titul <i>periodonikés</i> ; syn M. Ulpia Domestika), Démétrios z Chiu (<i>dromos?</i>)
157 po Kr./ 234. OH		Aurelios Hermagorás z Magnésie (<i>palé</i>), Héras z Chiu (<i>dromos?</i>)
161 po Kr./ 235. OH		Mnésibúlos z Elateie (<i>dromos</i> a <i>hoplítodromos</i> , poslední známý vítěz <i>hoplítodromu</i> , 1x získal také titul <i>periodonikés</i> v obou těchto disciplínách; padl při obraně vlasti v boji s Kostoboky)
169 po Kr./ 237. OH	nejspíše tyto hry navštěvuje cestovatel a historik Pausaniás	
177 po Kr./ 239. OH		Hermagorás z Magnésie (<i>palé</i>)
181 po Kr./ 240. OH		M. Aurelios Asklepiades, Hermodóros (<i>pankration</i> , získal také 1x titul <i>periodonikés</i> , syn

¹⁹⁵ Představený císařských lázní v Římě Démostratos Damas byl tzv. *xystarchem*, tedy předsedou, neboli veleknězem zápasnického cechu římských „herkulovských atletů“; od 220. her se v *pankratiu* a *palé* v Olympii podařilo zvítězit několika těmto velekněžím (zápasník Alkandridás ze Sparty či *pankratisté* M. A. Démostratos Damas ze Sardů a Klaudios Rufus z Písy, ...).

		Demetria z Alexandrie)
209 po Kr./ 247. OH		Gerénos z Naukratidy (<i>palé</i> , zanedlouho tragicky zahynul pro přepětí během tréninku)
213 po Kr./ 248. OH		„Gráos“ z Bithýnie (<i>dolichos</i> , poté zvítězil ještě 2x)
221 po Kr./ 250. OH		Alkadridos ze Sparty (<i>dromos</i> , poté zvítězil ještě 1x), Aurelios Ailix z Foinikie (<i>pankration</i> ?, znemožnění zisku titulu „osmý po Héraklovi“ vyřazením <i>palé</i> z programu her, na nějž se atlet také hlásil
229 po Kr./ 252. OH		Démétrios ze Salamíny (<i>dromos</i> , poté zvítězil ještě 2x a <i>pentathlon</i> , následně zvítězil ještě 1x)
233 po Kr./ 253. OH		Aurelios Metrodóros z Kyziku (<i>pentathlon</i>)
241 po Kr./ 255. OH		Asklépiadés z Korintu (<i>pentathlon</i>), Prométheus z Athén (<i>tethrippon</i> , současně poslední známý vítěz v disciplínách na <i>hippodromu</i>)
245 po Kr./ 256. OH		Satornilos z Kréty (? , některá běžecká disciplína), Valerios Eklektos ze Sinópy (<i>kérykés</i> , poté zvítězil ještě 3x, získal také 3x titul <i>periodonikés</i>), T. D. Prométheus z Attiky (<i>tethrippon</i>), Tiberius Klaudius Diodóros z Hermopole (neznámá disciplína)
265 po Kr./ 261. OH	vpád Herulů – počátek konce Olympie; nezachovaný záznam o konání her	
269 po Kr./ 262. OH		Dionýsios z Alexandrie (<i>dromos</i> , poslední známý vítěz v této disciplíně), Klaudios Rufus z Písy

		(<i>pankration</i> , poslední známý vítěz v této disciplíně, získal 2x titul <i>periodoníkés</i>)
273 – 365 po Kr./ 263. – 286. OH	nezachované záznamy o hrách a vítězích	Sárapammón z Oxyrrhynchu (vítěz snad 264. OH v neznámé disciplíně), Gerenos z Naukratidy (<i>palé</i> , vítěz snad 264. OH), Filúmenos z Filadelfie (<i>palé</i> , vítěz snad 286. či 287. OH)
369 po Kr./ 287. OH		Barasdatés či Varastadés z Artaxaly v Arménii (? , <i>pygmé</i> ; poslední známý vítěz olympijských her)
373 – 389 po Kr./ 288. – 292. OH	nezachované záznamy o hrách a vítězích	
393 po Kr./ 293. OH	poslední hry, o nichž máme nějakou zprávu	
394 po Kr.	olympijské hry zrušeny ediktem římského císaře Theodosia I.	
395 po Kr.	vpád Alaricha a Visigótů	
13. 11. 426 po Kr.	Zničení pohanských chrámů a soch v Olympii z nařízení římského císaře Theodosia II.	
522 a 7. července 551 po Kr.	zničení Olympie dokončují zemětřesení	